

Praha 2007
Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivního studia

ITINERARIUM

TEPELSKÉHO PREMONSTRÁTA CASPARA JOHANNESE NORBERTA BRANDLA

z let 1707-1710

jako pramen k církevním a politickým dějinám střední a východní Evropy
v době velké severní války

AUTOR PRÁCE: Zuzana Kulová
VEDOUCÍ PRÁCE: PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.

OBSAH

I.	ÚVOD	3
II.	PRAMENY A LITERATURA	5
III.	HISTORICKÉ SOUVISLOSTI	9
1.	Rzeczpospolita polska po smrti Jana Sobieského a její role v Severní válce	9
1.1.	Konec vlády Jana III. Sobieského	9
1.2.	Období bezvládní	10
1.3.	Počátky panování polského krále Augusta II. Silného	12
1.4.	Vývoj severní války do uzavření altranstädtské smlouvy	14
1.5.	Altranstädtská smlouva a její důsledky	16
1.6.	Tažení Karla XII. na východ a bitva u Poltavy	20
1.7.	Vývoj války po poltavské bitvě a návrat Augusta II. na polský trůn	22
2.	Povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách a jeho spojitosti se Severní válkou	25
2.1.	František II. Rákóczi a počátky uherského povstání	26
2.2.	Rákócziho zahraniční kontakty a jeho kandidatura na polský trůn	28
2.3.	Kontakty uherských povstalců s českým prostředím	32
2.4.	Úpadek a porážka Rákócziho povstání	33
3.	Konfesní otázka na počátku 18. století se zvláštním přihlédnutím k situaci na území Rzeczpospolité	37
3.1.	Postavení katolické církve v Rzeczpospolité	38
3.2.	Pravoslavní a uniaté	39
3.3.	Protestantské církve v polsko-litevském soustátí	42
3.4.	Židovské obyvatelstvo a další národnosti žijící na území Rzeczpospolité	44
IV.	CASPAR JOHANNES NORBERT BRANDL A JEHO DENÍK	46
1.	Životní osudy Caspara Brandla	46
2.	Itinerarium Caspara Brandla	56
2.1.	Popis pramene	59
2.2.	Itinerář a cestovní podmínky	61
2.3.	Cestopisné pasáže kulturněhistorického a společenského zaměření	77
2.3.1.	Uhry	77
2.3.2.	Rusko	79
2.3.3.	Gdaňsk	85
2.3.4.	Bendery	86
2.4.	Výklady o nekatolických vyznáních a sektách	90
2.4.1.	Východokřesťanské církve	92
2.4.2.	Kapucín apostata	99
2.4.3.	Věřoučný závěr Brandlova deníku	106
V.	ZÁVĚR	122
VI.	PRAMENY A LITERATURA	124
EDICE		131
PŘÍLOHY		191

I. ÚVOD

Optima poenitentia est emendare delicta, pro quibus emendandis advocatum habemus bonum apud Deum, qui scit infirmitatibus compati, praví Johannes Caspar Norbert Brandl v jedné z nejpůsobivějších a nejucelenějších pasáží svého díla, jež je centrem pozornosti a zájmu této diplomové práce. Autor rukopisu, řeholník premonstrátského kláštera v Teplé, vstoupil r. 1706 jako dvorní kaplan do služeb kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels, manželky vůdce uherských povstalců Františka II. Rákócziho, a z jejího pověření, popřípadě v její společnosti, procestoval německé země, část severní Evropy, polsko-litevské soustátí a zavítal až na turecké území do dalekého Černomoří. Jako památku na svá dobrodružství zanechal rukopis, jenž z podstatné části vznikl pravděpodobně během necelých čtyř let Brandlova putování (1707-1711). Název *Itinerarium*, tedy cestovní deník, na titulní list díla připsal v 19. století tepelský knihovník Filip Matěj Klimeš, jenž uvedenou latinskou větu také zvolil za jakési motto celého rukopisu, a to nikoli náhodou, jak snad bude patrné z bližšího poznání životních osudů a díla Caspara Brandla, jemuž je tato diplomová práce cele zasvěcena. Označení dochovaného rukopisu jako deníku není zcela přesné, vnímáme-li tento typ pramene jako zápisy, jež vznikají bezprostředně či nedlouho po prožitých událostech. Brandlovo dílo je spíše směsicí velmi stručných, až diářových záznamů, prokládaných delšími vyprávěními, jež mnohdy vznikla s větším (i dvouletým) časovým odstupem. Tyto záznamy jsou pak střídány dlouhými obsahově různorodými pasážemi, z nichž největší pozornost autor zjevně věnoval svým pozorováním konfesijních odlišností v procestovaných krajích a popisu „kacířských sekt“, jimž přímo zasvětil celý závěr svého nedokončeného díla.

Hlavním cílem této diplomové práce bylo vytvoření komentované kritické edice zmíněného latinského pramene, jeho popis a rozbor jednotlivých částí díla. Stejně významnou součástí je také alespoň částečné sestavení životních osudů tepelského premonstráta Caspara Brandla, přičemž jsme zcela odkázáni pouze na dochované prameny kláštera Teplá, popřípadě na kusé informace, jež na sebe prozradí sám autor. Nejvíce zpráv při tom získáváme jen k několika dnům Brandlova života, jež strávil jako zpovědník a kaplan v Toužimi u kněžny Charlotty a kdy bez dovolení řádových představených opustil Čechy jako součást kněžnina doprovodu a vydal se s ní směrem do Saska. Brandlův deník jako pramen alespoň částečně související s událostmi severní války, povstáním Františka II. Rákócziho a jeho kontakty s polským prostředím, poskytující navíc očima katolického kněze ze střední Evropy cenné postřehy z cest po východoevropských zemích, je v našem prostředí pramenem spíše ojedinělým a je obtížné najít dílo, jež by mohlo posloužit k případné komparaci. Jako

nejvhodnější se zdá být Itinerarium Daniela Krmana, luteránského superintendenta z Horních Uher, jenž téměř ve stejné době putoval k švédskému králi Karlu XII., tehdy pobývajícím se svým vojskem ve východní Evropě, a cestoval tak mnohdy přes stejná území jako otec Caspar, jen s ročním předstihem. Je velmi zajímavé a přínosné srovnávat postřehy obou autorů, jež se mnohdy velmi liší, a není možné si nevšimnout stejného zájmu především o otázky týkající se náboženských vyznání, přičemž ve svém mírně pohrdavém názoru na pravoslavi a především kněží východokřesťanské církve se oba cestovatelé shodují.

K tomu, aby byly Brandlovy cesty srozumitelnější, je třeba je zasadit do širších historických souvislostí, jimž je zasvěcena celá úvodní kapitola, kde bude pojednáno o osudech Rzeczpospolité na přelomu 17. a 18. století a její roli v severní válce, zaměříme se i na povstání Františka II. Rákócziho a jeho mezinárodní kontakty a v neposlední řadě bude pojednáno také o náboženské problematice tohoto období, přičemž pozornost bude opět obrácena především k polsko-litevskému soustátí.

II. PRAMENY A LITERATURA

Jak vyplývá z názvu diplomové práce a předchozího úvodu, základním pramenem, od něž se následující řádky odvíjí, je latinské *Itinerarium* tepelského premonstráta Caspara Brandla, jež zahrnuje léta jeho putování po zemích střední a východní Evropy v letech 1707 – 1710. Rukopis se dnes nachází v knihovně tepelského kláštera pod signaturou A 7. Ze strany badatelů tomuto zajímavému prameni zatím nebyla věnována přílišná pozornost s výjimkou Františka Hoffmanna, jenž ve svém soupisu tepelských rukopisů přináší poměrně důkladný popis zmiňovaného díla, leč neuvádí nezanedbatelnou souvislost toho pramene s povstáním Františka II. Rákócziho.¹ Brandlův deník by byl v mnoha ohledech velice nejasný a těžko srozumitelný, kdybychom neměli k dispozici další prameny k dějinám tepelského kláštera počátku 18. století. Jedná se především o 7. svazek tepelských análů², jehož autorem byl klášterní kronikář Michael Pohl, jenž s nepřítomným Brandlem dle dochovaných zpráv udržoval písemný kontakt a v análech zaznamenává opisy listin, které byly v Brandlově záležitosti vydány tepelským opatem Raymundem II. Wilfertem. Kromě toho také přináší opis jedné listiny kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels, jež se týká propuštění Caspara Brandla z jejích služeb. V klášterní knihovně najdeme také další pozoruhodný rukopis mladšího data, jehož autorem je tepelský řeholník Petr Wanka a je věnován životním osudům slavných tepelských řeholníků.³ Příběh otce Caspara je zde vsazen do vyprávění o jistém Casparu Meinlovi. Ve snaze dopátrat se dalších zpráv o osudech hlavního hrdiny této práce byl navštíven také Státní oblastní archiv v Plzni, kde se jako depozitum nachází Archiv Kláštera premonstrátů Teplá, do něž mi bylo s laskavým svolením současného vedení tepelského kláštera povoleno nahlédnout. Bohužel tato výprava nebyla korunována tak velkým úspěchem, jak se původně očekávalo. Z archivních pramenů byl využit především kopiář odeslané opatské korespondence, jehož obsah se v mnohém shoduje s opisy listin obsaženými v klášterních análech.⁴ Několik světlých výjimek v něm ale přece jen nalézáme a o nich bude řeč na jiném místě této práce. V archivním fondu byly dále prohledány materiály obsažené v tzv. Klimešově manipulaci I. a II., jež vznikly činností tepelského knihovníka a archiváře v 19. století, Filipa Matěje Klimeše. Jediným „úlovkem“, jehož bylo při tomto

¹ HOFFMANN, F.: Soupis rukopisů kláštera Teplá I., Praha 1999, s. 7-8.

² *Annalium Teplensium tomus VII.*, Knihovna tepelského kláštera, sign. A 47/VII.

³ WANKA, Petr: *Vitae fratrum Praemonstratensium Teplensium saeculi XVIII et annotationes variae*, Knihovna tepelského kláštera, sign. A 54.

⁴ *Liber copiarum R[everendissimi]mi D[omini] Abbatis Raymundi II., inceptus et scriptus at completus a P. Ioanne Rick Professo Teplensi anno 1707*, SOA Plzeň, fond Archiv Kláštera premonstrátů Teplá, sign. D 28a XLIII 6, č. knihy 44.

pátrání dosaženo, je dopis kněžny Charlotty z 22. ledna 1707, v němž žádá opata Wilferta o povolení, aby ji směl otec Caspar doprovázet k uherským hranicím.⁵ Z korespondence tepelského opata Wilferta obsažené v kopiáři se dozvídáme, že případ Brandlova nepovoleného opuštění kláštera byl nejvíce projednáván se strahovským opatem a sufragánním biskupem Vítem Seipelem, a proto další badatelská výprava vedla do pražského Národního archivu, kde se jako depozitum nachází fond Premonstráti – klášter Strahov. Nadějně očekávání, že zde bude nalezena korespondence tepelského a strahovského opata, popřípadě kopiář opatské korespondence podobný tomu tepelskému, bohužel nebylo splněno.⁶ Zdá se tedy, že osobnost Caspara Brandla a jeho životní příběh zůstane nadále obestřen rouškou jistého tajemství, již je nám nejvíce dovoleno poodhalit právě prostřednictvím jeho rukopisného deníku.

Již v úvodu bylo zmíněno, že Brandlovo dílo by nebylo zcela srozumitelné bez zasazení do dobových souvislostí. K tomu nám vydatnou měrou napomáhají edice pramenného materiálu, jež se týkají především povstání Františka II. Rákócziho, z nichž bych chtěla upozornit hlavně na svazky starší mohutné ediční řady Kálmána Thalyho „Archivum Rákóczianum“ či edice listinného materiálu od rakouského historika Josepha Fiedlera. Stejně tak nemůže zůstat stranou pozornosti ani novější edice Rákócziho diplomatické korespondence, vydaná Bélou Köpéczim, jež se sice vztahuje až na období po porážce uherského povstání, přesto ale byla do seznamu použitých pramenů a literatury zahrnuta, neboť v některých dopisech zde nacházíme narážky na další hrdinku této práce, Rákócziho manželku - kněžnu Charlottu von Hessen-Rheinfels, jež po Rákócziho emigraci do Francie a následně do Turecka stále zůstávala v Polsku. Jak již bylo řečeno v úvodu, ke komparaci s Brandlovým deníkem bylo využito díla Daniela Krmana, jež bylo původně napsáno v latině taktéž pod názvem *Itinerarium*, zde však byl použit slovenský překlad, jenž vyšel r. 1975 v Bratislavě pod názvem „Cestovný denník“. Při sestavování kapitoly o náboženských poměrech v Rzeczpospolité bylo nahlédnuto do deníku kalvínského kněze Jana Kraiňského, jehož opis je možné nalézt v knihovně Historického institutu Varšavské univerzity pod názvem: *Odpis djarjusza księdza Jana Kraińskiego z lat 1682-1710 w latach ostatnich zaznaczono niektóre szczegóły z wojny szweckiej*. Jedná se o dílo kalvínského kněze, jenž po

⁵ SOA Plzeň, fond Archiv Kláštera premonstrátů Teplá, sign. XI A, č. kart. 91. Další kartony týkající se obsazování far (č. kart. 57), domácího teologického učiliště (č. kart. 63), opatské korespondence (č. kart. 82), Raymunda II. Wilferta (č. kart. 92, 121), řeholních věcí (č. kart. 95), korespondence Raymunda II. Wilferta (č. kart. 115), osobních věcí (č. kart. 119) a osobních spisů řeholníků (č. kart. 162) bohužel žádné další informace o Casparu Brandlovi nepřinášejí.

⁶ Ve fondu Premonstráti – klášter Strahov, NA Praha, byly prohledány následující kartony: 64 – Vít Seidel (1690-1711), 293 – Nová Říše, Teplá, Kounice, Zábřdovice, 312 – korespondence opatská Teplá, 329 – Vít Seidel, 344 – korespondence členů řádu (1650-1779).

svých studiích v Leydenu strávil již celý život na Litvě v rámci tamní kalvínské jednoty. V deníku zaznamenává neustále se zhoršující postavení své církve po smrti vlivné kalvínské protektorky Ludviky Radziwiłłówny r. 1695, všímá si také šlechtických nepokojů proti mocnému rodu Sapiehů a konečně reflektuje události spjaté přímo se severní válkou. K porozumění Brandlovu deníku velmi vydatnou měrou přispěly rovněž edice Vyznání a Paměti Františka II. Rákócziho, z nichž zasloužilejší je především vydání z r. 1977, jež editoval maďarský historik Béla Köpeczi.

Co se týče použité literatury, v diplomové práci bylo čerpáno především z děl polských a maďarských historiků. U starších polských autorů (př. Kazimierz Jarochoowski, Józef Feldman) je patrná jistá nelibost vůči polským králům saské dynastie, neboť jim především dávali za vinu úpadek polsko-litevské unie, jenž vedl k jejímu pozdějšímu rozdělení. Jakási rehabilitace těchto panovníků je zřejmá v dílech mladších autorů, z nichž jmenujme alespoň autora zásadní práce o sandoměřské konfederaci Andrzeje Kamińskiego, profesora toruňské univerzity Mikuláše Kopernika Jarosława Porazińskiego nebo Jacka Staszewského, jenž je autorem četných prací týkajících se mezinárodních kontaktů Rzeczpospolité v období severní války, mimo jiné i polských kontaktů s uherským povstáním. V této souvislosti není možné opomenout ani polskou historičku Boženu Popiołek, jež se ve své monografické práci o Elżbietě Sieniawské zaměřuje na Rákócziho kontakty s polskou šlechtou. Z maďarských historiků věnujících se zahraničním svazkům Františka II. Rákócziho je třeba uvést Lájose Hoppa a Józsefa Perényiho, kteří se soustředili hlavně na kontakty uhersko-polské, a Bélu Köpecziho, jenž svou pozornost zaměřil na snahu Uher navázat spojení s Francií.

Česká historická literatura je v oblasti problematiky polských dějin období vlády saské dynastie či osobnosti Františka II. Rákócziho poměrně chudá. Situaci v tomto směru zachraňují starší práce, které se zabývají především vlivy uherského povstání na naše území (B. Swietecký, F. Dostál, O. Machatka). Co se týče dobových mezinárodních souvislostí, není možné opomenout zasloužilé dílo o altranstädtské smlouvě od Jaroslava Golla či objemnou monografii o Evženu Savojském od Víta Vlnase.

Závěrečná část kapitoly věnující se historickým souvislostem je zasvěcená náboženským poměrům na poč. 18. století, s obzvláštním přihlédnutím k situaci v Rzeczpospolité. Tato pasáž byla opřena především o práce Antona Mironowicze a Marie Pidłypczak-Majerowicz, jež jsou věnovány situaci pravoslavných, uniatů a činnosti basiliánského řádu na území polsko-litevského soustátí. O vztazích římsko-katolické a uniátské církve a o studiích členů basiliánského řádu v českých a moravských seminářích

přináší cenné informace Antonín Florovský ve své knize o českých jezuitech na Rusi. Pro odstavec zasvěcený církvím protestantským byly výchozím bodem díla polských historiků Wojciecha Kriegseisena, Marceliho Kosmana a Janusze Tazbira.

Úkolem této krátké kapitoly nebylo uvést všechny zdroje, z nichž bylo v této diplomové práci čerpáno, ale především upozornit na díla nejzávažnější, bez nichž by následující řádky jen těžko vznikaly. Další položky pramenů a literatury jsou uvedeny v seznamu, jenž je přiložen na samý závěr práce.

III. HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

1. Rzeczpospolita polska po smrti Jana Sobieského a její role v Severní válce

Většinu ze čtyř let svých cest tepelský premonstrát Caspar Brandl strávil na území Rzeczpospolité či v krajích, jež jí kdysi náležely, v době Brandlova pobytu však již byly součástí nebo pod „ochranou“ carského Ruska. Proto bude v této kapitole věnována pozornost především situaci v polské říši, a to již od časů konce vlády Jana III. Sobieského, kdy se formují mocná šlechtická uskupení a kliky, jež sehrály v době panování Augusta II. Silného nezanedbatelnou úlohu a bez poznání těchto souvislostí by bylo pochopení Brandlova deníku a jeho zasazení do dobových reálií neúplné. Brandlovo dobrodružství se odvíjí v pokročilém období Severní války, jež se z velké části odehrávala právě na polském území, my se však v této kapitole nebudeme zabývat celým jejím průběhem, ale pouze úsekem do roku 1711 (a krátce poté), kdy Caspar Brandl odchází ze služeb Charlotty von Hessen-Rheinfels a vrací zpátky do Čech, do tepelského kláštera.

1.1. Konec vlády Jana III. Sobieského

Zásadním problémem posledních let panování Jana III. Sobieského, ostatně jako pro mnoho volených panovníků Rzeczpospolité, bylo zajištění následnictví trůnu pro svého syna. Ve vnitřní politice se král Jan snažil uvést syna Jakuba do státních struktur tak, aby jeho zvolení králem bylo něčím přirozeným. Snažil se svého potomka také zajistit po stránce materiální, k čemuž mělo dojít díky sňatku s mladou vdovou Ludvikou Karolinou, dcerou Bogusława Radziwiłła, jež byla dědičkou obrovského majetku biržanských Radziwiłłů.⁷ Všechny tyto snahy Jana III. způsobily velký odpor královské opozice, jež byla velmi mocná a v jejímž čele stáli lidé, kteří se dostali na výsluní právě díky Janu Sobieskému: Stanisław Jabłonowski, Sapiehowé, Stanisław Herakliusz Lubomirski, Krzysztof Grzymułtowski. Síla tohoto protikrálovského uskupení vedla k tomu, že se nakonec Jan Sobieski zřekl všech svých záměrů vykonat volbu „*vivente rege*“, čímž získal sympatie širokých řad šlechticů, opozice však přesto připravovala plány k jeho detronizaci a země v podstatě stála na prahu občanské války.

⁷ Mladá vdova se ovšem tajně vdala za bratra císařovny, neuburského vévodu Karla Filipa, což bylo považováno za políček uštědřený Sobieským ze strany Habsburků. K oteplení vzájemných vztahů došlo až r. 1688, kdy v západní Evropě vypukla válka mezi Francií a tzv. Augšpurskou ligou, nevydařily se ani snahy o jednání Svaté Ligy s Tureckem o uzavření míru a Jan III. Sobieski se stal opět pro císaře, nuceného bojovat na dvou frontách, cenným spojencem. Spojenectví měl utužit také sňatek Jakuba Sobieského se sestrou císařovny (Claudia Felicitas Tyrolská, manželka Leopolda I.), Hedvikou Alžbětou.

Poslední léta panování Jana III. Sobieského znamenala pro jeho zemi období velkého zmatku. Nemocný vládce se stále častěji stranil politického života a na státní záležitosti začínala mít rozhodující vliv královna Marie Kazimíra.⁸ Rodina Sobieských tehdy také začala v otázce nástupnictví favorizovat Jakubova mladšího bratra Alexandra, což mělo velmi nedobry vliv na budoucí královské volby. V tomto období se také dosti zkomplikovala situace na Litvě, kde Sapiehové měli takřka absolutní moc, což postupně vedlo k ostrým konfliktům. Díky svým vlivům na litevských sejmících Sapiehové zcela opanovali litevský tribunál a nespravedlivými výnosy ničili své protivníky. Kazimierz Sapieha, vojvoda vilenský a velký hejtman litevský, posílal ke svým politickým odpůrcům vojsko na ubytování, jež se zde chovalo jako na dobytém území. Benedykt Sapieha, velký podkomoří litevský, zase považoval státní pokladnu za svůj soukromý majetek sloužící ke kupování stoupenců. Stejně jako v šlechtických a magnátských kruzích se vytvářely pro- a protikrálovské kliky v kruzích církevních. Za králem Janem stál vilenský biskup Konstanty Brzostowski, naopak k jeho odpůrcům náležel primas Michał Radziejowski. V této komplikované a zcela nestabilizované situaci Jan III. Sobieski 17. 6. 1696 umírá ve svém zámku Wilanově nedaleko Varšavy. Tento král se jako vítěz nad Turky u Vídně stal na dlouho národním hrdinou, byl posledním vládcem Rzeczpospolité, jemuž se ještě podařilo dosáhnout velkých úspěchů na poli mezinárodním, ovšem z druhé strany si nevěděl příliš rady v politice vnitřní, neuměl a snad ani nechtěl konat pevně a rozhodně. Je otázkou, zda důvodem jeho nerozhodnosti byla nemoc či jeho „pouze“ magnátský, nikoli královský původ, díky čemuž mu chyběla odvaha a jistota potomků vládnoucích rodů. Možná naopak velmi dobře rozuměl politickému systému Rzeczpospolité a smířil se s ním. Ani jeho předchůdce Jan Kazimír či nástupce August II. Silný nebyli totiž schopni změnit Rzeczpospolitou na typickou absolutní monarchii, ač se o to velmi snažili.

1.2. Období bezvládi

Bezvládi po smrti Jana III. začalo skandálem, o němž se vědělo v celé Evropě. V den smrti svého otce se vydal králevic Jakub na varšavský zámek s cílem ujmout se králova majetku a nazítří do zámku odmítl vpustit svou matku, jež se dostavila v doprovodu senátorů s tělem mrtvého krále. Nakonec sice královna byla do zámku puštěna, ovšem poté členové královské rodiny mezi sebou ostudně závodili, kdo z nich dříve dorazí do jiného sídla Sobieského, Žółkwe⁹, kde se nacházel zbytek královského pokladu. Díky prostředkování

⁸ Marie Casimire Louise de la Grange d'Arquien, řeč. Marysienka (1641-1716).

⁹ Dnes Zhovkva na Ukrajině.

senátorů sice došlo k rozdělení majetku, ale politické ztráty byly pro Sobieské díky tomuto chování nedozírné. Jakub, nejstarší syn Jana III. Sobieského, byl přirozeným kandidátem na polský trůn, ovšem nedostatek solidarity v královské rodině zmařil jeho šance.¹⁰ O polský trůn se ucházela také řada vážných zahraničních kandidátů.¹¹ Velmi energicky situace využil francouzský vyslanec Melchior Polignac, agitující ve prospěch Františka Ludvíka de Bourbon, knížete Contiho. Francouzská kandidatura začala nabývat na popularitě především v kruzích dávné protikrálovské opozice, podporovali ji Sapiehové, primas Radziejowski či Lubomirští. Mezi kandidáty na polský trůn se objevili i Livio Odescalchi, bratranec papeže Innocence XI., či markrabě Ludvík Bádenský, podporovaný Berlínem. Stále se také počítalo s kandidaturou Jakuba Sobieského, tím spíše, že se usmířil s matkou. V dubnu 1697 byla oficiálně ohlášena i kandidatura saského kurfiřta Fridricha Augusta. Podle závěrů polského historika Jacka Staszewského se plány na dobytí polské koruny u Wettinů objevily na počátku 90. let.¹² Fridrich August v době úmrtí Jana Sobieského pobýval v Uhrách, kde zastával funkci hlavního velitele císařské armády proti Turkům, a již tehdy byla v záležitosti polské kandidatury započata tajná jednání s císařem Leopoldem I. ve snaze dosáhnout jeho podpory. Roku 1697 došlo k dalšímu setkání ve Vídni, během něhož saský kurfiřt císaře uvědomil o svém záměru přejít na katolictví, k dobytí trůnu připravoval peníze i vojsko. K Augustově konverzi došlo 2. června, kdy již v Polsku probíhal volební sněm, k vlastní volbě krále ale došlo až v posledních červnových dnech. Zpočátku vyznívala většina hlasů ve prospěch Contiho a bez jistých šancí nebyl ani Jakub Sobieski. Situace se změnila ve chvíli, kdy na sněm dorazily peníze saského kurfiřta a začaly být rozdávány šlechtě, naopak francouzský vyslanec se ukázal být insolventní a nemohl tak začít realizovat své dříve dané sliby. Všichni protivníci francouzské kandidatury se rozhodli skupit své síly na podporu Fridricha Augusta. Při sčítání hlasů primas podporující Francouze ohlásil volební vítězství knížete Contiho, jeho protivníci zase zvolili králem Fridricha Augusta a jejich rozhodnutí ohlásil kujavský biskup Stanisław Dąbski. Rzeczpospolita měla dva krále a tak jako v podobných případech v 16. století, mělo i nyní o vítězství rozhodnout to, kdo bude jako první korunován v Krakově. Do někdejšího hlavního města polského království dorazil jako první saský kurfiřt a byl zde korunován 15. září 1697, přičemž ještě dříve musel přísahat na

¹⁰ GIEROWSKI, J. A.: Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej, in Sobótka 2, 1980, s. 369-382.

¹¹ O bezvládní po smrti Jana III. Sobieského a kandidátech na polský trůn se vcelku podrobně rozepisují novější kompendia polských dějin, např. GIEROWSKI, J. A.: Wielka Historia Polski V. (1648-1763), Kraków 2001, MARKIEWICZ, M.: Historia Polski 1492-1795, Kraków 2004.

¹² K „polským“ snahám Wettinů a jejich evropské diplomacii STASZEWSKI, J.: O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku, Warszawa 1973, TÝŽ: August II. Mocny, Wrocław, 1998.

pacta conventa, v nichž každý zvolený panovník sliboval dodržovat práva Rzeczpospolité. Stoupenci knížete Contiho se mezitím sešli koncem srpna na sněmu ve Varšavě, svolaném primasem Radziejowským, na zprávu o korunovaci reagovali společným vojenským tažením a opustili Varšavu. Odjezd knížete Contiho z Francie se ovšem opozdil, takže francouzská eskadra až na počátku září opustila Dunkerque, a když se v Krakově konala Wettinova korunovace, míjela teprve Sund. Koncem září konečně stanula v Gdaňsku, který i přes snahy francouzských stoupenců uznal polským králem Fridricha Augusta. Místo stoupenců přivítala Contiho polsko-saská kavalerie vyslaná čerstvě korunovaným polským králem. Nejistá situace byla mírově uklidněna teprve na sněmu v dubnu 1698, kdy byla podepsána v městě Łowiczi smlouva, v níž se král opět zařekl respektovat práva Rzeczpospolité.

1.3. Počátky panování polského krále Augusta II. Silného

Po podepsání lovičské smlouvy, která do jisté míry stabilizovala situaci v polském království, se August II. pustil do aktivní zahraniční politiky. Domníval se totiž, že skrze teritoriální zisky posílí svou pozici na polském trůně. Především nebyl stále vyřešen problém války s Tureckem a počínající mírová jednání Svaté ligy s Turky ohrožovala Rzeczpospolitou, neboť v tureckých rukách vězela důležitá pevnost Kamenec Podolský. Polský král byl rozhodnut podniknout proti Turecku vojenskou výpravu, s cílem získat Kamenec zpět, eventuálně také dobýt Moldávii a Valašsko, které by se staly dědičným vlastnictvím Wettinů. Tyto velkolepé plány uskutečněny nebyly, ale na základě karlovičského míru získala Rzeczpospolita alespoň Kamenec, Podolí a pravobřežní Ukrajinu. Další ohnisko nepokojů se ukázalo na opačném konci říše, když koncem roku 1698 braniborská vojska obsadila Elbląg. August II. byl sice hotov vyhlásit Prusku válku, ale sejm nakonec rozhodl o pokojném urovnání celé záležitosti. Po fiasku plánů spojených s válkou s Tureckem a po vyřešení elbląského problému se stále více dostával na první místo plán války o Livonsko.

Mezitím se vyostřoval konflikt i v litevském knížectví mezi dominantními Sapiehy a zbytkem magnátů, spojených se šlechtou. Během volebního sněmu opozice dosáhla zákona zavádějícího srovnání práv litevských a korunních, čímž došlo k omezení pravomocí litevských ministrů (např. na Litvě dříve byli výběřčí daní určováni podkomořím, kdežto v Koruně je vybírala sama šlechta na sejmících) Stejně tak byly omezeny i pravomoci litevských hejtmanů, což se týkalo především jejich podřízení civilnímu soudnictví. Na žádost litevské šlechty byla také zavedena polština jako úřední jazyk místo ruštiny. August II. se snažil být v tomto sporu prostředníkem a nestavěl se rozhodně za žádnou stranu. Po skončení

turecké kampaně poslal saská vojska k zimnímu ležení na Litvu, kde měla garantovat zachování klidu.

Ani po nevydařených pokusech se August II. nevzdával šance na posílení svých pozic skrze vítěznou válku a dobytí dědičných území pro svou dynastii. Teoreticky existovala možnost války s Ruskem s cílem získat ztracená území, kterážto výprava nacházela podporu především u šlechty z polských „kresů“ (okrajových území na východě Rzeczpospolité). Polský král ovšem soustředil svou pozornost k severu, přičemž není známo, kdy přesně povstal plán na válku se Švédskem, jenž se zdál smysluplný hned z několika důvodů.¹³ Snaha o získání Livonska byla ve shodě s ustanoveními *pacta conventa*, v nichž každý vládce přísahal získat zpět ztracené provincie. Ve prospěch výpravy hovořily i ekonomické důvody. Vyslání saských vojsk s cílem budování přístavu v Palanze na pobřeží Baltského moře bylo nejen záminkou mající ospravedlnit výskyt žoldnéřů v blízkosti budoucího teritoria vojenských operací. Královský dvůr a saští kupci měli záměr zorganizovat obchodní společnosti a rozvinout jejich činnost, kromě toho vybudování přístavu přikazovala již dřívější sněmovní usnesení. Válka se zdála být snadnou z důvodu politické situace ve Švédsku. Král Karel XI., jenž zemřel r. 1697, dokončil státní reformu spočívající mimo jiné na odebrání šlechtě bezprávného využívání královské půdy. Tato redukce způsobila, že množství půdy nacházející se ve šlechtických rukách se snížilo z 72 na 33%, což se dotklo nejvíce šlechty tzv. východních provincií (Ingrie, Estonsko, Livonsko). V Livonsku navíc ještě docházelo k likvidaci samosprávných institucí, jež zde přežívaly z období polského panování. Vůdce livonské šlechty Jan Reinhold Patkul přešel r. 1698 do služeb Augusta II. a jeho ujišťování o rozhodné podpoře livonské šlechty ve věci Augustových záměrů dovolovalo připustit, že úspěch v této oblasti bude celkem snadný, obzvláště když ve Švédsku v té době nastoupil na trůn mladý a nezkušený Karel XII. Navíc mohl August II. v plánované válce počítat se spojenci – Dánskem, Ruskem a eventuálně i s Pruskem. Roku 1699 byla podepsána spojenecká smlouva Dánska, Ruska a Augusta II., jehož postavení při podepisování těchto smluv bylo dosti dvouznačné, neboť sice užil titulu polského krále, ovšem aby tyto dokumenty zavazovaly také Rzeczpospolitou, musely by být potvrzeny sejmem. Král tak v podstatě vystupoval pouze jako saský kurfiřt, což mělo během následných vojenských operací nedozírné následky. Téhož roku August II. podepsal tajný dokument, na jehož základě

¹³ Ke vztahům mezi hlavními aktéry severní války, Augustem II., Petrem I. a Karlem XII., a k počátkům konfliktu viz PORAZIŃSKI, J.: August II., Piotr I. i Karol XII. Polityczne koncepcje trzech monarchów a Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej (1702-1710), in Między Zachodem i Wschodem. Studia z dziejów Rzeczpospolitej w epoce nowożytnej, Toruń 2002, s. 128-134.

bral pod ochranu livonskou šlechtu, Livonsko mělo zůstat pod dědičnou vládou Wettinů a zároveň být lénem Rzeczpospolité.

1.4. Vývoj severní války do uzavření altranstädtské smlouvy

Na podzim r. 1699 začali vojenské operace Dánové, kteří napadli Šlezvicko, neobdrželi ale podporu ze strany Augusta II. a jejich akce byly blokovány holandskými silami. V té době Karla XII. podpořily mořské velmoci (Anglie a Holandsko), v jejichž zájmu rozhodně nebylo, aby Dánsko získalo kontrolu nad plavbou Sundem.¹⁴ V únoru 1700 do Livonska vstoupila saská armáda, jejímž cílem bylo dobytí Rigy. Bohužel výprava skončila neúspěšně a nedošlo ani k očekávanému povstání livonské šlechty. V září téhož roku Rusové začali obléhat Narvu, ovšem také bez úspěchu, neboť jejich armáda byla poražena Karlem XII., jenž po tomto snadném úspěchu začal být přesvědčen, že stačí kdykoli opět přijít a Rusy snadno rozprášit. Po svém vítězství se Karel XII. soustředil především na vypořádání se s Augustem II., jehož považoval za silnějšího nepřítele než cara, čímž Rusku poskytl dočasný oddech a hlavní tíha války se Švédskem tak byla přesunuta na vojska Augusta II., jenž se přitom již v létě 1700 snažil z války vycouvat a využíval k tomu hlavně pomoc francouzské diplomacie, jež hledala spojence v blížící se válce o španělské dědictví.¹⁵

Roku 1700 se také výrazně zhoršila situace na Litvě, kde se neustále vyostřoval konflikt mezi šlechtou a Sapiehy. V listopadu došlo k vojenskému střetnutí u Olkiennik, kde společné tažení šlechty porazilo hejtmanská vojska. V bitvě byl zabit i podkoní litevský, Michal Sapieha, jenž byl již po složení zbraní doslova rozsekán šavlemi. Tato vražda ještě více vystupňovala nenávisť mezi válčícími stranami, Sapiehové hledali spravedlnost také na sejmu a u krále. Nakonec se ale ve stávající válce uchýlili pod ochranu švédského krále a jejich protivníci naopak stanuli na straně Augusta II. a ruského cara Petra I. Tato litevská šlechta byla také autorem tzv. vilenského ustanovení, jež mělo zpřetrhat spojení s Korunou a navrhovalo Augustovi II. převzetí dědičné vlády ve Velkoknížectví litevském. Tento dokument samozřejmě vzbudil mnoho nevole a byl nakonec spálen ve Varšavě katem. V dobovém mínění se usadila myšlenka, že z těchto vnitřních litevských rozepří vzniklo všechno zlo pro Rzeczpospolitou, neboť v rozvášněné Litvě povstaly první svazky uzavřené ve prospěch cizích mocností.¹⁶

¹⁴ Dánský král Frederik IV. byl přinucen k uzavření míru v Travendalu 19. 8. 1700.

¹⁵ ŠVANKMAJER, M.: Petr I. zrození impéria, Praha 1999, s. 121. Zajímavá je skutečnost, že August II. a Karel XII. byli bratrance a panovala mezi nimi vzájemná nevráživost.

¹⁶ Feldman, J.: Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709, Kraków 1925, s. 10.

V únoru 1701 došlo k setkání Augusta II. a ruského cara Petra I. v litevském Biržai, kde Petr I. polského krále ujistil, že bitvou u Narvy ruská válečná aktivita proti Švédsku rozhodně nekončí, a bylo uzavřeno spojenectví, v němž se August II. zavázal vtáhnout Rzeczpospolitou do války a car sliboval vojenskou a finanční pomoc.¹⁷ Poláci ale netoužili po válce se Švédy a polští pánové otevřeně prohlašovali, že polská Rzeczpospolita se Švédskem neválčí, že se jedná o válku Augusta II. a ne o válku polskou. Sejm svolaný téhož roku se tak zabýval především konfliktem na Litvě či korunovací braniborského kurfiřta Fridricha na pruského krále. August II. byl ochoten jeho titul uznat za cenu vstupu Braniborska do války se Švédskem, korunovace ale vyvolala velké pobouření šlechty a Rzeczpospolita tak Fridrichův královský titul neuznala. Mezitím švédský král Karel XII. zaútočil a v červenci 1701 porazil saskou armádu u Dviny, po čemž se August II. přizpůsobil žádostem šlechty a stáhl saská vojska z Rzeczpospolité. Karel XII. uvědomil polské vyslance, že podmínkou k uzavření míru je detronizace Augusta II. V lednu 1702 švédská armáda vstoupila na Žmuď a pochodovala dále do hloubi Rzeczpospolité. V květnu obsadila bez odporu Varšavu a o dva měsíce později zvítězila u Kliszowa nad spojeným sasko-polským vojskem, což bylo důsledkem stažení z bitvy korunních vojsk, vedených hejtmánem Hieronymem Lubomirským¹⁸, jenž nechtěl přispět k vítězství Augusta II., aby tak nebyla posílena jeho pozice v zemi. Na začátku srpna již Švédové obsadili Krakov. Koncem téhož měsíce šlechta na shromáždění branné hotovosti u Sandoměře uzavřela konfederaci na obranu krále a Rzeczpospolité a podobné svazy byly uzavřeny i ve Velkopolsku a na Litvě.¹⁹ Šlechta se domnívala, že ke skončení války může dojít prostřednictvím dohody s Karlem XII., v níž měla šlechta prostředkovat mezi oběma panovníky. Král švédský však stále trval na své podmínce k uzavření míru, detronizaci Augusta II. Polský král ale nacházel mezi polskou šlechtou řadu stoupenců, kteří mu vyjadřovali svou podporu a lublinský sejm, konaný v červnu a červenci 1703, skončil úspěchem Augusta II. a jeho stoupenců. Bylo zde schváleno povolání do zbraně 48 000 žoldnéřů a králi byla dána pravomoc k uzavření spojenectví s carem Petrem I. Smlouva s Ruskem byla podepsána na konci srpna 1704 v táboře u Narvy²⁰ a obě strany se v ní

¹⁷ Car se zavázal poslat Augustovi 20 000 mužů, pět tun střelného prachu a vyplácet mu po dobu tří let každý rok 100 000 rublů. Car totiž potřeboval, aby byl Karel XII. pokud možno co nejdéle vázán konfliktem s Augustem II. a Rusko mohlo mezitím vybudovat pravidelnou armádu. Viz ŠVANKMAJER, s. 121.

¹⁸ Hieronym Augustyn Lubomirski (1647-1706), velký korunní hejtmán a krakovský vojevůdce. Bratr Stanisława Herakliusze Lubomirského.

¹⁹ Zásadní práci o sandomierské konfederaci napsal KAMIŃSKI, A.: *Konfederacja Sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim 1706-1709*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969. Konfederace formálně existovala až do r. 1717.

²⁰ O situaci Rzeczpospolité v období mezi narevskou smlouvou a bitvou u Poltavy viz: FELDMAN, J.: *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709*, Kraków 1925.

zavazovaly vést válku se Švédskem a neuzavírat separátní mír. Rzeczpospolita měla získat Livonsko, které jí kdysi náleželo, a Rusko mělo vyplácet roční podporu na udržení 48 tisícové armády Rzeczpospolité či poslat 12 tisícový pomocný sbor. Kromě toho car sliboval, že Rzeczpospolité bude vrácena významná ukrajinská pevnost Bílá Cerkev.

V létě r. 1703 vznikla konfederace velkopolské šlechty, jež sice zpočátku stála za Augustem II., současně ale chtěla zajistit neutralitu Velkopolska. Již na podzim téhož roku tato konfederace pod nátlakem Švédů vyjádřila souhlas s detronizací Augusta II. výměnou za uzavření míru. Na začátek roku 1704 bylo do Varšavy svoláno shromáždění šlechty, jež bývalo nazýváno generální konfederací. Zmocněnc švédského krále, Arvid Horn, přímo žádal detronizaci Augusta II. jako podmínku k tomu, aby se vůbec začalo jednat. V březnu byli na příkaz Augusta II. uneseni a uvězněni Jakub a Konstanty Sobieští, neboť právě Jakuba by byl Karel XII. rád viděl na polském trůně.²¹ Dalším kandidátem švédského krále byl opět kníže Conti, ovšem tato kandidatura se z mezinárodních důvodů jevila jako nevýhodná, neboť by vyvolala odpor koalice válčící tehdy s Francií. Třetí z bratrů Sobieských, Alexandr, kandidaturu na trůn rovnou odmítl. Nakonec tedy volba švédského krále padla na Stanisława Leszczyńskiego, jehož Karel XII. poznal jako vyslance varšavské konfederace. Ta nakonec pod švédským nátlakem schválila detronizaci Augusta II. a v červenci 1704 byl na polský trůn vybrán poznaňský vojvoda Leszczyński²², ztělesnění úslužné váhavosti a opatrnickví, tedy dokonalá loutka v rukou švédského krále Karla XII. Sám Leszczyński se coby dřívější věrný stoupenec Sobieských ocitl v nelehké situaci, z níž se snažil elegantně dostat prohlášením, že přijímá korunu pouze jako „deponát“, který ve vhodný čas odevzdá Jakubu Sobieskému.²³ Zvolení Leszczyńskiego králem velmi urazilo hejtmana Lubomirského, jenž snil o koruně pro svou osobu a po tomto osobním nezdaru opět pomýšlel na dohodu s Augustem II. Sesazený král v reakci na seběhlé události začal svolávat sejmíky, jež měly připravovat brannou hotovost. Šlechtičtí vyslanci začali přijíždět na valné shromáždění k Sandoměři, kde byla na konci května slavnostně odpřísáhnuta generální konfederace na obranu krále a práv Rzeczpospolité. Byla znevážena nelegální činnost varšavských konfederátů, senátoři a hodnostáři účastníci se volby Leszczyńskiego byli zbaveni svých úřadů. Karel XII. se vydal v čele své armády na tažení proti Augustovi II., ale k bitvě nakonec nedošlo. Armády se

²¹ Sobieští byli uneseni saskými žoldněři, když se vraceli z porady ve Wroclawi do svého sídla ve slezské Olavě. Poté byli drženi v lipské citadele Pleissenburgu, pak v pevnosti Königstein.

²² Primas odmítl účast na volbě Leszczyńskiego a švédští vyslanci museli najít někoho, kdo by ho chtěl zastoupit. Vybrán byl poznaňský biskup, Mikołaj Świącicki, a jak švédský vyslanec Arvid Horn píše ve svém listě Karlu XII., musel se s biskupem opít, přičemž neustále na jeho zdraví. Viz JONASSON, G.: Karol XII. a Stanisław Leszczyński, in Stanisław Leszczyński król, polityk, pisarz, mecenáš, Lesino 2001, s. 51-57. Monografie CIEŚLAK, E.: Stanisław Leszczyński, Wrocław-Warszawa, 1994.

²³ CIEŚLAK, E.: Stanisław Leszczyński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994, s. 41.

minuly, August II. táhl na Varšavu a švédský král směřoval ke Lvovu. Polskému králi se podařilo dobýt Varšavu, kde zatknul poznaňského biskupa, jenž ohlásil zvolení Leszczyńskiego králem. Švédský král zase dobyl Lvov, jemuž uložil obrovské kontribuce, a pak se vracel opět k Varšavě. Švédská vojska hlavní město dobyla a následně se jim podařilo vytlačit z Velkopolska saský korpus i s pomocnými ruskými oddíly. August II. získal naproti tomu podporu papeže Klementa XI., jenž vydal r. 1705 breve zakazující biskupům účastnit se korunovace Leszczyńskiego polským králem. Do tábora Augustových stoupců se vrátil také hejtman Lubomirský, naopak na stranu Leszczyńskiego se přidala rodina Potockých.²⁴ V listopadu r. 1704 se August II. uchýlil do Saska, kde jej očekávalo vyřešení a uspořádání mnoha tamních záležitostí.

V červenci r. 1705 v hlavním městě Rzeczpospolité začala jednání varšavské konfederace, pokračovalo se také v rozhovorech se Švédy na téma uzavření míru. Největším přáním šlechty bylo uklidnění situace v zemi a ukončení švédských kontribucí, Švédové ale byli nekompromisní a trvali na své podmínce - nejdříve korunovace a pak teprve mír. 4. října se tedy ve Varšavě odehrála korunovace Stanisława Leszczyńskiego, jíž se účastnila pouze málo početná reprezentace šlechty a senátorů, akt korunovace provedl Lvovský biskup Konstanty Zieliński a královské insignie byly zhotoveny za půjčené švédské peníze. V listopadu byla podepsána mírová smlouva, jež z Rzeczpospolité činila vazalskou zemi a obě království byla zavázána věčným spojenectvím. Polsko nemohlo uzavírat smlouvy, jež by poškozovaly zájmy Švédska, a bylo podřízeno hospodářským zájmům švédského království, takže export měl být odbýván přes přístavy v Rize a Štětíně, švédští kupci získali svobodu v obchodování na území Polska, zakázán byl také tranzitní obchod mezi Moskvou a západní Evropou. Stanisław Leszczyński a jeho stoupcenci tak zaplatili příliš vysokou cenu za mír, ke kterému vlastně ani nedošlo, a vláda nového krále sahala pouze tam, kde byly umístěny švédské posádky.

1.5. Altranstädtská smlouva a její důsledky

V listopadu r. 1705 se na území Rzeczpospolité vrátil August II., jenž se v Grodně setkal s carem Petrem I., kam dorazila také rada sandomieřské konfederace, jež odsoudila korunovaci Leszczyńskiego a vyjádřila podporu Augustovi II. Bohužel vojenská výprava skončila pro Augusta II. neúspěšně, saské jednotky byly poraženy a Petr I. se poté stáhl

²⁴ Hlavně Józef Potocki (1673-1751), nejprve stoupenec Augusta II., r. 1705 přešel na stranu Stanisława Leszczyńskiego, jenž ho jmenoval velkým korunním hejtmanem.

z území Rzeczpospolité. Karlu XII. se ale opět nepodařilo přemoci Augusta II., jenž se uchýlil do Krakova a sbíral zde věrné oddíly. Zřejmě v červenci 1706 došel švédský král k přesvědčení, že situaci může vyřešit pouze napadení Saska a ještě v létě téhož roku Karel XII. svůj záměr uskutečnil. August II. pobýval i se saskou armádou v Rzeczpospolité a svým zástupcům udělil rozsáhlou plnou moc v jednání se Švédy. 24. září 1706 byla v Altranštádu podepsána mírová smlouva mezi Karlem XII. a Augustem II., jenž se na jejím základě zřekl polské koruny, ale zároveň si ponechal královský titul.²⁵ Sasko mělo platit obrovské kontribuce, zrušit spojeneckou smlouvu s Ruskem a kromě toho do švédských rukou vydat vůdce livonské šlechty Patkula. Karel XII. zatím v Sasku načerpal potřebné síly k dalšímu boji, neboť saské bohatství plynulo do švédských pokladen, což umožňovalo posílení armády na dvojnásobek, do níž švédští velitelé verbovali nejen na saském území, ale také v císařském Slezsku.

K osobnosti saského kurfiřta a polského krále je třeba poznamenat, že byl nejen lehkomyšlným a rozmařilým kavalírem, ale zároveň v mnoha směrech projevil i politickou naivitu. Hlavním záměrem jeho účasti ve válce proti Švédsku bylo vtáhnout do tohoto konfliktu Rzeczpospolitou a v jeho průběhu jí vnutit dědičnou vládu své dynastie. Spojenectví s carským Ruskem a soustředění vojsk na polském území mu mělo pomoci zlomit odpor stoupenců polské šlechtické anarchie, nepovšiml si ovšem, že tato anarchie má podporu nejen v samotném Polsku, ale především u všech jeho sousedů (Ruska, Pruska, habsburské monarchie i Turecka), kteří neměli zájem na upevnění královské moci v Polsku. Tamní šlechtické „svobody“ zaručovaly, že se Polsko nestane silnou zemí, a naopak jednou možná bude i snadnou kořistí.²⁶

Přítomnost švédského krále a jeho nepřemožitelné armády v Sasku, tedy v těsné blízkosti císařských zemí, působila velké starosti také vídeňským politikům a nenechávala chladné ani jiné evropské mocnosti, mezi nimi především Francii. Zatímco v zájmu císaře byl co nejrychlejší odchod Švédů z blízkého sousedství, Francie se snažila o co nejdélejší udržení armády Karla XII. na území Říše s vyhlídkou na její možné vtažení do války o španělské dědictví. Habsburská monarchie se do severní války nepletla a Karel XII. neměl k nepřátelství vůči císaři Josefu I. nejmenší důvod. Navíc habsburská monarchie, stejně jako Francie či Prusky, se nezdřáhaly uznat Stanisława Leszczyńskiego jako polského krále. Zároveň ale Karel XII. vystupoval jako důsledný obhájce práv protestantů nejen v Sasku, ale též ve Slezsku, a

²⁵ O altranštátské smlouvě a jejích důsledcích pro Rzeczpospolitou se zmiňuje v určité míře téměř veškerá polská literatura uvedená v této práci.

²⁶ ŠVANKMAJER, s. 122-123.

císař se tak obával možného švédského vpádu na slezské území a vynucení těchto práv silou. Ke všemu se na Karla XII. a Stanisława Leszczyńskiego obracel s velmi vstřícnými návrhy také vůdce uherských povstalců František II. Rákóczi. Švédský král císařské vyslance, přicházející za ním do Altranstädtu, ujišťoval, že nehodlá vést s Josefem I. válku, pokud mu k ní ovšem císař neposkytne nějakou záminku.

Stažením se Augusta II. z války se Švédy byla sandoměřská konfederace, shromažďující jeho stoupence, postavena před těžkou volbou. Její představitelé nijak nespěchali s uznáním Leszczyńskiego, neboť způsob jeho volby byl považován za nelegální a představoval navíc nebezpečný precedens. Na počátku roku 1707 se do Rzeczpospolité dostavil Petr I., jehož cílem bylo zajištění si spojení proti očekávané švédské ofenzivě. Car se především obával, že by sandoměřští konfederáti mohli přejít na švédskou stranu. Ti se u cara dožadovali vydání ukrajinských pevností²⁷, ukončení násilností způsobovaných ruskou armádou, jež se chovala stejně jako švédská, a vyplacení finanční podpory ve shodě s dříve uzavřenou narevskou smlouvou. V březnu r. 1707 bylo podepsáno obnovení této smlouvy. Dále se car zavázal, že se Švédskem neuzavře separátní mír a nebude se domáhat ze strany Rzeczpospolité žádných náhrad. Petr I. chtěl po Altranstädtu především udržet v Rzeczpospolité vlastní stoupence, pro což bylo nejlepší zárukou provedení nové volby panovníka, jenž by byl plně závislý na carovi. Proto začala být vedena jednání s konfederáty o budoucí volbě a případných kandidátech, mezi nimiž byli jmenováni Jakub Sobieski, Michał Wiśniowiecki, Stanisław Denhoff, Adam Sieniawski, František II. Rákóczi či Evžen Savojský. Jedni kandidáti sami nabídku odmítli, jiní byli zase nepřijatelní pro konfederaci.²⁸ Vzhledem k politickým souvislostem se zdá být zajímavá především nabídka polského trůnu císařskému politikovi a vojevůdci Evženovi Savojskému, jehož výběr nebyl vůbec náhodný. Car Petr I. toužil po přízni císařského dvora již dlouho, chtěl se dokonce stát členem Velké aliance. Evropa ale tehdy stále považovala vzdálené Rusko za barbarskou zemi a jejího cara za nevyzpytatelného despotu. S nabídkou polské koruny pro Evžena Savojského přišel Petr I. právě ve chvíli, kdy před císařem vyvstávala hrozba války se Švédskem a pomoc Ruska a Polska by v takové situaci byla více než výhodná. Samotného prince Evžena ale nabídka trůnu nijak nenadchla, a aby se vyhnul přímému odmítnutí, svěřil formálně své rozhodnutí do rukou císaře Josefa I. Ten, jak již bylo řečeno, měl velké obavy z blízkosti švédského vojska

²⁷ Pevnosti na Ukrajině byly obsazeny vojsky hejtmana Ivana Mazepy, jehož snahy pravděpodobně směřovaly ke sjednocení Ukrajiny či vytvoření nezávislého panství, a proto také cara zrazoval od jejich vrácení Polsku. Petrovi I. pevnosti sloužily jako prostředek k nátlaku na Polsko a zabezpečovaly také operace ruských vojsk.

²⁸ Autor knihy o Karlu XII. Voltaire v této souvislosti pravil: „Chybělo málo a Polsko by bylo tenkrát mělo tři krále, aniž by se bylo mohlo říci, který je skutečný.“ Viz VOLTAIRE: Karel XII.: Karel XII. král švédský I., Praha 1925, s. 86.

nacházejícího se v Sasku a z možného konfliktu s Karlem XII., k němuž by zajisté spojenectví s Petrem I. a kandidatura Evžena Savojského daly pádnou příčinu. Jeden z nejlepších císařových diplomatů, hrabě Jan Václav Vratislav z Mitrovic, se proto vypravil do Altranstädtu, aby hrozící roztržku zažehnal, neboť nebezpečí vpádu švédské armády do Slezska a do severních Čech se jevilo jako zcela reálné. Nejzávažnější podmínkou švédského krále, mezi řadou jiných požadavků adresovaných císařskému dvoru, bylo obnovení náboženských svobod slezských evangelíků, garantovaných původně vestfálským mírem. Protestanti měli mimo jiné dostat zpátky veškeré kostely, které jim byly zabráný po roce 1648. Po dlouhém váhání a rozpakování ze strany císaře hrabě Vratislav konečně v Altranstädtu 1. září r. 1707 podepsal významnou smlouvu, na jejímž základě získali dolnoslezští protestanti zpět své kostely a školy a jejich souvěrcům v Horním Slezsku císař alespoň přiznal právo soukromých bohoslužeb. Karel XII. svůj závazek rovněž splnil, jeho obrovská armáda opustila Sasko, bez problémů prošla císařským Slezskem a zamířila dále na východ.²⁹

1.6. Tažení Karla XII. na východ a bitva u Poltavy

Bylo stále více zřejmé, že situaci vyřeší pouze přímé vojenské střetnutí Karla XII. a Petra I. V té době se francouzská diplomacie chopila snahy prostředkovat mezi oběma stranami. Francouzi totiž počítali se švédskou pomocí při uzavření míru se svými protivníky a za to zase chtěli přispět k uklidnění sporu mezi Ruskem a Švédskem. V létě r. 1707 se v Lublině sešla rada sandoměřské konfederace a v červenci primas Stanisław Szembek ohlásil bezvládní. Neměl v úmyslu dovést situaci k volbě nového panovníka, ale zkrátka konstatoval, že král se vzdalil ze země a on jako místokrál přebírá vládu v zemi. Proto se také s volbou nového krále nijak nespíchalo a byly pouze svolány sejmíky s cílem vybrat daně na vydržování vojska.

V září r. 1707 do Rzeczpospolité znovu vkročila pod vedením Karla XII. švédská armáda, odpočatá a doplněná po svém delším ležení v Sasku. Karel XII., jehož cílem byla Moskva, rychlým pochodem zamířil na území dnešního Běloruska. Spolu se švédským králem se do země vrátil i Stanisław Leszczyński, jenž se snažil uzavřít dohodu se sandoměřskými

²⁹ Ke kandidatuře Evžena Savojského a pobytu Karla XII. v Sasku viz VLNAS, V.: Princ Evžen Savojský, život a sláva barokního válečníka, Praha 2001, s. 285-290. K jiným kandidátům na polský trůn např. KAMINSKI: Konfederacja Sandomierska..., s. 73-75.

K altranstädtské smlouvě mezi Švédskem a habsburskou monarchií GOLL, J.: Der Vertrag von Alt-Ranstaedt: Oesterreich und Schweden 1706-1707, ein Beitrag zur Geschichte der österr. Politik während des nordischen Krieges, Prag 1879.

konfederáty, proti čemuž se rozhodně stavěl Karel XII. svým nesouhlasem se svoláním mírového sejmu. Jeho záměrem nebylo upevnění pozic krále Stanislawa, naopak se domníval, že politickým rozkladem Rzeczpospolité mu bude usnadněn útok na Rusko. Postup Švédů na východ byl velmi nesnadný, neboť ruská armáda zvolila taktiku spálené země. V červenci r. 1708 Karel XII. rezignoval ze svého tažení na Moskvu a vydal se směrem na Ukrajinu. S armádou Karla XII. se měly setkat oddíly generála Adama Löwenhaupta, jež vyrazily z Livonska a vezly s sebou tolik potřebné zásoby. Livonské vojsko ale bylo poraženo Rusy v bitvě u Lesné v říjnu r. 1708, zásobovací vozy byly ztraceny a pouze nevelké části žoldněřů se podařilo spojit s hlavními švédskými silami. V této situaci mohl švédský král počítat pouze s pomocí Stanislawa Leszczyńského a nového spojence, kozáckého hejtmana Ivana Mazepy.³⁰

Ivan Mazepa měl v úmyslu dosáhnout nezávislosti Ukrajiny na vládě ruských carů a hodlal k tomuto cíli využít právě probíhající válku. Z počátku vystupoval velmi opatrně a udal Rusům vyslance Stanislawa Leszczyńského, který se snažil sjednotit šlechtu pod heslem opětovného získání kdysi ztracených zemí ve prospěch Moskvy. Neočekávané rozhodnutí Karla XII. táhnout na Ukrajinu hejtmana Mazepu zaskočilo. Když se ale v říjnu 1708 blížila ruská armáda vedená Alexanderem Menšikovem, rozhodl se přímo postavit na stranu Karla XII. Hejtman bohužel nezískal podporu obyvatel levobřežní Ukrajiny a ruská armáda tak dorazila jako první k hejtmanské rezidenci v Baturynu, jenž byl následně Rusy spálen a srovnán se zemí. Zničeny byly i zásoby tak nezbytné pro švédské vojsko.

Situace švédské armády na Ukrajině byla stále nesnesitelnější, nedostala podporu z Livonska, nepovedlo se povstání na Ukrajině a pomoci mohl Karlu XII. pouze Stanislaw Leszczyński, jemuž ale v cestě na Ukrajinu bránilo vojsko sandomieřských konfederátů. Ofenzíva krále Stanislawa byla zadržena v listopadu 1708 v bitvě u Koniecypola, kde se spolu utkaly dvě polské armády. Porážka Leszczyńského vyvolala v Rzeczpospolité hluboký dojem a podpora konfederace neustále rostla. V následujícím roce sjednocené síly švédských a polských jednotek pod vedením krále Stanislawa dorazily do Lvova a obsadily ho. Násilné chování Švédů v Malopolsku ovšem nijak nepřispělo k posílení pozic polského krále. Hlavní švédská armáda stále zůstávala bez zásob a zcela osamocena, a proto Karel XII. vyzýval Leszczyńského k pochodu na Ukrajinu, v čemž mu bránila vojska korunního hejtmana Adama Sieniawského, a přes veškeré snahy tak ke spojení obou švédských armád nedošlo. Karel XII. musel svést rozhodující bitvu s carem Petrem I. za zcela nevýhodné situace, kdy byl odtržen od spojenců a v zádech mu stála konfедераční vojska.

³⁰ MACKIV, T.: Ivan Mazepa, Hetman der Ukraine und Reichsfürst des Heiligen Römischen Reiches (1639-1709), München 1984, PAVLENKO, S. O.: Ivan Mazepa, Kyjiv 2003.

V polovině dubna r. 1709 začala armáda Karla XII. obléhat Poltavu s nadějí na doplnění zásob po dobytí pevnosti. Ve stejné době se k místu blížily hlavní ruské síly a Petr I. byl rozhodnut střetnout se se Švédy v rozhodující bitvě.³¹ Ruská armáda měla výraznou početní převahu se svými 42 000 vojáky proti 25 000 Švédů. K bitvě došlo 8. července 1709. Karel XII. zaútočil na početnějšího protivníka, nepodařilo se mu ale prolomit jeho linii a po velkých ztrátách začal ustupovat k řece Dněpru. Protože švédské armádě chyběly dopravní prostředky k přepravení vojska, nepodařilo se jí překročit mohutný říční tok, a byla tak nucena složit zbraně.³² Švédského krále z bitevní vřavy vynesli na nosítkách vojáci a obklopen několika tisíci jezdci se Karel XII. úspěšně přes Dněpr přeplavil u vesnice Perevoločné. V doprovodu svých vojáků zamířil směrem k hranicím osmanské říše, kde se nejprve uchýlil do Očakova a poté, po poskytnutí azylu tureckým sultánem Ahmedem III., se usadil v Benderech (v dnešní Moldávii). Na okraji tohoto města Švédové rozbili svůj tábor, Karel XII. dostal k dispozici krásný stan, osobní stráž i peněžní obnos.³³ Poltavská bitva má velký význam pro dějiny střední a východní Evropy, neboť v jejím důsledku byla zničena síla Švédska a naopak Rusko se stalo velmocí, jež se vydala na cestu budování vlastního impéria.³⁴

1.7. Vývoj války po poltavské bitvě a návrat Augusta II. na polský trůn

Po podepsání altranstädtské smlouvy August II. nerezignoval na myšlenku návratu na polský trůn. Po celý čas udržoval kontakty se sandoměřskou konfederací, sám se pak účastnil v čele saského vojska války o španělské dědictví po boku dosavadních francouzských nepřátel. Roku 1709, ještě před bitvou u Poltavy, byla v Drážďanech podepsána smlouva s Dánskem a poté i s Pruskem, které měly zajistit návrat Augusta II. do Rzeczpospolité. V červenci téhož roku byla podepsána v Drážďanech i spojenecká smlouva s Petrem I., na jejímž základě měl August II. obdržet od cara finanční podporu i vojenskou pomoc při opětovném získání polského trůnu, to vše pod podmínkou rychlého zapojení se do války proti Švédsku. Smlouva nebyla ratifikována carem, přesto v srpnu saská vojska vkročila do Rzeczpospolité. V tu samou dobu od východu vstupovala do země carská vojska. Stanisław

³¹ K poltavské bitvě, jejím příčinám a důsledkům ENGLUND, P.: Poltava, Berättelsen om en armés undergång, Stockholm 2000 (polský překlad Łygaś, Wojciech, Gdańsk 2003).

³² Mezi 22 tisíci švédských zajatců byli předvedeni i ti nejvznešenější: hrabata Piper a Löwenhaupt, maršál Rehnsköld, generálové Slipenbach, Stackelberg a Hamilton.

³³ K benderskému pobytu Karla XII. viz COUFALOVÁ, I.: Turecká partie švédského krále, *ĎaS* 1, 2006, s.21-23.

³⁴ O situaci Rzeczpospolité po poltavské bitvě a její východní politice viz FELDMAN, J.: Polska a sprawa wschodnia 1709-1714, Kraków 1926.

Leszczyński se svými švédskými oddíly vycouval do švédských Pomořan a švédská armáda již nikdy neměla vkročit na území Rzeczpospolité. Válka přesto ještě neskončila, neboť v Turecku prodléval Karel XII., jenž pomýšlel na vtažení Turecka do války proti Rusku. Švédský tábor v Benderech se stal centrem rozvinutých diplomatických akcí sahajících do všech evropských měst pod heslem odvety za Poltavu. Velkým pomocníkem Karla XII. byl v této záležitosti Stanisław Poniatowski, otec budoucího polského krále, jenž projevil v jednáních se sultánovými úředníky obrovský talent. K setkání Augusta II. a Petra I. došlo v říjnu 1709 v Toruni, kde byla podepsána nová mírová smlouva, pro polského krále méně výhodná než ta z Drážďan. Oba panovníci se zavázali vést válku a neuzavírat separátní mír se Švédskem. August II. rezignoval na jeden bod obsažený v narevské smlouvě, v němž Rusko slibovalo vyplácet roční subsidie vojskům Rzeczpospolité, a naopak se polský král zavázal vydržovat na jejím území vlastní vojenský korpus. Rusko se pak připojilo k sasko-dánsko-pruskému spojení, k němuž měla být pozvána i Rzeczpospolita. Pozice polského krále byla v této chvíli velmi slabá, car se v Polsku choval jako v podrobené zemi, vybíral kontribuce, ve svých rukách držel pevnosti a vměšoval se do vnitřní politiky při obsazování úřadů. Přesto ale tehdy nepřistoupil na žádost Pruska, jež se za připojení k protišvédskému spojení domáhalo severních území Rzeczpospolité.

Během pobytu Augusta II. v Toruni došlo také k setkání se senátory reprezentujícími sandoměřskou konfederaci a bylo rozhodnuto svolat do Varšavy její valnou hromadu. Cílem bylo uklidnění situace v Rzeczpospolité, k němuž mělo dojít potvrzením legálnosti této vítězné konfederace, uznáním nezákonnosti postupů Stanisława Leszczyńskiego a jeho stoupenců a zaručením jejich amnestie pod podmínkou, že přejdou na stranu Augusta II. Polsko bylo stále ohrožováno útokem, neboť Karel II. poltavskou bitvu nepovažoval za rozhodující v této válce. Doufal v odplatu, věřil ve své štěstí a v pomoc jiných států, z nichž, jak již bylo řečeno, počítal především s účastí Turků ve válce proti Rusku. Tyto úvahy vůbec nebyly bezpředmětné, neboť Turecko po porážkách v posledním vojenském sporu se Svatou ligou počítalo s opětovným získáním ztracených provincií a napravením vlastní reputace. Petr I. navíc ani během bojů se Švédskem nezanedbával balkánskou politiku, čímž se vměšoval do sféry tureckých zájmů. Navazoval kontakty s knížaty valašským a moldavským, udržoval vztahy s Bulhary, Srby a Černou Horou. Turci mohli v této válce využít také uprchlíky shromážděné v Benderech, kde se vedle Karla XII. a jeho vojáků nacházel i nástupce zemřelého Mazepy, Filip Orlik, připravený bojovat o Ukrajinu, a polští emigranti, stoupenci Stanisława Leszczyńskiego. Mezi nimi se především vyjímal diplomat Stanisław Poniatowski a Józef Potocki, hejtman jmenovaný Leszczyńským.

Válka vypukla na počátku roku 1711 nájezdem na polskou Ukrajinu, jenž podnikli Tataři spolu s Orlikem a Potockým. Dalším spouštědlem války byla blokáda Azova tureckou flotilou. Petr I. podepsal dohodu s moldavským knížetem, který svěčil své panství ruské ochraně, načež ruská armáda pod vedením cara vstoupila do Moldávie a obsadila Jassy, byla ale u řeky Prutu obklíčena tureckou armádou. Petr I., obávaje se porážky a případného zajetí, podepsal příměří, na jehož základě vrátil Turkům Azov a slíbil zbořit pevnosti v Podněpří. Kromě toho měl stáhnout ruská vojska z území Rzeczospolité a nadále se nevměšovat do polských a kozáckých záležitostí. Záporožská Sič přešla pod turecký protektorát. Tato smlouva sice vymanila Rzeczospolitou z ruského vlivu, ale zanechávala ji osamocenou proti Turecku, jež směřovalo k ovládnutí Ukrajiny. Rusko nakonec podepsalo s Tureckem mír v Adrianopoli roku 1713. Do té doby sice Turci ještě dvakrát vypověděli válku, ale k vojenským operacím ani nebylo přikročeno, neboť stále nedocházelo k plánovanému švédskému útoku ze severu.

Stanisław Leszczyński se po nezdaru u Poltavy spolu s částí svých stoupenců a švédskými oddíly uchýlil do švédských Pomořan, odkud tak bylo možné očekávat útok na Rzeczospolitou. Souhlasně s dohodou mezi Augustem II. a Petrem I. měla polsko-saská vojska na švédské Pomořany zaútočit, přičemž se počítalo s dánskou podporou. Pro Augusta II. mělo dobytí Pomořan obrovský význam, neboť Livonsko se zdálo být cílem stále iluzornějším a obsazení tohoto území by tak značně posílilo pozice Wettinů. První válečná kampaň začala r. 1711 s účastí polsko-sasko-dánských sil, ale nedosáhla větších úspěchů. Následujícího roku byli sice spojenci posíleni ruskými oddíly, ale přesto se nepodařilo dobýt Štětín ani Stralsund. Naopak došlo k podepsání dohody se Stanisławem Leszczyńským, jenž se zříkal veškerých nároků na trůn, měly mu být vráceny všechny jeho državy a důchody a jeho stoupencům měla být udělena amnestie. Po uzavření této smlouvy Leszczyński zamířil do Bender za Karlem XII., jenž ale odmítl dohodnuté podmínky, nadále přemýšlel o vojenském vyřešení situace a Leszczyńského potřeboval jako krále za cílem udržování Augusta II. v šachu. Současně se projevíly změny v turecké politice, vybuchl konflikt s Karlem XII. a dokonce došlo k bojům mezi Švédy a Turky, což mělo za následek krátkodobého přesídlení švédského krále do Řecka. Turecko se rozhodlo napadnout Rzeczospolitou a ovládnout Ukrajinu. Došlo i k zajetí polského vyslance do Istanbulu Stanisława Chomentowského, který usiloval o uzavření dohody jménem Augusta II. a Rzeczospolité. Turecká vláda se rozhodla využít Leszczyńského, s nímž v čele byla zorganizována vojenská výprava, jíž se účastnili také jeho stoupenci, Orlikovi kozáci a Tataři. Vstoupení výpravy na území Rzeczospolité ale nezpůsobilo masové opouštění Augusta II. a shromažďování se šlechty kolem krále

Stanisława. Roku 1714 Turecko uzavřelo s Polskem mír, jenž zakončil dlouhou kapitolu v dějinách Polska – turecká hrozba, podobně jako přednedávnem švédská, přestala existovat.

Zpustošení Polska v době severní války podnítilo jeho sousedy k prvním úvahám, zda nepřišla vhodná chvíle k jeho rozchvácení. V r. 1709 přišlo s tímto nápadem Prusko a r. 1710 se s obdobným návrhem obrátil na cara i vídeňský dvůr. Car však tyto návrhy odmítl, neboť Rusko bylo zatím plně zaměstnáno válkou se Švédskem. Petr I. tyto plány zavrhoval nikoli proto, že by nesouhlasil s rozchvácením Rzeczpospolité, ale proto, že považoval zatím takové řešení „polské záležitosti“ za předčasné. Osud Polska se tak měl naplnit až v druhé polovině 18. století.

Období vlády saských Wettinů v polsko-litevském státě (1697-1763) bývalo tradičně chápáno jako hluboký úpadek a doba nebyvalého zesílení všech neblahých rysů polského vývoje, tzn. útlaku poddaných, bigotního katolicismu šlechty, kulturního a ekonomického poklesu, vojenské slabosti a rozkladu politického života v důsledku sobectví šlechty a zejména magnátů, kteří zásady *liberum veto* zneužívali k ochromení politických jednání. Až novější bádání poukázalo na jednostrannost této interpretace, neboť právě do období vlády Augusta II. a Augusta III. spadají velkorysé koncepty reformy a modernizace státu. Formulování reformního programu vyvolávalo ovšem v řadách šlechty a magnátů velmi silný odpor, neboť v něm správně spatřovali ohrožení principů šlechtické demokracie, klientelismu a mocenské základny magnátů. Významným faktorem těchto sporů se stal od období severní války neustále rostoucí vliv Ruska, jež se jednou poskytnuté příležitosti vměšování se do polských záležitostí již nevzdalo.³⁵

2. Povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách a jeho spojitosti se Severní válkou

Tepelský premonstrát Caspar Brandl vstoupil jako dvorní kaplan do služeb kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels, manželky vůdce uherských povstalců Františka II. Rákócziho, s nímž se Brandl osobně během svých cest setkává na Rákócziho sídle v Munkáczu (dnešním Mukačevě), pobýval na jeho polských statcích v okolí Jaroslavi a většinu svých cest z pověření kněžny Charlotty podnikl v zájmu jejího manžela. Proto budou následující řádky zasvěceny sedmihradskému knížeti, jeho vztahu s kněžnou Charlottou a kontaktům uherských povstalců na poli mezinárodním.

³⁵ ŘEZNÍK, M.: Za naši a vaši svobodu, století polských povstání (1794-1864), Praha 2006, s. 50-52.
MARKIEWICZ, M.: Historia Polski 1492-1795, Kraków 2004, s. 589-623.

2.1. František II. Rákóczi a počátky uherského povstání

Postavení Uher bylo koncem 17. a začátkem 18. století velmi bídné. V důsledku válek s Turky a protihabsburských povstání byla větší část krajiny zničená a vyrabovaná. Vrcholil všeobecný hospodářský úpadek země, jenž se odrazil také v mimořádně těžkém postavení poddaných, zatížených zvyšováním daní, poddanských dávek, pustošením žoldnéřů a násilnými odvody k vojsku. Roku 1697 vypuklo rolnické povstání a zástupci povstalců se snažili navázat kontakt s mladým Františkem II. Rákóczim, v jehož žilách kolovala bojovná krev dvou nejznámějších a nejbohatších uherských šlechtických rodů. František II. Rákóczi (1676-1735) byl ve své době nejbohatším uherským šlechticem, jehož statky se prostíraly v jihozápadní části dnešní Zakarpatské Ukrajiny, na východním Slovensku a odtud se táhly v souvislém pásu až k Tokaji. Pocházel z rodů, jejichž členové prosluli častými odboji proti panovníkovi, byl synem Františka I. Rákócziho a Ilony Zrínyi, podruhé provdané za Imre Thökölyho. Po porážce Thökölyho povstání a dobytí pevnosti Munkács (dnešního Mukačeva) císařskými vojsky roku 1678 se paní této pevnosti Ilona Zrínyi spolu se svými dětmi dostala do rakouského zajetí a byla převezena do Vídně. Vychovatelem dvouletého Františka císař Leopold I. jmenoval kardinála Zikmunda Kollonitsche, jenž chtěl z Rákócziho vychovat duchovního a tomu také přizpůsobil jeho výuku. Mladý Rákóczi byl svěřen jezuitské výchově nejprve v Jindřichově Hradci a později studoval v Praze filozofii. Roku 1694 se bez dovození císaře oženil s kněžnou Charlottou Amálií von Hessen-Rheinfels. Charlotta Amálie, narozená 8. 3. 1679, byla dcerou knížete Karla von Hessen-Rheinfels a Alexandry Juliany z rodu Leiningen-Dachsburg. Díky tomuto manželství se Rákóczi spojil příbuzenským svazkem s francouzským králem, neboť Charlotta byla pokrevně spřízněna s Alžbětou Charlottou Bavorskou, tzv. Liselottou, druhou ženou knížete Filipa Orleánského, bratra Ludvíka XIV. Vídeň vnímala Rákócziho manželství jako příliš pro něj výhodné a nebezpečně zvyšující jeho prestiž, a císařský dvůr proto již tehdy na Rákócziho pohlížel s velkým podezřením. Roku 1700, když se mu konečně podařilo vrátit se do vlasti, organizoval spolu se svým přítelem, Mikulášem Bercsényim, nové protihabsburské spiknutí, při jehož přípravě se rozhodl obrátit se s prosbou o pomoc k Ludvíkovi XIV. Byl ale zrazen důstojníkem Františkem Josefem Longuevaalem, který vykonával úlohu spojky mezi Paříží a Rákóczim, a Rákócziho listy adresované Ludvíkovi XIV. se dostaly do rukou císaře. Bercsényimu se podařilo závčas uprchnout do Polska, zatímco Rákóczi byl na počátku roku 1701 uvězněn ve Wiener Neustadtu. Přitom bylo plánované povstání ve skutečnosti značně omezené, šlo zatím jen o zkoumání postoje na francouzském dvoře. Do plánů bylo zasvěceno jen málo lidí a žádné organizační přípravy se ještě nekonaly. Před trestem smrti Rákócziho zachránil útěk

v listopadu 1701, při jehož organizování sehnala významnou roli manželka knížete a velitel věznic, plukovník dragounů Gottfried Lehman. Tato příhoda mnohé vypovídá o dobrodružné a hazardérské povaze Charlotty von Hessen-Rheinfels, neboť kněžna se do věznic vydala navštívit svého chotě v přestrojení za prostou venkovanku a u bran ji očekával velitel pod záminkou, že se jedná o jeho příbuznou. Ten ji také uvedl dovnitř a ve večerních hodinách byla kněžna vpuštěna do cely svého manžela jako žena lehkých mravů, jež jde poskytnout útěchu strádajícímu vězni. Během této noci byly dohodnuty detaily Rákócziho útěku z vězení. František II. Rákóczi uprchl v přestrojení dragouna a městská stráž vůbec netušila, že onen „opilý“ klátící se voják na koni, který pozdě večer opouštěl město, je přísně střežený vězeň Jeho Veličenstva.³⁶ Již v době uvěznění knížete se Charlotta von Hessen-Rheinfels netěšila příliš dobré pověsti. Francouzský vyslanec ve Vídni, Louis Hector Villars, v dopise Ludvíkovi XIV. vysvětloval zradu Longuevala, udržujícího prý poměr s kněžnou, touhou přivést jejího manžela do záhuby.³⁷

Po zdařilém útěku z vězení Rákóczi hledal útočiště v Polsku. Největšího ochránce a stoupence uherských záležitostí našel v Alžbětě Sieniawské³⁸, manželce vojvody belského a velkého korunního hejtmana, Adama Sieniawského.³⁹ Mezi ní a Rákócziem povstala „hříšná“ náklonnost, kterou si Rákóczi ve svých Pamětech neustále vyčítá.⁴⁰ Na statcích Sieniawských se také Rákóczi a Bercsényi ukrývali. Po celou dobu uherského povstání bylo nejdůležitějším centrem kontaktů s Uhrami Skole (dnes na Ukrajině) patřící Sieniawským. Roku 1703 Rákóczi po výzvě selských zástupců, kteří ho vyhledali v Polsku, souhlasil stanout v čele uherského selského povstání a 6. května 1703 poslal ze zámku v Břežanech manifest „všem poctivým Uhrům.“⁴¹ V červnu 1703 Rákóczi překročil polskou hranici a zpráva o jeho příchodu zmobilizovala celé severní a východní Uhry.

³⁶ Okolnosti Rákócziho útěku, přípravy a uskutečnění, jsou barvitě líčeny v Rákócziho Vyznáních, viz. ed. Bély Köpecziho, Budapest 1977, s. 192-195.

³⁷ Zatímco Rákócziho portréty ve francouzských pramenech jsou téměř vždy lichotivé, nemůžeme to samé říci o jeho manželce, která je často označována jako žena velmi lehkých mravů. Viz FEJÉR, R.: François Rákóczi II. dans les mémoires français de son temps, Pécs 1931.

³⁸ Elżbieta Helena Sieniawska (1669-1729), dcera Stanisława Herakliusz Lubomirského, velmi aktivní v polské politice v posledních letech panování Jana III. Sobieského (jedna z nejbližších důvěrníc královny Marysieńki) a období severní války.

³⁹ Adam Mikołaj Sieniawski (1666-1726), v l. 1702-1706 polní korunní hejtman, 1706-1726 velký korunní hejtman, 1692-1710 vojevoda belský.

⁴⁰ Osobnosti A. Sieniawské, její roli v politice, kultuře a mimo jiné i jejímu poměru s Rákócziem je věnována monografie polské historičky POPIOLEK, B.: Królowa bez korony, studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729, Kraków 1996.

⁴¹ HOPP, L.: Sprawy polskie w węgierskich zabytkach literackich z okresu powstania Rakoczego, in Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, as. 223-250.

2.2. Rákócziho zahraniční kontakty a jeho kandidatura na polský trůn

Povstání vypuklo za příznivé situace, kdy válka o španělské dědictví vážala hlavní císařské síly a císařská vojska v Sedmihradsku pod velením generála Bussy-Rabutina musela být neustále v pohotovosti kvůli tureckému nebezpečí, a proto nemohla zasáhnout proti Rákóczimu. Lehkost a rychlost, s jakou si Rákóczi získal většinu Horních Uher, byla dána především tím, že řada měst přešla na jeho stranu nebo kapitulovala bez boje a k povstalcům začali přecházet i bývalí císařovi přívrženci v Uhrách, mezi nimi i Alexander Károlyi. Vůdcové povstání, Rákóczi a Bercsényi, si byli vědomi, že k tomu, aby dovedli povstání k úspěšnému konci, potřebují podporu ze zahraničí. Ta byla o to důležitější, oč víc se vídeňský dvůr staral, aby uherské povstání zcela izoloval. Už v době emigrace v Polsku se roku 1702 Rákóczi zkontaktoval s polským králem Augustem II., ale v té době byla Augustova politika úzce spojena s Habsburky (August II. jako saský kurfiřt náležel k poddaným císaře), a tak Rákóczi usiloval alespoň o neutralitu vůči uherským zájmům. Dva měsíce po vypuknutí povstání August II. přerušil veškeré kontakty s Rákóczim a jeho stoupenci, zakázal také polské šlechtě všechny svazky s Uhrami, finanční pomoc či prostředkování. Současně ale uvědomil sekretáře francouzské ambasády ve Varšavě Hérona, že nemá záměr překážet v koupi zbraní, již měl pro uherské kuruce provést v Gdaňsku vojvoda belský Adam Sieniawski. August II. se pečlivě staral, aby kvůli Rákóczimu neurazil Habsburky, zároveň ale nikdy nebyl nepřitelem uherského povstání.

Nový projekt uhersko-polského svazku vznikl v úplně jiných podmínkách, v první polovině roku 1704, kdy končila mise kuruckých diplomatů v Polsku, Švédsku a Prusech. Rákócziho vyslanec Pál Ráday nejprve zamířil na švédský a pruský dvůr, neboť plán uhersko-polské spolupráce se odvíjel v rámci švédsko-prusko-uherského spojení, majícího za cíl vzájemně si pomáhat proti Habsburkům. Na švédském dvoře se ale tento projekt nesešel s velkým zájmem. K získání Švédů na svou stranu byl Rákóczi hotov jednat i s Turky, aby je přiměl k válce proti Rusku a Švédové tak měli usnadněno soustředění všech svých sil proti Vídni. Karel XII. ale nevěnoval těmto odvážným projektům příliš pozornosti, nepovažoval Rákócziho za sobě rovného partnera a dával mu to i znát.⁴² Rákóczi poslal svého vyslance i na shromáždění polské šlechty do Varšavy, kde se připravovala volba kandidáta Karla XII. na polský trůn. Od té chvíle sedmihradský kníže stále udržoval diplomatické kontakty s polskými králi a s vůdci konfederace varšavské i sandoměřské. Po dosazení Stanisława Leszczyńského na polský trůn Rákóczi usiloval také o získání jeho přízně a na jaře 1705 vysílá diplomaty

⁴² O Rákócziho snahách získat mezinárodní podporu viz PERÉNYI, J.: Franciszek Rakoczy II i tron polski (1707-1709), in *Medievalia*, w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960, s. 437-468.

s novým návrhem spolupráce. V něm se tvrdilo, že aby mohl král Stanisław klidně a bezpečně vládnout, je třeba Uhry oddělit od habsburského domu a oba národy sloučit ve vzájemném spojení. Podaří-li se jim společně omezit moc Rakouska, zajistí si tak na věky mír a štěstí. V opačném případě Rakousko díky své rostoucí moci posadí opět na polský trůn Augusta. Korespondence a bezprostřední diplomatické kontakty mezi Stanisławem Leszczyńským a Františkem II. Rákóczim ale nedokázaly změnit zdrženlivý postoj švédského dvora vůči uherským záležitostem. Z jeho strany Rákóczi na své politické, diplomatické a vojenské návrhy nikdy neobdržel jasnou odpověď.⁴³ Základem Rákócziho zahraniční politiky byly především rozvinuté diplomatické kontakty s Francií. Od počátku povstání Rákóczi usiloval o uzavření formálního uhersko-francouzského spojení, ale kromě finanční podpory tato spolupráce větší užitek nepřinesla.⁴⁴ Ludvíkovi XIV. pramálo záleželo na samostatnosti Uher, ale zároveň měli ve Versailles obavy ze smíření knížete s vídeňským dvorem, které by císaři umožnilo převelit vojenské síly z Uher proti Francii. Dvouznačné chování Francie⁴⁵ Rákócziho stále více přiklánělo k jednání s Ruskem, od něhož si sliboval jednak vojenskou pomoc, jednak případné prostředkování mezi povstalci a císařem.

Již v předchozí kapitole byla věnována pozornost altranstädtské smlouvě, následné rezignaci Augusta II. na polský trůn a úsilí ruského cara Petra I. nalézt vlastního kandidáta, jenž by byl v jeho rukách podobnou loutkou jako Stanisław Leszczyński v rukách švédského krále Karla XII. Petr I. se snažil po odstoupení Augusta II. kolem své osoby shromáždit jeho stoupence ze sandoměřské konfederace, kteří při jednáních s carem navrhovali jako eventuálního kandidáta na trůn jednoho z kraleviců Sobieských, především Jakuba. Ten ale kandidaturu nepřijal.⁴⁶ Car nabídl polskou korunu také velkému korunnímu hejtmanovi Mikuláši Adamovi Sieniawskému a jiným polským magnátům, avšak opět bez úspěchu. Ve stejné době, kdy probíhala jednání o kandidatuře Evžena Savojského, car vyslal svého posla také do Uher. Oním ruským vyslancem byl Francouz působící v ruských službách, markýz Duprés, jehož úkolem bylo setkat se s představitelem Francie na území Uher, generálem Des Alleusem, a požádat jej o francouzské prostředkování, za které car sliboval vyslání svých

⁴³ K uhersko-švédským kontaktům viz dva články ve sborníku Stanisław Leszczyński król, polityk, pisarz, mecenas, Leszno 2001: BENDA, K.: Stosunki polityczne Stanisława Leszczyńskiego z księciem Franciszkiem II Rakoczym, s. 58-63, HOPP, L.: Poselstwo węgierskie na dworze Leszczyńskiego w Rydzynie, s. 64-75.

⁴⁴ Finanční podpora ovšem byla nemalá. Co se týče přímo vůdců povstání, měl francouzský vyslanec, markýz de Bonnac, od svého krále přikázáno, aby se o ně řádně staral a vyplácel jim roční penzi, Rákóczimu 12000 livrů a Bercsényimu 8000.

⁴⁵ PILLIAS, E.: La France et Rakoczi. Origines veritables de l'intervention de Louis XIV. (1700-1703). Études sur François II. Rakoczi prince de Transylvanie, Paris 1939, s. 6.

⁴⁶ Kandidatura některého ze Sobieských se objevuje po celou dobu trvání Severní války. Viz např. POPIOLEK, B.: Królowa..., s. 42, GIEROWSKI, J. A.: Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej, in Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 2, 1980, s. 369-382.

vojsk na pomoc Rákóczimu a souhlas s takovým vyřízením polské záležitosti, jaké bude nejvíce vyhovovat Ludvíkovi XIV. Současně měl Duprés Rákóczimu navrhnout přijetí polské královské koruny. Dalším ruským vyslancem v Uhrách byl Rumun pocházející ze Sedmihradska, David Corbe, jenž Rákóczimu hrozil, že nepřijme-li polský trůn, car podpoří kandidaturu osoby blízké císaři. Současné navržení kandidatury Rákóczyho a Evžena Savojského tak bylo ze strany Petra I. jistým vydíráním, jež mělo jednoho z nich přinutit k přijetí carských návrhů.⁴⁷ Objevení se ruského posla v Uhrách a jeho nabídka Rákóczyho zaskočily. Domníval se totiž, že car podporuje císařskou politiku, neboť Petr I. jednal s Vídní a jejími spojenci a nabízel císaři i ozbrojenou pomoc proti Uhrům. Rákóczy netušil, že mezitím v zahraniční politice ruského cara nastoupil radikální obrat, směřující k navázání kontaktů s opačným táborem – Francií a jejími spojenci.⁴⁸

Kdo byl původcem projektu návrhu Rákóczyho kandidatury na polský trůn? V této souvislosti bývá někdy zmiňována Alžběta Sieniawska, která v Polsku představovala profrancouzskou orientaci a udržovala úzké kontakty s francouzskými diplomaty. Ona předávala Rákóczimu finanční podporu přicházející z Francie přes Gdaňsk. Je ale také známo, že vystupovala rozhodně proti Rákóczyho kandidatuře. Historikové Andrzej Kamiński⁴⁹ a József Perényi⁵⁰ soudí, že tento nápad se zrodil v hlavě jejího muže, Adama Sieniawského. Podle Jacka Staszewského s tímto návrhem vystoupil již roku 1702 francouzský vyslanec du Héron.⁵¹ Ať tomu bylo jakkoli, je zřejmé, že v Polsku byly Rákóczimu vyjadřovány velké sympatie, ale zároveň místní šlechta velmi pochybovala o správnosti jeho kandidatury na polský trůn. Rusové považovali Rákóczyho za východního spojence francouzského krále, ale přeceňovali jeho vliv. Nevěděli, jak slabé jsou ve skutečnosti francouzsko-uherské kontakty a že pro Ludvíka XIV. byl Rákóczy pouze loutkou na poli evropské politiky. Je také zřejmé, že kandidatura sedmihradského knížete tehdy ani nebyla v zájmu Versailles, neboť Francie spolu s Rakouskem a Pruskem mezitím uznaly polským králem Stanisława Leszczyńskiego. Petr I. a jeho okolí se domnívali, že sedmihradský kníže pro ně získá prostředkování francouzského krále v eventuálních mírových jednáních se Švédskem. Ve skutečnosti spojení s Ruskem

⁴⁷ KAMIŃSKI, A.: *Konfederacja sandomierska*, s. 81-82. Co se týče postoje Evžena Savojského k uherskému povstání, patřil k jeho nekompromisním odpůrcům a tvrdil, že vídeňská vláda musí zasáhnout silou zbraní, ohněm a mečem. Viz VLNAS, V.: *Evžen Savojský...*, s. 265.

⁴⁸ Císař odmítl nabízenou vojenskou pomoc především kvůli nejistotě, jak by se zachoval švédský král prodlévající toho času v blízkém Sasku. Viz výše.

⁴⁹ KAMIŃSKI, A.: *Konfederacja sandomierska*, s. 74.

⁵⁰ PERÉNYI, J.: *Franciszek Rakoczy II. i tron polski (1707-1709)*, in *Mediaevalia*, w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąmbrowskiego, Warszawa 1960, s. 437-468.

⁵¹ STASZEWSKI, J.: *La guerre d'indépendance en Hongrie et la Pologne. Quelques remarques sur la question de l'aide polonaise accordée à l'insurrection de François II. Rakoczy*, in *Acta Poloniae Historica*, t. 43, 1981, s. 101-125.

nepřineslo uherským povstalcům konkrétní zisk, ale na druhé straně bylo Rusko jedinou mocností, která s nezávislými Uhrami uzavřela formální politický svazek a Rákóczi toto spojení přineslo uznání za legálního vůdce uherských stavů a řádně zvoleného knížete Sedmihradska. Samotný Rákóczi se, stejně jako ostatní ruští kandidáti, na polský trůn příliš nehrnul, přesto na toto téma rozvíjel s carskými diplomaty další jednání, jež vedl jen za cílem získání carské náklonnosti a času.⁵² O nabídce Petra I. Rákóczi současně informoval švédského krále, jenž mu dal jasně najevo, že se právě chystá k válce s Ruskem a Rákócziho bude považovat za nepřítele, pokud s carským dvorem uzavře spojení. Rusko-uherské kontakty se přesto dále úspěšně rozvíjely především proto, že ruská pomoc byla pro Rákócziho nezbytná k zajištění stálých dodávek zbraní z Polska do Uher.⁵³ Na počátku září roku 1707 se do Varšavy vydalo uherské poselstvo v čele s Bercsényim a 15. září 1707 zde byla uzavřena tajná uhersko-ruská smlouva, předpokládající pomoc Petra I. v dosazení Rákócziho na polský trůn (vlastní volba ale byla odložena až na další rok) a carovo vystoupení ve prospěch svobody Uher a Sedmihradska.⁵⁴ Rákóczi dále sliboval prostředkování při uzavření míru mezi Švédskem a Ruskem. Tato varšavská smlouva, jež byla základem živých uhersko-ruských kontaktů až do konce bojů za osvobození Uher (tedy do jara r. 1711), a sněm v Ónodu z téhož roku, ohlašující sesazení Habsburků z uherského trůnu, byly největšími úspěchy uherského povstání.⁵⁵

Z dochovaných písemností Františka II. Rákócziho vyplývá, že ze všech zahraničních kontaktů, které navázal, byly nejužší jeho polské vazby. V jeho politických koncepcích se dokonce objevují i plány dosadit na uherský trůn polského kandidáta, přičemž se pomýšlelo především na jednoho ze synů Jana III. Sobieského, Alexandra.⁵⁶ V Rákócziho korespondenci se nacházejí např. listy primase Radziejowského, maršálka sandoměřského Denhoffa a jiných. Nejpočetnější je pak jeho korespondence s Alžbětou Sieniawskou, jež se dnes nachází

⁵² To Rákóczi několikrát zdůrazňuje ve svých Pamětech. Někteří historikové (Sternberg, Jarochowski, Feldman, Gašpariková) ale upozorňují, že toto tvrzení je třeba brát opatrně. Paměti vznikly, aby přesvědčily francouzské představitele, že kníže vždy vedl politiku shodnou s pokyny z Versailles. Viz KAMIŃSKI, A., *Konfederacja sandomierska*, s. 83.

⁵³ Tyto transporty zajišťovali Alžběta a Adam Sieniawští.

⁵⁴ Již v předchozí kapitole bylo pojednáno o tom, že sandoměřská konfederace se stavěla proti carovým volebním plánům, takže Petr I. byl nucen k daleko opatrnějšímu postupování, aby si udržel příznivé kontakty se sandoměřskými.

⁵⁵ Ze starší literatury týkající se Rákócziho a jeho vztahů s Polskem je třeba upozornit na práci JAROCHOWSKI, K.: *Epizod Rakoczowy w dziejach panowania Augusta II., od roku 1703-1717*, in *Z czasów saskich spraw wewnętrzných, polityki i wojny*, Poznaň 1886, s. 187-325.

⁵⁶ Jeho kandidatura byla již r. 1702 součástí odvážných plánů francouzského diplomata du Hérona (k nim náležela i případná volba Jakuba Sobieského polským králem), jeho projekty se ale neseťkaly s příznivým přijetím u francouzského dvora. Viz STASZEWSKI, J.: *Królewicz Aleksander Sobieski kandydatem do korony węgierskiej*, *Sobótka* 2, 1980, s. 391-399.

v archivech varšavských, budapešťských či krakovských.⁵⁷ Uherské povstalce zpočátku podporoval také nevlastní bratr Alžběty, Theodor Lubomirski, starosta spišský⁵⁸, jenž ale po určité době přešel na císařskou stranu. V pomoci Uhrům s velkou hejtmankou zpočátku soupeřili Potočtí, hlavně vojvoda kyjevský Józef Potocki, jenž se snažil převzít prostředkování mezi Rákóczim, Francií a Švédskem. Alžběta Sieniawska byla rozhodnou stoupenkyní Francie a přes ni byly s francouzským prostředím navazovány kontakty ve prospěch Františka II. Rákócziho. Kromě vyslance u Augusta II., du Hérona⁵⁹, byla rozvinuta spolupráce s Jeanem Louisem Dussonem, markýzem du Bonnac, jenž byl zvláštním vyslancem Ludvíka XIV. u švédského krále. Po odsunutí du Hérona z Polska převzala všechny záležitosti týkající se francouzské pomoci pro uherské povstalce Alžběta Sieniawska. Do Varšavy byl z Francie vypraven zvláštní agent Maron, jenž r. 1703 přijal funkci sekretáře u manželů Sieniawských. Také přímo na Rákócziho dvoře pobýval v letech 1705-1710 zvláštní francouzský vyslanec Des Alleurs, jenž později působil v Istanbulu.⁶⁰ O tom, jak dvojznačná byla tato podpora ze strany Francouzů, již byla věnována pozornost.

2.3. Kontakty uherských povstalců s českým prostředím

Během povstání Rákócziho kuruci několikrát vpadli až na Moravu, vypálili Holič i Hodonín a dostali se až za Břeclav. Řada materiálů týkajících se navazování kontaktů mezi Rákócziho povstalcí a moravským prostředím je uložena v Moravském zemském archivu. V análech zábrdovického kláštera se nachází např. opis patentu zaslaného Bercsényim moravským stavům a různé zprávy o vpádech kuruckých vojsk na Moravu aj. Kromě stížností proti Uhrům, kteří zajali moravské obyvatele, je dále v uvedeném archivu uložen také bohatý materiál pod názvem „Náhrada škod za uherského vpádu 1704-1705“ a jiné prameny, z nichž nejceněnější jsou obchodní smlouvy z let 1708 a 1709, uzavřené mezi Moravou, Slezskem a Uhrami, a císařský patent z r. 1705, který varuje moravské obyvatelstvo při uherském pomezí, aby se nepoddávalo rebelům. Již koncem podzimu 1703 dosáhly povstalecké oddíly moravské

⁵⁷ Velká část Rákócziho písemností a materiály týkající se jaroslavského panství jsou dnes uloženy v krakovském muzeu Czartoryských. Tento šlechtický rod se totiž stal ve 40. letech 18. stol. novým majitelem jaroslavských statků. Rákócziho archiv se zachoval především díky kuruckému plukovníkovi Adamu Jávorkovi, jenž plnil v Polsku diplomatické posláním z pověření vyhnaného knížete. Archiv se nejprve nacházel v Gdaňsku, odkud putoval do Jaroslavi a zčásti i na francouzské vyslanectví do Istanbulu, odkud je zmíněný Jávorka přivezl na jaroslavské statky a tak se materiály dostaly do rukou tamního nového majitele Augusta Czartoryského.

⁵⁸ Spišská města byla jedním z nejdůležitějších středisek zaopatřujících Rákócziho oddíly.

⁵⁹ U du Hérona začaly být stále zjevnější sympatie ke Švédům, byl proto zatčen a vypovězen z Polska r. 1703.

⁶⁰ Pierre Puchot, markýz Des Alleurs (1643-1715) i v Konstantinopoli udržoval živé kontakty s Alžbětou Sieniawskou a informoval ji o počínání Karla XII. a o stanovisku Francie. Jeho prouherské sympatie ale začínaly ustupovat znechucení a kritice těchto záležitostí.

hranice, což v této oblasti, na pomezí Bílých Karpat a Beskyd, vzbudilo nemalý rozruch. Česká královská kancelář si nejednou stěžovala kanceláři uherské na buřiče, kteří prostřednictvím patentů vybízejí ke vzpouře proti nejsvětějšímu majestátu, ovšem tyto stížnosti již tehdy vyzněly naprázdno, neboť uherská kancelář byla proti povstání zcela bezmocná. Významnou úlohu Rákóczi přičítal především Slezsku. Byl totiž přesvědčen, že tamní stavové povstanou proti Habsburkům a ochotně sáhnou po zbrani jako spojenci Uhrů. Tato myšlenka se v Rákócziho plánech ozývala zvláště po porážce polského krále Augusta II. r. 1706, kdy se přiblížila švédská vojska. Rákóczi počítal nejen se slezskými stavy, ale spoléhal i na pomoc a na účast luteránského slezského obyvatelstva. O tom, že na Moravě v této době nebylo příliš klidno, svědčí i příhoda, která se stala manželce Františka II. Rákócziho, když se r. 1706 ubírala přes moravské území do Karlových Varů. Na této cestě jí byla přidělena setnina jezdců, neboť lid byl prý proti ní velice pobouřen.⁶¹ Jakou dohru měla celá záležitost v Praze a co se později dalo s kněžnou Charlottou, bude prozrazeno na jiném místě této práce.

2.4. Úpadek a porážka Rákócziho povstání

Od roku 1708 začínal rychlý úpadek uherského povstání. V březnu 1709 Rákóczi přistoupil k zintenzivnění činnosti v rovině diplomatické, k čemuž ho přinutily zvěsti, že August II. se miní vrátit do Polska. Situace ve východní Evropě se radikálně změnila po bitvě u Poltavy (8. července 1709), po níž poražený Karel XII. našel útočiště v Benderech na turecké půdě. Polští stoupenci švédského krále se po poltavské porážce uchýlili na uherské území, kde byli nuceni vstoupit do Rákócziho služeb. Jednalo se zhruba o dva tisíce osob pod vedením kyjevského vojvody Jozefa Potockého, který byl vrchním velitelem vojsk Stanisława Leszczyńskiego.⁶² Poražen ve Velkopolsku ruským a saským vojskem, Potocki ustoupil k uherským hranicím a jeho oddíly, aby unikly zajetí, složily Rákóczi mu přísahu věrnosti. Na jaře 1710 pak bez Rákócziho souhlasu opustil uherská vojska a vydal se do Turecka za Karlem XII.

Po bitvě u Poltavy Rákóczi přemýšlel o využití šance, jakou mu dávaly podmínky varšavské smlouvy, a v této chvíli byl i nakloněn k přijetí polské koruny, neboť v tom viděl

⁶¹ MACHATKA, O.: České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách, ČMM 74, 1955, s. 245-277.

Další práce o vztazích Rákócziho povstání a českých zemí: DOSTÁL, F.: Valašsko a povstání Františka II. Rákócziho v letech 1703-1709, Valašsko 5, 1959, s. 32-46 TÝŽ: Slovácko za povstání Františka II. Rákócziho 1703-1704, Slovácko 6, 1964, s. 107-118.

⁶² FELDMAN, J.: Polska a sprawa wschodnia..., vysvětluje záležitost na s. 31: J. Potocki se chtěl dostat s vojskem do Bender, ale byl zadržen v Uhrách knížetem Rákócziem a proti své vůli musel celou zimu válčit proti císařským vojskům. Do tábora Karla XII. dorazil až v dubnu 1710.

velký zisk pro uherské povstání. V polovině září 1709 byl car Petr I. hostem Rákócziho ženy v Lublině. Banketu se účastnil i Rákócziho vyslanec, probošt Brenner, který zde záležitosti svého pána podporoval. Car mu ale na tyto snahy odpověděl: „Přišli jste pozdě.“ Pouze přislíbil prostředkování mezi Rákóczim a Vídní (Brenner z Lublina 16. září 1709).⁶³ Roku 1710 již v rukách uherských povstalců zůstal jen pás území v severovýchodních Uhrách. Na počátku roku 1711 se Rákóczi vydal do Polska, aby se v okolí Jaroslavi setkal s Petrem I. a s Augustem II. Silným a snažil se získat jejich podporu. V Uhrách mezitím generál Sándor Károlyi, zplnomocněný k vedení mírových jednání a velení nad vojskem, uzavřel bez souhlasu Rákócziho mír v Szátmáru v květnu 1711, po němž tisíce uprchlíků zaplavily pohraniční území Polska. Rákóczi označil mírovou smlouvu za neplatnou. Ve „*finalis resolutio et declaratio*“ bylo prohlášeno, že Rákóczimu bude zaručena „*gratia vitae et universorum bonorum tam in Hungaria, quam in Transylvania*“, složí-li přísahu věrnosti a nebude se dále považovat za knížete Sedmihradska. Rákóczi tyto vídeňské podmínky nepřijal a zvolil vyhnanství v naději, že válka ještě neskončila a že se ještě bude moci vrátit do vlasti a pokračovat v povstání.

Po svém odchodu z Uher roku 1711 Rákóczi pobýval v Javorově, Vysocku (dnes na Ukrajině) či v Jaroslavi. Ve stejné době manželka knížete pobývala v jaroslavském klášteře benediktinek, když ale Rákóczi přijel do městečka Javorov, vydala se Charlotta za ním. Na tamní společné soužití Rákóczi ve svých Pamětech vzpomíná s velkou hořkostí: „Nemohl jsem snést její přítomnost jinak než s odporem a to ne z důvodu mých hanebných mravů, ale vzhledem k proměnlivosti jejích nálad, jejím zvykům a neuspořádanému způsobu života, v němž jsem ostatně nespatoval nic hříšného. Má povaha nemohla strpět její charakter, důstojný i lehkovážný zároveň, její marnotratnou štedrost, nadměrné výdaje či jiné podobné domácí trampoty. Její přítomnost způsobovala na mém dvoře zmatek a narušovala ustálený denní pořádek. Klepy ženštin, které ji obklopovaly, dávaly příležitost k šíření různých nesmyslů, pomluv a přinášely tisíce dalších nemilých následků. Byl zde ještě jeden důvod mnohem vážnější, kvůli němuž jsem se domníval, že se mohu tělesně odloučit od své ženy. Tuto záležitost bych mohl snadno pominout, kdyby jí nedodávalo váhu mé přání zalíbit se a hanebná touha zalichotit té, jejímž jsem byl nevolníkem, a to více z důvodů politických než milostných.“⁶⁴ V Rákócziho Pamětech se také dočítáme o jeho snaze ukončit svůj „hříšný“

⁶³ PERÉNYI, J.: Franciszek Rakoczy II., s. 466.

⁶⁴ Rákócziho Vyznání, ed. B. Köpéczi, s. 512 (nacházíme zde narážky na Rákócziho vztah s A. Sieniawskou), o pobytu Rákócziho v Jaroslavi viz OLSZEWSKA, J.: Książę węgierski. F. Rakoczy II. I jego związki z Jarosławiem, Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia 9, 1972-1976, s.59-69. Řadu nelichotivých

vztah s Alžbětou Sieniawskou a to především z ohledu na veřejné mínění a podotýká, že politické důvody bránící mu v ukončení vztahu již tou dobou přestávaly existovat. Vztah k této ženě prý udržoval jen ze strachu, aby se její láska neobrátila v nenávisť.⁶⁵ V červnu 1711 se v Jaroslavi také odehrával křest dcery Sieniawských, Žofie Marie, jejímiž kmotry se stali Petr I., August II. a Fratišek II. Rákóczi.⁶⁶ Krátkou zprávu o této slavnosti zanechal Rákócziho dvořan Adam Szátmáry Király, který knížete doprovázel na cestě z Jaroslavi do Gdaňska a během této cesty psal deník.⁶⁷ Rákóczi se tehdy opět snažil utužit své kontakty s carským dvorem, ovšem Petr I. v době hrozby války s Tureckem neměl o další vměšování se do uherských záležitostí větší zájem. Gdaňsk přitahoval Rákócziho pozornost především z politických důvodů, neboť se domníval, že odtamtud bude pro něj snadnější udržovat kontakty se svými diplomaty pobývajícími v zemích západní Evropy a francouzským vyslancem sídlícím v Gdaňsku, Besenvalem.⁶⁸ Kromě toho byl kníže také v nebezpečí života, neboť na něj cíhali císařští špehové. Na cestu do Gdaňska se Rákóczi vydal spolu s carem Petrem I. z Jaroslavi na loď a ještě před touto výpravou se vzdal uherského kroje, ustrojil se podle francouzské módy a přijal jméno a titul carského důstojníka.⁶⁹ V Toruni carský dvůr Rákóczi opustil a s hrstkou nejvěrnějších pokračoval do Gdaňska, kde strávil celý rok 1712 pod pseudonymem hrabě Sárosi.

Během války Uher o nezávislost Gdaňsk plnil klíčovou roli.⁷⁰ Rákócziho manželka, kněžna Charlotta, zde pobývala od roku 1707 do roku 1708, kdy se přemístila na přání svého manžela s celým dvorem na jaroslavské statky.⁷¹ Rákóczi věnoval velkou pozornost zajištění poštovního spojení přes Krakov do Gdaňska. Pobývali tam jeho vyslanci Pál Ráday a Jakab Kray, jejichž činnost byla důležitá jak po stránce politické, tak vojenské. Oni totiž vysílali k Rákóczimu francouzské důstojníky, naverbované francouzským vyslancem sídlícím v Gdaňsku, Bonnacem⁷², a oni také prováděli vyúčtování spojené s francouzskou finanční pomocí. Z Gdaňska také předávali vzkazy představitelům Francie, Anglie, Holandska,

zmíněk o Charlotě von Hessen-Rheinfels přinášejí i Saint-Simonovy Paměti či korespondence Madame d'Orléans.

⁶⁵ Rákócziho Paměti, ed. B. Köpeczi, s. 516-517.

⁶⁶ POPIOLEK, B.: Królowa, s. 80, MAKARA, J.: Dzieje Parafii Jarosławskiej, Jarosław 1938, s. 367.

⁶⁷ OLSZEWSKA, J.: Z diariusza A. Szathmariiego dworzanina ks. F. Rakoczego II, in Rocznik Stowarzyszenia miłośników Jarosławia X, 1977-1983, s. 109-114.

⁶⁸ Jean Victor, baron de Besenval (1671-1736), r. 1707 byl francouzským vyslancem u švédského krále, do července 1713 sídlil v Gdaňsku. R. 1721 opustil Varšavu a vrátil se do Francie. S Rákóczim jej pojily srdečné přátelské vztahy.

⁶⁹ Rákócziho Vyznání, ed. B. Köpeczi, s. 528.

⁷⁰ HOPP, L.: Pobyt Ferenca Rákoczego II w Gdańsku w latach 1711-1712, in Rocznik Gdański XXV, 1966, s. 115-159.

⁷¹ POPIOLEK, B.: Królowa, s. 84. Cílem bylo alespoň částečně snížit výdaje na kněžnin dvůr.

⁷² Jean Louis Dusson, markýz de Bonnac (1672-1738), zvláštní vyslanec Ludvíka XIV. u švédského krále Karla XII.

Švédska a Pruska, starali se o zajištění dodávky zbraní, prostředkovali při uzavírání obchodních transakcí.

Během pobytu v Polsku Rákócziho stále zneklidňoval nedostatek financí a neustálé prosby o peníze vznášené ze strany uherských magnátů ukrývajících se v okolí Jaroslavi. Rákóczi se obrátil na Alžbětu Sieniawskou, uvědomil ji o návratu části jeho dvora do Uher a prosil ji o pomoc při jejich odjezdu a zajištění pasů. Jedním z nejčastějších témat objevujících se v Rákócziho korespondenci z Gdaňska je otázka peněz a s tím úzce spojená záležitost jaroslavského majetku, o němž se po celou dobu povstání Rákóczi velmi staral. Tento majetek pro Rákócziho koupila od královny Marie Kazimíry Alžběta Sieniawská za francouzské peníze.⁷³ Roku 1707 Rákóczi jmenoval administrátorem majetku polského pána Michala Missunu a na pomoc mu posílá také svého gdaňského plnomocníka Jakaba Kraye. Protože měl Rákóczi finanční těžkosti a jaroslavský majetek rovněž nepřinášel dostatečné důchody, povstala myšlenka jeho prodeje či zastavení. Zde je třeba připomenout, že Rákóczi usiloval o polský inkolát a koupě jaroslavského majetku měla původně k jeho získání napomoci. Přesto ale kvůli zmiňovaným finančním těžkostem byla v říjnu roku 1712 realizována smlouva týkající se jaroslavských statků, na jejímž základě je Rákóczi dal do zástavy Alžbětě Sieniawské.

Devátého listopadu 1712 Rákóczi definitivně opustil Gdaňsk a díky francouzskému diplomatovi, Jeanu Victorovi de Besenvalovi, odjel do Francie. Svou ženu zanechal v Polsku zcela bez prostředků, spoléhaje na dobré srdce Besenvala. Během Rákócziho pobytu v Gdaňsku žila kněžna Charlotta ve Varšavě. Když byly vyčerpány všechny její prostředky, byla umístěna ve varšavském klášteře karmelitek, kde ovšem byla brzy na obtíž a všemožně se usilovalo získat králův příkaz k vystěhování Charlotty z Polska.⁷⁴ Z důvodu finančního nedostatku se jí podařilo odjet do Francie teprve roku 1721, kde v Paříži následujícího roku 1722 umírá.

Rákóczi ve Francii pobýval na královském dvoře jako host Ludvíka XIV. Po jeho smrti kníže odjel z Paříže do Grobois, kamaldulského klášteřa, kde psal své Paměti a Vyznání. Po vypuknutí rakousko-turecké války roku 1717 se vydal do Turecka s úmyslem využít této situace pro zájmy uherských vyhnanců. Sultán Rákócziho určil nucené místo pobytu na

⁷³ POPIOLEK, B.: Królowa, s. 76, kek koupi jaroslavských statků také BRANDL, C.: Itinerarium, pag. 6.

⁷⁴ V záležitosti dalšího pobytu kněžny Charlotty v Polsku si Rákóczi vyměnil několik dopisů se sekretářem Augusta II. Flemmingem, př. 15. 1. 1718 či 1. 3. 1721, v němž kníže dává Flemmingovi na vědomí, že mu rozhodně nebylo příjemné, když se dověděl, že August II. usiloval o vypovězení kněžny z Polska. V tomto dopise opět naráží na kněžninu lehkomyšlnost, neboť Flemminga důrazně žádá, aby ji neinformoval o obsahu listu, protože v kněžnině okolí je prý spousta špehů a ona nikdy nebyla opatrná na své písemnosti. V dalším dopise z 25. 6. 1722 vyjadřuje lítost nad smrtí své předražené choti. (viz Correspondance diplomatique de François II. Rákóczi 1711-1735, ed. B. Köpeczi, Budapest 1999, s. 216-218, 223-224).

pobřeží Marmarského moře v městě Rodosto nedaleko Konstantinopole, kde František II. Rákóczi 8. dubna 1735 umírá. Podle závěti bylo jeho srdce vyňato z těla a uloženo ve Francii v grosboiském klášteře, zatímco tělesné ostatky jeho přívrženci tajně pochovali vedle jeho matky v jezuitském kostele v Cařihradu, r. 1906 byly převezeny do Košic a za obrovského zájmu několika tisícového davu pochovány v dómu sv. Alžběty.

3. Konfesní otázka na počátku 18. století se zvláštním přihlédnutím k situaci na území Rzeczpospolité

Rozhodující pro další vývoj i situaci v jednotlivých evropských státech bylo ustanovení vestfálského míru z roku 1648 potvrzující tzv. *ius reformandi* – právo každého panovníka stmelit svou zemi i jednotným vyznáním. Kromě židů musel každý člověk náležet k některé z uznávaných křesťanských církví, přičemž zásadní byl v tomto ohledu ideový monopol na tom kterém území. Oficiálně uznaná vyznání byla pouze tři: římskokatolické, luterské a reformované (helvetské). Přesto však ustanovení vestfálského míru nabízela i možnosti určité tolerance, neboť bylo dovoleno, aby tam, kde roku 1624 obyvatelstvo konfese odlišné od konfese panovnickovy vykonávalo legálně své náboženské povinnosti, mohlo zůstat při svém původním vyznání. Ti, na něž se tato výjimka nevztahovala, mohli být obdařeni milostí vystěhovat se ze země. Tyto možnosti plynoucí z vestfálských ustanovení ale nebyly uplatněny na území habsburské monarchie⁷⁵, kde ideový monopol byl zakotven přímo v zákonných opatřeních a všichni obyvatelé, s výjimkou židů, se mu měli podrobit. Ti, kteří se nechtěli vzdát své víry, hledali svobodu vyznání za hranicemi své země. Už v 17. století různé vlny emigrace způsobily duchovní, populační a ekonomické oslabení těch států, které je zapříčinily. Naopak přinášely prospěch oblastem, kam tyto emigrační vlny směřovaly a kde byli exulanti přijati. Stejný vývoj pokračoval i v 18. století, kdy znovu dochází k velkým přesunům obyvatelstva. Příkladem státu zvoucího nové osídlence, kteří by svou činností přispívali k hospodářské prosperitě státu a nemuseli být stejné konfese jako panovník dotyčného území, je Rusko. Určité předpoklady se zde objevily už v minulých dvou stoletích, kdy vznikaly chráněné obchodní kolonie německé, anglické, holandské a švédské, jež získaly právo na vlastní církevní život mimo státní pravoslavnou církev. Roku 1702 vydal car Petr I. manifest, jímž rušil veškerá omezení náboženské svobody přistěhovalců.⁷⁶

⁷⁵ Určité výjimky byly povoleny zejména v pohraničních oblastech, např. ve Slezsku, kde tzv. drážďanský akord, tj. smlouva zprostředkovaná Saskem r. 1621, zajišťoval mnohá zvláštní práva.

⁷⁶ MELMUKOVÁ, E.: Patent zvaný toleranční, Praha 1999. s. 7-14.

Názvy křesťanských církví se v průběhu dějin vyvíjely a různily. Název „katolická“ platil původně pro křesťanskou církev obecně. Církev, jejíž hlava sídlí v Římě, se dnes správně nazývá církví římskokatolickou. Směry, které byly kritické k jejímu vývoji, usilovaly o její reformaci a byly z ní postupně vylučovány, nemají jednotný název. Označení „protestanti“ má svůj základ v protestu reformně orientovaných křesťanů na říšském sněmu ve Špýru roku 1529 proti usnesením, která by je omezovala. Obě hlavní protestantské linie na evropské pevnině bývají označovány jmény svých zakladatelů, jako luteráni (podle Martina Luthera) a kalvinisté (podle Jana Kalvína), kteří se také podle země vzniku nazývají helvéty (Helvetie = Švýcarsko) či prostě reformovanými. Luteránům zejména v německém jazykovém prostředí se často říká pouze evangelíci, což bývá někdy matoucí, protože výrazy „protestanti“ a „evangelíci“ se užívají běžně i jako záměnná označení pro obě reformační linie.

3.1. Postavení katolické církve v Rzeczpospolité

V této kapitole opět bude větší pozornost věnována Rzeczpospolité, v níž sice oficiálním státním náboženstvím bylo vyznání katolické, přesto však nebylo možné hovořit o ideovém monopolu této církve na celém území státu, jenž se v 17. a ještě na počátku 18. století vyznačoval poměrně značnou náboženskou pestrostí. K radikálnější změně a výrazné monopolizaci katolické církve zde dochází během vlády saské dynastie.⁷⁷ V raně novověkých polských dějinách značně vzrostla role primase, jenž byl také prvním senátorem a v dobách bezvlády zastával funkci místokrále. Také ostatní biskupové zaujímali mezi senátory čestná přední místa. Katolická církev představovala zvláštní společenský stav, jenž se řídil vlastním právem a nepodléhal královskému soudnictví. V Rzeczpospolité se biskupství nestala zároveň i feudálními knížectvími, jak tomu bylo např. v říši, výjimku představovalo pouze biskupství varmijské, jehož představitel byl zároveň i varmijským knížetem. Tento titul příslušel ještě arcibiskupovi – hnězdenskému, jenž byl také knížetem lovičským, a krakovskému coby knížeti siewierskému. V čele katolické církve stál hnězdenský arcibiskup, jenž byl od r. 1418 polským primasem a od r. 1515 papežským legátem. Součástí hnězdenské arcidiecéze byla biskupství nacházející se na území polské Koruny - hnězdenské, krakovské, wrocławské, poznaňské, plocké, chełmské – a ve Velkoknížectví litevském – vilenské, žmuďské, livonské, smolenské – a také biskupství vratislavské nacházející se za hranicemi státu (jeho závislost na hnězdenském arcibiskupství se udržela do poloviny 18. stol.). Arcidiecéze

⁷⁷ K výraznému obratu od tolerance ale dochází už po r. 1656.

Ivovská zahrnovala biskupství ležící na jihovýchodním území Koruny: Ivovské, lucké, přemyšlské, chełmské, kyjevské, kamenecké a také biskupství moldavské ležící za hranicemi státu. Základní část kléru tvořili duchovní jednotlivých farností, které jmenovali místní pozemkoví vlastníci mající patronátní právo, tedy šlechta nebo na královských državách úředníci, na církevní půdě církevní orgány. Síť farností byla velmi nerovnoměrně rozložená, neboť zatímco na západě byla velmi hustá, směrem na východ postupně řídla a tyto tendence se udržovaly po celé raně novověké období. Na územích osídlených Ukrajinci a Bělorusy existovaly farnosti pravoslavné a uniatské, katolické byly často jen malými ostrůvky vázanými na skupiny polských obyvatel, jež žily především ve městech. Co se týče ztrát farností způsobených jejich převzetím protestanty, měly jen dočasný charakter a pouze v Královských Prusech a Velkopolsku se katolíkům nepodařilo získat je zpět. K tomuto vracení farností docházelo především díky návratu tamních patronů ke katolictví nebo také prostřednictvím soudních procesů, při nichž katolická církev zastávala stanovisko, že kostely založené kdysi dávno nejsou soukromým vlastnictvím a potomkové zakladatelů tak nemají právo měnit obsah zakládajících listin.

3.2. *Pravoslavní a uniáté*

Největší a nejdůležitější hned po církvi katolické byla církev pravoslavná a také ona působila jak v Koruně, tak i ve Velkoknížectví litevském. V obou státech spojených unií byla víceméně polovina obyvatel východokřesťanského vyznání. Na počátku raně novověkého období tvořila pravoslavná církev (tehdy se nazývala řecká) na obou územích jedinou kyjevskou metropoli, jež podléhala přímo konstantinopolskému patriarchovi. Do uzavření lublinské unie r. 1569 se na teritoriu Polské Koruny nacházela tři biskupství: chełmsko-belské, przemyšlsko-samborské a haličsko-Ivovské.⁷⁸ Ve Velkoknížectví litevském běžela hranice obrovské kyjevské metropole od severního okraje knížectví přes Vilnius až po Kyjev a Divoká Pole. Na východ od ní se rozkládala území diecéze polocko-vitebské, smolensko-siewierské a černihovsko-branské. V obdobích, kdy se tyto provincie stávaly součástí carského Ruska, podléhala tato biskupství moskevské metropoli, po návratu do Rzeczpospolité metropoli kyjevské, což plynulo z učení řecké církve, jež vždy uznávala svrchovanost světských vládců nad církevními. Na západ od území kyjevské metropole se na ve Velkoknížectví litevském nacházely diecéze turovsko-pinská, lucko-ostrožská a

⁷⁸ Pravoslavná biskupství měla často dvojité názvy na památku dřívějších biskupských sídel či sloučení dříve samostatných jednotek.

vladimirsko-ostrogská. Pravoslavné biskupy a metropolitu určoval panovník a stejně tak i „řadoví“ kněží, působící na územích soukromých vlastníků, byli jmenováni tamními majiteli. Od druhé poloviny 16. století dochází ke změnám společenské skladby vyznavačů pravoslavné víry. Tehdy nastává bouřlivý rozvoj reformace na území do té doby téměř svrchovaně náležejícím k východokřesťanské církvi. Řada šlechtických rodin, tradičně pravoslavných, přestupuje především ke kalvinismu či k polským bratřím, stejně tak jich celá řada přechází na víru katolickou. Od té doby se stávají oporou pravoslaví na území Rzeczpospolité hlavně měšťané a kozáci.⁷⁹ Na situaci pravoslavné církve v Rzeczpospolité měly přímý vliv také mezinárodní vztahy, především s Ruskem. Od počátku svého samostatného panování se ruský car Petr I. snažil vměšovat do polských záležitostí, k čemuž mu nepřímo dával právo 9. článek smlouvy Grzymułtowského, jenž cara opravňoval k péči o pravoslaví na území celé někdejší kyjevské metropole, tedy i na území polsko-litevského soustátí.⁸⁰

Organizační struktura východní církve v Rzeczpospolité se zcela lišila od latinské, byla více závislá na zemském zákonodárství, místních církevních právech, různých privilegiích, zvycích a tradici. Nepřítomnost jednotné organizace vedla k postupné demoralizaci duchovních a věřících. Východní církev na polsko-litevském území podléhala sice svrchovanosti konstantinopolského patriarchy, ale po založení patriarchátu v Moskvě r. 1589 začal moskevský patriarcha neprávem zasahovat do záležitostí východní církve v Polsku a zkoušel rozšířit svou jurisdikci nad tamními biskupy. To způsobilo, že v Polsku vzrostl zájem o eventuální unii s východní církvi.⁸¹ Roku 1596 byla uzavřena tzv. břežská unie, na jejímž základě se část pravoslavné hierarchie podřídila papeži.⁸² Pravoslavní pak začali bojovat o legalizaci své církve na území Rzeczpospolité, v jejímž rámci byla r. 1620 vytvořena nelegální hierarchie, až konečně r. 1635 byli ustaveni již legální pravoslavní biskupové. Od té doby v Rzeczpospolité existovaly dvě hierarchie, uniatská a pravoslavná, byly dvě kyjevské metropole, přičemž jedna podléhala Římu a druhá Konstantinopoli. Pravoslavná metropole se skládala z biskupství kyjevského, lvovského, luckého,

⁷⁹ Konkrétněji k situaci pravoslaví v Rzeczpospolité za vlády saské dynastie viz MIRONOWICZ, A.: *Kościół prawosławny w dziejach czasnej Rzeczpospolitej*, Białystok 2001, s. 234-249.

⁸⁰ K ratifikaci této smlouvy polským sejmem došlo až r. 1710, kdy Petr I. získal rozhodnou převahu v severní válce. Došlo k ní nikoli v důsledku změny politiky polského krále vůči pravoslaví, ale z důvodu oslabení pozice Rzeczpospolité na mezinárodním poli a zasahování sousedů do jejích vnitřních záležitostí.

⁸¹ K předpokladům vzniku unie katolické a pravoslavné církve viz PIDLYPCZAK-MAJEROWICZ, M.: *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.

⁸² Apoštolská stolice směřovala ke sblížení východní církve s latinskou již dříve, r. 1573 bylo např. v Římě otevřeno řecké kolegium. V 80. letech 16. století se Řím pokusil o sjednocení obou církví, ale mise jezuitů Possevina v této záležitosti skončila neúspěšně.

przemyslského a mstislavského, uniatskou metropolí tvořila biskupství kyjevské, polocké, vladimirské, chełmské, pinské, smolenské a przemyslské. Z toho vyplývá, že tři biskupství (kyjevské, przemyslské, mstislavsko-polocké, kde uniatský představitel sídlil v Polocku a pravoslavný v Mstislavi) měla dva biskupy, uniatského a pravoslavného, což samozřejmě vedlo k vytváření napětí mezi oběma východními církvemi, které se projevovalo v neustálých sporech o jednotlivé kostely, kláštery a církevní majetky. Během jednoho z těchto konfliktů zemřel polocký uniatský biskup Josafat Kuncewicz, jenž byl o dvacet let později beatifikován. Až do časů krále Jana III. Sobieského se objevovaly pokusy sjednotit obě církve, pokaždé však bez úspěchu. Na přelomu 17. a 18. století již v rukách pravoslavných zůstávalo pouze jedno biskupství mohylevské (kdysi mstislavské). Roku 1685 Moskva konečně dosáhla podřízení kyjevské metropole moskevskému patriarchátu a následujícího roku byla mezi Moskvou a Rzeczpospolitou podepsána mírová smlouva (tzv. smlouva Grzymułtowského)⁸³, jež oběma stranám dovolovala starat se o své souvěrce v sousední zemi, tedy Moskvě o pravoslavné v Rzeczpospolité a jí zase o katolíky žijící v Rusku. Rozložení sil mezi těmito zeměmi tak, jak vzniklo během 18. století, ovšem dovolovalo pouze Moskvě plnit tuto klauzuli obsaženou ve smlouvě, čehož Rusko využívalo pro své politické cíle. Po rozdělení Polska byla unie na území Rzeczpospolité připojeném k Rusku zlikvidována.

V 18. století uniatská církev dominovala na územích obydlených Ukrajinci i Bělorusy a postupně podléhala pozvolné latinizaci především ve směru hierarchického uspořádání po vzoru katolické církve. Dostavovaly se také změny v liturgii a organizaci církve, byly zakládány duchovní semináře a zaváděny vizitace farností. Změny se projevily i v oblasti zvykové, když si uniatští kněží začali např. holit vousy. Obrovský vliv na charakter uniatské církve měla činnost Veljamina Ruského, jenž se sice narodil v kalvínské rodině, později ale přestoupil na řecké katolictví.⁸⁴ Přivedl k reformě pravoslavný mnišský řád zakládající se na reguli sv. Basilea Velikého a opíraje se především o basiliánský klášter sv. Trojice ve Vilniusu, vytvořil nový typ tohoto řádu spojující prvky východního i západního mnišství. Z pravoslaví zůstala velmi přísná a kontemplativní řehole a dále hledal inspiraci v řádové formaci, jejíž řehole by byla blízká řeholi sv. Basilea. Nalezl ji v řádu bosých karmelitánů a u jezuitů, jež Ruský obdivoval pro vnitřní organizaci a činnost hlavně při výchově mládeže a podle jejich vzoru začal být u basiliánů kladen velký důraz na teologické vzdělání a účast na vzdělávání věřících. Členové řádu měli zároveň vytvořit prostředí, z něhož by se rekrutovali biskupové (ve východní církvi se mohl biskupem stát pouze mnich žijící v celibátu) a učitelé.

⁸³ Krzysztof Grzymułtowski, vojevoda poznaňský, podepsal tuto smlouvu jako jeden z polských vyslanců.

⁸⁴ Uniaté jsou nazýváni také řeckými katolíky či sjednocenými Řeky.

V širším měřítku basiliáni svou činnost rozvinuli teprve v 18. století. O vzdělání basiliánských mnichů se také významně zasloužily jezuitské koleje v Olomouci a v Praze. V pražském papežském semináři byla r. 1615 zřízena stipendijní místa pro „Rusy“, uniaty, i když studenti z východní Evropy přicházeli do Prahy již dříve. Kromě basiliánů do českých a moravských škol přicházeli v 17. a 18. století snad jen jednotlivci z ruských oblastí Polska a Litvy. Není bez zajímavosti, že v pražském semináři studoval také výše zmíněný Veljamin Ruský, jenž zde navázal přátelské styky s rektorem pražské jezuitské koleje, Polákem Theophilem Krysteckým.⁸⁵

Protestantské církve v polsko-litevském soustátí

Protestantské církve v Polsku působily především v městech Královských Prus, ve venkovských farnostech nacházejících se pod jejich jurisdikcí nebo soustředily dohromady protestantskou šlechtu. Pruská města mohla na základě privilegií polského krále Zikmunda Augusta sama kontrolovat náboženský život (r. 1557 byla vydána privilegia pro Toruň a Gdaňsk, r. 1558 pro Elbląg, postupně byla rozšířena i na jiná pruská města a šlechtu). Ve shodě s učením luteránské církve, jejíž vyznavači rozhodně dominovali, zde měla světská vláda kontrolu i v oblasti církevního života. Fanatické luteránské kazatele se dokonce městská správa snažila mírnit. Situace se poněkud zkomplikovala, když místní patricijové začali přecházet ke kalvínskému vyznání, přesto však ve městech vždy převládly snahy zachovat náboženský smír. Protestantská šlechta, jež většinou přijala kalvínskou víru, se v Rzeczpospolité organizovala do synod, v nichž měli stejná práva kněží i světští členové společenství. Postupně se vytvořily tři synody, nazývané jednotami: malopolská, velkopolská a litevská. Dohlížely na protestantské školství, např. financovaly stipendia pro budoucí duchovní, kteří se museli vzdělávat na protestantských univerzitách. S růstem rekatolizační vlny se synody snažily shromáždit kapitál potřebný k vedení soudních procesů, jež v té době protestanty velmi tížily. Kromě měst Královských Prus se v podstatě protestantům nepodařilo vytvořit trvalé a významné instituce, jež by měly větší vliv na osudy Rzeczpospolité. Zásadní význam pro právní situaci evangelíků v Rzeczpospolité mělo sněmovní zákonodárství datované ještě z 2. poloviny 16. století nebo konstituce schválené v 17. stol. Minimálně do r. 1717 byla práva evangelíků v Koruně a na Litvě regulována zákony schválenými v značné části v období zlatého věku polské tolerance (1573 varšavská konfederace a potvrzování

⁸⁵ FLOROVSKÝ, A. V.: Čeští jesuité na Rusi, Praha 1941, s. 67-86.

jejích zásad dalšími konfederacemi z r. 1632, 1648, 1668, 1674, 1696).⁸⁶ Roku 1669 byla na volebním sejmu schválena regule „*rex catholicus esto*“, podle níž na polský trůn nemohla být dosazena zahraniční protestantská knížata, ani nekatoličtí šlechtici Rzeczpospolité. Toto ohraničení ovšem rušilo šlechtickou rovnost a všichni nekatolíci se tak odsouvali mezi obyvatele „druhé kategorie.“⁸⁷

Největší praktický význam pro postavení nekatolíků v Rzeczpospolité 18. století měla právní odlišnost Velkoknížectví litevského, kterou zcela nezahladilo ani tzv. vyrovnání litevského práva s korunním r. 1697. Vyznavači obou evangelických konfesí se zde nacházeli ve značně lepší situaci a litevské evangelické sbory stále požívaly právní samostatnosti. Litevská protestantská střediska můžeme vymezit dvěma trojúhelníky, kde vrcholy jednoho tvoří města Novogrodek, Vilnius a Minsk, a vrcholy druhého města Biržai, Kelmė a Kejdany. Na Litvu začala reformace stále více pronikat v 50. letech 16. století, v krátké době získala vrch nad katolictvím a pravoslavím a získala si četné vlivné stoupence (k významným ochráncům kalvinistů patřili především mocní Radziwiłłové).⁸⁸ Jedinou výjimku z rovnoprávnosti jinověrců s katolíky představovalo privilegium Zikmunda III. z r. 1623 pro smolenské vojvodství, kde byly úřady a hodnosti rezervovány pouze pro katolíky a to za účelem podpory uniátů na území nejvýchodněji se nacházejícího vojevodství.⁸⁹

K opravdovému oslabení protestantů, především jejich šlechtických představitelů, došlo za panování Augusta II. Silného na základě usnesení tzv. němého sněmu r. 1717⁹⁰, jenž je přelomovou událostí období panování dynastie Wettinů v Rzeczpospolité, neboť jeho závěry se týkaly polsko-saské unie, daňového systému, nejvyšších úřadů a také záležitostí náboženských. Do té doby měla protestantská šlechta v Rzeczpospolité zajištěnou svobodu

⁸⁶ Varšavská konfederace ovšem tolerovala pouze kalvinisty a luterány, byli z ní zcela vyňati např. mennonité, žijící v okolí Gdaňska. viz KIZIK, E.: Mennonici w Gdańsku, Elblągu i na Żuławach Wiślanych w drugiej połowie XVII. i XVIII. wieku. Studium z dziejów małej społeczności wyznaniowej, Gdańsk 1994.

⁸⁷ K právní situaci evangelíků viz KRIEGSEISEN, W.: Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe, Warszawa 1996.

⁸⁸ Generální patronkou všech kalvínských sborů na Litvě na konci 17. století byla Ludvika Karolina Radziwiłłówna, o níž již byla řeč v souvislosti s plánovaným sňatkem s Jakubem Sobieským. Po jejím provdání za Karla Filipa Neuburského chtěli Sobieští zkonfiskovat litevské statky Ludviky. Ta se spolu s manželem snažila uzavřít dohodu s mocným litevským rodem Sapiehů, kteří ale sami toužili tzv. neuburský majetek získat a plány Karla Filipa získat litevský inkolát nijak nepodpořili. Ludvika, ač byla ženou katolíka, nepřestávala být horlivou kalvínkou, r. 1693 například darovala kalvínské církvi tiskárnu ve Slucku, v závěti také pamatovala na obdarování jednotlivých sborů. Po její smrti r. 1695 se situace kalvinistů výrazně zhoršila. Viz deník kalvínského kněze Jana Kraiňského „*Odpis djarjusza księdza Jana Kraińskiego z lat 1682-1710 w latach ostatnich zaznaczono niektóre szczegóły z wojny szweckiej.*“ (Kopie se nachází v knihovně Historického institutu Varšavské univerzity, sign. Dep. 435).

⁸⁹ O náboženské toleranci na Litvě KOSMAN, M.: Tolerancja wyznaniowa na Litwie do XVIII. wieku, *Odrodzenie i reformacja w Polsce XVIII*, 1973, s. 95-123.

⁹⁰ Sněm se nazývá němý, protože poslanci a senátoři se dopředu dohodli, že v jeho průběhu si nikdo nevezme slovo, respektive mu nebude uděleno maršálkem vedoucím sněmovní jednání.

vyznání, právo zastávat úřady a celkově právní svobody místních evangelíků se nedaly srovnat s restrikcemi, jaké byly uplatňovány proti katolíkům ve Švédsku, Dánsku či Velké Británii. Protestantké šlechtě zůstala zachována značná část politických práv, evangelické jednoty konaly pravidelně synody, fungovaly kostely, školy a tiskárny. Od konání němého sněmu byla ale protestantská šlechta postupně zbavována možnosti účastnit se veřejného života. V tomto duchu byl interpretován zápis usnesení bránící vydávat protestantům privilegia.⁹¹ Ve výsledku byl r. 1718 ze sejmu odstraněn poslední protestant, tento stav byl pečlivě udržován a bylo také kontrolováno, aby nebyl žádný protestant připuštěn k soudním funkcím při tribunálech. Mohli se aktivně účastnit pouze sejmíků a co se týče hodností, bylo jim umožněno dosáhnout pouze nižších důstojnických stupňů ve vojsku nebo starostenských úřadů. Byla také narušena šlechtická imunita, neboť bylo přikázáno zbořit protestantské kostely vybudované na šlechtických pozemcích po r. 1632⁹² a bylo zakázáno stavět kostely nové.⁹³ Tyto změny bývají vnímány jako upouštění od zásad náboženské tolerance, budované v 16. století, a zároveň jako projev utváření se schématu „Polák rovná se katolík.“ Tento proces se shoduje jednak s tendencemi konfesionalizace státu, typické pro Evropu v 17. století, a také se zkušenostmi šlechty, jež bojovala s nekatolickými zeměmi (pravoslavným Ruskem, protestantským Švédskem, muslimským Tureckem) a náboženský element byl během válek využíván ve vojenské propagandě. Katolická víra spojovala šlechtu přesvědčenou, že opravdové šlechtictví je svázáno s příslušností k římské církvi.

3.4. Židovské obyvatelstvo a další národnosti žijící na území Rzeczpospolité

Na území Rzeczpospolité v porovnání s jinými evropskými zeměmi žilo velké množství židovských obyvatel, kteří zde požívali nezvyklých privilegií a právních zvláštností, téměř jakoby tvořili zvláštní společenský stav. V podobné právní situaci byli v Rzeczpospolité také Arméni a Tataři, kteří ale v porovnání s Židy netvořili velkou část obyvatelstva. Židé měli osobní volnost ve stejném stupni jako křesťanští měšťané, mohli obchodovat na území celé Rzeczpospolité, ač se ve městech projevovaly snahy poněkud tuto jejich činnost omezit. V podstatě tvořili zvláštní měšťanský stav, nebylo jim totiž dovoleno nabývat půdy, která byla

⁹¹ Na němém sněmu byl také představen projekt „zničení Rusi“, jenž se zakládal na odstranění řeckých obřadů v Rzeczpospolité. Podle autorů projektu mohla být země silná jen tehdy, když bude v zemi pouze jedno vyznání. Sněmovní konstituce tak tlačila pravoslavné a protestanty k hledání podpory u zahraničních ochránců (Rusko, Prusy). Viz MIRONOWICZ, A.: *Kościół prawosławny...*, s. 247-249.

⁹² Roku 1632 nastupuje na trůn Vladislav IV. Vasa, jenž se při svém zvolení králem v „pacta conventa“ zavázal zachovávat náboženský mír a dovést také k usmíření pravoslavné a uniaty.

⁹³ Zásady němého sněmu z r. 1717 byly potvrzeny a v mnohém ještě zpřísněny dalšími sněmovními výnosy z let 1733 a 1736, jež tak ustálily právní situaci nekatolických obyvatel Rzeczpospolité na úrovni nepříliš odlišné od situace náboženských menšin v jiných oblastech Evropy.

považována za největší bohatství. Právní odlišnost Židů se projevovala v tom, že nepodléhali městské jurisdikci, ale přímo králi zastoupenému v jednotlivých oblastech vojvody. Židé žijící v soukromých městech pak podléhali jurisdikci jeho majitele. V 18. století žilo asi 70% vyznavačů judaismu ve městech, mezi venkovskými Židy se čtyři pětiny živily jako krčmáři, zbytek pak obchodem a službami. Mezi nimi tvořili elitu tzv. nájemci, kteří drželi ve svých rukou majetek šlechty a magnátů, za držbu platili určitou sumu majiteli a za to požívali po určitou dobu veškeré důchody plynoucí z pronajaté půdy. Tento systém byl rozšířen na východním území Rzeczospolité, kde žili venkované pravoslavného vyznání, což vzhledem k velmi negativnímu vztahu tohoto vyznání k Židům jen posilovalo konflikty vznikající především z ekonomických důvodů. Právní situace Židů byla vcelku stejná v celé Rzeczospolité, přesto je ale možné vyzorovat určité rozdíly. Ne ve všech městech Rzeczospolité se mohli Židé stát městskými obyvateli a jejich pozice ve společnosti se různila, od úplného zákazu pobytu⁹⁴ až k velkým privilegiím. Obecně ale platí – čím dále na východ, tím větší počet Židů a větší privilegia. Židé bydleli ve zvláštních ulicích, často přísně oddělených od zbytku města, či ve čtvrtích, ghettech, jež existovaly ve velkých městech a nejvýznamější se nacházely v Poznani, Krakově, Lublině, Vilniusu a Lvově. Mezi křesťanskými a židovskými obyvateli samozřejmě existovaly konflikty, převažovala ale každodenní spolupráce, přičemž je možné dokonce mluvit o pragmatismu místních obyvatel.⁹⁵

Na obrovském a různorodém území polsko-litevské unie žila spousta různých národů, které sem přicházely již ve středověku nebo až v novověkém období. To se týká např. Arménů, kteří vyznávali monofyzické náboženství, tzn. křesťanskou víru uznávající pouze božskou povahu Krista. V 17. století uzavřeli unii s katolickou církví, což ale z počátku vzbuzovalo velké neshody a vzrůst národnostního vědomí Arménů. Žili především ve městech, kde se zabývali obchodem a řemeslem, tvořili v nich samostatné obce s vlastní samosprávou, soudnictvím, církví a školstvím. Obývali především jihovýchod Rzeczospolité a nejvýznamnější arménské obce se nacházely ve Lvově a Kamenci Podolském.

Další zvláštní skupinu obyvatel představovali Tataři pobývající již od konce 14. století na území Velkého knížectví litevského, kde získávali půdu od velkých knížat. Tataři měli stejné povinnosti jako šlechta, takže výměnou za půdu museli vykonávat vojenskou službu,

⁹⁴ O tom rozhodovalo královské privilegium „de non tolerandis Iudeis“. Tento zákaz platil ve městech Královských Prus, naopak v soukromých městech rozhodoval vlastník.

⁹⁵ Luteránský superintendent z Horních Uher, Daniel Krman, se ve svém Deníku (edice Bratislava 1975, s. 45) mnohokrát zmiňuje o setkáních s židovskými obyvateli Rzeczospolité a připomíná říkanku: *Clarum regnum Polonorum / est coelum nobiliorum / paradisus Judaeorum / purgatorium plebejorum / et infernum rusticorum*. (Slavné polské království je nebem pro šlechtu, rájem pro Židy, očištěm plebejů a peklem pro sedláky).

podléhali stejným soudům, zajištěno měli i právo vyznávat islám a stavět mešity. Malou skupinu obyvatel představovali Karaimové, které na konci 14. století přivedl z Krymu litevský kníže Vytautas. Jedná se o národ tureckého původu, jehož víra, ač se opírá o Starý Zákon, zahrnuje židovskou ústní tradici obsaženou v Talmudu. Karaimové a Tataři se mohli ve Velkoknížectví litevském organizovat ve svých společenstvích a vyznávat svobodně svou víru. Oba tyto národy byly původně usazeny v hlavních pevnostech litevského knížectví (Karaimové v Trakai tvořili osobní stráž velkého knížete) nebo na hranici s územím německého řádu.

Mezi dalšími národy pobývajícími v Rzeczpospolité jmenujme Skoty, Valachy a obzvláště Holanďany, kteří vytvářeli své kolonie především podél řeky Visly a zpravidla zde hospodařili na podmáčených půdách ohrožovaných povodněmi. Ukázali se být mistry ve vysoušení půdy a budování hrází, za což byli velmi oceňováni pozemkovými vlastníky. Jejich obce požívaly velké samostatnosti. Holanďtí osadníci byli především mennonitského vyznání, které kladlo velký důraz na morální disciplínu a pracovitost v každodenním životě.⁹⁶ Odmítali vojenskou službu, a proto po obsazení tohoto území Prusy během dělení Polska odešli na Ukrajinu a odtud pak emigrovali do Kanady.

Na území Rzeczpospolité se po celý čas její existence uchýlovalo mnoho přistěhovalců, kteří byli pronásledováni za víru, utíkali před válkou nebo hledali možnosti zlepšení svých životních podmínek. Z předchozích řádků tedy vyplývá, že na území polsko-litevského soustátí kvůli pestrosti a různorodosti jeho obyvatel nebylo reálně možné usilovat o úplnou unifikaci, ať už z hlediska náboženského či právního. K opravdovému prosazování snah učinit z polsko-litevského unie stát s jedním, katolickým vyznáním dochází až za vlády „saských“ panovníků v 1. polovině 18. století, kdy se pod záminkou ochrany svých souvěrců začali nebezpečně vměšovat do vnitřních záležitostí země sousední, především Rusko.

⁹⁶ Mennonité jsou jednou z odnoží anabaptismu a nazývají se podle svého zakladatele Menno Simmonse. Mezi jejich hlavní zásady patřil křest mládeže až od 14 let (již vědomi víry v Krista), možnost vyloučit z mennonitské obce hříšníky, volba kněžích věřícími, zákaz nošení a užívání zbraně, zákaz na cokoli přísahat, zákaz zastávat vysoké úřady. Kvůli pronásledování mennonité opustili r. 1555 Holandsko a hledali vhodné místo k osídlení po celé Evropě. V Polsku se usadili v Žuławech nebo v údolí Dolní Visly, které nebyly do té doby osídlené.

IV. CASPAR JOHANNES NORBERT BRANDL A JEHO DENÍK

1. Životní osudy Caspara Brandla

Caspar Brandl⁹⁷ se narodil 1. března roku 1673 v Otročině, vesnici náležející tepelskému klášteru. Do premonstrátského řádu vstoupil roku 1696 a později studoval v Praze filozofii a teologii. Od roku 1703 působil v tepelském klášteře jako profesor morální teologie. V letech 1707-1710 procestoval coby dvorní kaplan ve službách kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels, manželky Františka II. Rákócziho, německé země, Polsko, navštívil Dánsko a Švédsko, východní Evropu a zavítal také do Uher. Tato základní Brandlova životopisná data získáváme ze samotného deníku, na jehož vazbu byla vepsána v 19. století tepelským knihovníkem a archivářem Filipem Matějem Klimešem (1809-1886). Ten zřejmě vycházel z údajů obsažených v díle tepelského řeholníka Petra Wanky „*Vitae fratrum Praemonstratensium Teplensium saeculi XVIII et annotationes variae*“⁹⁸ a dopustil se tak opsání stejné chronologické chyby jako Wanka, podle kterého se stal Brandl dvorním kaplanem kněžny Charlotty 27. října 1707, což by ale bylo až deset měsíců po jejich odchodu z Čech. Na pravou míru uvádí věc klášterní anály⁹⁹, v nichž je Brandlovo vstoupení do kněžniných služeb zaznamenáno na konci října 1706. Od tohoto data také získáváme o Brandlově životě více informací, spojených bezprostředně s osudy Charlotty von Hessen-Rheinfels, jíž bude z tohoto důvodu věnována v této kapitole velká pozornost. Příběh kněžny Charlotty a Caspara Brandla je třeba poskládat jako mozaiku, jejíž součásti tvoří zprávy nacházející se v různých pramenech a jež teprve spojené v jeden celek poskytují pravděpodobnou rekonstrukci jednotlivých peripetií jejich dobrodružství.

Nejprve obraťme pozornost k Pamětem Františka II. Rákócziho popisujícího okolnosti útěku své ženy z Čech následovně. V počátečních letech uherského povstání žila kněžna Charlotta ve Vídni pod císařským dohledem. V době krátkého příměří roku 1706 jí bylo dovoleno odjet za manželem do Uher, aby se ho pokusila přemluvit k přijetí císařových mírových podmínek. Rákóczi musel přitom slíbit, že v daném termínu se žena vrátí zpět. 4. dubna kněžna vyjela z Vídně, 3. května se setkala s manželem v Nitře a 7. července 1706 se vydala na zpáteční cestu, během níž také chtěla podstoupit léčebnou kúru v Karlových Varech. Z Rákócziho Pamětí se dozvídáme o dopise, který kněžna svému manželovi poslala z Karlových Varů, v němž ho informovala o svém zatčení. V Munkáczi (dnešní Mukačevo) se

⁹⁷ Podle tepelských matrik dochovaných od roku 1594 patří příjmení Brandl rodu těsně spojenému s klášterem. Výskyt určitých příjmení po staletí s klášterem spojených končí v srpnu 1945 v rámci odsunu německého obyvatelstva. Viz Milan HLINOMAZ, Klášter premonstrátů Teplá, Karlovy Vary 2003, s. 173, 177.

⁹⁸ Knihovna tepelského kláštera, sign. A 54, p. 281-283.

⁹⁹ *Annalium Teplensium tomus VII.*, Knihovna tepelského kláštera, sign A 47/VII, fol. 507v.

Rákóczi setkal s lékařem, který kněžnu do Karlových Varů doprovázel a podal knížeti přesnější zprávu o tom, co se s jeho ženou dělo po odjezdu z Uher. Během cesty přes Moravu byla eskortována rotou kavalerie. V Praze začala být vyptávána na obsah sudů, které s sebou vezla, a když se její odpověď nezdála být uspokojivou, byly sudy prohledány. Ač bylo nalezeno jen tokajské víno, bylo prý všude rozšiřováno, že kněžna veze velké sumy peněz na přípravu povstání v Čechách. V Karlových Varech, ještě během léčebné kúry, byla kněžna z rozkazu císaře zatčena a k jejím dveřím postavili měšťanskou gardu, kterou později vystřídal oddíl chebské posádky. Kněžna již mezitím kula plány k útěku, k jehož usnadnění se jí podařilo získat jistého poručíka Radziejowského. Kněžně Charlotě, toho času na rekonvalescenci, byly povoleny zdravotní projížďky na koni, při nichž jí asistovalo několik strážců nebo výše jmenovaný poručík. Ten pak jednoho dne umožnil kněžně a jejím dvěma sloužícím útěk a úspěšně se jim tak podařilo dostat se do Saska, kde tehdy pobýval švédský král Karel XII. Kněžna se domnívala, že bude přijata samotným králem, jenž se ale tomuto setkání vyhnul. Navštívilo ji však údajně několik švédských generálů, kteří jí prý poradili, aby se kněžna vydala do Prus a odtud do Polska, kde poté zůstala až do konce války. Tolik tedy k dobrodružnému útěku kněžny, jak jej podávají Rákócziho Paměti¹⁰⁰, kde nenajdeme ani sebenepatrnější zprávu o dvorním kaplanovi kněžny, Casparu Brandlovi, jenž hrál při jejím útěku nezanedbatelnou úlohu.

Poněkud rozdílnou verzi příběhu nacházíme v tepelských pramenech, kde informace čerpáme především z tepelských análů, rukopisu tepelského řeholníka Petra Wanky a kopiáře opatské korespondence. V samotném Brandlově deníku není ani stopy po bližším vysvětlení pohnutých okolností jeho odchodu z Čech. Text rukopisu začíná zcela prozaicky: „*Anno 1707 die 24 Januarii abivimus ex Theisin usque in Saxoniam...*“¹⁰¹

V análech tepelského kláštera je příslušná pasáž věnující se této události uvedena pro kněžnu nepřilíživě lichotivými slovy: „*Foret hic etiam describendus sinister actus Principissae Ragotzianae Thaisingae aliquo tempore subsistentis ac dies purificationis implentis...*“¹⁰², v kteréžto větě narážíme na velmi zajímavou skutečnost neobjevující se v Rákócziho Pamětech, a to sice, že kněžna přijela do Čech v požehnaném stavu a v Toužimi chtěla přečkat náročné období šestinedělí.¹⁰³ Jak bylo řečeno již výše, kněžna byla v Čechách

¹⁰⁰ Rákócziho Paměti, ed. B. Kőpéczi, s. 409, 428-429.

¹⁰¹ *Itinerarium*, p.1 (překlad Z.K.: Dne 24. ledna 1707 jsme odjeli z Toužimi až do Saska...)

¹⁰² *Annalium Teplensium tomus VII.*, fol. 409v-412r, 507v-509r (překlad Z.K.: Bude třeba zde popsat také špatný čin kněžny Rákóczi pobývajících nějakou dobu v Toužimi a naplňujících dny šestinedělí...).

¹⁰³ Na stejnou skutečnost nás upozorňuje i jeden z dopisů v opatském kopiáři, o němž ještě bude řeč. Zdá se ovšem, že dítě se narodilo buď mrtvé nebo zemřelo hned po porodu, neboť později o něm zprávy mizí. Z dětí

střežena pod vojenským dohledem. Zároveň jí ale v tomto „vězení“ byla poskytnuta velká míra svobody, dokonce jí bylo povoleno, aby si sama vybrala místo svého pobytu. Kněžna zvolila městečko Toužim, které tehdy náleželo k majetku markraběnky bádenské¹⁰⁴, s níž byla kněžna spojena příbuzenským svazkem. Zde ji prý hlídal jakýsi měšťan a nebyl jí odepřen ani sluha. Po nějakém čase svého pobytu v Toužimi, zřejmě z důvodu blížícího se porodu, si kněžna vyžádala z nedalekého tepelského kláštera zpovědníka, za něhož byl vybrán otec Caspar Brandl, muž řádný a učený, v té době v tepelském konventu profesor teologie.¹⁰⁵ Tuto volbu provedl převor kláštera, neboť opat Raymund II. Wilfert byl tehdy nepřítomen. Caspar Brandl byl kněžnou jmenován jejím dvorním kaplanem. Císař Josef I. zanedlouho ukončil období nuceného pobytu kněžny v Čechách a přikázal jí vrátit se do Uher za jejím rebelujícím manželem.¹⁰⁶ Charlotta von Hessen-Rheinfels tehdy kvůli nedostatku císařské měny užívané v Čechách (tj. rýnských zlatých) poslala otce Caspara k opatovi tepelského kláštera s prosbou, aby její zlaté v hodnotě 600 florénů vyměnil za platnou císařskou minci a současně jej také žádala o povolení, aby ji otec Brandl mohl doprovázet až k uherským hranicím.¹⁰⁷ Opat kněžnině prosbě o peněžní půjčku vyhověl v domnění, že v nejbližší době ony slibované zlaté dostane. Stejně tak i Caspar Brandl obdržel písemné povolení cestovat s kněžnou k uherské hranici. Následující události však nabraly nikým nečekaný směr. K jejich porozumění jsme odkázáni především na opatskou korespondenci, jejíž opisy nacházíme v klášterních análech a pak především v kopiáři¹⁰⁸, přičemž některé opisy jsou v obou pramenech shodné¹⁰⁹, jiné nacházíme pouze v jednom z nich.

První dopis týkající se Brandlova případu, obsažený v kopiáři, je adresován opatovi premonstrátského kláštera ve Vratislavi a datován čtyři dny po odchodu kněžny a jejího doprovodu z Toužimi, tedy 28. ledna 1707. Pro jeho velký obsahový význam je zde přepis tohoto dopisu uveden spolu s překladem.

Františka II. Rákócziho a Charlotty von Hessen-Rheinfels se dožili dospělého věku dva synové, Josef (1700-1738) a Jiří (1701-1756).

¹⁰⁴ Františka Sybila Augusta, dcera Julia Františka vévody sasko-lauenburského, provdána za markraběte Viléma Ludvíka Bádenského.

¹⁰⁵ Tepelský kronikář Michael POHL v análech, f. 507v, podotýká, že z Brandlova učeného pramene čerpal také on „*perdulcem scientiae rivulum*“. (překlad Z.K.: přesladký pramének moudrosti). K tomu také P. WANKA, *Vitae fratrum*, p. 282.

¹⁰⁶ Anály, f. 507v.

¹⁰⁷ Dopis Charlotty von Hessen-Rheinfels z 22. ledna 1707 je dochován ve Státním oblastním archivu v Plzni v soukromém fondu tepelského kláštera, sign. XI A, karton č. 91.

¹⁰⁸ Některé dopisy najdeme také v kopiáři odeslané opatské korespondence sestaveném Janem Rickem: *Liber copiarum R[everendissimi] D[omini] Abbatis Raymundi II., inceptus et scriptus at completus a P. Ioanne Rick Professo Teplensi anno 1707*, SOA Plzeň, sign. D 28a XLIII 6, č. knihy 44

¹⁰⁹ V obou pramenech nacházíme tři dopisy adresované opatovi strahovského kláštera a sufragánnímu biskupovi Vítu Seipelovi, datované 1.2. 1707 (Anály 411v-412r), 26. 2. 1707 (Anály 410r-410v), 1.3. 1707 (Anály 410v-411r).

R[everen]dissime Perillustris ac Amplissime Domine Domine Abbas

Conf[rate]r Honorandi[ssi]me, infame negotium mihi et m[on]n[aste]rio meo insperate obveniens facit et urget, me R[everen]diss[im]ae ac Perillustris Dominationis fraternam implorare opem. Noverit forte R[everen]diss[im]a D[omi]n[ati]o fama universum orbem implente D[omi]nam Ragozianam cum consensu Augustissimi Imperatoris nostri elapso autumno Thermas Carolinas a me tribus tantum milliaribus distantes petiisse, sed ob intercurrentes relationes Suae Maiestati factas eandem per peremptoria rescripta inabsoluta cura in Hungariam ad maritum suum relegatam esse, in hoc autem itinere constitutam utpote gravidam et partui proximam, Teisingae oppido breviusculo tantum milliari a monasterio meo dissito subsistere et tempora purificationis adimplere debuisse. Quae in periculo partus constituta, animae suae providere volens, recursum suum sumpsit ad monasterium meum unum e Patribus meis expetendo confessarium, cujus petitioni justae tanquam periculo in mora versante in absentia mea P[ater] Prior mei conventus Patrem et ecclesiae meae Professum nomine Casparum Brandl actualemente Theologiae Professore sine mora submitit, qui conversationis suae dextentate affectum Principissae in se usque eo traxit et allixit ut usque in 24 Ianuarii praesentis anni apud eandem pro sacellano aulico mea dissimulatione et irretractato consensu ad votum Principissae subsisteret. Accidit autem prorsus insomniato eventu, praedicta 24 Ianuarii, D[omi]nam Ragozianam strata gemate mire, contra intentionem et ordinantiam Summi Principis, idque sub colorato praetextu visitandi M[on]n[aste]rium Teplense, cum comitatu valde succincto fugam inire, idque ad partes Saxoniae Boemiae contiguas, simulque ingratum obtinui his diebus nuntium Patrem meum Casparum in vestibus quoque saecularibus huic Principissae se comitem iunxisse. Et licet praefato Patri meo ad instantias quotidianas etiam ultimate scripto ad me datas precibus importunae mulieris victus licentiam contulerim eam comitandi ad confinia usque Hungariae ea tamen licentia aliter se non extendit, nisi ad iter a Sua Majestate tam quoad tempus quam modum, ordinem et regionem praestitutum, non autem per partes Saxoniae et fines Summi Principis intentioni contrarias. Quia vero prudenter conjicio saepe memoratam Principissam et cum ea etiam P[atrem] meum Casparum per Saxoniam, Silesiam, Poloniam et tandem in Hungariam cursum viae suae directuram, volui praesentibus R[everen]diss[im]am D[omi]n[ati]o[n]em instanter rogatam, quatenus super hujus Principissae et comitatus ejus per Silesiam transitum, vigilantem oculum habere dignaretur et si praefatum P[at]rem, qui staturae mediocris, faciei oblongae, aliquantulum pustulatae, accensae et informosae, incurvati nasi, lati oris et nonnihil balbutiensis vel saltem lingua dentes reppercutientis loquelae est, praesertim in habitu saeculari paroquatum extra vel intra Wratislaviam reperire contingeret eundem ad monasterium suum blande pellicere et ibidem sub custodia servare placeret, aut si etiam in habitu religioso deprehenderetur eousque eundem sustentare fraterne paterneque dignaretur quousque circa eum caute aliter disporre valerem, non enim possum ob discessum in circumstantiis suis mihi et monasterio meo summe praejudiciosum populo scandalosum aliasque mihi causas singulariter notas licentiam sibi datam confirmare aut ratam habere. Dumque iterato assistentiam Suae R[everen]diss[im]ae D[omi]n[ati]o[n]is enixissime interpelo ad gratiam quaeque praestanda obsequia me integerrime defero et maneo.

Tepla 28 Jan[uarii] 1707

*Servus obstrictiss[im]us
F[rater] Raymundus Abbas*

Nejdůstojnější, převzácný a velevážený pane, pane opate

Nejctihodnější bratře, záležitost poskvřňující čest, jež se neočekávaně přihodila mně a mému klášteru, činí a způsobuje, že žádám o bratrskou pomoc nejctihodnější a převzácnou důstojnost. Snad ctihodná důstojnost ví díky pověsti naplňující širý svět, že paní Rákóczi se souhlasem našeho nejvznešenějšího císaře loňského podzimu mířila do Karlových lázní, ode mně vzdálených pouhé tři míle, ale na zakročení jeho majestátu byla zmaňujícím příkazem, aniž by dokončila léčbu, vyhoštěna do Uher ke svému manželovi. Na této cestě se však rozhodla zdržet v Toužimi, malém městečku vzdáleném pouze míli od mého kláštera, neboť byla těhotná a blízka porodu a musela zde naplnit dny očištění. V nebezpečí porodu, chtěje se postarat o svou duši, se rozhodla obrátit na můj klášter s prosbou o zpovědníka z řad mých otců, na jejíž žádost, tak jako při nebezpečí z prodlení, za mé nepřítomnosti otec převor mého konventu okamžitě povolal otce a profesora mého kostela jménem Caspara Brandla, nynějšího profesora theologie. Ten díky svému obratnému jednání tak k sobě přilákal a připoutal náklonnost kněžny, že u ní zůstal na její přání až do 24. ledna tohoto roku jako dvorní kaplan, aniž by ode mne dosáhl opětovného souhlasu. Onoho 24. ledna se však stala zcela nepředstavitelná událost, když paní Rákóczi podivuhodnou lstí, proti záměru a příkazu nejvyššího panovníka, to jest pod předstíranou záminkou navštívit tepelský klášter, obklíčena družinou dala se na útěk, to jest na území Saska sousedícího s Čechami. Zároveň jsem v těchto dnech obdržel nemilou zprávu, že můj otec Caspar oděn ve světských šatech se ke kněžně připojil také coby průvodce. A ač jsem na každodenní naléhání vyslané mi také v posledním dopise, přemožen prosbami nehodné ženy, udělil povolení mému výše řečenému otci doprovázet ji až k uherským hranicím, toto povolení se nikam jinam nevztahovalo než na cestu dopředu určenou jeho výsostí co se týče času, způsobu, pořadí a krajů, ne ovšem přes území Saska a kraje úmyslům nejvyššího vládce nepřátelské. Protože se věru prozíravě domýšlím, že zde často jmenovaná kněžna a s ní také můj otec Caspar hodlají vést svou cestu přes Sasko, Slezsko, Polsko až konečně do Uher, chtěl jsem tímto dopisem nejctihodnější důstojnost naléhavě požádat, aby ráčila bdít nad přechodem této kněžny a jejího doprovodu přes Slezsko a kdyby se jí podařilo vně nebo uvnitř Vratislavi najít zmíněného otce, jenž je střední postavy, podlouhlého obličejě trošku poznamenaného neštovicemi, zarudlého a ne moc krásného, s krivým nosem, širokými ústy, občas se zakoktavá nebo aspoň jazykem při řeči naráží na zuby, obzvláště kdyby byl ve světském oděvu a paruce, aby jej ráčila lichotkami přilákat ke svému klášteru a držet pod dozorem. A kdyby byl chycen v oděvu řeholním, aby ho nejctihodnější důstojnost ráčila držet až do té doby, dokud bych o něm jinak, obezřele a spořádaně, nerozhodl. Nemohu totiž kvůli odchodu ve svých okolnostech pro mě a můj klášter nanejvýš významnému, pro lid pohoršlivému a kvůli jiným mně obzvláště známým příčinám potvrdit či schválit přivlastněnou volnost. Dotud se opětovně a velmi snažně dožadují pomoci vaší nejctihodnější důstojnost a neúnavně přináším vděk a úslužnost, jež je třeba zachovávat, a zůstávám

V Teplé 28. ledna 1707

Nejzavázanější služebník

Bratr Raymund, opat.¹¹⁰

Z tohoto dopisu získáváme potvrzení informace letmo se nacházející také v análech, a to sice o kněžnině pokročilém stupni těhotenství, v němž přijela do Toužimi. Dozvídáme se o okolnostech přijetí Brandla do kněžniných služeb a následujících, pro klášter v očích

¹¹⁰ Překlad Z. K.

současníků nepříliš lichotivých událostech. Velmi hodnotný je popis podoby Caspara Brandla, na jehož základě jej má vratislavský opat poznat a zadržet v případě jeho výskytu ve Slezsku.

O průběhu vyšetřování případu opat Wilfert písemně informuje strahovského opata a sufragánního biskupa Víta Seipela, jemuž v dopise z 1. 2. 1707¹¹¹ sděluje, že kněžně k útěku napomáhal kapitán stráže a za záminku posloužila údajná návštěva tepelského kláštera. Bohužel s odchodem kněžny Charlotty zmizelo také oněch 600 rýnských zlatých půjčených opatem, jenž tak byl vystaven nezáviděníhodné situaci, kdy se musel hájit před podezřením z napomáhání kněžně k útěku. Opat se dušuje, že on sám nikdy s kněžnou osobně nemluvil, nikdy ji neviděl a že nikdy by jí tyto peníze nedal, kdyby si nebyl jist, že mu je v dohledné době vrátí. Obzvláště, když jeho samotného tísnil velký finanční dluh. Řečená paní prý trpěla velkým nedostatkem finanční hotovosti a občas se na něj obrátila s prosbou o podporu buď k obstarání obživy, zaplacení služebníka nebo k uhrazení dluhu. Zároveň ale vlastnila spoustu jiných cenných předmětů, před očima mnoha svědků vytahovala ze své pokladnice zlaté a dokonce se říkalo, že za noci jí téměř každý týden byly doručovány směnky z Čech i ze Saska. Raymund II. Wilfert si také v dopisech klade otázku, koho označit za původce tohoto plánu na útěk: kněžnu, kapitána stráže¹¹² nebo snad dokonce, dle mínění mnoha lidí, sebe samého? Pozastavuje se nad tím, proč vůbec kněžna byla držena tolik měsíců na otevřeném území, blízko hranic se Saskem a jinými zeměmi, a nebyla převezena do bezpečné pevnosti obklopené hradbami. Vyšlo také najevo, že kněžna udržovala bohatou korespondenci s významnými osobnostmi v Praze a ve Vídni a že obsah všech císařských výnosů znala již dopředu (k jejím přátelům patřil také kancléř Jan Václav Vratislav z Mitrovic). Opat si byl vědom, že v této aféře nebude ze strany pomlouvačů ušetřen on ani klášter, o což se již ostatně postaraly „*Novellae Postarii Pragensis*“, které rozšířily nepravdivou zprávu o dvou uprchlých tepelských řeholnicích. Autor klášterních análů Michael Pohl poznamenává, že celá záležitost byla přetřásána dva nebo tři měsíce, než konečně utichla. Podotýká, že to ví z vlastní zkušenosti, neb v Praze tehdy studoval teologii a celou aféru vnímal s velkou hořkostí. Událost samozřejmě nenechávala chladnými ani množství špatně informovaných tepelských bratrů, kteří začali svého bratra vnímat v tom nejhorším světle. Klášterní kronikář Michael Pohl komentuje rozpoložení myslí tepelských bratří následujícími slovy: „*Amice Lector hic audivisses confratrum de deperdito Patre lamenta, hic percipisses sexcentas super expracticorum sexcentorum florenorum summam contumelias, nemo enim fuerat, qui de*

¹¹¹ Dopis je obsažen také v klášterních análech, p. 411v - 412r.

¹¹² V klášterních análech, f. 508r, je uveden jistý „*Capitaneus ex Regimine Kuttentemiano*“, jehož povinností bylo kněžnu přísně střežit, který však kněžně dopomohl k útěku a doprovodil až do Saska.

viro hoc modo abacto alias recti cordis homine recte sentiret, praeter R[everendissi]mum D[ominum] Abbatem affectu huc etiamnum in eundem propendentem, cui unica cura erat, famam tum monasterii, cui multi malevoli datae fugae ob pro itinere concessam pecuniam causam adscripserunt, tum bonum nomen mox dicti Patris manu tenendi, in quo casu etiam R[everendissi]mus Abbas tantum contulit, ut vere dicere queat, quid ultra facere potui et non feci? “¹¹³

Brzy se rozšířila zpráva, že první delší zastávkou kněžny bylo město Annaberg na německé straně Krušných hor, kde se snažila vyléčit své mrazem prokřehlé nohy. Z Annabergu také Brandl poslal 26. 1. 1707 opatovi tepelského kláštera dopis, kde se snažil prokázat svou nevinu a vysvětlit okolnosti svého odjezdu. Raymund II. Wilfert o tom podává zprávu v listu zaslaném 26. 2. 1707 strahovskému opatovi.¹¹⁴ Tento Brandlův dopis se do opatových rukou dostal velkou oklikou a tedy se zpožděním, neboť byl zachycen hejtmanským úřadem plzeňského kraje, poté putoval ke královskému místodržitelství a dokonce až k císařskému dvoru, než byl hrabětem Lažanským předán tepelskému opatovi. Co přesně bylo v tomto Brandlově dopise obsaženo, není bohužel známo, pouze víme, že na jeho základě od sebe odvrátil podezření a křivá obvinění a přesvědčil opata, že zůstal věren víře, zbožnosti, řádu a poslušnosti svých nadřízených. Wilfert strahovského opata ujišťuje, že kdyby věděl, kde v danou chvíli otec Caspar pobývá (zda v Sasku či v Prusích), snažil by se ho za každou cenu přivést zpět a on že by se zajisté poslušně vrátil, kdyby věděl, jaká příkoří musí tepelský klášter kvůli jeho odchodu snášet. Od otce Caspara a dvořanů kněžny Charlotty se také dozvěděl důvod, proč kněžna tolik stála o Brandlův doprovod. Byl jejím knězem a zpovědníkem v nelehkém čase porodu a měl podat svědectví o seběhlých událostech jejímu manželovi, Františku II. Rákóczimu, jenž by zajisté uvěřil slovům kněze, dokládajícím kněžninu manželskou věrnost.

Strahovský opat Seipel byl průběžně informován o dalším stavu vyšetřování. Raymund II. Wilfert mu neopomene podat zprávu i o věcech, které si Brandl vzal sebou.¹¹⁵ Kromě hábitu, který měl na sobě, pláště, bílého klobouku a malého nově vydaného breviáře,

¹¹³ Anály, f. 507v (překlad Z. K.: Příteli čtenáři, na tomto místě bys býval uslyšel hořekování spolubratří nad ztrátou otce [Brandla], zde bys byl pocítil na šestkrát sto urážek kvůli odnesené sumě šesti set zlatých. Nebyl totiž nikdo, kdo by o muži (jinak ale člověku poctivého srdce), jenž takovým způsobem odešel, dobře smýšlel kromě ctihodného otce opata, jenž mu byl stále nakloněn a staral se o jediné – o pověst kláštera, jenž mnozí odpůrci daného útěku obviňovali z půjčení peněz za tímto účelem, a dále dbal o dobrou pověst výše zmíněného otce(Caspara). V této záležitosti ctihodný opat tolik zakusil, že věru mohl říci, co více jsem mohl učinit a neučinil?).

¹¹⁴ List adresovaný strahovskému opatovi je obsažen v kopiáři i klášterních análech, f. 410r – 410v. K tomuto listu byla přiložena i kopie Brandlova dopisu z Annabergu. Bohužel jeho přesné znění neznáme, neboť se nedochoval ani ve fondu tepelského kláštera v SOA v Plzni, ani ve fondu strahovského kláštera v NA v Praze.

¹¹⁵ Dopis z 1. 3. 1707 je obsažen v kopiáři i klášterních análech, f. 410v – 411r.

vše zůstalo na místě. V komůrce v Toužimi zanechal svůj další oděv (dva nové hábity, cestovní plášť, plášť s kožešinou, lněná roucha) spolu s malým letním a větším zimním breviářem, který si několik dní předtím odnesl z kláštera. To vše by byl málem ukradl věrolomný toužimský měšťan, kdyby díky sérii vyšetřování nebyl s pomocí hejtmana a množství toužimských svědků i tepelských mnichů dopaden.

Strahovský opat informoval Wilferta, že vyšetření případu bylo přiděleno pražskému arcibiskupovi Janu Josefovi Breunerovi a není tedy třeba se obávat, že na vyšších místech bude projednáván také Brandlův odchod. Přesto tepelský opat zaznamenal i zájem místodržitelských vyšetřovatelů, snažících se zjistit z jakého důvodu a v jakém postavení otec Caspar s kněžnou odešel. Wilfert však odmítal jejich vměšování a důrazně zastává názor, že takové otázky a vyšetřování klášterních záležitostí přísluší pouze strahovskému opatovi.

V průběhu vyšetřování se objevila také domněnka, že kněžně při útěku napomáhali Švédové. V jednom z listů opata Wilferta se dočítáme o zajímavé informaci¹¹⁶, dle níž Caspar Brandl a kapitán stráže byli přinuceni k odchodu výhrůzkami ze strany Švédů.¹¹⁷ Opat však o této skutečnosti vážně pochybuje, neboť nebyla doložena žádnými dalšími svědectvími, celou historku považuje za vymyšlenou a přikládá ji na vrub dotyčnému kapitánovi, jenž se tak chtěl ospravedlnit v očích vyšetřovatelů. O úloze Švédů při útěku kněžny Charlotty se rozepisuje také Petr Wanka, který ovšem dobu Brandlovy aféry nezažil a uvedené informace znal pouze z vyprávění. Dle Wanky se prý nepozorovaně objevili u nedaleké obce Svinov švédští vojáci, kteří přišli ze Saska. Po útěku kněžny se vyskytla fáma, že Švédové ve skutečnosti čekali na ni, aby ji doprovodili za hranice. Když se ale kněžna onoho dne nedostavila, odešli zpět do Saska.¹¹⁸ Wanka také připomíná obavy tepelského kláštera, co učiní císař Josef I., až se o útěku kněžny dozví. K žádnému potrestání ale nedošlo, naopak se říkalo, že císař tento útek přivítal, neboť kněžnu během jejího zajetí musel finančně podporovat a nyní z něj toto břímě spadlo.¹¹⁹ O možném zapletení Švédů do útěku kněžny Charlotty se zmiňuje překvapivě také pramen, který jinak nemá s celým případem a tepelským klášterem mnoho společného. Jedná se o cestovní deník protestantského superintendenta z Horních Uher, Daniela Krmana,

¹¹⁶ Dopis z 14. 3. 1707 je obsažen pouze v kopiáři. Je zde zmíněn rovněž dopis, který údajně Brandl poslal 27. 2. 1707 jednomu z tepelských řeholníků, otcí Dionysiovi (v té době Magister Noviciorum), jehož žádá, aby v klášteře pečoval o Brandlův skromný majeteček a breviáře. Tímto je dle opata z Brandla dostatečně smyto podezření z odpadlictví.

¹¹⁷ Také v klášterních análech nacházíme zmínku o Švédech, p.508r: „*Deducta in effectum fuga nominata Principissa una cum Capitaneo...accedente nostro Patre Casparo per copiam submissorum Suecorum eo tempore totam Saxoniam hostiliter perterebrantium usque Lipsiam comitata est...*“ (překlad Z. K.: Po uskutečnění útěku byla jmenovaná kněžna spolu s kapitánem a našim otcem Casparem doprovozena až do Lipska množstvím tajně poslaných Švédů, v té době nepřátelsky okupujících celé Sasko...).

¹¹⁸ Wanka, p. 282.

¹¹⁹ Tamtéž.

k němuž se na dalších stranách ještě vrátíme. Krman píše, že ve švédském vojsku Karla XII. se seznámil „*také s panem baronem Falkenbergem, který naši nejjasnější kněžnu vysvobodil z vězení, a proto ho švédské královské veličenstvo dlouho věznilo, přede mnou si mnoha slovy stěžoval, že si nezískal žádný vděk.*“ Poté byl tento baron v Praze „in effigie“ oběšen, tj. jeho obraz byl pověšen na šibenici.¹²⁰ Švédskou účast v útěku Charlotty von Hessen- Rheinfels tedy není možné zcela vyloučit.

Otec Brandl během svých cest nikdy na tepelský klášter nezapomněl a s Pohlem udržoval během své nepřítomnosti korespondenci, což sám dosvědčuje krátkou zmínkou ve svém deníku.¹²¹ V klášteře měli zevrubné povědomí o místech pobytu otce Brandla. Michael Pohl uvádí, že v Lipsku byl Brandl nucen kvůli množství nepřátel katolické víry změnit premonstrátský bílý oděv za černý po způsobu doktorů či církevních učenců. Registruje, že poté se otec Caspar vydal přes Magdeburg a Pomořany do Gdaňska, má zprávy o jeho cestě do Švédska, o putováních přes Polsko, Litvu, o pobytu v Uhrách a Transylvánii. Stručně informuje o Brandlově cestě s kněžnou do Ruska a poté o výpravě přes Černé moře „*cum canonico quodam Lateranensi*“ do tábora švédského krále Karla XII. v Benderech.¹²² Co se ale týče podrobností, jsme odkázáni pouze na jeho deník, jemuž bude větší pozornost věnována níže.

Caspar Brandl se vrátil do lůna mateřského kláštera roku 1711. Michael Pohl se v análech zmiňuje, že otec Brandl po svém návratu z cesty do Bender našel u kněžny Charlotty Pohlův dopis, do něhož byl vložen také list opata Raymunda Wilferta a Brandl „*repertum Reverendissimarum manuum characterem solatiose conspectum filiali osculo honoravit.*“ (překlad Z.K.: poznáv ctihodný rukopis, s potěšením na něj pohlédl a uctil synovským polibkem).¹²³ V tomto dopise opat vyzývá Brandla k návratu do kláštera, jeho příchod prý všichni s radostí očekávají a sám opat je připraven domáhat se pro něj odpuštění na vyšších místech, kdyby se snad kvůli jeho nepovolenému odchodu z kláštera objevily nějaké komplikace. Brandl poslechl, podařilo se mu dosáhnout od kněžny propuštění ze služby a nečekaje, až v Polsku pomine morová epidemie, vydal se na vlastní náklady na zpáteční cestu. Vánoce roku 1710 strávil ve Vratislavi, pokračoval v cestě přes Prahu a do

¹²⁰ KRMAN, Daniel: Cestovný denník, Bratislava 1975, s. 153.

¹²¹ C. BRANDL, *Itinerarium*, p. 33: „*Hic autem in Volinia advenimus 11 Feb[ruarii] <1710> ubi etiam dedit hoc ipsum meus calamus sciendum Reverendo Domino Michaeli Pohl canonico Teplensi.*“ (překlad Z.K.: Nato jsme však přijeli 11. února 1710 do Volyně, kde o tomto příjezdu uvědomilo mé pero ctihodného pana Michaela Pohla, tepelského kanovníka). O tom že Brandl udržoval korespondenci i s jinými členy tepelského konventu napovídá dopis opata Wilferta z 18. 3. 1707 adresovaný Vítu Seipelovi, obsažený v kopii opatské korespondence. Mezi tyto řeholníky patří magister novitiorum Dionysius, quaestor Gilbertus a bratr Melchior.

¹²² Anály, 508r.

¹²³ Anály, f. 508v.

Teplé dorazil 25. ledna 1711 v kočáře taženém čtyřmi koňmi. Po příjezdu do kláštera Brandl nejprve zamířil do kostela a do sakristie, kde potkal řádového bratra Lukáše Wolfa, jenž Brandla oděného do černého hábitu nepoznal.¹²⁴ Opatovi otec Caspar odevzdal dopis kněžny Charlotty datovaný 6. listopadu 1710, který dosvědčuje, že otec Brandl po celou dobu dodržoval pravidla řádového života a kněžna v něm děkuje, že Caspar Brandl mohl po celé čtyři roky zůstat v jejích službách a lituje, že nemůže setrvat ještě déle. Zároveň vyjadřuje vděčnost za půjčení oněch 600 zlatých a slibuje, že jakmile se naskytne příležitost, tak onen dluh opatovi určitě splatí.¹²⁵ Po návratu musel otec Caspar podstoupit osmidenní exercicie, po nichž byl opatem určen do hodnosti klášterního kancléře. Wankův rukopis k životu Caspara Brandla dodává, že roku 1717 se stal podpřevorem, podruhé byl jmenován profesorem morální teologie a roku 1719 dosáhl hodnosti převora. Od roku 1722 až do své smrti 29. května 1724 působil jako farář v Číhané a Wanka s hrdostí dodává, že tam byl Brandlem pokřtěn. O svých cestách prý vyprávěl Wankovu strýci Pavlu Simonovi a rodičům, s nimiž žil v Číhané ve velmi přátelském vztahu. Otec Caspar faru a především svou celu skvěle zařídil, neboť jako dvorní kaplan kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels získal spoustu cenných věcí, které s sebou přivezl z cizích zemí. Wanka dále tvrdí, že dosud se po Brandlovi v tepelském klášteře nachází dvanáct křesel potažených rudým sametem, která jsou přinášena do refektáře, když opat stoluje v konventu.¹²⁶

2. *Itinerarium Caspara Brandla*

Deník tepelského premonstráta Caspara Brandla, ač nevelký rozsahem, je pozoruhodným pramenem zatím zdárně unikajícím pozornosti historiků. Trochu neočekávaně se v něm zjevilo dílo, jehož autor se, byť spíše nechtěně, stal jedním z aktivních účastníků a pozorovatelů pohnutých událostí v tehdejší, především východní Evropě a významnou měrou tak obohacuje naše poznání o cestovatelských podmínkách, zvycích a lidech v tamních zemích, tak jak byly viděny očima katolického řeholníka ze střední Evropy na prahu 18. století. O politických událostech souvisejících především se Severní válkou, probíhající již od roku 1700, se nicméně otec Caspar více nerozepisuje, stejně jako o těch, jež by blíže osvětlovaly dění spojené s Rákócziho povstáním v Uhrách. Těmito skutečnostem se věnuje spíše nepřímo a snad i trochu opatrně, vědom si svého choulostivého postavení katolického kněze německé národnosti a ještě ke všemu císařského poddaného, pohybujícího se coby

¹²⁴ WANKA, p. 282.

¹²⁵ Opis dopisu obsažen v Análech, fol. 509r.

¹²⁶ WANKA, p. 283.

dvorní kaplan manželky uherského buřiče především v oblastech nepřátelsky nakloněných rakouskému dvoru.

V českém prostředí je tento pramen zcela ojedinělým, proto chceme-li jej srovnat s dílem pocházejícím z téže doby a týkajícím se téhož prostředí a zasadit jej tak do širších souvislostí, musíme se porozhlédnout za hranicemi českého státu. Příhodným komparativním pramenem se jeví být *Itinerarium Daniela Krmana*¹²⁷, luteránského superintendenta z Horních Uher, jehož dílo zahrnuje období od 14. května 1708 do 11. září 1709 a jehož důvodem cesty bylo navštívení švédského krále Karla XII. s cílem získat podporu pro hornouherské luterány. Krman cestuje zhruba přes stejná území jako Caspar Brandl a je velmi zajímavé sledovat postřehy a zážitky obou autorů v procestovaných krajích a také způsob vnímání pozorovaných skutečností, jenž je mnohdy velmi odlišný. Na následujících řádcích se tedy blíže seznámíme s životem a podrobnějšími okolnostmi cesty Daniela Krmana, jehož dílo nás již bude provázet i na dalších stranách věnovaných rozboru *Itineraria tepelského premonstráta Caspara Brandla*.

Daniel Krman se narodil 28. srpna 1663 v Omšeni u Trenčianských Teplíc, studoval ve Vratislavi na luteránském gymnáziu, na Akademii v Lipsku a ve Wittenbergu, kde dokončil teologické vzdělání v říjnu 1683. Od roku 1690 se stal farářem v Myjavě. Zdejší pán, hrabě Kryštof Erdödy se zasadil o to, že na Myjavu v dubnu 1699 přišla setnina darmstadtského pluku, Krmana zajala a uvěznila ho v čachtickém zámku. Z vězení byl sice vysvobozen, ale v Uhrách zůstat nemohl. Odešel proto do Žitavy, pak do Drážďan, Berlína a následně do Wittenbergu. Počátek 18. století je také začátkem nových nepokojů v Uhrách, na jejichž východě již od r. 1698 propukaly projevy nespokojenosti s velkými daňovými břemeny a s habsburskou politikou, až roku 1703 konečně nespokojence spojil pod heslem „*pro libertate, pro patria*“ František II. Rákóczi. Za těchto okolností došlo i na císařském území k přechodnému zmírnění protireformačního útlaku. Daniel Krman mohl opět působit v Myjavě, kde se věnoval i vědecké práci, mj. dokončil svou slovenskou gramatiku a sbíral materiál k dílu „*Hungaria evangelia*.“ Roku 1704 odchází do Žiliny a tamní pobyt a rozvoj církevního života na povstaleckém území na něj učinily hluboký dojem. Především na něj zapůsobilo vrácení odebraných kostelů a rostla v něm také naděje na nový rozkvět prešovského kolegia, jediné vyšší evangelické školy na povstaleckém území. V dubnu 1706 byl zvolen superintendentem, tedy nejvyšším představeným evangelické církve na příslušném území. Následujícího roku se v Ružomberku konal generální ústřední synod evangelických stavů, jehož ústřední postavou se stal právě Krman vyslovující přání povýšit prešovské

¹²⁷ KRMAN, Daniel: *Itinerarium* (ed. G. Viktory), Bratislava 1975.

kolegium na univerzitu a upozorňující na potřebu zřídit novou slovenskou tiskárnu. Jeho velkorysé plány přispěly k tomu, že se synoda rozhodla vyslat poselstvo ke Karlu XII. s prosbou o podporu pro kolegium. V létě roku 1707 dlel švédský král v Sasku a okamžitá cesta k němu by tak nevyžadovala mnoho času ani velké náklady. Výprava se ale bohužel kvůli několika nutným poradám zdržela a Krman se teprve na počátku února 1708 vydává ze Žiliny (jako farář se tam už nikdy nevrátil) do Prešova, zde čekal tři měsíce, až dostal na konci dubna potřebné listiny a jako společník na cestách mu byl určen Samuel Pohorský. Na cestu za Karlem XII. se konečně vydávají 14. května 1708. Po návratu si Krman mohl hledat obživu jen na kuruckém území. Do Prešova dorazil 11. září 1709 a působil pak do r. 1710 jako farář v Bardějově. Odtud pak odešel před postupujícím císařským vojskem a stal se domácím kazatelem Rákócziho hofmistra Juraje Ottlika. V polovině února 1711 společně opustili Munkácz a uchýlili se do Polska, přesněji do Skole, kde Ottlik s Krmanem pobývali až do poloviny března. Po uzavření szatmárského míru zaručujícího amnestii Rákócziho stoupencům (1. května 1711) se Daniel Krman ocitá v Prešově, kde před císařskou komisí složil slib věrnosti císaři Karlovi VI. V listopadu 1711 se opět vrací do Myjavy jako farář. V Uhrách začal být po neúspěchu povstání vyvíjen obrovský protireformační tlak, prešovské kolegium bylo svěřeno do rukou jezuitů a také Krman si pohrával s myšlenkou odchodu do exilu. Nakonec se rozhodl zůstat a v následujícím období se věnoval především vědecké a literární činnosti. Roku 1728 byl však zatčen a roku 1731 odsouzen k doživotnímu žaláři na bratislavském hradě. Umírá v září 1740 a místo posledního odpočinku našel v domě sv. Martina v Bratislavě.

Podoba Krmanova latinského rukopisu není původním, během cesty psaným deníkem, ale pozdějším zpracováním původních cestovních záznamů a to v tak ucelené formě, k jaké tepelský premonstrát Caspar Brandl své zápisky bohužel nikdy nepřivedl. Toto zpracování Krman dokončil asi na začátku léta 1710, nejpozději před polovinou února 1711, kdy opustil Munkácz. Dílo se tak stává jedněmi z nejstarších deníkových pamětí, jaké si psali očití svědkové a účastníci války švédského krále Karla XII. a ruského cara Petra I. Ve švédském vojsku bylo několik desítek vyšších i nižších důstojníků, vojáků, civilistů i kněží, kteří si psali deníky a jejich výtvoři alespoň částečně nahrazují ztrátu švédského polního archívu, k níž došlo na břehu Dněpru u Perevolocné během překotného ústupu švédského vojska po poltavské porážce. Daniel Krman psal deník především pro sebe a pro své blízké a jeho výtvor vyvrací dvě legendy týkající se samotného autora. Jedna vypráví, že Krman cestu vykonal s diplomatickým posláním od Rákócziho, druhá pak, že přinesl od Karla XII. pro prešovské kolegium dar 10 nebo 20 tisíc tolarů. První legendu vyvrací skutečnost, že Krman

neměl prázdnou příčinu v deníku zamlčovat posláni vyřídit určitou záležitost týkající se Rákócziho. Navíc z listin potřebných na cestu nebyla žádná vystavena a podepsána Rákócziho jménem. Průvodní list vystavily evangelické stavy. Po přijetí královské odpovědi týkající se záruky náboženské svobody a prešovského kolegia považovali poslové vše za vyřízené a mysleli na návrat. Pouze vojenské okolnosti je přinutily zůstat ve švédském táboře a snášet útrapy vojenského přechodu. Vyvrácení druhé legendy je ještě snazší, neboť Daniel Krman neměl žádný důvod, proč by se nemohl ve svém soukromém deníku pochlubit finančním úspěchem své cesty.

Tolik tedy k prvotnímu seznámení se s luteránským knězem Danielem Krmanem z Horních Uher a jeho cestovním deníkem, jenž nás bude provázet i na dalších stranách věnovaných již konkrétnějšímu rozboru deníkových záznamů premonstrátského řeholníka z kláštera v Teplé, Caspara Johannese Norberta Brandla.

2.1. Popis pramene

Rukopis deníku Caspara Brandla se nachází v knihovně premonstrátského kláštera Teplá pod signaturou A 7. První strany rukopisu byly vyřezány, na odřezcích však zůstaly zbytky textu. Rukopis je paginován, zahrnuje celkem 128 stran, přičemž ne všechny strany jsou zaplněny.¹²⁸ Základní ruka podílející se na vzniku rukopisu náleží Casparu Brandlovi, spatřujeme zde ale také účast ruky mladšího data, náležející Filipu Matějovi Klimešovi (1809-1886), tepelskému knihovníkovi a archiváři, jenž se zasloužil o zpracování klášterní knihovny i archivu a vydal řadu nejvýznamnějších rukopisných textů. Vazba deníku je lepenková s papírovým pokryvem, obnoveným zřejmě F. M. Klimešem. Ten také vazbu rukopisu opatřil nadpisem „*Itinerarium*“, napsal zde i základní Brandlova životopisná data a dílo zahájil okřídlenou větou: „*Optima poenitentia est, emendare delicta pro quibus emendandis advocatum habemus bonum apud Deum, qui scit infirmitatibus compati.*“¹²⁹ Účast knihovníka Klimeše je zřejmá i na prvních stranách textu, na nichž jsou názvy některých zeměpisných lokalit obtaženy mladší rukou tmavším inkoustem, popřípadě u některých pro něj nejasných výrazů se objevuje otazník.¹³⁰ Klimešova ruka je rozpoznatelná také při dopsání celého odstavce na straně 115, kde projevuje svůj nesouhlas s předchozí polemikou na téma svatého přijímání.

¹²⁸ Prázdné zůstaly pp. 14-24, 64-86, 97-100, 116.

¹²⁹ (Překlad Z. K.: Nejlepší pokáním je napravit chyby, k jejichž napravení máme dobrého advokáta u Boha, jenž umí soucítit se slabými.) Tato věta se objevuje i v samotném Brandlově textu (p. 61) během disputace otce Caspara s kapucínem apostatou.

¹³⁰ *Itinerarium*, p. 2.

Itinerarium je psáno převážně v jazyce latinském. Setkáváme se zde ale také s němčinou a to hlavně při vyjmenovávání geografických názvů, při vyjadřování skutečností, pro něž pravděpodobně neznal latinské ekvivalenty a pak nejvíce v pasážích věroučných, v nichž se snaží reprodukovat své polemiky s jinověrci, především s luterány. V rukopise německého řeholníka je nápadných také několik slov v jazyce slovanském, která Brandl zachytil při svých cestách východní Evropou. Nebylo by na místě otce Caspara podezřívát, že by tyto vcelku jednoduché výrazy nebyl schopen přeložit do latiny. Spíše si je při častém opakování v daných situacích zapamatoval a jako zajímavost do deníku zapsal.¹³¹

Brandlův rukopis vznikl zřejmě především během cest, tzn. v letech 1707-1710, čemuž ostatně nasvědčuje i zvolený formát rukopisu¹³² a poznámky v samotném díle.¹³³ Nemůžeme také zcela vyloučit, že některé pasáže vznikly i později, týká se to především závěrečné části, která tvoří téměř samostatné dílo v rámci rukopisu a pojednává o konfesích a sektách, jež Brandl na svých cestách poznal.¹³⁴ Stejně tak je ale možné, že uvedená pasáž vznikala ve chvílích, kdy Brandlovi bylo umožněno zůstat delší dobu na jednom místě a mohl se tak nerušeně věnovat svým zájmům.¹³⁵ Při obsahové analýze deníku zjistíme, že jeho podstatná část zřejmě byla napsána v letech 1709-1710, tedy během Brandlova pobytu na jaroslavských statcích, jeho cest po Rusku, při výpravě do Bender a zpět, kdy se také zpětně věnuje svým dobrodružstvím v německých zemích, cestě do Švédska a Dánska. Z toho také vyplývá řada obsahových nesrovnalostí a prolínání zážitků získaných v různých končinách Evropy.¹³⁶ Sám Brandl svému dílu nedal žádný název, jeho vlastní rukopis začíná slovy: „*Distributio milliarum in itinere cum Sereniss[ima] Principissa Ragotiana confectorum in via recta et benefictio postae.*“¹³⁷ Následuje v podstatě seznam obcí a měst, kterými projížděl a

¹³¹ Itinerarium, p. 35: *Popp trimay*, p. 46: *Gospodii pomiluji*, p. 90: *kartzmos, gospodarz, kapusta*.

¹³² 330 x 100 mm.

¹³³ P. 4: „...*in Prisk, ubi cum meius famulis a 10 equitibus Polonis vi raptus totus tot[a]l[ite]r expoliandus nisi literas habuissem an die Grosseretherrin Sieniawski quibus visi solum aliquibus me privarunt uti annotavi in meo diario.*“ (překlad Z. K.: ...v Prisku jsem byl s mými sluhy násilně přepaden deseti polskými jezdci a málem zcela oloupen, kdybych neměl dopis pro velkou hejtmanku Sieniawskou, který když uviděli, okradli mě jen o některé věci, jak jsem zaznamenal ve svém deníku.)

p. 33: „...*reversi sumus...in Voliniam certam provinciam Poloniae adpertinentem et Turciae confiniantem. Ubi modo dum haec scribo subsistentes, solícite meditatur regressum in Poloniam.*“ (překlad Z. K.:...vrátili jsme se do Volyně jisté provincie příslušející Polsku a sousedící s Tureckem. Zde jsme, zatímco toto píšu, prodlévali a ve starostech promýšleli návrat do Polska.)

¹³⁴ Itinerarium p.101-128.

¹³⁵ Např. 6. 12. 1708-11.3.1709 pobýval v Uhrách především u dvora Františka II. Rákócziho v Munkáczu. 10. 5. 1709 – polovina září 1709 dlel v Jakobovicích u Lublina u dvora kněžny Charlotty.

¹³⁶ Prvních osm stran deníku obsahuje velmi stručné diářové záznamy o místech a datech, kdy jimi projížděl. Od strany deváté (zde začíná vyprávění o Uhrách) se charakter deníku velmi mění, záznamy jsou výrazně delší a výpravnější.

¹³⁷ Překlad Z. K.: Rozvržení mil, které jsme na cestě s nejjasnější kněžnou Rákóczi překonali přímo a prostřednictvím pošty.

stanovení vzdáleností mezi nimi. Jednotlivé úseky cestopisných záznamů od sebe dělí prázdné strany, jsou vymezeny podle různých časových úseků a obsahových hledisek, přičemž se ale mnohdy částečně překrývají, čímž je značně ztížena počáteční orientace v rukopise. Velmi stručné deníkové záznamy seznamující nás věcně s datem, místem pobytu a klíčovou událostí dne jsou střídány rozsáhlými pojednáními věnovanými vždy určitému tématu. Je velkou, těžko zodpověditelnou otázkou, zda měl Brandl v úmyslu na základě svých deníkových záznamů vytvořit větší cestopisné dílo, mající ambice seznámit budoucího čtenáře s osobními zážitky, příběhy vypravovanými od jiných, zeměpisnými, politickými, společenskými poměry, historií a především náboženskými otázkami týkajícími se procestovaných zemí. Při četbě rukopisu je nápadný zájem autora právě o náboženskou problematiku a nabízí se tak možnost vnímat dílo jako apologii Caspara Brandla, mající jej ospravedlnit u sebe sama a především v očích řádových představených a ukázat tak, že ač strávil mnoho času mezi heretiky, zůstal pravověrným synem katolické církve a poslušným členem premonstrátského řádu, jenž během čtyřletého putování nikdy neporušil řádová pravidla a nesešel z cesty pravé víry.

2.2. Itinerář a cestovní podmínky

Již z předchozích řádků je patrné, že sestavení itineráře na základě Brandlova deníku není zcela jednoduchou záležitostí, neboť údaje v něm obsažené se často zcela neorganizovaně pohybují v ose časové i prostorové, jejich uspořádání vyžaduje několikeré trpělivé pročtení rukopisu a mnohdy také domýšlení neuvedených či opravování chybných údajů, k jejichž pomýlení zřejmě došlo v důsledku pozdějšího, nikoli bezprostředního, zaznamenání některých událostí. Rukopis přináší také velmi zajímavé poznatky týkající se způsobu cestování, a proto jim bude v této kapitole věnována větší pozornost. Poznáváme, že přes německé země Brandl cestoval především prostřednictvím pošty, jejíž jednotlivé stanice si otec Caspar poměrně pečlivě zapisuje a zaznamenává dokonce i názvy některých hostinců či ulic, v nichž se ubytoval. Bohužel o jejich kvalitě a ceně se podrobněji nešíří. Poštovní spojení využívá také při své první cestě přes Polsko, na jeho další služby byl ale později nucen rezignovat z důvodu rozšíření morové epidemie a celou oblast objížděl zdlouhavou oklikou přes Východní Prusy a podél litevských hranic. Během svých cest využíval i jiných dopravních prostředků, při cestě přes Baltské moře to byla zvláštní poštovní loď a plavbu po Dněpru absolvoval taktéž na lodi či na voru. Úsměvné mohou být pro čtenáře pasáže popisující úroveň polských a ukrajinských krčem či putování přes Karpaty vyžadující nemálo úsilí, k nimž se na patřičném místě ještě vrátíme. Caspar Brandl necestoval sám.

V německých zemích se často pohyboval ve společnosti barona (ve skutečnosti hraběte) Horna, při využívání poštovních spojení se setkával se zajímavými lidmi, na cestách ve službách kněžny Charlotty jej doprovázeli sluhové či další členové dvora kněžny nebo Františka II. Rákócziho. Podívejme se tedy na Brandlovy výpravy podrobněji.

Jak bylo zmíněno již výše, kněžna Charlotta von Hessen-Rheinfels se vydala se svým doprovodem z Toužimi 24. ledna 1707 směrem k Sasku a 25. ledna dorazili do Annabergu, odkud Brandl poslal jakýsi vysvětlující dopis tepelskému opatovi. 29. ledna přijeli do Lipska, kde byl Brandl nucen kvůli tamní nenávisti vůči katolíkům změnit premonstrátský hábit za černý, jaký nosí doktoři či teologové. V tomto městě byl otec Caspar ubytován v hostinci U zlaté závory, odkud se 14. února přestěhoval k Modrému koníčkovi v Sankt Peterstrasse. Během lipského pobytu Brandl vyjel s jistým panem Grodholtem do Altranstädtu, aby zde spatřil koně švédského krále. Dne 3. února se dostavil na totéž místo, kde tentokrát viděl krále jezdit na koni a snídat. Následujícího dne přišel i s kněžnou, jež krále hodlala navštívit a podotýká, že Karla XII. viděl snídat s králem Augustem a králem Stanislavem Leszczyńským.¹³⁸ Caspar Brandl si také poznamenává, že v luteránském Lipsku navštívil 13. února katolickou mši u císařského legáta Zinzendorfa¹³⁹ a 20. února u vyslance mohučského arcibiskupa, hraběte Boineburga.¹⁴⁰ 3. března pokračují v cestě do Halle, které tehdy náleželo Braniborsku¹⁴¹, kde zůstali do 20. dubna 1707. V této době Brandl navštívil řadu saských pamětihodností¹⁴², připomíná Merseburg, Wittenberg, kde spatřil hrob Martina Luthera a zaznamenává si hexametř vytesaný na náhrobním kameni. Dále zavítal do Magdeburgu, především kvůli návštěvě místa původního pohřbení sv. Norberta, a také Eisleben, kde se narodil Martin Luther, jehož dům podle vyprávění luteránů nikdy nepodlehł požáru, ač okolní domy stály v plamenech. Otec Caspar to považuje za tu nejlživější lež, neboť onen dům byl dle něj po požáru nově vybudován a přeměněn v chudobinec. Během pobytu v Halle jej potkala i nemilá příhoda, když mu Severinus Veit z Toužimi (zřejmě se jednalo o člena kněžnina toužimského doprovodu) ukradl 3. dubna večer 150 rýnských zlatých. 20. dubna se Brandl vydává s baronem Hornem, doktorem Langem a panem Grodholtem do Berlína, kam přicházejí o tři dny později.¹⁴³ Cestují přes Dessau, kde se kníže

¹³⁸ Itinerarium, p. 1.

¹³⁹ Franz Ludwig von Zinzendorf.

¹⁴⁰ Philipp Wilhelm Freiherr von Boineburg.

¹⁴¹ Halle bylo k Braniborsku připojeno s územím magdeburského arcibiskupství r. 1680.

¹⁴² Tamtéž, p. 1-2.

¹⁴³ Kněžna Charlotta byla v Berlíně již od března, viz Itinerarium, p. 47.

oženil s dcerou místního lékárníka¹⁴⁴, jehož lékárnu Brandl s Hornem navštívili a pili zde „živou vodu.“ Městem protéká řeka Mulde dávající mnoho lososů. Poté překročili řeku Labe a putovali přes les, v němž vévoda Leopold¹⁴⁵ během jediného dne ulovil 212 kanců. 22. dubna dorazili do sídla pruského krále, Postupimi. Toho dne Brandl, jak s lítostí zaznamenává ve svém deníku, ztratil svůj breviář. 23. dubna přijeli poštou do Berlína, Brandl se ubytoval v Hl. Geiststrasse a následujícího dne předstoupil před kněžnu Charlottu, jež v Berlíně pobývala již od měsíce března. V berlínské královské residenci kromě jiných podivuhodností spatřil lvy, leopardy, dikobrazy a jiná cizokrajná zvířata.

6. května 1707 Brandl z rozkazu kněžny odjíždí poštovním spojem do Gdaňska, kde se měl setkat s panem Krayem.¹⁴⁶ Stěžuje si, že pošta zde není tak rychlá jako v císařských provinciích, a proto do cíle dorazil teprve 10. května. Mimo jiné putoval přes město Nowogard, kde spatřil dvě ženy pověšené na šibenici kvůli krádeži a kde se k němu přidružil ctihodný pan Virus, jenž s Brandlem dojel poštou do Koszalina. Na cestě z Berlína do Gdaňska Brandl minul celkem 17 poštovních stanic¹⁴⁷, přičemž za každou míli zaplatil 5 grošů, tři poštmistřovi a dva sluhovi.

V Gdaňsku pak otec Caspar čekal s panem Rulandem, kněžniným švédským sekretářem pocházejícím ze Stockholmu, na příchod kněžny, který se ale neočekávaně opozdil. Proto Brandl s Rulandem promýšleli využití získaného čtyřtýdenního volna k cestě do Stockholmu. Ve snaze uskutečnit výpravu při co nejmenších finančních nákladech, rozhodli se pro cestu po moři a 20. května 1707 nastoupili na poštovní loď, tzv. „*Phost iacht*“, jež nedosahuje příliš velkých rozměrů ale spíše střední velikosti. Kapitánovi lodi jménem Raul zaplatili za cestu do Stockholmu čítající 104 mil dva zlaté. Nejprve propluli kolem ostrova „*Dantziger Helle*“¹⁴⁸, kde zahlédli pouze několik příbytků, rybářských chatrčí a kamenný kostelík. Další zastávkou bylo městečko „*Fishausen*“¹⁴⁹, jež se nachází v Kašubech a Brandl připomíná, že toto místo již jednou ze zvědavosti navštívil, ne ovšem po moři ale po souši. Toto místo totiž kdysi obývali pohané, jimž kázal evangelium pražský biskup Vojtěch a zemřel zde mučednickou smrtí. Dále připluli k Sundskému průlivu (v deníku jako Sont) mezi Dánskem a Švédskem. Brandl podotýká, že přes toto místo by nebylo nutné plout a do Stockholmu by mohli jet přímo, bohužel obchodník, jemuž loď patřila, potřeboval

¹⁴⁴ Leopold I. von Anhalt-Dessau (1676-1747), r. 1698 se oženil s dcerou lékárníka Annou Louisou Föhse (1677-1754), kterou o tři roky později císař Leopold I. povýšil do hraběcího stavu.

¹⁴⁵ Tentýž.

¹⁴⁶ Jakab Kray, Rákócziho gdaňský zmocněnec.

¹⁴⁷ Podrobný rozpis stanic z Berlína do Gdaňska viz Itinerarium, p. 3.

¹⁴⁸ Zřejmě se ve skutečnosti nejedná o ostrov ale o Helskou kosu.

¹⁴⁹ Dnešní Primorsk.

vyříditi své záležitosti v Lübecku a Hamburku. Brandl s Rulandem tak chtě nechtě byli nuceni jet s ním. Přes Sund proplouvají lodě ze Španělska, Indie, Holandska, Anglie a jiných zemí a míří pak do Gdaňska. Tento průliv náleží z jedné části Švédsku, z druhé Dánsku, takže proplouvaje tímto místem je možné stanout během půl hodiny na území obou těchto států. Dánské břehy střeží mohutná pevnost, díky níž může být zničeno Dánsku nepřátelské loďstvo. Podobná pevnost se nachází také na švédské straně.¹⁵⁰ U těchto pevností musí obchodníci zaplatit příslušný poplatek, jinak jim hrozí, že jejich lodě budou z obou pevností rozstříleny. Když se konečně podařilo přiblížit se ke Stockholmu, museli pouhých šest mil před cílem¹⁵¹ kvůli nepříznivému počasí zakotvit a devět dní zůstali na místě. Ze švédského území tak měl Brandl možnost navštívit pouze ostrov, u něhož loď kotvila. Na několik hodin zde otec Caspar s panem Rulandem vystoupili a zavítali do tamního kostela, kde se nacházel hrob švédského krále Erika (jak si Brandl přečetl na náhrobním kameni). V deníku pak vypráví, že tento král byl přinucen k abdikaci a následně držen v žaláři, byl také zbaven všech královských poct a to z toho důvodu, že znesvětil královský trůn uzavřením sňatku s dcerou žalárníka, jež už dříve byla jeho milenkou.¹⁵² Ve stručnosti se Brandl zabývá také švédským měnovým systémem.¹⁵³ Dále připomíná, že Švédsko sousedí s Laponskem, jež zčásti podléhá Švédsku a zčásti ruskému carovi. Tam ovšem otec Caspar neměl příležitost zavítat. Připomíná ale, že během svého pobytu v Rusku roku 1710 měl možnost spatřit mnoho Laponců, kteří byli součástí doprovodu carského vyslance mířícího k císařskému Majestátu do Vídně. S tímto průvodem prý bylo císaři posláno sedm sobů a mnoho jiných vzácných živočichů, k jejichž střežení byli stanoveni právě Laponci a také Kalmykové, lidé pozoruhodné fyziognomie, oděni do medvědíků, kteří společně se zvířaty byli určeni jako dar císaři. Brandl soby přirovnává k jelenům, jsou ovšem mnohem rychlejší.¹⁵⁴

Casparu Brandlovi a Rulandovi bohužel končilo povolení k výpravě do Švédska, proto nastoupili na loď plující zpět do Lübecku a do Stockholmu tak vůbec nedorazili. Opět se zastavili v Sundu, kde loď kotvila tři dny u již dobře známé dánské pevnosti Kronborg¹⁵⁵, a

¹⁵⁰ Jedná se o pevnosti Kronborg a Helsingborg. R. 1426 povýšil král Erik Pomořanský dánský Helsingør na město a dal na poloostrově vybihající do Øresundu zbudovat hrad (Kronborg), který od r. 1429 spolu s pevností v protějším Helsingborgu (do r. 1658 byl i tento břeh dánský) sloužil k vybírání tzv. sundského cla z lodí plujících mezi Severním a Baltským mořem.

¹⁵¹ Na jiné straně deníku (p. 62) Brandl uvádí 8 mil.

¹⁵² Erik XIV. (1533-1577), švédský král v letech 1560-1568, kdy byl svržen z trůnu. Jeho manželkou byla Karin Månsdotter. Tento král je ovšem ve skutečnosti pohřben ve Västeråsu, takže jeho hrob Brandl vidět nemohl. Kde jeho loď kotvila, je tedy nejasné.

¹⁵³ Itinerarium, p. 62.

¹⁵⁴ Brandlův odkaz na návštěvu Ruska r. 1710 dokazuje pozdější vznik této „švédské“ části deníku.

¹⁵⁵ Itinerarium, p. 63. Brandl zde připomíná, že pevnost byla postavena dánským králem Frederikem II. (1559-1588), je vybudována z umně vypracovaných kamenů a celá střecha je pokryta mědí. Na kamenech směrem

otec Caspar s panem Rulandem tak měli možnost navštívit některá místa v Dánsku. Spatřili popravu jistého vznešeného Dána, jenž v opilosti urážel královský Majestát. Otec Caspar ve svém deníku lituje, že kvůli nedostatku času nestačili navštívit hlavní město Dánska, Kodaň. Po uplynutí těchto tří dnů již bez větších časových prodlev dorazili do Lübecku, kde pan Ruland navštívil příbuzné a Brandl obdivoval místní pamětihodnosti. Několikrát se zde setkali s jistým panem Puchwaltem.¹⁵⁶

Z Lübecku Brandl odcestoval 17. či 18. června 1707 a vydal se zpět do Gdaňska ke dvoru kněžny Charlotty. Další výpravu Caspara Brandla zaznamenáváme až 20. května 1708, kdy opustil město Gdaňsk se sluhou Christianem a jedním sluhou hajduckým.¹⁵⁷ Na cestu se vydal opět poštovním spojem a cílem bylo polské (dnes ukrajinské) město Skole, tehdy majetek Adama a Alžběty Sieniawských.¹⁵⁸ Během této cesty byl otec Caspar někde v okolí Toruně přepaden deseti polskými jezdci a byl by zcela oloupen, kdyby při sobě neměl dopis adresovaný hejtmance Sieniawské.¹⁵⁹ O svém pobytu ve Skole se Brandl nešíří a ani nezaznamenává přesnější důvod cesty, což se ostatně týká téměř všech jeho výprav vykonaných z kněžnina příkazu. Vše je ale zato doplněno podrobným itinerářem a vzdálenostmi mezi jednotlivými místy, kterými projíždí. 6. července Brandl nastoupil zpáteční cestu ze Skole do Gdaňska, kam dorazil 20. dne téhož měsíce. Návrat se nechtěně protáhl, neboť kvůli morové epidemii řádící v Polsku Brandl nemohl využít služeb pošty a vyrazil „na vlastní pěst“ přes Litvu a Prusy.¹⁶⁰ Při zpáteční cestě ze Skole sebou otec Caspar vzal dva vlastní koně a švédského sluhu Jana, přičemž jeden kůň se kvůli spěšné jízdě strhal a Brandl byl nucen v Jaroslavi koupit jiného „malého vytrvalého koníčka.“ Cíle dosáhl 20. července a zaznamenává si, že v celkovém součtu cest tam a zpět urazil 249 německých mil¹⁶¹, z nichž zpáteční cesta byla delší kvůli nucené objížďce a čítala 132 mil.

8. září 1708, opět pověřen kněžnou, se otec Caspar vydal z Gdaňska do Jaroslavi a znovu podotýká, že kvůli epidemii nemohl jet přímou cestou, ale oklikou přes Prusy, Varmii, Mazury, Podlesí, Bílou Rus až konečně 7. října 1708 šťastně dorazil do cíle. Připomíná, že zatímco přímá cesta přes Polsko zahrnuje pouhých 100 mil, za stávajících okolností se

k moři stojí nápis: „Roku 1580 Frederik II., dánský král, jako první dbal ve své zemi o tuto skálu, kde jiný byl k jejímu zboření zas vybrán kámen.“

¹⁵⁶ Cestám po německých zemích a výpravě do Švédska jsou v Brandlově rukopise věnovány p. 1-3, 47-50, 62-63.

¹⁵⁷ Hajduci: původně pastevcí, pak ozbrojenci v soukromých armádách šlechty nebo sedmihradského knížete.

¹⁵⁸ Podrobný rozpis poštovních stanic z Gdaňska do Skole viz Itinerarium, p. 4. Bohužel některé lokality, především mezi Gdaňskem a Varšavou se mi nepodařilo identifikovat.

¹⁵⁹ Itinerarium, p. 4.

¹⁶⁰ Itinerarium, p. 4-5.

¹⁶¹ Jedna německá míle = 7,42 km.

protáhla na 162 mil. Během této cesty putoval přes Pelplin, Marienwerder¹⁶² a Johannisburg¹⁶³, až 29. září dorazil do Messeritze¹⁶⁴, majetku velkého korunního hejtmána Adama Sieniawského. Na jaroslavských statečích, zakoupených Františkem II. Rákóczim od polské královny – vdovy Marie Kazimíry¹⁶⁵, Brandl zůstal do 19. listopadu 1708 a čekal na příjezd kněžny, jež se z příčiny epidemie zdržela v Prusích. Protože prý nebyla naděje na její brzký příjezd, pokračoval otec Caspar sám se svým doprovodem v cestě do Skole, kam přijel 23. listopadu a putoval dále do Uher.¹⁶⁶

24. listopadu vyjel Brandl s doprovodem ze Skole a pokračoval v cestě přes rozsáhlé pohoří (Karpaty), jejichž přechod stál Brandla nemálo úsilí a přinesl mu mnoho nevšedních zážitků, jichž by se možná otec Caspar raději zřekl. Popisuje, že přes tyto hory nemůže být vůz tažen koňmi, ale za tímto účelem je třeba využít voly. Prošli vesnicí Kossova¹⁶⁷, kde spatřili ruského kněze¹⁶⁸, nazývaného pop, pasoucího dobytek. Dále minuli vesnici Sabbatka¹⁶⁹ nacházející se již na uherském území, jejíž navštívení bylo pro otce Caspara v mnohém nezapomenutelné. Nedaleko této vesnice požádal místního rychtáře o zapůjčení páru volů, kteří by táhli kočár, neboť koně by tuto námahu nevydrželi. Rychtář chtivý peněz hned zapřáhl vlastní voly spolu s voly místního popa, rychtářův syn je pak poháněl a sám pop, nemaje totiž sluhu, přidržoval na srážech vůz. V těchto nebezpečných chvílích prý pokaždé venkovan vykřikl na popa: „Popp trimay!“ Jakmile dorazili do vsi, navštívil tento pop místního kolegu, jenž se natolik opil, že později těsně u něj mohla být krmena prasata, aniž by mu to vadilo. V této situaci byl Brandl nucen přenocovat v popově domě. K jednomu z těchto podařených popů ještě Brandl připomíná, že dotyčný měl dva syny a před tím než se vydal s Brandlem na cestu, předložila mu jeho žena snídani, během níž se děly takové věci, které se Brandlova zdrženlivost ostýchá vypsát. Další zastávkou v horách byla vesnice Togalka¹⁷⁰, do níž vesničané nechtěli výpravu pustit a začali tlouci na zvony, dokud se neseběhla celá obec. Nakonec byla naštěstí celá záležitost vyřešena smírem.¹⁷¹

¹⁶² Kwidzyn.

¹⁶³ Pisz (dříve Jańsbork, Jansbork), město ve vojvodství varmijsko-mazurském.

¹⁶⁴ Międzyrzec Podlaski.

¹⁶⁵ Itinerarium, p. 6.

¹⁶⁶ Tamtéž, p. 6-7.

¹⁶⁷ Neidentifikováno.

¹⁶⁸ Itinerarium, p. 7. Brandl užívá slova „Ruthenicus“, jež nemusí nutně ruskou národnost, jako spíše přináležitost k pravoslavné církvi. Pro Rusy ve vlastním slova smyslu Brandl spíše užívá slova „Mosci“, tedy obyvatele „Moscovie“.

¹⁶⁹ Neidentifikováno.

¹⁷⁰ Neidentifikováno.

¹⁷¹ K přechodu hor viz Itinerarium, p. 7, 35.

Dne 28. listopadu již Brandla nalézáme v Rákócziho pevnosti Munkácz.¹⁷² Odtud se sluhou a panem Ottlikem¹⁷³ odchází 3. prosince směrem k Potoku¹⁷⁴, přenocovali u kalvínského venkovana a pokračovali přes Zemplín dále k premonstrátům v Leles¹⁷⁵, kde Brandl uctil zázračný obraz Panny Marie, který kalvíni poškodili mnoha střelami. Obraz nesl jejich zjevné stopy, ač ve skutečnosti žádná kulka obrazem nepronikla. Do Potoku se otec Caspar vrací 6. prosince. V Uhrách Brandl zůstal až do 11. března 1709 a za nepřítomnosti kněžny František II. Rákóczi otci Casparovi zjednal možnost stát se kanovníkem v Leles a také získat benefícium v Munkáczi. To ale Brandl odmítl slovy, že je německé krve, vlasti a duše a odmítá sloužit Uhrům bojujícím proti jeho pánovi a legitimnímu panovníkovi Uher, císařskému majestátu.¹⁷⁶ Během svého pobytu v Uhrách také využil naskytnuté příležitosti a na vlastní náklady, se sluhou a panem Gertzerem¹⁷⁷, podnikl cestu do Transylvánie. Navštívil transylvánskou metropoli Claussenburg¹⁷⁸, kterou obývají jezuité, luteráni, kalvíni a ariáni. Naopak vyhnul se Hermannstadtu a Kronstadtu¹⁷⁹, neboť tato místa byla obsazena císařskou posádkou. Poznává ale, že 12 mil od Hermannstadtu mají ariáni velký chrám. Brandl pak putoval přes město Bistritz¹⁸⁰ vzdálené asi 15 mil od Hermannstadtu, kde se nenácházejí žádné katolické kostely a město obývá národ nakažený luteránstvím nazývající se „Altsaxen.“¹⁸¹ V okolí Claussenburgu a Bistritz je možné spatřit překrásné vinice. Otec Caspar také podotýká, že v Transylvánii narazil na velmi málo řek, největší se mu zdála být řeka Schameshub¹⁸², jež prý připomíná Vltavu v Praze. Putování po Transylvánii a následný návrat do Munkácze dle Brandlova záznamu čítaly celkem 230 mil.

Když se kněžna Charlotta 11. března 1709 usadila v Jakubowicích¹⁸³ u Lublina a nic nenasvědčovalo tomu, že by se chystala do Uher, vydal se Brandl se dvěma sluhy do Polska. Během cesty se zdržel tři týdny v Jaroslavi u pana Missuny¹⁸⁴, 10. května 1709 šťastně stanul před kněžnou a v Jakubowicích zůstal až do září 1709. Na začátku tohoto měsíce (přesněji 5. září) se k Lublinu přiblížil car Petr I. s carevičem Alexejem a celou armádou. Brandl

¹⁷² Dnešní Mukačevo na Ukrajině.

¹⁷³ György Ottlik (1656-1723), od roku 1703 ve službách Rákócziho, od roku 1704 správce jeho dvora.

¹⁷⁴ Sárospatak v dnešním Maďarsku.

¹⁷⁵ Obec ve východním Slovensku, okr. Trebišov, premonstrátský klášter zde založen kolem roku 1190.

¹⁷⁶ Itinerarium, p. 7.

¹⁷⁷ Alexander Ketzler, Rákócziho hlavní komisař Horních Uher.

¹⁷⁸ Dnešní Cluj.

¹⁷⁹ Dnešní Sibiu a Brašov.

¹⁸⁰ Brandl píše Pihritz. Rumunské město Bistrița.

¹⁸¹ Tzv. sedmihradští Sasové: obyvatelé německého původu, kteří na území dnešního Rumunska přicházeli již během kolonizačních vln ve středověku. Během reformace jich většina přestoupila na luteránskou víru.

¹⁸² Someșul Mare.

¹⁸³ Jakubowice tehdy byly obsazeny švédskou posádkou.

¹⁸⁴ Michal Missuna, Rákócziho správce jaroslavského majetku.

připomíná, že toho dne vyjel spolu se sluhou za brány města k carskému vojsku tábořícímu pod stany, aby na vlastní oči spatřil jeho carskou výsost, čehož toho dne bohužel nedosáhl. Podařilo se mu to teprve 10. září, kdy car za přítomnosti všech generálů konal u Lublina vojenskou přehlídku svého vojska. Další dny car Petr I. pobýval ve společnosti polských magnátů a důstojníků a 15. září byl pozván také kněžnou Charlottou von Hessen-Rheinfels. Následujícího dne (16. září) u jejího dvora car strávil příjemné chvíle snídaně i oběda, jichž se zúčastnili také carevič Alexej, kníže Menšikov a další šlechtici a carští důstojníci. Brandl podotýká, že spolu s jinými dvořany kněžny Charlotty měl tu čest cara nejen spatřit na vlastní oči, ale dokonce mu také políbit ruku. Bylo mu také umožněno pohovořit s carevičem. Velkolepá hostina stála kněžnu Charlottu celých 2000 imperiálů, kromě toho ještě cara obdarovala sto lahvemi uherského vína a knížete Menšikova¹⁸⁵ padesáti. Car na oplátku kněžně věnoval svůj portrét vykládaný drahokamy.¹⁸⁶ 17. září se car vydal z Lublina směrem k Toruni, kde jej očekával král August, a po tomto setkání zamířil do Livonska s cílem dobýt Rigu. Jakmile se to kněžna Charlotta dozvěděla, vydala se spolu s Brandlem a menším doprovodem poštovním spojením přes Litvu, Kuronsko a Prusy do Rigy, aby u Jeho carské Milosti šťastně dosáhla svých záměrů.¹⁸⁷ Zde se car dlouho nezdržel, neboť se prý rozšířila zpráva o vpádu Turků na ruské území, Petr I. proto nemeškal a rozhodl se co nejrychleji vrátit do Ruska, kam jej následovala také kněžna Charlotta, dle otce Caspara především proto, aby si udržela neustávající shovívavost věřitelů.

Zde se dostáváme k poněkud komplikovanějším pasážím Brandlova deníku, které se občas zcela neshodují s historickou skutečností či nejsou geograficky správně zasazeny a rekonstrukce tohoto ruského „dobrodružství“ tak vyžaduje velké úsilí a domýšlení si Brandlova mezerovitého vyprávění. Tím tyto strany deníku vzbuzují dojem, že všechny záznamy nebyly psány autenticky v průběhu cesty, jsou založeny na autorově rozpomínání a tím také došlo k občasnému pomýlení.¹⁸⁸ Z odborné literatury víme, že Petr I. se u Rigy zdržel jen krátce v listopadu 1709 a poté zamířil přímo do Petrohradu, kam dorazil 4. prosince a odkud vyjel 18. prosince do Moskvy. V bývalém hlavním městě své říše pak přivítal Nový rok 1710.¹⁸⁹ Co se týče Caspara Brandla, můžeme si být jisti, že se s Petrem I. do Petrohradu nevypravil, neboť by o navštívení tohoto velkolepě budovaného Petrova sídla zajisté zanechal alespoň skromnou zprávu. Předpokládejme tedy, že se kněžna se svým doprovodem

¹⁸⁵ Aleksandr Danilovič Menšikov (1673-1729), jeden z nejbližších spolupracovníků Petra I.

¹⁸⁶ Itinerarium, p. 31-32.

¹⁸⁷ Itinerarium, p. 32. o jaké záměry se přesně jedná, Brandl neuvádí.

¹⁸⁸ Této cestě jsou v Brandlově deníku věnovány p. 32-33, 37-39.

¹⁸⁹ SERZCYK, Władysław A: Piotr I. Wielki, Wrocław 1973, ŠVANKMAJER, Milan: Petr I. zrození impéria, Praha 1999.

za carským vojskem vydala při carově zpáteční cestě z Petrohradu do Moskvy. Z deníku také vyplývá, že během následování carského vojska nevyužívali vlastních dopravních prostředků, ale spoléhali se na místní poštovní spoje. Otec Caspar zaznamenává, že při této výpravě dorazili až na místo nedávno tak osudné pro švédské vojsko, kde prý ruskými zbraněmi zhytnulo 15000 Švédů a mnoho dalších bylo zajato.¹⁹⁰ Kněžně se podařilo pro dva Švédy, které před třemi lety poznala v Sasku, získat svobodu a povolení s ní odejít. Zde ovšem Brandl trochu předbíhá události, neboť k Poltavě, o níž je zřejmě na tomto místě řeč, dorazili až během návratu do Jaroslavi. Vraťme se nejprve k cestě z Rigy, kdy naši cestovatelé, následující ruské vojsko, putovali lesem dlouhým 50 ruských mil, což jest 35 mil německých, a cesta zde vedla celou dobu přes jeden jediný most, zbudovaný údajně před třemi lety na carský rozkaz. Tento most měl dle Brandlova výkladu zprůchodnit rozsáhlá bažinatá místa.¹⁹¹ Brandl zde nespatriil žádná lidská obydlí kromě dvanácti poštovních stanic rozprostřených rovnoměrně podél mostu a vzdálených od sebe čtyři míle. Tento most umožňuje ruskému vojsku překonat les během osmi dnů, zatímco na jiném místě by přechod trval dlouhých pět týdnů. Po celých padesát mil není možné získat píci pro koně, protože zde nejsou žádná pole ani obyvatelé. Sena je však dostatek, neboť je z lesních lučin svážejí k poštovním stanicím poddaní za tímto účelem do těchto končin přivážení. Po překonání mostu dorazili k hranicím ruské říše a kněžna se svým doprovodem se vydala do města Smolensk. Otec Caspar tuto výpravu zdůvodňuje tím, že ve Smolensku byl pohřben příbuzný kněžny, s nímž pobývala ve Vídni, Friedrich von Hessen-Darmstadt.¹⁹² Ten byl před rokem zraněn v carských službách v bitvě u Lesné proti švédskému vojsku vedenému generálem Löwenhauptem a po deseti dnech zraněním a také vinou neznalosti a nezkušenosti lékaře podlehl. Před smrtí si prý přál být pochován v Katyni, kde se nacházel katolický kostel, na příkaz cara byl ale pohřben ve Smolensku v tamním pravoslavném klášteře. V Brandlově deníku se dočítáme, že Friedrich byl Petrem I. velmi milován a při smutečním obřadu car tělo třikrát políbil, ač od úmrtí uplynulo již deset dnů. Car alespoň svému oblíbenci umožnil katolický pohřeb, který vykonal katolický kněz, dříve ve Smolensku zatčený a odsouzený k doživotnímu žaláři kvůli urážkám carského majestátu. Za tuto službu byl kněz propuštěn na svobodu pod podmínkou, že celý týden bude sloužit mše za pokoj duše zemřelého knížete. To když splnil, byl prý carem tak

¹⁹⁰ Brandl zde připomíná bitvu u Poltavy (27. 6. 1709), po níž bylo v Perevoločné u řeky Dněpru zajato 16 264 švédských vojáků. K tomuto místu Brandl s kněžnou dorazili až poté, co carské vojsko opustili pravděpodobně v dnešním běloruském městě Gorki.

¹⁹¹ Brandl bohužel toto místo přesněji nelokalizuje, dá se jen předpokládat, že putovali přes území dnešního Běloruska.

¹⁹² Friedrich von Hessen-Darmstadt (1677-1708), zemřel 13. 10. 1708 na následky zranění po bitvě u vsi Ljesnaja (Lesná) v dnešním Bělorusku (9. 10. 1708), kde byl zcela rozbit švédský korpus vedený generálem Löwenhauptem a do ruských rukou se dostal tábor s potravinami, zbraněmi, municí a prachem.

bohatě odměněn, že byl zabezpečen již do konce svého života. Aby vše proběhlo podle katolického ritu, byl pryč v pravoslavném kostele postaven před mrtvým tělem katolický oltář. Ve Smolensku kněžna Charlotta strávila několik dní a poté se opět vydala k carskému vojsku tábořícímu v obci *Pagrae*.¹⁹³ Zde bylo rozhodnuto dále carské vojsko nenásledovat, nad čímž Brandl projevuje lítost, neboť tak nemůže poreferovat o hlavním městě Ruska, Moskvě.

K návratu se kněžna odhodlala 6. ledna¹⁹⁴, kdy ve večerních hodinách carské vojsko se svým doprovodem opustila. Otec Caspar ve svém *Itineratiu* podotýká, že opět přešli mnoho mostů přes bažinaté plochy a dorazili až k místu, kde se Karel XII. přeplavil přes Dněpr, tedy k obci Perevoločná. Dále cestovali přes část Černé Rusi, Podolí a Volyň, na jejíž území dorazili 11. února a zde Brandl napsal dopis o svých dobrodružných cestách tepelskému kanovníkovi Michaelu Pohlovi.¹⁹⁵ Po čtyřdenním odpočinku na blíže neurčeném místě vyrazili do Kyjeva, kdysi města náležejícímu k Polsku, nyní však podrobeného carem. Vydali se přes Kamenec Podolský, Lvov neboli Lemberg a 20. února konečně šťastně stanuli na jaroslavských statcích. Brandl připomíná, že na tuto dobrodružnou cestu se vydali z Jaroslavi 14. října 1709 a celkem urazili dlouhých 382 mil.¹⁹⁶ Na této zpáteční trase ze Smolenska zřejmě otec Caspar navštívil město Baturyn, sídlo kozáckého hejtmana Ivana Mazepy, jež ovšem tehdy bylo celé spálené kvůli hejtmanově zradě cara a spolupráci se Švédy. Brandl zde spatřil Mazepův portrét pověšený na k tomu účelu postavené šibenici. Uviděl také useknutou hlavu, ruce a nohy švédského důstojníka Königsberga a dalších čtyř kapitánů, kteří za nepřítomnosti Mazepy nechtěli Baturyn vydat, dokud nebyl knížetem Menšikovem dobyt, vyplněn a spálen. Brandl s velkou pozorností vypisuje kruté chování knížete Menšikova vůči Königsbergovi, když ten údajně zraněn dvaadvaceti ranami byl ještě zaživa spolu se čtyřmi kapitány veden k samotnému carovi, před jehož očima měl být popraven. Během cesty se mu již kvůli ranám nedostávalo sil, byly mu tedy na Menšikovův příkaz zaživa useknuty nohy a ruce a poté i hlava, které byly přibity na již zmíněné šibenici kolem Mazepova portrétu. Stejným způsobem byli potrestáni i čtyři kapitáni.¹⁹⁷

Brandl pak krátce odpočíval na jaroslavských statcích, dokud se z Uher nevrátil jistý pan Bildstein, jenž s sebou přinesl špatnou zprávu. Švédský král, žijící v tureckých Benderech, absolutně zakázal svému důstojníkovi, kyjevskému vojevodovi Jozefovi Potockému, jenž se po švédské porážce u Poltavy uchýlil na uherské území, pozvednout zbraň

¹⁹³ Zřejmě se jedná o běloruské město Gorki.

¹⁹⁴ Datum nesouhlasí s historickou skutečností, víme-li, že Nový rok 1710 car Petr I. strávil v Moskvě. Na p. 39 navíc Brandl uvádí jiné datum, 22. ledna.

¹⁹⁵ *Itinerarium*, p. 33.

¹⁹⁶ *Itinerarium*, p. 33-34, Brandl zde uvádí podrobné vzdálenosti mezi jednotlivými místy.

¹⁹⁷ *Itinerarium*, p. 37-38.

proti císařskému majestátu po boku Františka II. Rákócziho. Pokud to Rákóczi dopustí, nezbude tak švédskému králi nic jiného než se ujmout trestu. Proto sedmihradský kníže vyslal ke králi do Bender jistého kněze Fraye¹⁹⁸ s ospravedlňujícími dopisy. Fray cestoval přes Polsko a zavítal také na kněžnin dvůr do Jaroslavi, kde jí vyložil důvod svého poslání. Kněžna Charlotta měla u dvora Karla XII. mnoho známých, s nimiž se sblížila před třemi lety v Sasku a rozhodla se na ně obrátit, aby u krále dosáhli laskavého odpuštění pro jejího manžela, že připustil, aby králův důstojník bez jeho vědomí bojoval proti císaři. Dopisy pak nesvěřila Frayovi, ale jejich doručení pověřila Brandla, jenž se pak spolu s Frayem, dvěma sluhy a čtyřmi koňmi vydává 2. března 1710 na cestu. Otec Caspar podotýká, že nebyl na tuto cestu vybaven lehátky a jinými věcmi potřebnými k nočnímu odpočinku, ale pouze truhlou s příkrývkami. Trasa této výpravy se nám může zdát velmi nelogická, neboť Brandl s Frayem se vydali z Jaroslavi velkou oklikou směrem na sever, ač by bylo jednodušší a především nesrovnatelně kratší zvolit cestu přes Sedmihradsko. Vysvětlení nabízí skutečnost, že v sedmihradském knížectví a Transylvánii měla pro případ tureckého útoku svá stanoviště císařská vojska a pro Brandla s Frayem, coby vyslance povstaleckého vůdce Františka II. Rákócziho, by byla výprava přes toto území krajně nebezpečná.

Na konci měsíce března dorazili do Vilnius, kde se příliš dlouho nezdrželi, navštívili zde ale katedrálu, v níž viděli krásný hrob svatého Kazimíra se stříbrnou náhrobní deskou. U katedrály se nachází obrovská zvonice, již může společnými silami rozezvučet neméně než 24 mužů. Brandl lituje, že kvůli krátkému pobytu ve Vilnius, nemohl toto zvonění uslyšet na vlastní uši. Zaznamenává také, že ve Vilnius se nachází litevská univerzita, na níž vyučuje 6 profesorů theologie, 5 filosofie, 4 profesori práv a 7 profesorů humanitních disciplín. Podotýká, že stejně jako v celém Polsku ani zde nepotkal žádného profesora medicíny. Výjimkou byli v tomto směru pouze dva bratři židovského původu jménem *Fortis*, kteří žili v polském Řešově, předtím studovali v Padově a starší z nich byl skvělým latiníkem.¹⁹⁹

Vilnius otec Caspar a jeho společníci opustili 2. dubna a vydali se směrem ke Smolensku, odkud vypluli i s koňmi na lodi či voru po řece Dněpr směrem ke Kyjevu a odtud až k Černému moři. Brandl na tomto místě připomíná, že část Ukrajiny je rozdělena na Podolí a Volyň a dodává, že tyto končiny skýtají pro cestující mnoho nepohodlí. Uvádí, že sice se v těchto oblastech, stejně jako v Polsku, nacházejí četná pohostinství, jež se v místním jazyce nazývají „krčmy“, ale jen pramálo se liší od chlévů. Jsou postaveny z kůlů, okna nemají žádná

¹⁹⁸ Abbé Frècy, byl např. prostředníkem v korespondenci mezi Františkem II. Rákóczim, Alžbětou Sieniwskou a někdejší francouzským vyslancem u Rákócziho dvora a později vyslancem v Konstantinopoli Des Alleusem, jenž podával informace o počínání Karla XII. v Benderech a stanovisku Francie.

¹⁹⁹ Itinerarium, p. 88.

a světlo do nich proniká četnými štěrbinami nebo velkými vraty. V jednom rohu hostince se nachází pokojík s malým krbem a čadící pecí. Když se zatopí, zahřeje se nejprve tento pokojík a z topeniště unikající kouř nemá jiného východu než skrze otevřená vrata. Teprve když se dřevo spálí, promění v uhel a neuniká již žádný dým, vrata se opět zavřou, aby teplo ze sálajících uhlíků zůstalo v místnosti. Dokud je místnost naplněna dýmem, sedí hosté na zemi, aby se tak vyhnuli čadícímu kouři. Majiteli hostince se říká „*gospodarz*“, jenž prý nevlastní lůžka ani pro svou rodinu, ani pro hosty a stejně tak se zde nenacházejí ani žádné stoly. Tak se stává, že cestující je nucen jíst i spát spolu se svými koňmi. K záležitosti hostinců Brandl také připomíná, že na Litvě, Podolí, Volyni a vůbec na celé Ukrajině jsou krčmy provozovány Židy, kterým je pronajímá místní šlechta.²⁰⁰

Caspar Brandl během této výpravy cestoval i přes „Tartarii“, tedy území obývané Tataři, kde mimo jiné navštívil město *Pekensi*²⁰¹, v němž byl zaujat zde se nacházejícím obrovským zvonem, jenž měl na výšku 12 loktů, v obvodě své dolní části celých 39 loktů a vážil neuvěřitelných 120000 liber. V této souvislosti otec Caspar připomíná, že obrovský zvon spatřil r. 1707 také v Erfurtu, kde ovšem vážil pouhých 25400 liber. Dále Brandl v Tartarii projížděl v blízkosti podivné, velmi vysoké hory, jejíž vrchol byl upraven na způsob sochy sedící na překřížených nohách s rukama položenýma v klíně a velikost této sochy si je možné představit podle toho, že její uši, oči, nos a ústa bylo možné spatřit již ze vzdálenosti dvou mil. Během tohoto putování se Brandl setkal ještě s jedním nevšedním zážitkem. V horách měl možnost spatřit „lesního“ chlapce, chyceného a drženého jistým šlechticem. Tohoto asi desetiletého hochy se podařilo chytit na širých pustinách při lovu, byl tehdy úplně zdivočelý, nebyl zvyklý jíst nic jiného než krvavé maso a neuměl vydat žádný artikulovaný zvuk. V době, kdy ho Brandl viděl, byl již přece jen schopen pozřít chléb.

Vraťme se ale k cestě po řece Dněpru, na níž byli Brandlovými průvodci Tataři. V souvislosti s nimi otec Caspar uvádí, že spatřil na vlastní oči to, co by jinému stěží uvěřil z vyprávění.²⁰² Tataři jedí koňské maso nakrájené na malé kousíčky a na vzduchu usušené, které požívají společně s kapustou, jak nazývají jakousi pokrájenou zeleninu ostré chuti. Pijí vodu smíchanou s kořalkou, lehké pivo nebo čistou kořalku. Během plavby po Dněpru nespatriili žádné zahradní plodiny, pouze plané hořké mandle, jež zde rostly v hojném množství a jež naši cestovatelé během plavby sbírali. Dvě míle od Černého moře již je voda Dněpru smíšená se solí, která se do řeky dostává z nedalekého moře. 5. května Brandl dorazil

²⁰⁰ Itinerarium, p. 90.

²⁰¹ Možná se jedná o město Perejaslav (dnešní Ukrajina).

²⁰² Tamtéž.

ke břehům Černého moře²⁰³, jež bylo velmi klidné a prý ani v jiných dnech nebývá příliš rozbourané s velkým vlnobitím. Přesto se toto klidné moře zdálo Brandlovi velmi hlučné v porovnání s rozvlněným mořem Baltským. Další rozdíl mezi mořem Černým a Baltským je ten, že Černé moře vyvrhuje na břeh zkamenělou sůl, kterou Turci a Tataři sbírají a užívají v kuchyni k ochucování jídel.²⁰⁴ Loď, na níž připluli po Dněpru, nebyla vhodná pro plavbu na moři, bohužel na místě, kam dorazili, se toho času nenacházelo vhodné mořské plavidlo. Proto Brandl a jeho doprovod přiměli Tatary, aby je doprovodili podél mořského břehu na místo, kde se švédský král rozhodl přeplavit 4 míle dlouhou černomořskou úžinu a kde mají turečtí obchodníci své lodě, na nichž dopravují své zboží do Ruska a Polska. S nimi se Brandlovi podařilo úžinu překonat a 20. května 1710 šťastně stanul u města Očakov, vzdáleného od Bender již pouhých 40 mil. Brandl připomíná, že Bendery se nacházejí v Moldávii a jsou klíčem k turecké říši. Kdyby se tehdy v Transylvánii nenacházeli císařští vojáci, nemusel by otec Caspar absolvovat tak zdlouhavou cestu. Během putování do Bender Brandl cestoval také přes tzv. Bialogrodt (Bilhorod Dnis'trovskij na Ukrajině) a navštívil také město Ovidiopol, jež bylo považováno za místo vyhnanství římského básníka Ovidia a otec Caspar uvádí jeho elegická disticha věnovaná této krajině a vytesaná na tamní skále.²⁰⁵ Do cíle své cesty, Bender, výprava dorazila 1. června 1710 a zůstala zde pouhých šest dní. 7. června se vydali na zpáteční cestu, která již tentokrát byla podstatně kratší, neboť se vydali přes Moldávii, část tatarského území, až dorazili do uherského komitátu Marmaroš. Přesnější informace o zpáteční cestě již Brandlův deník zprávu nepřináší. O jeho návratu ke kněžně Charlottě se dozvídáme z jiného pramene, análů tepelského kláštera.²⁰⁶

Touto výpravou do Bender otec Caspar Brandl završil svou službu dvorního kaplana kněžny Charlotty von Hessen-Rheinfels a vydává se zpátky do Čech.

Trasa cesty luteránského superintendenta Daniela Krmana i způsob jeho cestování byl poněkud odlišný než u Caspara Brandla. Zatímco otec Caspar pro své cesty využívá především poštovních spojení a spíše jen v případě nezbytí hledá další možnosti, Daniel Krman naopak spoléhá na podporu svých souvěrců a krajanů, popřípadě si za peníze obstará povoz nebo se přidá k lidem cestujícím stejným směrem jako on. Daniel Krman se vydal na cestu 14. května 1708, kdy vyrazil z Prešova do Bardějova bezplatným povozem, který zařídil jistý prešovský měšťan a měl svěřence dopravit až do polského Sącze. Za společníka na

²⁰³ Tamtéž. Brandl uvádí, že dorazili k městu *Bialogrodt*.

²⁰⁴ *Itinerarium*, p. 91.

²⁰⁵ *Itinerarium*, p. 28. Ve skutečnosti se místo Ovidiova vyhnanství nachází v Tomidě, dnešní rumunské Konstantě. Brandl Ovidiopol (v deníku Ovidov) umísťuje k ústí Dněpru, město se však nachází jižně od Oděsy u ústí Dněstru.

²⁰⁶ *Anály*, f. 508v.

cestách byl Krmanovi vybrán trenčínský měšťan Samuel Pohorský, jenž s Krmanem absolvoval všechna následující dobrodružství. V Sączu se spolehli na laskavost krakovského měšťana Fuchse, jenž byl také evangelíkem a kvůli moru v Krakově nyní pobýval v tomto městě. Zde také cestovatelé změnili svůj dopravní prostředek, neboť povoz vyměnili za čtyři vory, na nichž se plavili po řece Dunajci a pak po Visle přes Nowe Miasto, Sandomierz až do města Janowiec, odkud Krman cestoval opět na voze do města Puławy, kde se nad řekou Vislou nacházel krásný hrad náležející velké korunní hejtmance Sieniawské. Interiér zámku i zahradu Krman popisuje s velkým obdivem, i když celé město bylo před tím vypáleno Švédy a z mnoha staveb zůstaly jen zříceniny. 7. června se výprava vydala z Puław na další cestu, po té co si najala člun, na nějž byly naloženy i soudky s vínem (s nimi cestovali již z Uher a během cesty jim přinesly nemálo problémů). Stejně jako Caspar Brandl, i Daniel Krman během svého putování Polskem padl do rukou zlodějů, kteří byli sieniawskými vojáky a vyslychali a pokutovali všechny kupce, vezoucí zboží po Visle. Díky prozřetelnosti Boží byli za jeden zlatý zachráněni jistým dominikánem z nedalekého kláštera v Borowanech, jenž věřil, že se ujal římských katolíků a zastával se výpravy jako svých souvěrců. Po překonání dalších dobrodružství Krman a jeho společníci dopluli 9. června do Varšavy, již v deníku věnuje podrobnější popis a rozepisuje se o nebezpečnosti tohoto města, neboť se zde potuluje mnoho vrahů. Již z deníku Caspara Brandla víme, že v této době se Rzeczpospolita potýkala s morovou epidemií, bohužel Brandlův deník nám o této pohromě žádné podrobnější svědectví nezanechává, pouze dokládá, že epidemie výrazně zkomplikovala nejednu cestu jeho autora. V tomto směru se tedy musíme opřít o výpovědi Daniela Krmana, jenž cestoval přes vesnice postižené morovou nákazou a její následky tak viděl na vlastní oči. S prvními příznaky epidemie se Krman setkává ve Varšavě, kde prý už v době jeho pobytu pálili na ulicích hnůj kvůli odvrácení moru, jehož počátky už sice byly zjevné, ale přesto se je snažili Varšavané zakrývat. Hlavní město Rzeczpospolité cestovatelé opustili 14. června 1708 s formanem Sobieckým z Varmie, jehož si zjednali za 8 rýnských zlatých a dojeli s ním až do pruského Wartburgu (dnešní Braczewo). Během této cesty si Krman všímá bídy venkovského obyvatelstva, vyčerpaného již osm let trvajícím válkou a které se před další svévolí vojáků raději ukrylo v horách. Ve Wartburgu formana Sobieckého vystřídal jeho příbuzný, na jehož voze výprava dojela za 5 zlatých do Královce, odkud pokračovala 10. července s jakýmsi markytánem vezoucím do švédského vojenského tábora víno a s jistým ševcem, jenž měl vůz naložený vojenskými botami a jemuž uherští luteráni za povoz do Vilnius zaplatili 15 rýnských zlatých. Do východopruského města Insterburgu (dnešní Čerňachovsk) Krman a jeho druhové dorazili zrovna v den, kdy se z kazatelen četl královský edikt o uzavření všech

přechodů do Polska a že pod ztrátou hrdla není nikomu dovoleno přicestovat či odcestovat, to vše kvůli moru, který již v plné síle propukl na různých místech Polska. Tento zákaz samozřejmě Krmana velmi zaskočil, nakonec jim ale pomohl jakýsi polský velmož a Uhři dostali propustku k pokračování v cestě. Markytán na tomto místě své víno prodal laciněji a výpravu opustil, neboť se bál, že kdyby dorazil do švédského tábora, musel by Švédy následovat dále do ruského vnitrozemí. Krmanova družina tedy ve výpravě pokračovala pouze s ševcem. Daniel Krman si během cesty všímá, že po celém Prusku se na rozcestích nacházejí Merkurovy sochy s rukami namířenými na protínající se cesty a udávajícími vzdálenost obcí. Po mnoha prosbách a úplatcích tedy Krman dostal povolení vyjet z Prus na Litvu, ovšem pod podmínkou, že se z Polska do Pruska po dobu morové epidemie nevrátí. Na litevských hranicích prý stálo množství vozů, které již několik dní čekaly na rozhodnutí pruského krále o svobodném vstupu do Pruska. Nejčastěji se jednalo o ženy, které švédský král vypověděl ze svého tábora. 1. srpna 1708 Krman se svými druhy dorazili do litevského Vilniusu, kde si pro další cestu najali tatarské průvodce, kteří velmi dobře znají tamní cesty. Během cesty přes litevské knížectví si cestovatelé všímali velké bídy místních obyvatel, způsobené švédským vojskem, jež zde mělo svůj zimní tábor. Mnohokrát také putovali přes vesnice a města postižená morovou epidemií. Čím hlouběji cestovatelé postupovali na východ a blížili se tak k švédskému vojsku, tím palčivěji pociťovali nedostatek všech potřebných věcí, takže, když pak v jedné vesnici dostali páchnoucí pivo a pálenku podobné kvality, považovali tyto nápoje za nektar. Nedaleko města Bobr již mohla Krmanova výprava spatřit stany švédského vojska, pokračovala však dále v cestě, až 16. srpna dorazila do Mogileva, odkud spěchala do vojenského tábora, který švédský král rozbil na druhé straně Dněpru. Celou tuto cestu Krman neskrývá strach z hrozících nebezpečí, jedním z nich byli např. Kalmykové, kteří obkličovali švédské vojsko a v nečekaných chvílích napadali opozdilce. 17. srpna po večerních modlitbách Krman splnil cíl své cesty, neboť mu v královském stanu byla udělena audience a uherský superintendent tak mohl předložit žádost uherských stavů. V další cestě Krman a jeho společníci cestovali se švédským vojskem, přičemž si ovšem sami museli zajišťovat povozy. Za Mogilevem je opustil královecký forman a Krmanova družina se přidala k řížskému kupci Grundovi, jehož si najala za 3 rýnské zlaté na týden. Krman, aby předešel zmatkům a nebezpečným situacím, trval na tom, aby jejich vozu bylo vyznačeno přesné místo, jež jim pak bylo uděleno mezi vozy královskými. Kdyby na tom netrval, zaujímal by jejich vůz v průvodu vždy místo poslední. O tom jak bylo pořadí vozů ve vojsku důležité svědčí Krmanova zmínka o existenci speciálního „vozmistra“ nedovolujícího pořadí vozů porušovat. V druhé polovině srpna Krman konečně obdržel královskou rezoluci, jež se

však držela pouze všeobecných frází, nikoli konkrétních slibů. Po jejím obdržení si Krman vyžádal také průvodní listinu zajišťující bezpečnou zpáteční cestu, kterou obdržel 10. září. Výslovně pak žádal, aby v této listině nebyla učiněna zmínka o jeho kněžském či superintendentském úřadě, neboť by pak mohl být napaden luteránskými nepřáteli. Bohužel kvůli nebezpečí samostatné cesty a neustálým kalmyckým útokům musel Krman na zpáteční cestu zatím rezignovat a pokračoval dále v pochodu se švédským vojskem. Byl tak vystaven všem vojenským útrapám, od nedostatku potravin a nápojů až po úplavici, zažil také nepřátelské vpády a bitvy. Popisuje také různé vesnické domy a hospodářství, do nichž coby součást švédského vojska byli nakvartýrováni. 8. listopadu 1708 se k švédskému vojsku připojil kozácký hetman Mazepa, z něhož se Krmanovi po velké námaze podařilo vymámit průvodní listinu zajišťující bezpečnou cestu přes hetmanovo území. Daniel Krman tak učinil další pokus opustit švédské vojsko a vrátit se domů, bohužel nepodařilo se mu najít nikoho, kdo by byl ochoten provázet jeho družinu přes nebezpečné Záporoží. Proto byl nucen se po svém odjezdu 11. dubna 1709 po dvou dnech kvůli velkému nebezpečí opět vrátit k švédskému vojsku, čímž mu bylo „dopřáno“ zažít na vlastní kůži bitvu u Poltavy a následný překotný ústup Švédů do tureckých Bender. Obzvlášť barvitě je líčen přechod přes řeku Dněpr u Perevoločné, při němž nechybělo mnoho a Krman by utonul. Při tomto přeplavení byly samozřejmě ztraceny povozy a Daniel Krman byl nucen koupit si koně, kterého pro něj za přijatelnou cenu sehnal jeden z jeho společníků. Cesta trosek švédského vojska pokračovala přes Divoká pole, obrovské nehostinné pustiny beze stop lidského obdělávání a bez cest. Karel XII. vyslal k benderskému pašovi Stanisława Poniatowského, aby získal povolení přechodu přes jeho území.²⁰⁷ Během putování přes turecké území si Krman všimá místních obyvatel a různého zboží nabízeného Turky švédskému vojsku, jednalo se především o různé pochoutky, které pak Krmanovi způsobily nemalé zdravotní potíže. Tak se Švédům podařilo dorazit do Očakova u Černého moře, odkud se pokračovalo dále ve směru na Bendery, k nimž se švédský král přiblížil 3. srpna 1709 a v ústrety mu vyšel paša se skvělým průvodem a salvou z třiceti středních děl. Po celou cestu Švédy opět doprovázeli turečtí a tatarští obchodníci. V Benderech Krman zůstává do 20. srpna, kdy se konečně vydává na zpáteční cestu domů, připojující se k družině švédského generálmajora Meierfelta, vyslaného do Švédska přes Uhry. V jeho doprovodu se pak již bez větších potíží dostává přes Moldávii do Uher.

²⁰⁷ Krman uvádí jako důvod vyslání S. Poniatowského jeho výřečnost, znalost jazyků, příjemný vzhled a přirozenou upřímnost spojenou s lidskostí, čímž prý všechny přitahoval (Krman, s. 181-182).

Při čtení Krmanova deníku čtenáře zaujmou mnohá nebezpečí, jež pisatel musel během svých cest přestát, z nich především vyniká barvitě líčené závěru slavného tažení švédského vojska, jež ve svém zdecimovaném stavu špelo k neodvratitelné porážce. Daniel Krman si je velmi dobře vědom svého neskonaleho štěstí, díky němuž přestál všechny válečné hrůzy a s pokorou děkuje za všechny překonané útrapy Bohu. Cesty Caspara Brandla se zdají být klidnější a méně nebezpečné, i když tak můžeme usuzovat jen na základě deníkových záznamů, jež jsou v porovnání s Krmanovými zápisy mnohdy nesrovnale stručnější. Caspar Brandl na rozdíl od Krmana velmi často využíval poštovní spojení, z jehož služeb těžil s kněžnou Charlottou i během následování cara Petra I. do nitra jeho říše. Díky tomu byl zřejmě otec Caspar ušetřen podobných útrap jako Daniel Krman a vojenský život mu tak naštěstí nebylo dopřáno zažít na vlastní kůži. Je-li v Brandlově Itinerariu pasáž, jež si ve své dobrodružnosti v ničem nezádá s deníkem Daniela Krmana, je to výprava po Dněpru k Černému moři a do Bender v doprovodu Tatarů, kteří zřejmě byli v těchto divokých končinách vítanými průvodci.

2.3. Cestopisné pasáže kulturněhistorického a společenského zaměření

Již výše bylo řečeno, že Brandlovo dílo je plné zajímavostí z cest týkajících se zeměpisných, společenských, historických a v neposlední řadě náboženských záležitostí. Mnohé již bylo vypsáno v předchozí části týkající se sestavení Brandlova itineráře, nyní však zaměříme svou pozornost na výpravnější pasáže, jejichž výklad zahrnuje v deníku i několik stran a více se týkají procestovaných zemí východní Evropy než zemí německých či Švédska. Těm jsou věnovány spíše drobnější poznámky (až na jednu výjimku, k níž se vrátíme na jiném místě), jež byly vesměs vypsány v předchozí kapitole.

2.3.1. Uhry

První rozsáhlá cestopisná část je věnována Uhrám, kde Brandl pobýval od 6. prosince 1708 do 11. března 1709.²⁰⁸ Píše o velké úrodnosti tamní půdy, neobyčejné kvalitě a velikosti obilného zrna, jehož země vydá mnohonásobné množství, než kolik bylo zaseto, a které roste bez většího přičinění rolníka, neboť v těchto končinách nevědí nic o hnojení půdy. Dále viděl minerální prameny tryskající v horských zřídlech, do nichž když se prý vloží starý, zrezivělý kus železa, tak během čtyřadvaceti hodin získá vzhled mědi nejvyšší kvality ničím již nepřipomínající železo. O řece Tise otec Caspar slýchal již dříve, ale nevěřil ničemu, dokud ji

²⁰⁸ Itinerarium, p. 9-13.

nespatřil na vlastní oči. Je velmi hluboká a oplývá bohatstvím různých druhů ryb, takže kdyby byla řeka rozdělena na čtyři díly, tři by tvořila voda a čtvrtý by byl plný ryb. Místní obyvatelé chytají štiky a jiné velké ryby pomocí trojzubce. Brandlovi druhové také spatřili jistého místního obyvatele, jak ťal štika přímo doprostřed těla sekyrou, jíž tamní prostí lidé užívají místo domácího náradí, a stěží bys potkal venkovana bez tohoto vybavení. Jakmile také stoupne hladina vody, řeka vydá takové množství a tolik druhů ryb, které vyvrhne do okolních kanálů, takže později po opadnutí vody mají vesničané dostatečné množství ryb k uzení a solení po celý rok. Ty přebytečné pak po vysušení kanálů dávají ke skrmení prasatům a drůbeži. Trochu menší než Tisa je řeka Bodrog, na ryby stejně tak bohatá. Největší a nejhojnější rybou, kterou je možné v obou řekách ulovit, je pstruh dosahující dle Brandla rozměrů 4, 5 nebo i 6 loktů.

Otec Caspar se rozepisuje také o lesích, kterými se svým sluhou a synem pana Ottlika projížděl v okolí Potoku, vynikající pevnosti rozbořené však na příkaz císaře Leopolda I. Jel tímto lesem dvě hodiny a kromě několika švestkových stromů zde spatřil samé hrušně a jabloně, jejichž plodů hojně využívají místní venkované a tento divoký ovocný sad si mezi sebou rozdělují pomocí kamenů a klád, stejně jako činí vesničané v lesích německých. S jedním z nich Brandl prostřednictvím pana Ottlika zapředel rozhovor o tom, zda se také tento venkovan těší nějakému podílu z tohoto lesa a dále se zeptal, kolik úrody mu přináší jeho část sadu. Prošťáček odpověděl velmi jednoduše. Toho roku byl prý velmi silný mráz, mnoho stromů tak pomrzlo a plodů bylo málo. Nasbíral prý celkem 14 dvoukoláků, zatímco v letech úrodných jich je 30 nebo dokonce 35. Brandl pak spolu s panem Ottlikem navštívil také venkovanovu chýši, k níž podotýká, že obydlí místních je asi na takové úrovni jako chlévy pro prasata na německém venkově. Jelikož nemají u svých chýší žádný zvláštní úložný prostor, vyhlubují hned u domu jámu, do níž bez roztřídění všechny plody ukládají. Zámožnější vesničané než ten, s ním Brandl rozmlouval, prý ročně nasbírají i 50 či 60 dvoukoláků. Otec Caspar plody tohoto člověka i jiných ochutnal a podotýká, že sice nejsou velké, a to z pochopitelného důvodu (nikdo se totiž o stromy nestará), jsou však velmi sladké. Nad těmito dary přírody povzdechne: „O úžasná země, bez žádného vzdělávání těmito plody ctíš venkovany neznalé pořádné práce!“ O Uhrech, které poznal v okolí Tisy a komitátu Marmaroš, se Brandl nevyjadřuje příliš lichotivě, dokonce váhá, zda je vůbec může nazvat lidmi. Jsou hloupí a vlastně se moc neliší od líné divé zvěře. Většinou tíhnou ke kalvinismu nebo luteránství, žijí, aby jedli, a jedí, aby žili, a o nesmrtelnost duše se nestarají. Co se týče ostatních věcí, spokojí se s málem. Část venkovanů se po celý den živí převážně chlebem a slaninou, kterýžto pokrm získávají bez jakékoli námahy, když země pluhem nedotčená

vydává ze zasetého semene sklizeň téměř stonásobnou. Dále Brandla zaujala sklizeň obilí, při níž se snopy klasů dají na hromadu na místo k tomu speciálně připravené, pak jsou přivedeni dva nebo tři volí, které ženou v kruhu přes onu hromadu a tímto způsobem obilí mlátí. Slámu nechávají na poli, zrní neodnášejí domů, neboť nemají žádné sýpky, ale ukládají je do vyhloubených jam. Nevyskytují se zde jiné mlýny než ruční, které Brandl viděl užívat také na Červené, Bílé a Černé Rusi. Uherští venkované nemají rozdělené pozemky k sekání trávy či k přípravě pole, ale kdo chce sekát, ten seká, a kdo chce orat, oře. Kdo přišel první, má na pozemek větší právo. Půda jednou obdělaná zůstane orači tak dlouho, dokud ji neopustí, a ta se pak opět stane pozemkem toho, kdo přijde dřív.

Další skupina obyvatel se živí pastevectvím. Hovězí dobytek a ovce pasou v létě na svěží trávě, v zimě pak na suché a nepokosené, prasata jsou chována v zimě i v létě v lesích. Tak se stává, že líný, prostý venkovan čítá sto nebo i dvě stě prasat a nevynakládá na jejich chov žádnou námahu, kromě odměny, kterou vyplácí svému pastýři. Po celý rok prý svá vlastní prasata nevidí, výjimkou jsou pouze dva dny v roce, kolem svátku sv. Tomáše, kdy je dobytek přiháněn z hor a vybírány kusy, jež budou zabity, a v jinou dobu, kdy je vybírán dobytek určený k prodeji. Dobytek je zabíjen kyji úderem do hlavy, jak Brandl viděl na vlastní oči, pak jej kladou na seno a pokryjí slámou, kterou zapálí a tou pak, nikoli studenou vodou, čistí dobytčí kůži od štětín. To vše prý dělají z toho důvodu, že získaná slanina je pak trvanlivější a vydrží celý rok, než když je kůže čištěna studenou vodou a pak opálena. V Uhrách je také množství divoké zvěře a to více, než si kdo může představit. Především divoká prasata jsou zde v takovém množství, že to vypadá, jakoby byla pasena pastýřem a jsou těžko rozlišitelná od těch chovaných. Právo lovu a honu má každý člověk. Zvyk lovit pomocí sítí neznají, dávají přednost honitbě, při níž do lesa vpustí psy ženoucí zvěř do určité lesní části, kde již čekají lovci. Tento způsob lovu Brandl spatřil u knížete Rákócziho v lesích okolo Munkácsze a jeho výkladem vyprávění o Uhrách uzavírá.

2.3.2. Rusko

Obrovskou pozornost Brandl ve svém rukopise věnuje Rusku a pravoslaví.²⁰⁹ Pro označení Ruska a Rusů užívá různé latinské výrazy bez přesného významového rozlišení (Russia, Moscovia, Mosci, Rutheni). Na jistém místě svého deníku se snaží vysvětlit jakýsi rozdíl mezi těmito termíny: „Království carského majestátu se vlastním jménem nenazývá *Moscovia*, ale pouze hlavní město a knížectví se nazývají *Moscau*. Celé království totiž nese

²⁰⁹ Brandlovým výkladům o pravoslavné církvi budeme věnovat pozornost v jiné části této práce.

název *Russia*, proto chce být také car titulován jako vládce *Russiae*, nikoli pouze *Moscoviae*. Stejně tak *Mosci* nechtějí být označováni jako *Moscovitae*, ale *Rutheni*.²¹⁰ Dále připomíná, že Rus je trojí, Červená, Bílá a Černá, jež se mnoha svými provinciemi dotýká až čínských hranic.

- *Povstání střelců*

Ruskému carovi Petru I. Caspar Brandl zasvěcuje delší souvislý výklad, který začíná vyprávěním o povstání střelců roku 1698 a krutém potrestání všech jeho účastníků.²¹¹ Nejprřednější obyvatelé Ruska se nazývají bojaři, kteří ve výsledku rozhodli o čtyřech střeleckých regimentech povstalých proti carskému majestátu dlícimu tehdy v Německu. Tito střelci, jak přiznali při mučení, měli záměr s pomocí lidu zabít všechny Němce v říši a spálit německé město, dobýt Moskvu a nacházející se tam bojary pozabíjet. Poté chtěli, dokud nedosáhne dospělého věku carevič, vládu svěřit regentce Sofii, carově sestře, která již dávno usilovala o carův život. Když se k tomu střelci přiznali, dal nejvyšší velitel následujícího dne příkaz 77 z nich popravit, zbylé zachoval při životě a měli být odsouzeni až za přítomnosti cara. Po příjezdu Jeho Výsosti z Vídně do Moskvy následovalo vyšetřování, během něhož se mučení střelci přiznali ke vzpouře. Mezi rebelanty byli nalezeni i dva popi, kteří střelce povzbuzovali a lákali k povstání nesouce v jejich řadách ikonu Blahoslavené Panny Marie a sv. Mikuláše, slibující tak vítězství. Jeden z nich byl poté o hlavu kratší, druhého za carovy přítomnosti pověsili na šibenici před chrámem Nejsvětější Trojice. Všichni střelci byli odsouzeni k smrti a to především proto, že před odjezdem cara do cizích zemí přísahali, že proti němu během jeho nepřítomnosti nepovstanou. Tak 10. října, jak Brandl kdesi vyčetl, na zvláštním prostranství určenému k popravám bylo potrestáno 290 osob. Následujícího dne byly dalším pěti stům usekány nosy a uši a poté byli vyhoštěni. 17. října jich bylo popraveno 600. Téhož dne, protože chtěli ztéci hradby a tak dobýt město, bylo dvě stě střelců postaveno k těmto hradbám a popraveno. 23. dne u hradeb zahynulo několik dalších. 27. dne jich bylo na výše uvedeném popravním místě zabito 330, kteroužto exekuci museli provést bojaři a jiní magnáti. Byl k tomu přinucen i kníže Romodanovskij, který před vzpourou těmto čtyřem střeleckým regimentům velel, a nečinně prý nepřihlížel ani sám car. Téhož dne byli také dva mniši lámáni v kole a před jejich očima dalších dvacet osob zhynulo pod sekyrou, čemuž opět car osobně přihlížel. Dále bylo u Novoděvičího kláštera postaveno třicet šibenic, na nichž skončilo dalších 230 střelců. Tři z nich byli pověšeni na šibenicích přímo před ložnicí Sofie, zavřené v tomto klášteře, neboť střelce proti carovi navedla a byla jim nápomocna radou i

²¹⁰ Itinerarium, p. 33. Sám Brandl ale tato „přání“ ruských obyvatel a cara příliš nerespektuje.

²¹¹ K povstání střelců viz Itinerarium, p. 28-29.

jinými prostředky. 31. října byli opět před carovými očima jiní dva vplétáni v kolo a zpřeráženy jim tak ruce a nohy, jeden z nich se dožil i druhého dne a bylo mu milostivě dovoleno, aby byl zabit kulkou do hlavy. Mnoho dalších střelců skončilo v žaláři a jejich ženy s dětmi poslány do vyhnanství. Jak tvrdý rozsudek!, povzdechne ve svých zápiscích otec Caspar, zároveň ale připouští jeho nezbytnost pro pacifikaci situace v říši. Tomuto druhu rozsudku unikla pouze carova sestra, regentka Sofie, jež byla přinucena uchýlit se do Novoděvičího kláštera. Brandl dále vypráví, že Sofie toto „zajetí“ nesla velmi těžce, dobrovolně se rozhodla odejít do jiného kláštera a přijmout baziliánskou řeholi. Otec Caspar prý na svých cestách s kněžnou Charlottou tento klášter navštívili, kněžna dokonce prostřednictvím tlumočnicka se Sofií dlouho rozmlouvala a ta ji pak doprovodila až k branám klauzury, díky čemuž měl také Brandl stojící u brány možnost ji alespoň zahlédnout.²¹²

Vyprávění Caspara Brandla o povstání střelců je poněkud mezerovité, a proto vyžaduje stručný komentář na základě odborné literatury. K nepokojům střeleckých pluků došlo roku 1698, v době nepřítomnosti Petra I., který když se o událostech v Moskvě dověděl, urychleně se rozhodl pro svůj návrat z cest po západní Evropě. Povstání střelců nepředstavovalo jen výbuch hněvu vojenských jednotek, ale bylo především projevem protestu konzervativního Ruska proti novým pořádkům. Střelcům účastnícím se výpravy do Azova r. 1696 bylo zabráněno v návratu do Moskvy, dokud se nevrátí car, a byli přinuceni zůstat na litevské hranici. Začalo docházet k dezerci, která brzy nabrala masový charakter. Střelci přicházeli do hlavního města, kde se snažili navázat kontakt s dcerami zemřelého cara Alexeje Michajloviče, tedy s nevlastními sestrami Petra I., byli však z města nemilosrdně vytlačeni vojskem. Střelce vracející se ke svým plukům dostihl ještě cestou vzkaz vězněné regentky Sofie upozorňující na skutečnost, že o carovi již delší dobu nejsou žádné informace (kolovaly i zprávy o jeho smrti), a vyzývající je k tažení na Moskvu. Veliteli ruských vojsk na litevské hranici, knížeti Michalovi Romodanovskému, se podařilo část střelců upokojit, ale čtyři neúplné moskevské střelecké pluky se vzbouřily. Špatně vyzbrojená a ještě hůře zorganizovaná masa vojáků se vydala k Moskvě. Střelci, vychovaní v duchu slepé věrnosti tradici a pravoslaví, nelibě patřili na počínání mladého cara, zvláště jeho preferování nových vojenských jednotek, pluků preobraženského a semjonovského. Podobně jako většina Rusů čím dál hůře snášeli rostoucí příliv cizinců, kteří rychle bohatli a postupovali na společenském žebříčku v nové vlasti. Proto také jedním z cílů výpravy bylo pobít Němce a spálit

²¹² Itinerarium, p. 30. Regentka Sofie se ve skutečnosti již z Novoděvičího kláštera nedostala a jako řeholnice Zuzana zde zemřela roku 1706, kdy Brandl ještě pobýval v Teplé, takže tento Brandlův „zážitek“ je více než nepravděpodobný.

moskevskou čtvrt', Německou svobodu. V době, kdy se střelci vydali k Moskvě, se již situace ve městě změnila. Car žil a brzy došly jeho reskripty Romodanovskému, v nichž mu vyčítal váhavost a nerozhodnost vůči povstalým střelcům. Rázem carští důstojníci zvolili ostrý postup proti vzbouřencům, došlo k nerovnému střetnutí u Voskresenského kláštera, kde pro střelce nebylo záchrany. Již bezprostředně poté bylo přes 200 střelců popraveno, přes 100 dalších posláno na Sibiř a 1700 uvězněno. Carovi místodržící byli přesvědčeni, že tím byla celá záležitost vyřízena, z kteréhož omylu je vyvedl navrátnější car. Brandl líčí následující krutosti velmi barvitě, ne však zcela přesně, což se týká především datace a počtu potrestaných osob, který je otcem Casparem spíše zveličován. Do upřesňujících výčtů, kolik střelců a jakým způsobem bylo zabito, není ale zřejmě nutné na tomto místě dále zabíhat. Otec Caspar neopomíná ale připomenout nezvyklou carovu krutost, kdy Petr I. neváhal při mučení provinilců sám přiložit ruku k dílu a nutil k tomu i své nejbližší spolupracovníky (např. Menšikova, Romodanovského), aby tak dokázali svou věrnost. Pravdivá je také zpráva o pověšení tří střelců před okny regentky Sofie v Novoděvičím klášteře v takové blízkosti, že se jich mohla dotknout rukou. K této smutné události ještě dodejme, že teprve v únoru 1699 byla těla svážena do jam na pokraji města a u masových hrobů byly postaveny sloupy s vyličením zločinných záměrů střelců proti carovi a je možné, že Brandl získal příslušné informace právě odtud. Otec Caspar se věnuje střeleckému buntu s takovou zaujatostí patrně proto, že pro něj byla projevená krutost a nesmiřitelnost cara, nezadávající si ničím s tyranii orientálních despotů, nepochopitelná a nepřijatelná. Zároveň si ale nedovoluje cara kritizovat, naopak se snaží jeho činy v rámci možností omlouvat. Uvádí také, že uvedené vědomosti získal na základě četby, bohužel přesnější zdroj svých informací neuvádí.

To, že způsob pacifikace povstání střelců nezanechává historiky lhostejnými ani dnes, dokazuje skutečnost, že krvavý moskevský podzim roku 1698 je v ruské a zčásti i v západní historické literatuře nezřídka decentně obcházen, počet obětí zmenšován a carův brutální čin někdy i ospravedlňován.²¹³

- *Ruský car Petr I.*

Z ruských reálií se v Brandlově deníku dále připomíná, že Rusové nový rok nezačínají od ledna, nýbrž od září, zachovávají starý typ kalendáře (juliánský) a léta nepočítají od narození Krista, ale od vzniku světa.²¹⁴ Car prý také povoluje všem svobodu vyznání. Přichází

²¹³ ŠVANKMAJER, M.: Petr I. zrození impéria, Praha 1999, s. 77.

²¹⁴ Petr I. svými ukazy z 19. a 20. prosince 1699 zrušil dosavadní počítání let. Až dosud byl v Rusku dle byzantské tradice slaven začátek roku 1. září, neboť prý právě tehdy se v r. 5508 od „stvoření světa“ narodil Ježíš Kristus. Car toto dávné počítání let zrušil a nařídil, že od 1. ledna r. 7208 (tj. 1700) se mají léta počítat tak, jako v západních křesťanských zemích.

sem mnoho řemeslníků z Německa a z jiných zemí, také z Čech a Slezska. Aby jim byl příchod do cizí země usnadněn, nechal pro ně car vybudovat ve městech příbytky a také v případě kriminálního přestupku nepodléhají ruským soudům, ale byly za tím účelem na určitých místech vytvořeny soudy zvláštní, složené z moudrých Němců jakéhokoliv vyznání. Jak car sám vyprávěl, poslal po návratu z Německa do Amsterdamu 300 mladíků, aby se vyučili různým řemeslům, a také řadu šlechticů, aby nabyli vojenských dovedností. Petr I. založil univerzity, kolegia a řád sv. Ondřeje, který je udílen statečným bojovníkům proti Turkům. Obdarovaní pak nosí pravoslavný (Brandl uvádí burgundský) kříž, na němž je z jedné strany latinský nápis „Apoštol Svatý Ondřej“ a z druhé „Petr Alexejevič, držitel a vládce Ruska.“ Carovi Brandl přičítá také jednu nelichotivou událost, kterou mu vyprávěl jakýsi vzdělaný basilián, Rus a uniat, když cestoval při návratu z Ruska přes Polock, kde se nachází slavný klášter basiliánského řádu. Když car poprvé táhl z Ruska do Polska roku 1705, napadl úmyslně na hranicích tento klášter. Od mnichů požadoval vydání těla sv. Josafata²¹⁵, někdejšího biskupa v Polocku, jenž kdysi náležel církvi pravoslavné, kdežto nyní byl uniatský. Tělo však bylo již dříve odvezeno a ukryto. Car vyvolal rabování, neboť prý tělo před ním schovali a odmítali je ukázat, Petr I. prý dokonce vlastní rukou nabodl na meč tamního převora a další dva bratry poručil zabít. Později ale, litujíc svého činu, žádal Řím o odpuštění a to prý hlavně proto, aby neurazil papeže, jehož dříve žádal o korunovaci císařem.²¹⁶

- *Ruský lid, souboje*

K prostým lidem a venkovanům na Rusi Brandl zmiňuje, že jsou-li vojákem za použití násilí okradeni, tehdy prý mnozí naříkají a tento nárek zní jako zpěv, během něhož klečí a kývají hlavou hned na tu, hned na onu stranu. Zda opravdu při tomto zpěvu plačtivě naříkají, Brandl z vlastní zkušenosti neví, ač se po tom mnoho pídil.²¹⁷ Co se týče lidských práv v Rusku, nejsou jiná než ta vynesena z vůle cara, která po vydání jsou svatosvatě dodržována a když si doba vyžaduje jejich zrušení, jsou odstraněna. Proti účastníkům soubojů byl vydán takový výnos. Je-li chycen původce souboje, dále ten, kdo zrovna tasí či hodlá tasit meč nebo i prostředkující osoba, má mu být useknuta pravá ruka nebo má být poslán na Sibiř lovit soboly. Sibiř Brandl popisuje jako hornatou ruskou provincii rozkládající se u Ledového moře

²¹⁵ Uniatský biskup Josafat Kuncewicz, zemřel r. 1623 během jednoho z konfliktů mezi pravoslavnými a uniaty, o 20 let později byl beatifikován.

²¹⁶ Itinerarium, p. 30.

²¹⁷ Itinerarium, p. 26, tento zvyk zachycuje také Daniel Krman (Cestovní denník, s. 94) při návštěvě města Kričev, kde pacholci okradli jakési ženy. Na Krmanův pokyn jim bylo vše vráceno, načež jedna z žen vrácené jmění smáčela slzami, plačtivě zpívala a před Krmanem se několikrát poklonila až k zemi, kterouž ceremonii zde Krman uviděl poprvé.

(Severní ledový oceán), kde v kopcovitém terénu žije mnoho malých zvířátek, sobolů, podobných lasičkám, mají jen hustší a tmavší kožich, jehož cena je velmi vysoká a vystupuje až k hodnotě 300 – 400 rublů. Rubl, jak Brandl připomíná, je stříbrnou mincí s portrétem cara. V případě, kdy odsouzený neuloví na týden stanovený počet kusů, utrhá několik ran důtkami. Naopak pokud uspějí, je jim za každý kus vyplacena jedna kopejka, což je nejdrobnější mince užívaná v Rusku a dosahuje hodnoty poloviny císařského groše. Totéž jako o sobolech platí také o hranostajích. Stane-li se, že jeden z účastníků souboje po utržení rány zemře a ten, kdo jej zasáhl, je chycen, oba jsou oběšeni. Mrtvý proto, že přestoupil vynesené nařízení, živý pak kvůli spáchání vraždy. Zatčení duelanti jsou nuceni strávit na Sibiři lovem zvěře sedm let a k podobnému trestu jsou určeni i zločinci odsouzení za jiné prohřešky. Všichni jsou živi jen o chlebu a vodě. Na Sibiř ale Caspar Brandl během svých cest nedorazil a uvedené informace získal z vyprávění.²¹⁸

- *Kuriozity*

V Brandlově deníku se občas setkáme i s jistými kuriozními příběhy, jež se na pravdě mohou zakládat jen z části a otec Caspar je zná pouze z doslechu. Mezi ně patří vyprávění o kočkovitých šelmách žijících v Rusku (nazývá je „tygrides“), jež jsou velmi rychlé, vynikají ostrými zuby a silou svých drápů a krutostí i divokostí převyšují všechnu naši divou zvěř.²¹⁹ Tato kočka (tělesnou konstitucí a vůbec všemi znaky ji totiž toto zvíře nejvíce připomíná) zpravidla svou velikostí dorůstá až do rozměrů osla. Kolem pysků má dlouhé chlupy, které jsou tak jedovaté, že pokud sama šelma byť jen jediný z nich pozře, sama sebe nevyhléditelným jedem zahubí. Proto také, když jde pít k řece, nikdy nepije proti proudu, ale vždy přiloží tlamu ve směru plynutí vody v říčním toku. Carský edikt přikazuje, aby nikdo po zabítí šelmy tyto chlupy u sebe nedržel, ale pod trestem ztráty hrdla všechny musí být odevzdány. V souvislosti s popisem této šelmy Brandl uvádí příběh o sedmiletém chlapci, představeném kněžně Charlotě, jenž byl pronásledován takovou žádostí jíst jedovatá zvířata, jako jsou škorpióni a hadi, že se sotva mohl někdy nasytit. Stalo se, že jeho ochránce ukryl do košíku jedovaté hady, chlapce pak nechal přivést k lůžku, kde byla nádoba s hady schována, hoch ji bez váhání našel, vrhl se na ni, po odlomení uzávěru jednoho hada za druhým rukou vytahoval a pozřel je od hlavy až po ocas. Při pohledu na něj se zdálo, že pojídá ty nejlahodnější pokrmy. Očekávající neblahý konec této nezvyklé podívané, nepozorovali diváci na chlapci nic než známky dokonalého zdraví. Příčinou této schopnosti prý byla matka dítěte, jež spatřivše hada omylem se domnívala, že se jedná o úhoře, s velkou chutí jej snědla

²¹⁸ Itinerarium, p. 44-45.

²¹⁹ Patrně se jedná o tygra sibiřského.

a svému plodu tak vtiskla touhu po podobných věcech. Chlapec byl v raném věku kvůli své přílišné žravosti vyhnán z domu a neživil se pak ničím jiným než lovem jedovaté zvěře.²²⁰

- *Ukrajina*

Caspar Brandl se dále rozepisuje o Ukrajině, jejímiž obyvateli jsou kozáci (to prý ve slovanském jazyce značí totéž jako „lupiči“) pravoslavného vyznání, zatímco místní šlechta je katolická. Jedna ze zajímavostí této krajiny se týká zvyklosti místních obyvatel otevřeně projevat žádostivou náklonnost vůči osobě opačného pohlaví, což je společné pro muže i ženy. Tak jako muž žádá pro sebe nevěstu, tak žena žádá ženicha a vůbec to není považováno za neslušné. Jinými slovy řečeno, chce-li se Eva provdat za Adama, přicházejí její rodiče či jiní příbuzní prosit o jeho ruku.

Ukrajinský lid je natolik podroben šlechtě, že pán má moc nad jejich životem a smrtí a beztestně může zabít svého poddaného. Zabije-li poddaného jiného pána, také není potrestán, a celá záležitost je urovnána finančním odškodněním pro šlechtice, jenž přišel k újmě. Ženě a dětem zabitého není udělena žádná náhrada a jsou tak nuceni pouze všechno trpělivě snášet. Stejně praktiky Brandl viděl také v Polsku s tou výjimkou, že polský šlechtic musí i za zabití vlastního poddaného zaplatit určitou sumu a pak je pro veřejnost opět bez poskvrny, ač k nebesům volá prolitá krev zabitého a hlas nebohých sirotků žádá pomstu tohoto zločinu. Poplatek za zabití poddaného zde činí 50 polských zlatých, což je dle Brandla rovno zhruba 12 císařským zlatým.²²¹

2.3.3. Gdaňsk

S ukrajinskými a polskými, pro Brandla těžko přijatelnými poměry je srovnáván Gdaňsk, kde platí daleko přísnější zákony, a otec Caspar v této souvislosti uvádí případ, jenž se udál blízko domu, v němž během svého gdaňského pobytu prodléval. Jistý polský šlechtic s pomocí svých poddaných vezl po řece Visle obilí k prodeji do Gdaňska a stalo se, že šlechtic, jsa již v gdaňském okrsku a neznaje gdaňské právo přísnější než polské, zabil svého poddaného, obráceného k němu zády. Mrtvolu pak položil ke břehu řeky a bez váhání odpočítal stanovenou sumu pokuty za zabití, maje tak věc za vyřízenou. Na čísi popud ovšem spáchanou vraždu rozhlásil jistý venkovský přítel zabitého. Soudce, těšící se v gdaňské republice velké vážnosti, přikázal dům, v němž po čas prodeje obilí šlechtic meškal, obklíčit hlídkami. Zde byl pán vyšetřován, bez průtahů se přiznal domnívaje se, že svým prohlášením

²²⁰ Itinerarium, p. 27.

²²¹ Itinerarium, p. 40-41.

unikne trestu. Proto tedy bez bázně pověděl vyšetřovatelům: „Zabil jsem hašteřivce, nad nímž jsem měl jako nad poddaným vlastnické právo. Po jeho zabití jsem dostal našemu zákonodárství, jež ustanovuje vyplatit určitou sumu za mrtvolu zabitého. Proto se mě ani nepokoušejte dotknout se svými hlídkami!“ Jeho protestu ovšem v městské radě vůbec nedbali, šlechtic byl vydán stráži a po uplynutí osmi dnů byl vyveden na náměstí a ukryt pod rudou látkou popraven. Gdaňští soudcové prý na šlechticovy námitky odpověděli, že v Polsku dle zvráceného práva sice pán poddaného vládne i nad jeho životem a smrtí, tak tomu ale není v Gdaňsku, kde pánem nad životem a smrtí je samotný pán všech pánů a tím je Bůh. Nic nepomůže, že bylo zapláceno za mrtvolu zabitého, neboť život se v Gdaňsku nedá nahradit penězi, ale pouze krví, jak je psáno - oko za oko, zub za zub. Kdyby tedy chtěl šlechtic těžit z polského práva, nesměl by vůbec opustit Polsko, nyní však budiž jasné, že musí zemřít.

Během Brandlova gdaňského pobytu se stal ještě jeden případ demonstrující tamní přísné zákonodárství, jež nedělá rozdíly mezi společenským stavem viníka a oběti. Mladý kníže Josef Lubomirski²²² podstoupil souboj s mladým panem Bielińským²²³, synem nejvyššího korunního maršálka, během této bitky byl těžce zraněn a uveden tak do nebezpečnosti ztráty života. Když se zvěst o souboji ve městě rozšířila, byl původce zranění hrabě Bieliński vyzván gdaňskými soudci k odpykání trestu a v případě úmrtí knížete Lubomirského jej měl stihnout nejvyšší trest. Kníže však naštěstí smrti unikl a díky zkušenosti lékaře byl vrácen plnému zdraví. Kdyby ovšem kníže Lubomirski zemřel, byl by hrabě Bieliński nelítostně odsouzen ke ztrátě hrdla, kterýžto přísný trest by nebyl udělen kvůli postavení zabitého knížete, ale díky spravedlnosti gdaňského práva, jež by zachovalo stejnou přísnost, i kdyby zabitým byl prostý člověk a vrahem šlechtic. Kdo totiž prolil krev, toho krev též musí být prolita bez rozdílu jeho společenského postavení.²²⁴

2.3.4. Bendery

Poslední rozsáhlá cestopisná pasáž deníku Caspara Brandla je věnována dobrodružné výpravě do Bender a popisu tamního vojenského tábora švédského krále Karla XII. Švédský král, jenž vyvázl z bitvy u Poltavy se 4 tisíci vojáků, neměl nyní u sebe více než 44 trabantů, 34 důstojníků a 55 jezdců, neboť mušketyři, kteří byli dříve ponecháni na stráži u hranice se sousedním Ruskem, byli do jednoho zajati. Vojáci neustále drželi hlídky, protože král prý

²²² Józef Lubomirski (1676-1732), nejmladší syn Stanisława Herakliusze Lubomirského.

²²³ Franciszek Bieliński (1683-1776, Brandl jej jmenuje „Pilinski“), pozdější nejvyšší korunní maršálek, syn nejvyššího korunního maršálka Kazimierze Ludvika Bielińského.

²²⁴ O situaci poddaných na Ukrajině a v Polsku a o Gdaňsku viz Itinerarium, p. 40-42.

s jistotou očekával vpád Rusů do Bender. Hranice Ruska či Ukrajiny (kterou ovšem zčásti drží Rus) je totiž odtud vzdálena pouhých 8 mil. Jako osobní stráž byli švédskému králi ze strany tureckého sultána uděleni janičáři, praví arabští šlechtici. Karel XII., jsa opuštěn svým vojskem, vyslal k sultánovi generála Poniatowského²²⁵, aby od něj získal 4 tisíce Švédů, kteří byli zajati Rusy, prodáni Tatarům a Turkům a nyní porůznu roztroušeni v tureckém vojsku. Na své každodenní výdaje dostával švédský král od sultána 100 imperiálů, z nichž byl vydržován jak Karel XII., tak také u něj prodlévající důstojníci a trabanti, a k obstarávání potřebných záležitostí byl určen jakýsi Žid. Přimo za hradbami Bender král dosud nebyl, v létě bydlí ve stanu a v zimním období byl pro něj a několik hodnostářů postaven dřevěný dům. Další důstojníci, trabanti a lidé nižšího postavení žili doslova v podzemí, neboť vybudovali jakési podzemní městečko trojúhelníkového půdorysu. Ve tvaru čtyřúhelníku vyhloubili příkopy jako základ příbytku, do každého rohu vsadili klády, jež pak pokryli dřevem a doškami. Došky mnohdy používají i k topení, neboť dřevo je zde velmi drahé. K vaření ve dne využívají prostranství mimo svá obydlí. Nezbytnosti pro obživu, k pití a ošacení poskytují markytáni nejčastěji židovského původu. Pivo v Turecku není k dostání, a proto je dovážejí, stejně jako víno, z tatarského území. Zatímco na jedné straně tábora prodlévají v podzemí Švédové, na druhé pak stojí Turci a střeží švédského krále, aby během nepřítomnosti tureckého sultána neodešel. Krátce před příchodem Brandlovy výpravy zemřel králův „biskup“²²⁶, k jehož honosně vystrojenému pohřbu se seběhlo mnoho tisíc Turků. Po jeho smrti měl švédský král ještě čtyři další kazatele, neboť po všechny týdny se kromě modliteb každý den odbývají také tři kázání. Deset dnů cesty je od Bender vzdálena Konstantinopol a od ní dalších deset dnů Jeruzalém, kam Karel XII. poslal jednoho velitele spolu se dvěma vojáky, aby se tam poklonili u svatého hrobu a vše pečlivě zaznamenali.²²⁷ Benderská pevnost, nacházející se v Moldávii a válečným právem podrobená Turecku, byla vybudována francouzskými inženýry, vydržovanými a placenými ze strany Turků. Na hradbách je umístěno celkem třicet děl, avšak ve skladech se zbraněmi je uloženo ještě mnoho dalších. Otcí Brandlovi bylo vyprávěno, že tato děla při příchodu švédského krále celkem třikrát vypálila burácivou salvu.²²⁸ Benderské hradby jsou podkopány a na různých místech jsou vloženy miny, někde dokonce i tři, neboť kdyby v případě nepřátelského útoku jedna

²²⁵ Stanisław Poniatowski (1676-1762), otec budoucího polského krále Stanisława Augusta Poniatowského. Reprezentoval u švédského krále již od r. 1702 zájmy polských nespokojenců. Když se po smrti Karla XII. r. 1718 vrátil do Polska, začal budovat rychlou politickou kariéru.

²²⁶ Petr Malmberg (1653-1710), hlavní dvorní kazatel Karla XII.

²²⁷ Na expedici po Středním východě (leden 1710 – červen 1711) byli posláni kapitán Cornelius Loos, kapitán Conrad Sparr a plukovník Hans Gyllenskepp. Na svých cestách, jež vedly mj. přes Istanbul, Alexandrii, Akru, Jeruzalém, Betlém, Jericho, Gazu, Damašek, zvětšovali podobu těchto míst.

²²⁸ Příchod Karla XII. do Bender a jeho uvítání dělovou salvou podrobně zachycuje Daniel Krman, s. 214.

mina selhala, měly situaci zachránit ty další. Aby místo s uloženou minou bylo zjevné, jsou na nich vsazeny červené sloupy.

Caspar Brandl se snažil v rámci daných možností vypátrat a vyzorovat co nejvíce skutečností. Vypráví, že v turecké části ležení se kuchař švédského krále, narozený ve Štrasburku, setkal s jistým Turkem jménem Weismich pocházejícím z Mohuče, který byl během obléhání Vídně zajat a odveden do Turecka. Dříve sloužil u bavorského vévody²²⁹ jako trabant, pak se stal trabantem či janičářem v Turecku, byl také obřezán a stal se pravým Turkem. Ač byl přinucen vyznávat mohamedánskou víru, činil tak prý jen navenek a v srdci zůstal dle svých slov pravověrným křesťanem, což ovšem, slovy otce Caspara, nestačí k dosažení spásy. Zatímco Brandl nechtěl v tomto prostředí prozradit svou pravou totožnost, štrasburský kuchař, vyznáním luterán, tomuto „Turkovi“ radil, aby ve svém pokročilém věku pevně věřil a myslel na věčnou spásu své duše a připomínal mu, že může mohamedánství uniknout, přemoci ho a utéci se k víře křesťanské. Otec Caspar podotýká, že za jeho pobytu v Benderech se přeběhlíka na pravou cestu přivést nepodařilo. Podle vyprávění kuchaře důvodem odpadlictví od křesťanství a přechodu na islám byly především drsné podmínky tamního žaláře a nutnost snášet časté bičování přes chodidla. Když se pak přeběhlíka ptali, jak se mu vede nyní, odpověděl, že výtečně a že dokonce za mzdu najímá sedm venkovanů, kteří pro něj a jeho sluhu obstarávají vše potřebné. Nešťastník také dobrovolně přiznal, že před obřízkou byl přinucen přísahat a zřici se nejen rodičů a křesťanských příbuzných, nejen víry, ale přímo Krista a celého křesťanství, ba dokonce i oné kapky krve ve svém těle, jež dosud tíhla k pravé víře. Tento proces se udál prostřednictvím tlumočnicka, neboť tehdy ještě tento konvertita turecký jazyk neznal. Jak pošetilé smýšlení!, povzdechne si Caspar Brandl.

K popisu Bender otec Caspar ještě připomíná, že městem protéká řeka Dněstr, jejíž pramen vyvěrá nedaleko polského Lvova, protéká Kamencem a nakonec se vlévá do Černého moře u města Bialograd.²³⁰ S velkým zaujetím je popisován turecký způsob chovu ušlechtilých koní. Když se naplní třetí rok jejich pastvy, je kůň přiveden do tmavé stáje, kam nepronikne slunce, ani měsíc, zkrátka žádné denní světlo. Na jednu nohu je koni uvázán řemen a je doširoka roztažen, aby nohy udržoval daleko od sebe. Takovým způsobem je kůň přivázán po celý den. Žebřík, na nějž se klade seno, bývá umístěn velmi vysoko, stejně jako píce, a to z toho důvodu, aby byl kůň nucen i při krmení držet hlavu zpříma. Po krmení je hlava koně utazena dvěma otěžemi a v tomto stavu musí opět zvíře setrvat celý den, kromě pěti nočních hodin, kdy si konečně může na vytoužené slámě odpočinout. Každý den jsou

²²⁹ Maxmilián II. Emanuel z rodu Wittelsbachů (1662-1726).

²³⁰ Dnešní Bilhorod Dnistrovskij na Ukrajině.

koni zvedána kopyta a několikrát se po nich udeří kladivem, aby tak kůň uvykl podkovám, a třikrát týdně je osedlán, aby se tomu naučil, později netrpěl a vše trpělivě snášel. Až po sedmi či osmi letech je kůň poprvé zajížděn.

Otec Caspar si všímá také muslimských žen, jež chodí vždy zahalené či závojem přikryté tak, že lze jen stěží spatřit kousíček obličeje či konečky prstů, jež jsou potřené červenou barvou. Tak se údajně běžně stává, že mnozí muži si berou za manželky ženy, jejichž tvář nikdy nespatri, a jestliže se jim nezalíbí, mohou ji zanechat i s přijatým věnem u rodičů. Manželek mohou mít tolik, kolik jich uživí. Mohamedáni nehrají kostky, levá strana u nich platí za tu čestnější, nikoli pravá. Kniha obsahující zákony a zásady věrouky se nazývá Al Koran, již napsal Mohamed. V této knize se věří v jednoho Boha a Mojžíš je v ní považován za velkého proroka. Otec Caspar vypráví, že samotný Mohamed byl otráven jedem podaným vlastním služebnictvem a je pohřben v Mekce, kam se z Bender vypravují četné poutě. Z dalších muslimských zvyklostí Brandl připomíná, že zákon mohamedánům zakazuje pít víno, pijí jen vodu smíchanou s medem nebo čaj či kávu s cukrem a vyhýbají se také vepřovému masu. Touto různorodou snůškou informací Caspar Brandl svůj výklad o Benderech a muslimských mravech uzavírá.²³¹

Také Itinerarium Daniela Krmana je plné cestopisných a historických údajů, jež v mnohém mohou doplnit Brandlovo vyprávění. Jedno zajímavé srovnání se nabízí např. při Brandlově pohrdavém popisu uherských obyvatel, jejich lenosti a prostotě. V Krmanově deníku samozřejmě podobné informace o Uhrech nenajdeme, s velmi podobným despektem se ale vyjadřuje o litevských venkovanech (na území dnešního Běloruska). Krman podotýká, že od chvíle, kdy přišli na Litvu, neuviděli zde žádného ptáka, ani zajíce či ovocné stromy ve vesnicích a městech, z čehož je možné poznat lenivost místních obyvatel.²³² Ti si ovšem tohoto Krmanova odsouzení nezasluhují, uvědomíme-li si, že po celou dobu dlouhé severní války přes jejich území přešlo několik armád.

V Brandlově deníku jsme byli svědky také několika kuriózních příběhů a zážitků, s nimiž se otec Caspar během svých cest setkal. Nejinak tomu je i v díle Daniela Krmana, kde za všechny jmenujme návštěvu jarmarku v pruském Královci. Zde Krman a jeho společníci potkali člověka, jenž bezbolestně vytahoval zkažené zuby, čemuž neodolala ani naše uherská výprava. Nejvíce zde ale Krmana zaujala anglická kobyly, která se po zaplacení dvou grošů

²³¹ Výklad o Benderech viz Itinerarium, p. 92-96.

²³² Krman, s. 60.

poklonila a vůbec uměla spoustu dovedností, které Daniel Krman dopodrobna rozepisuje v patnácti bodech.²³³

Zatímco deník otce Caspara přináší řadu informací o carovi Petru I., Rusku a ruských mravech, luterán Krman z pochopitelných důvodů věnuje větší pozornost švédskému králi Karlu XII., švédskému vojsku a barvitému líčení pochodu švédské armády směrem na Ukrajinu, kde se měla spojit s vojskem kozáckého hejtmana Mazepy. Krman neopomíná zmínit ani nesouhlas s tímto tažením ze strany mnohých švédských generálů, kteří prozíravě volili vyčkat na příchod druhé části švédské armády vedené generálem Löwenhauptem. O hejtmanu Mazepovi a kozácích přináší drobné informace i Caspar Brandl v souvislosti s cestou přes vypálené hejtmanské sídlo Baturyn, nikdy s nimi ale, na rozdíl od Krmana, nepřišel do přímého styku. Z vyprávění Daniela Krmana víme, že hejtman Mazepa se ke Švédům připojil 8. listopadu 1708 v městečku Gorki a Krman při této příležitosti přidává historku poznanou z vyprávění různých lidí, která se týká Mazepova mládí stráveného na dvoře polského krále Kazimíra. Krman popisuje Mazepu jako sedmdesátiletého muže hrozně tváře, přitom však znalého latiny, polštiny a ruštiny, jenž je ohromně bohatý díky ročním platům cara a polského krále, svým velkým důchodům a daním poddaných. Vyprávění o Mazepovi plynule přechází do výkladu o kozácích, jejich povstáních proti polskému králi a následném hledání pomoci u carské Výsosti. Podrobněji je věnována pozornost popisu území obývanému kozáky, tzv. „Kozákie“, a rozdělení kozáků na záporožské, boguminské a donské. Krman také vypráví o okolnostech přestupu hejtmana Mazepy na švédskou stranu a jeho zradě vůči ruskému carovi, která měla za následek zničení Baturynu a jiných hejtmanských sídel.²³⁴ Velmi cenný je Krmanův popis švédského ležení u Poltavy, obléhání města a následné bitvy s ruským vojskem, jež skončila katastrofální porážkou švédské armády, nucené se dát na překotný ústup směrem k Dněpru a dále na turecké území.²³⁵ Po přechodu Dněpru u Perevoločné Švédové postupovali přes Divoká pole a Záporoží, jehož obyvatele Krman přirovnává k Amazonkám, které kdysi obývaly Skýtii sousedící údajně s Dněprem. Hlavním sídlem Záporožců je Sič a Daniel Krman měl možnost seznámit se s tamním knězem, jenž zdůrazňoval zbožnost místních lidí, zmiňoval se o dlouhých postech dodržovaných všemi kozáky a Rusy a podotknul, že Záporožci všichni do jednoho nemají ani manželky. Již bylo řečeno, že během cesty do Bender švédské vojsko postupovalo obklopeno houfů prodávajících Tatarů, o jejichž původu a dějinách Daniel Krman podává podrobnější výklad.

²³³ Krman, s. 39-40.

²³⁴ Krman, s. 105-110.

²³⁵ Obléhání Poltavy a bitva viz Krman, s. 155-180.

Popisuje, že krymští Tataři jsou většinou nevládného vzhledu, nízké postavy, mají plochý nos a široké tváře, hlavy kromě temene oholené do tvaru koňské podkovy. Od dětství se učí jezdit na koni, místo domů používají vozy přikryté kožešinami. Nikdy prý neumývají nádobí, naopak špínu a nečistotu přímo vyhledávají, místo aby se jí stranili. Jejich manželky se podobají cikánkám a dokud údajně neporodí dítě, nejsou ze strany svých mužů považovány za právoplatné manželky a ani rodiče jim nedávají věno. Kromě krymských Tatarů ještě Krman rozlišuje Čerkesy, Čeremisy a Kalmyky. Uvádí, že všichni si jsou velmi podobní, takže by se člověk mohl domnívat, že pocházejí z jedné matky.

Po příchodu k Benderům Karel XII. rozbil při samém vstupu do předměstí švédský tábor, o němž, na rozdíl od Brandlova Itineraria, nenacházíme v Krmanově deníku žádné podrobnější zmínky, a to patrně z důvodu, že Krman se již v tomto městě dlouho nezdržel a během jeho krátkého pobytu se zde ještě Švédové nestačili plně „usadit.“ Daniel Krman zavítal, především z vážných zdravotních důvodů, také za hradby města, kam se Caspar Brandl neměl příležitost podívat. V Benderech, položených na břehu řeky Dněstru, si tak mohl luterán prohlédnout hrad, turecký chrám, kupecké domy a sledoval také mravy místních obyvatel. Pod hradem Krmana zaujaly veřejné lázně, jejichž popisu věnuje větší pozornost. Stejně jako Brandl, ani Krman necítí potřebu se o Turcích, coby nekřesťanech, vyjadřovat hanlivě a s pohrdáním. Naopak uvádí, že v rozhovoru zachovávají důstojnost, mluví málo a to vždy promyšleně a s vážností.

Deník Daniela Krmana se zdá být více než vhodným srovnávacím a doplňujícím pramenem, jenž napomáhá k porozumění leckdy kusého Itineraria Caspara Brandla. Je zajímavé sledovat oba autory častokrát se pohybujícími na stejných místech (ovšem s ročním časovým odstupem) a srovnávat, které ze spatřovaných skutečností se zdály pro každého z nich zaznamenáníhodné. Ač je Brandlovo dílo mnohem kratší a nedovedeno ke konečné podobě, přesto si s Krmanovým deníkem v ničem nezádá a obzvláště ve svých výpravných a ucelenějších částech se mu i plně vyrovná.

2.4. Výklady o nekatolických vyznáních a sektách

Již několikrát bylo zmíněno, že premonstrát Caspar Brandl věnoval během svých cest velkou pozornost náboženským vyznáním, s nimiž měl možnost se seznámit, a tyto věroučné výklady či polemiky zahrnují podstatnou část Brandlových zápisků. Na různých stránkách deníku se setkáváme především s postřehy týkajícími se pravoslaví a luteránství, k němuž se vrací i v závěrečné části svého díla, jež je zcela zasvěcena výčtu a různě obsáhlé charakteristice poznanych náboženských směrů.

2.4.1. Východokřesťanské církve

Pasáže s výklady o pravoslaví či uniatské církvi nacházíme na různých stranách Brandlova rukopisu, především těch, jež jsou zasvěceny putování přes území východní Evropy a popisům zvyklostí v ruské říši cara Petra I. V závěrečné části deníku, cele se věnující náboženské problematice, se již téma pravoslaví a uniatství neobjevuje.

Vyprávění o ruských mravech začíná popisem pravoslavné mše a přijímání svátosti oltářní.²³⁶ Když věřící vcházejí do chrámu, nepokleknou, ale hluboce se celkem dvanáctkrát pokloní křížující se latinským křížem. Nejprve se pokloní směrem k svatostánku, pak napravo, nalevo a pak celému Rusku. Kněz zvaný pravoslavnými pop, prý slouží mši jen o svátcích a v neděli, kdy po skončení obřadu předčítá svým věřícím úryvky ze svatého Jana Zlatoústého nebo svatého Jeronýma, je-li ovšem vzdělanější, sám připraví vlastní duchovní cvičení. K breviáři popy povinnost neváže kromě dne předcházejícího před sloužením mše. Pokud někdo (jako Brandl na blíže nespecifikovaném místě „v uherských horách“ roku 1709) chce, aby byla mše sloužena i v jiný den, musí zaplatit 15 polských grošů a žádost je povinen předložit o den dříve, aby kněz ještě přečetl breviář a zdržel se také manželské povinnosti. Kněží během mše přijímají mnohokrát hostii k počtě svatých, jimž je obřad zasvěcen. Jedna hostie je povinná, druhá na příklad za Pannu Marii, třetí za sv. Mikuláše, další za Carský Majestát, za přátele atd. Celkem tak kněz přijme devět hostií, které všechny posvětil ve jménu těch či oněch svatých, ve prospěch těch či oněch lidí, a kteréžto všechny hostie nepřijímá před hlavním oltářem, ale u malého oltářku nacházejícího se na evangelijní straně kostela. Hostií je maličký, pečený, kulatý chléb zhruba ve tvaru vlašského ořechu. Je-li v kostele přítomna nějaká váženější osoba, dá jí kněz po skončení bohoslužby také kousek chleba, nikoli však posvěcený. Pravoslavní kněží, popi, požívají vcelku malé úcty a jsou obdařeni jen málo privilegii, jež by je rozrůznily od laiků. Pop je pouze tolikrát pozdraven laickou osobou, kolikrát ji pozdraví on. Jediným znakem, který kněze odlišuje od světských osob, je pokrývka hlavy ve tvaru jakési koruny. Jinak oblečením a chováním se podobají nejprostším venkovanům a nebrání se ani polním pracím či pasení dobytka, jak jsme se přesvědčili v příhodě popsané již výše. Otec Caspar se velmi pozastavuje nad nevzdělaností pravoslavných kněží, kteří neumějí latinsky a bohatě stačí, umí-li číst a psát ve svém ruském písmu. Výjimkou jsou pouze členové basiliánského řádu, kteří nejenže znají latinu, ale jsou vzděláni i v jiných vědních oborech. Basiliáni jsou také zavázáni slibem cudnosti a nemohou se tak ženit. Jiným kněžím je dovoleno žít (dle příkázání sv. Pavla) ve svazku s jednou ženou

²³⁶ Itinerarium, p. 25, zde také Brandl odkazuje na další strany svého deníku, p. 31-46.

a Caspar Brandl pozoruje, že jejich ženy, vybrané z ruského národa, jsou velmi krásné. Stoupenci této víry, mezi něž náleží i carská Výsost, vyznávají řecký ritus, a proto jsou římskou církví označováni jako schismatici, neboť jejich víra je bludná především v otázce boží podstaty, když popírají, že Duch Svatý pochází z Otce i Syna. Církevní obřady probíhají v jejich mateřském ruském jazyce, jak se otec Caspar mnohokrát sám přesvědčil a bylo mu tak umožněno pozorovat všechny zvláštnosti tohoto vyznání, mezi něž patřilo již zmíněné přijímání kvašeného chleba a jiné podivné ceremonie. Věřící přijímají pod obojím způsobem následovně. Kousíčky posvěceného chleba jsou kladeny do kalichu s posvěceným vínem, po čemž ctihodný pop stojící u malého oltářiku, oděný v pluvíálu, štóle a albě, lžící nabírá z kalichu směs chleba a vína a podává je k přijímání. Pop sní pak to, co v kalichu zůstane. Svátost zpovědní dodržují také, ovšem není tolik přísná jako u katolíků, neboť při velkém množství lidí získávají rozhřešení čtyři, pět i více věřících současně.

Dále se Brandl zmiňuje o „jiných“ Rusech, kteří se nazývají uniaté a jsou Římem tolerováni, neboť společně s katolíky připouštějí původ Ducha Svatého z Otce i Syna. Díky laskavosti papeže mohou však zachovávat řecký ritus, stejně jako používání kvašeného chleba při eucharistii. Uniatské bohoslužby jsou konány v ruském jazyce. Stoupence této tolerované církve je možné potkat na polských hranicích a Ukrajině, ale také přímo v Polsku, v okolí Jaroslavi či ve Lvově. Otec Brandl k nim řadí i horaly pobývající v uherských horách (Karpatech), přes které putoval dvakrát v roce 1709. Tito horalé požívají výhradně ovesný chléb a jsou mu natolik přivyknuti, že jiný, dokonce i pšeničný, odmítají. Uniaté mají své biskupy stejně jako katolíci. Biskupové tohoto vyznání nemají manželky, a to proto, že této hodnosti dosahují pouze členové basiliánského řádu, kteří jsou zavázáni slibem čistoty. Co se týká prostých kněží, Brandl připomíná, že se mohou oženit před přijetím kněžského svěcení a později již nemohou být nuceni k tomu, aby své manželky opustili. Pokud již ale byli vysvěceni, neodvažují se oženit, popřípadě po smrti manželky podstoupit druhý sňatek. Kněží mají mezi sebou rozděleny farnosti. Přijímají pod obojím způsobem, stejně jako pravoslavní. Ve Lvově Brandl vyznamenal, že po svatém přijímání věřící se založenými pažemi třikrát v čele s knězem obejdou oltář. Poté jim kněz připomene, aby se sedm dní radovali v Pánu a dalších sedm dní aby se postili. Caspar Brandl měl možnost blíže se seznámit s jedním uniatským biskupem, jenž byl mužem velmi vzdělaným, hovořícím devíti jazyky, jenž také Brandla seznámil s důležitými argumenty použitelnými v polemikách s heretiky. Jednalo se o člena basiliánského řádu²³⁷, jenž kdysi studoval v Praze teologii u otce Donnera a později také

²³⁷ Brandl se o tomto basiliánovi zmiňuje v Itinerariu na p. 30 (zde vypravuje o chování Petra I. v polockém klášteře), 36 (výklad o schismatu), 58 (příběh o Apostatovi, zde uvádí basiliánovo jméno „Camintzky“). Zřejmě

v Římě. Tento učený basilián Brandlovi podal výklad o počátcích schizmatu, jenž otec Caspar interpretuje následovně.²³⁸

Za časů římského (tzn. byzantského) císaře Konstantina Paleologa, sídlícího v Konstantinopoli, žil patriarcha Focius, jenž se u tohoto císaře dovolával toho, aby tam kde sídlí nejvyšší soudce světský, sídlil i ten duchovní. Nejvyšší hlavou církve tedy nemá být uznáván římský biskup, ale konstantinopolský patriarcha. Proto tedy Focius svolal patriarchy florentského a alexandrijského, aby jim předložil svůj návrh a dodal, že je velmi nevhodné, aby řečtí patriarchové podléhali jurisdikci římského biskupa, který je navíc heretikem, neboť při svatých mších užívá formule „jenž pochází z Otce i Syna“ a to není tradováno apoštoly. Proto také patriarcha Focius papeže exkomunikoval, na což papež brzy odpověděl exkomunikováním Focia. Císař Konstantin se do těchto sporů nechtěl vměšovat, neboť se jednalo o záležitosti duchovní. Spor vyvrcholil na florentském koncilu, kde bylo opět rozhodnuto, že nejvyšší hlava církve a spolu s ní i jurisdikce zůstane při svatopetrském stolci v Římě a zároveň ti opačně smýšlející zde byli i s patriarchou Fociem prohlášeni za schizmatiky, kterýž rozkol přetrvává až do dnešního dne.²³⁹

Pak se Brandl opět vrací k pravoslaví a připomíná, že k netolerovaným schizmatikům patří i obyvatelé Ukrajiny, tedy kozáci a jejich vůdce Mazepa. Své kněze nazývají stejně jako Rusové popy, což prý, jak se otec Caspar dověděl, znamená totéž co „velitel“. Brandla především zaujalo dodržování velmi přísných postů, během nichž se pravoslavní zcela zdržují požívání masa i mléčných produktů, másla, sýra a vajec, neboť pocházejí z krvavých zvířat. Nezbytnou součástí obživy je pro ně v těchto dnech, stejně jako pro Rusy a na některých místech i pro Poláky, zelenina, kořeny a náhražka za máslo, kterou získávají lisováním oleje ze lnu, konopí a máku. Postní období dodržují natolik přísně, že by raději volili zemřít než půst porušit.²⁴⁰

se jedná o basiliána jménem Petrus Kamiensky, jenž byl 26. 5. 1669 přijat do papežského semináře v Praze, tehdy mu bylo 19 let a mluvil prý „polonice, germanice, sclavonice, italice“ (viz FLOROVSKÝ, Antonín V.: Čeští jezuité na Rusi, Praha 1941, s. 70).

²³⁸ Itinerarium, p. 36.

²³⁹ Tento Brandlův výklad o počátcích schizmatu je třeba poopravit. Za časů patriarchy konstantinopolského Fotia (820-891) ve skutečnosti vládl Michael III. (840-867), kdežto Konstantin XI. Dragases Palailogos byl posledním byzantským císařem v letech 1405-1453. Fotios se s císařovou podporou angažoval v misií mezi Rusy, Bulhary, na Velké Moravě a u Chazarů. V případě Bulharska však došlo k dalšímu konfliktu s Římem, který si nárokoval jurisdikci nad tímto územím. Fotios se zde setkal s tím, že západní misionáři vkládali do slov vyznání *filioque* a reagoval okružním listem východním patriarchům, v němž exkomunikoval papeže.

Římskokatolická církev vidí v tomto okružním listě příčinu schizmatu. Co se týče Brandlovy zmínky o florentském koncilu, ten se konal až v letech 1439-1443 a jeho cílem bylo dosáhnout opětovného sjednocení západní a východní církve.

²⁴⁰ Itinerarium, p. 40.

Své poznání východních křesťanských církví Caspar Brandl doplnil dalšími postřehy, které získal během svého pobytu ve Lvově. Zaznamenává, že v tomto městě sídlí nejen katolický arcibiskup, ale také arcibiskup arménský a pravoslavný metropolita. Tito poslední jmenovaní podléhají patriarchovi konstantinopolskému. Krátce se Brandl věnuje charakteristice arménské víry, jež se v otázce boží podstaty neodlišuje v žádném bodě od víry katolické, liší se pouze ve věcech formálních, které ovšem ještě neznamenají rozdíl v pojetí víry. Proto jsou Arméni tolerováni a nejsou považováni za schizmatiky. Jejich formální odlišnost spočívá především v užívání kvašeného chleba při eucharistii a také v tom, že ženy bývají v chrámu odděleny od mužů.

Brandlovy poznámky o východních křesťanských církvích jsou v deníku neucelené, občas se opakují a vracejí k jednou již probranému tématu. Otec Caspar si byl možná vědom svého poněkud nesystematického výkladu, a proto na závěr ještě souhrnně podává šestnáct základních bodů, v kterých se pravoslaví liší od katolické církve.²⁴¹ K předchozím postřehům dodává, že dle mínění východokřesťanských vyznavačů byli jejich předkové obráceni ke Kristu apoštolem Ondřejem. Popírají, že Duch Svatý pochází od Otce a Syna.²⁴² Tvrdí také, že při křtu je zásadní trojí ponoření.²⁴³ Znovu se Brandl na tomto místě vrací k otázce svatého přijímání, k němuž prý mohou být připouštěny děti od sedmi let.²⁴⁴ Otce Caspara dále překvapilo, že biřmovat může každý kněz, nikoliv jen biskup.²⁴⁵ Poté se Brandl opět zaobírá otázkou manželství kněží a velmi přísnými posty, jež jsou pravoslavnými dodržovány. Katolického kněze zaujaly také tři otázky, jež jsou pokládány při obřadu svěcení na kněze: Máš ženu? Umíš číst? Máš 100 polských zlatých pro biskupa? Pokud jsou zodpovězeny kladně, adept je připuštěn k obřadu.²⁴⁶ Z dalších východokřesťanských odlišností Brandla zaujalo odmítání očištění, přestože se věřící také modlí za zemřelé. Pravoslavní prý tvrdí, že žádný zemřelý se před dnem všeobecného vzkříšení netěší představě věčného blaženství. Jisté rozdíly otec Caspar shledal také při konání svátosti křtu, při jehož průběhu ho zaujalo trojí ponoření, jak bylo již výše zmíněno. Dítě je hned po narození umyto a neseno do kostela, aby

²⁴¹ Itinerarium, p. 45-46.

²⁴² Pravoslavní sdílejí víru v jednoho Boha, který je trojjediný. Zdrojem Božství je v Božské Trojici Bůh Otec, z Otce pochází Bůh Syn, z Otce pochází i Duch Svatý.

²⁴³ Třikrát ve jménu tří Osob Nejsvětější Trojice, třikrát na památku tří denního Kristova pohřbení a Jeho následného vzkříšení.

²⁴⁴ Právo účastnit se eucharistie má pokřtěný a myrem pomazaný (v západní církvi biřmovaný) pravoslavný křesťan bez ohledu na svůj věk. Myropomazání se provádí zpravidla hned po křtu, a to i u malých dětí, jež tak mohou přijímat již od nejtěššího věku.

²⁴⁵ Na rozdíl od římskokatolické církve, kde biřmování může vykonat pouze biskup.

²⁴⁶ V pravoslavné církvi jsou tři stupně svěcení církevních představených – biskupové, kněží a jáhni, z nichž poslední dva se mohou před svěcením oženit. Po vysvěcení se duchovní již oženit nemůže. Na biskupa však může být vysvěcen pouze mnich.

zde bylo pokřtěno. Narodí-li se slabé, je pokřtěno okamžitě na místě. Při křtu se věřící mnohokrát křižují a na konci obřadu je pokřtěnému pověšen na krk zlatý, stříbrný nebo olovený přívěšek, který musí nosit jako znamení křesťanství po celý svůj život. Tepelský premonstrát si všímá velké zbožnosti pravoslavných věřících, neboť o nedělích a svátcích údajně chodí třikrát do kostela, do něhož nikdo nevstoupí, aniž by se dříve nevykoupal, a proto také četní věřící zůstanou stát již u kostelních dveří. Uvnitř kostela je jen málo lavic a mnozí tak musí stát, přičemž si také obnaží hlavy. Při modlení několikrát vysloví „Gospodi pomiluj“, hluboce se pokloní a pokřižují po latinském způsobu. Uctívají obrazy svatých, ale pouze ty namalované, nikoli sochy, jež pokládají za Bohem zakázané. Kromě obrazů Krista, Panny Marie a svatých apoštolů se v pravoslavných chrámech nachází jen málo obrazů. K hlavním východokřesťanským svatým náležejí sv. Jan Evangelista, sv. Jiří a sv. Mikuláš, jenž je patronem celého Ruska, a před jejich obrazy věřící padají na kolena. Podél cest se dle dalšího Brandlova vyprávění pravidelně nachází mnoho křížů, někdy je možné jich spatřit i na jednom jediném kmeni pět či deset, a kolemjdoucí se před nimi křižují a hluboce klanějí. Obrazy, ať jsou sebekrásnější, neuctívají, pokud nejsou zhotoveny osobou jejich vyznání. V souvislosti s vyprávěním o zbožnosti věřících otec Caspar připomíná, že k přijímání nejsvětější svátosti v pravoslavné církvi neodchází v dnech, kdy se jí maso, ale pro větší důstojnost pouze v těch dnech, kdy se jí ryby, a mnozí věřící se snaží ovládat sami sebe, aby toho dne již nehřešili. Brandl také nachází alespoň jeden prvek v otázkách věrouky, v němž se pravoslaví shoduje s katolictvím, a to sice víru v transsubstanciaci.

Tímto shrnutím mnohdy opakujícím to, co již bylo vysloveno na jiných stranách deníku, otec Caspar své vyprávění o východních křesťanských církvích končí a dále již se k nim nevrací. Z předchozích řádků je patrné, že Brandl nerozlišoval vždy důsledně, zda se jeho výklad týká církve pravoslavné či uniátské, do značné míry mu obraz obou těchto církví splývá, což se především týká jeho postřehů týkajících se východokřesťanských světských kněží a členů basiliánského řádu. Vůči řadovému kněžstvu Brandl, coby vzdělaný katolický kněz, pocítuje jistou nadřazenost a snad i pohrdání jejich nevzdělaností a chováním na úrovni prostých venkovanů, od nichž se ostatně nijak výrazně neodlišují. Caspar Brandl se bezesporu setkal s pravoslavím poprvé, je znát, že východokřesťanská liturgika je pro něj nová a se zájmem se zúčastnil i několika církevních obřadů. Jeho výklad má víceméně charakter popisný, Brandl se na stranách deníku nepouští do žádné věroučné polemiky s pravoslavím, s jakou se často setkáváme při jeho setkáních s vyznavači církví protestantských. V tomto směru je třeba vést v patrnosti, že při setkáních s německými protestanty nebyl otec Caspar blokovan jazykem, kdežto na cestách po východní Evropě kvůli vlastní neznalosti

slovanských jazyků a neznalosti latiny či němčiny u tamních kněží Brandl nemohl zapřádat s místními křesťany učené debaty a byl tak odkázán pouze na vlastní pozorování.

Velké množství zpráv o pravoslavné a uniatské církvi přináší také deník Daniela Krmana, jehož poznámky se často shodují s Brandlovými postřehy, v mnohém je ale také doplňují. To je dáno především jazykovými možnostmi Krmana, jenž se bez větších problémů pouštěl do rozhovorů s ruským kněžstvem, a tyto pasáže v jeho deníku nám svým charakterem mohou v leccems připomenout Brandlovy věroučné polemiky se stoupenci luteránského vyznání. Stejně jako v zápiscích otce Caspara i u Krmana postřehneme určitý despekt vůči ruským kněžím, jejichž mimořádnou nevzdělaností byli oba cestovatelé zaskočeni. Již bylo řečeno, že i Daniel Krman si všímá rozdělení ruské církve na uniatskou a schismatickou, avšak na rozdíl od Brandla podrobněji zaznamenává, jak k tomuto rozdělení v 16. století došlo. Připomíná, že bližší přátelství s papežem není proti myslí ruskému carovi Petru I., který s ním chtěl dojednat především spojenectví proti společnému nepříteli křesťanů, Turkům, a neprotivil se ani myšlence unie s římskou církví. Car Petr dokonce vpustil do své říše i jezuity.²⁴⁷

Poprvé měl Daniel Krman možnost navštívit ruskou bohoslužbu v městě Krupka (v dnešním východním Bělorusku, za Krmanových časů součást litevského knížectví), kde také rozmlouval s místním knězem, popem, člověkem velmi nevzdělaným, jenž prý neuměl ani pořádně číst ruské písmo a stěžoval si na jeho obtížnost. Latinsky neuměl ani číst, ani mluvit, svým oděvem se vůbec nelišil od venkovských obyvatel. Při bohoslužbě stál u oltáře za závěsem, něco zpíval a sbor mu odpovídal: Hospodi, pomiluj. Poté vzal kadidelnici, s níž se nakláněl k jednotlivým obrazům svatých, po čemž vynesl patěnu s kalichem. Lidé přinášeli malé svíce a zapalovali je na počest svatých. Tento kostel v Krupce náležel církvi uniatské, neboť se v něm konala procesí s vyzváněním zvonů, když se posvěcený chléb vynášel z kostela k nemocnému a když se od něj kněz vracel zpět do kostela. Krman měl při porozumění východnímu křesťanství v porovnání s Casparem Brandlem nespornou výhodu v tom, že se bez větších obtíží naučil během své výpravy číst cyrilici, do níž ho zasvětil jistý kněz ve městě Kričev. Své znalosti Daniel Krman prohloubil v ukrajinském městě Romny, kde se setkal s církevním kantorem, nazývaným diakon, jenž jej ve čtení ruského písma vyškolil během dvou dní. Od zdejšího kněze Teodora Janovského si za sedm rýnských zlatých obstaral žaltář, při jehož čtení upozoroval, že dcery slovenské řeči, řeč polská a ruská, si nejsou navzájem vzdálené. V Romnym se Krman v rozhovoru s knězem a jinými věřícími

²⁴⁷ Krman, s. 49-50.

dozvěděl další skutečnosti o pravoslavné církvi. Kyjevský metropolita prý přijímá potvrzení a požehnání od patriarchů konstantinopolského, jeruzalémského a antiochijského. V Kyjevě patriarcha každoročně exkomunikuje římského papeže. Do ruského jazyka jsou přeloženi a tiskem vydáni řečtí otcové, v ruštině je také celá bible a kromě ní mají i velký svazek kázání na všechny neděle a svátky po celý rok. Kázání se u pravoslavných odbývá jen na Vánoce, Velikonoce a Letnice, a to proto, aby kněží nevyužívali příležitosti hromovat na své posluchače a aby se neoddávali citům. O nedělích se nejprve zpívají litanie, pak se přečte epištola a evangelium, slouží se mše, při níž se přijímá svátost oltářní pod obojím způsobem. Dále Krman potvrzuje Brandlovy postřehy o úctě pravoslavných k Panně Marii, sv. Michalovi a Mikulášovi a o ženitbě kněží, jimž se povoluje manželství, nikoli však druhé v pořadí. Kněžskou hodnost je prý možné získat pomocí úplatků a peněz daných světské vrchnosti. Kněží jsou podřízeni světskému právu, nemají farní domy ani pole, živobytí a oděv si musí obstarávat nejen ze skromných vedlejších příjmů, ale také z vlastních polí a kupčení. Stejně jako otce Caspara zaujalo Krmana přísné zachovávání postů, které drží po čtyři týdny v adventu, před Velikonocemi a v létě, kdy jedí pouze ryby, kapustu, chléb a olej, zdržují se masa, mléka, sýru a másla. S pohoršením Krman podotýká, že někteří kněží neumí číst ani ruský jazyk, přesto ale dosáhli u vrchnosti kněžského úřadu. Sám kněz v Romnym, jehož nazývají protopop, byl prý takový a kněžskou hodnost obdržel, ač byl předtím pouhým občanem, nikoli nejpřednějším, ale velmi bohatým. Pokud někdo jakéhokoli jiného vyznání přestupuje k jejich víře, musí být znovu pokřtěn podle jejich obřadů. V nedělích se v kostele rozdávají tzv. proskury, které musí péct sám kněz používaje k tomu říční vodu, čerpanou pouze v určitý čas a na určitém místě, mouku přinášejí sami obyvatelé, kteří chtějí mít tyto malé koláčky a často dokonce kněze bijí palicemi, pokud je nepodává tak často, jak by lidé chtěli. V Romnym Daniel Krman zapředl rozhovor s místním popem Teodorem v době adventního postu, kdy jej navštívil zrovna ve chvíli, když kněz obědval. Pop Teodor Krmana přizval k svému postnímu jídlu, což Krman s díky odmítl vysvětlením, že se toho dne postí, na což pop namítl, že pravoslavní také drží půst, přesto však jedí. Tím byla započata bouřlivá debata o charakteru postu, který luteráni neváží k určitým dnům, obřadům a výběru jídel, ale nejlepší je dle nich půst duchovní, během něhož se každý postí i od páchání hříchů. Na to samozřejmě pop nemohl přistoupit, a tvrdil, že pravoslavní díky svým přísným postům zasednou po pravici Boží a budou obývat království nebeské. Mnohem vzdělanější Krman začal argumentovat biblickými citáty, čímž přivedl nebohého Teodora k zoufalým reakcím a odmítání, že nechce Krmanovo vysvětlování a že nikdy neposlouchal teologii a dost má katechismu. Dokonce si prsty zacpával uši a neustále opakoval svá odmítavá slova. Krman,

vida zvrácené chování tohoto člověka, poděkoval, že byl tak zdvořile přijat a dodal, že bude jiným vyprávět, jak učení a zdvořilí jsou ruští kněží. Pop Teodor se totiž také přiznal, že nemá vlastní bibli, ale půjčuje si ji od svých posluchačů. Krman mu hrozil, že bude rozhlašovat, jak se pop celý den potuluje po náměstí, hýří, vyvolává hádky, kupčí, nemá žádné knihy, jiné poslouchá se zacpanýma ušima a že takovou opovážlivostí chce napodobovat chování pokorného Krista. Teodor se zalekl, že vyjdou na světlo jeho slova, jimiž urazil švédského krále, královské úředníky a evangelickou církev, a proto začal Krmana zdržovat a prosit, aby o tom s vojáky nemluvil, neboť jej nedávno zbili. Krman ho však neuznal za hodna dalšího rozhovoru a odešel.

Další věroučnou debatu Daniel Krman zapředl s mnichem, dvorním knězem hejtmana Mazepy, tentokrát na téma vzývání svatých. Mnich prý po mnoha neslaných slovech rozhovor zakončil pravíc, že i když vzývání svatých nepomůže, přece jen nemůže ani uškodit, na což Krman odpověděl, že škodí jejich spáse i Boží slávě. S tímž mnichem se luterán také pustil do rozhovoru o pravosti náboženství a otázan na povinnosti evangelických farářů vyložil, jaké a jak velké tyto povinnosti jsou. Mnich začal vyprávět o pokusu sjednotit ruskou církev s luterány a předložil jakýsi rukopisný spisek odeslaný královeckým theologům, napsaný Feofanem Prokopovičem.²⁴⁸ Na základě tohoto spisu je dle Krmana snadné vyrozumět, že tuto unii je možné si více přát, než v ni doufat. K besedujícímu Krmanovi a mnichovi se připojil také jakýsi ukrajinský šlechtic, jenž chvíli Krmana trpělivě poslouchal, potom ale pověděl: „Já nechci vaše chvályhodné náboženství, ale raději chci s ostatními, co zbožně vzývají nejblahoslavenější Pannu Marii, naši velkou bohyni, umřít, umřít, umřít!“²⁴⁹

V Romnyn si Krman všímá i zbožnosti prostých obyvatel, jejíž projevy pozoroval u hospodyně, v jejímž domě byl ubytován. Každé ráno a večer žena stanula u dveří před obrázky sv. Michala a Mikuláše, klaněla se až ke kolenům, křižovala pravou rukou a odříkávala při tom ruskou modlitbu opakujíc ji celkem třikrát. Matku po pořádku následovaly děti. Při vcházení do kostela někteří věřící se vestoje několikrát pokřižovali, jiní padli na kolena a dotýkali se hlavou země a několikrát to opakovali. Na svátek sv. Mikuláše se lidé za vyzvánění všech zvonů scházeli v kostelech, které zdobili množstvím hořících svíček. Byl zde vyložen obraz sv. Mikuláše, který věřící líbali. Po skončení mše jedli proskury nebo si je odnášeli domů. Této pobožnosti se prý zúčastnilo i švédské královské Veličenstvo se svými ministry. Dále v tomto městě Krman zaznamenává průběh pravoslavného pohřbu jednoho

²⁴⁸ Feofan Prokopovič (1681-1736), pomocník cara Petra I. při kulturních a církevních reformách, rektor kyjevsko-mogilevské akademie, arcibiskup novgorodský.

²⁴⁹ Krman, s. 171.

ministra hetmana Mazepy. Stejně jako Brandl si všímá velké úcty projevované vůči carskému Majestátu, před jehož podobiznou věřící skloní hlavu až k zemi, křižují se a několikrát pokloní.

Věřoučný rozhovor vedl Daniel Krman také v ukrajinském městě Hadači, kde se setkal s mužem průměrně znalým latiny, o němž pop tvrdil, že má titul doktora theologie. V Krmanově přítomnosti ale muž odmítal tento titul přijmout, když sám viděl, že svou vzdělaností nestačí na obranu vzývání svatých. Krman navštívil místní kostel, kde se konal pohřeb dítěte hospodáře, u něhož byl ubytován. Kněz prý vykonával obřad čtením a zpíváním, vměšoval se do hloučku žen obklopujících rakev a před zraky všech přítomných objímal jakousi ženu. Místní muži a ženy se usmívali, Krmana a jeho doprovod ale zachvátil úžas, že se kněz tohoto činu odvážil při pohřebním smutku a to přímo před očima všech, aniž by se odvrátil. Povahu ostatních tak prozradila opovážlivost jednoho. Jak nám tento Krmanův zážitek připomíná ohromení a pohoršení otce Caspara nad chováním pravoslavného kněze ve vsi Sobotka na ukrajinsko-uherské hranici!

V dalších projevech pravoslavného vyznání, jako učení o Nejsvětější Trojici, křtu či svatém přijímání, se Krmanovo vyprávění příliš neodlišuje od pozorování otce Caspara, a proto jim zde nebude věnována větší pozornost.²⁵⁰

Oč jiný charakter, v porovnání s Brandlovými popisnými záznamy o východním křesťanství, mají v deníku otce Caspara poznámky o církvích protestantských, především luteránství (s nímž se zajisté nesetkal poprvé a je snad možné předpokládat, že základními argumenty pro polemiku s luterány byl vybaven již dříve, v každém případě během svých cest je dále zdokonaloval), se můžeme přesvědčit v jeho vyprávění o kapucínovi apostatovi, s nímž se setkal v Lübecku, a v závěrečném věroučném výkladu, jenž je opět z větší části zasvěcen protestantským církvím a vrací se v něm k počátku své cesty, tedy k letům 1707-1708 stráveným v německých zemích a v Gdaňsku.

2.4.2. Kapucín apostata

Do Lübecku otec Caspar dorazil po nepříliš vydařené cestě do Švédska a jeho společník, pan Ruland, zde navštívil své příbuzné. Na svátek svatého Jana Křtitele byl pozván k jakémusi důstojníkovi, panu Puchwaltovi, na oběd a otec Brandl se s laskavým svolením hostitele dostavil taktéž. Tento pán si Brandla svou bohatou hostinou a štedrou duší natolik zavázal, že otec Caspar se rozhodl oproti původním plánům zdržet ve městě o dva dny déle. K obědu se dostavili také druhého dne, 15. června 1708, kdy bylo jedním z Brandlových

²⁵⁰ Krmanovo vyprávění o pravoslaví viz Cestovní deník, s. 94, 118-126, 136-140.

sluhů vyzraženo, že otec Caspar je katolíkem, naštěstí ale pomlčel o jeho duchovním stavu. Pan Ruland totiž všem přikázal, aby na dotazy, co je otec Caspar zač, odpovídali, že je lékařem kněžny Charlotty. Když tedy vyšla najevo pravda o Brandlově vyznání, vyvstaly mezi přítomnými různé diskuse, nikoli ale urážlivé, ač byli všichni stejně jako pan Ruland luteráni. Později byl mezi hosty uveden jakýsi zahalený mnich kapucínského řádu. Hosté po nějaké době zjistili, že jeho hlava byla zhotovena ze dřeva, pomalována a zakryta kapucí, jeho hábit byl ušit přesně podle kapucínských zvyklostí, byl dokonale vycpán slámou a přepásán provazem, dřevěné nohy byly potaženy kůží. Tohoto zahaleného kapucína dva Puchwaltovi sluhové postavili ke dveřím tak, aby ho spatřili hosté dlící v komnatě, odkud bylo těžké rozeznat, zda je kapucín živý či umělý. Všichni byli vyzváni, aby nahlas projevili svůj názor, kým je postava u dveří, na což každý odpovídal různě, zatímco otec Caspar odpověděl: „Pane, v katolických krajích bych řekl, že to je kapucín, zde však s vaším dovolením říkám, co si myslím, a sice, že se jedná o šaška.“ Na to pan Puchwalt odpověděl německy: „Nikoli, můj pane. Postava zde, je pouze zobrazením a ten, koho zobrazuje, se již dávno podrobil lidské nevyhnutelnosti, zemřel v mém domě a je pohřben na místě určeném i k mému pohřbení.“ Poté nechal přinést ještě jednu podobně vystrojenou postavu a umístil ji vedle té první. Otec Caspar byl opět otázan, co si myslí o této figuře, tentokrát se ale Brandl odmlčel, načež se rozhovořil pan Puchwalt. Tato postava opět zobrazuje jistého člověka, jenž unikl mnišskému hábitu, dosud ale na rozdíl od první figury žije a je obdařen pastorskou povinností. K Brandlově spokojenosti Puchwalt slíbil, že pokud otec Caspar přijde s Rulandem následujícího dne na oběd do jeho zahrady, dostaví se i tento muž. Tímto napínavým úvodem pak začíná Brandlovo delší vyprávění o kapucínu apostatovi.

Následujícího dne pan Puchwalt, původem Dán a vyznáním luterán, na Brandlovo naléhání podrobněji vyložil kapucínův příběh. Byli dva kapucíni z císařské rýnské provincie, jeden hraběcího původu, druhý pouze potomek počestných rodičů, a oba byli z jistých důvodů posláni do Francie. Po vyřízení svého poselství se rozhodli vrátit domů po moři kvůli nepohodlnosti suchozemské cesty přes vysoké pohoří. Dopluli tak do Lübecku, kde z lodi vystoupili. Cestování po moři nebyli přivyklí a tak zesláblí odpočívali v hostinci. Protože však evangelíci katolíky (obzvláště mnichy) velmi nenávidí, bylo s těmito kapucíny zacházeno ne příliš dobře, dokud se jich neujal pan Puchwalt. Mnich hraběcího původu byl velmi slabého těla a po cestě hodně vyčerpan, ani přivolaný lékař mu nemohl pomoci a tak jednoho dne hrabě zemřel, pevný ve své víře a nezpronevřivší se svému mnišskému stavu. Mrtvého, bez ohledu na to, že byl katolíkem, dal Puchwalt pohřbít ve své hrobce. Tohoto kapucína tedy zobrazuje první nastrojená figura.

Druhý mnich byl moudrý, zapálen velkým nadšením a, ač byl slabého těla, těšil se zdravému rozumu a na popud pana Puchwalta a po předchozím poučení ze strany luteránského představeného, byl kapucín přizván k účasti na evangelické víře. Dle předchozího slibu se tedy tento kapucín dostavil na oběd k panu Puchwaltovi. Když však zjistil, že otec Caspar je katolíkem, celý se zřejmě kvůli slabosti své víry vyděsil, obzvláště když vytušil, že Brandl je knězem. Otec Caspar odpadlíkovu povahu a základy jeho učení prošetřil mnoha otázkami a zjistil, že jsou jen průměrné, ačkoli kapucín zdůrazňoval, že ve svém klášteře měl funkci předčítatele. Když Brandl vyzpozoval, že kapucín byl od pravé víry odveden falešným chytráctvím jakéhosi mudrlanta, tím snadněji začal rozvíjet debatu na téma, zda také mniši v Porýní skládají tři slavnostní sliby stejně jako v jiných okrscích zemských, což kapucín nemohl popřít. Kdyby snad chtěl zapírat, hodlal mu otec Caspar připomenout otce Cochema, žijícího kdysi také v Porýní, s jehož spisy byl apostata dobře obeznámen.²⁵¹ Poté se Brandl ptal na význam slov prorokových: „Zaslibte se a odevzdejte Pánu Bohu vašemu...“²⁵² a také jakou právní moc má slib daný Bohu. A konečně se ho otázal, kdo by mohl rozhodovat o božském zákoně a o záležitostech podléhajících Boží pravomoci. Kapucín a jeho učitel, jenž byl také přítomen, chtějíce za každou cenu uniknout odpovědi se rozpovídali: „Všechny tyto otázky, na které se obtížně hledá odpověď, mohou být snadno vyřešeny a vysvětleny díky správnému porozumění naší Bibli.“ Zřejmě si mysleli, že po této odpovědi již zůstanou ústa otce Caspara uzamčena a jeho hlas uvízne v hrdle. A jako by byli přímo puzeni, začali se vyjadřovat k výše zmíněným i jiným důležitým otázkám, naopak Brandl si dal za cíl získat odpadlíka opět pro katolickou víru. Aby se tak nestalo, chtěli apostata a jeho učitel debatu přerušit námitkou, že nyní, na hostině a za přítomnosti pana Puchwalta, se nesluší vést podobný rozhovor. Tento pán byl ale člověkem znalým a dychtivým, proto nejen že načatou rozmluvu nepřerušil, ale dokonce naléhal, aby se v ní pokračovalo. Mluvílo se o Písmu svatém, k čemuž Brandl připomenul, že katolíci dovolují výklad Bible, za tím účelem mají také komentátory a vykladače a zajímal se, zda přítomní pánové to připouštějí také. Odpadlík odpověděl krátce „ne“ a učitel autoritativně a úsečně: „Proč bychom měli u zářícího slunce zažíhat další světlo, které je spíše zastíní, než aby ho obdařilo ještě větším jasem. Proč bychom tedy měli k Písmu dodávat výklad, když slovo Boží je nad slunce jasnější...“ K vyvrácení těchto výroků Caspar Brandl využil argumentace, kterou ho v Lipsku r. 1707 k boji proti luteránům naučil jezuita, pater Wolf, jenž pobýval u

²⁵¹ Martin von Cochem (1634-1712), kapucín, r. 1691 napsal mimo jiné knihu „Leben Christi“, jež dosáhla v Německu velké popularity.

²⁵² Žalm 75, 12-13.

císařského vyslance, hraběte Zinzendorfa. Tehdy jim tyto argumenty přišly vhod při rozhovoru se superintendentem a lipským rektorem, panem Seligmannem. Jedním z témat Brandlovy rozmluvy s apostatou a jeho učitelem byla otázka svátosti oltářní, zda dochází k transsubstanciaci po pronesení posvěcujících slov, zda celý Kristus zůstává v podobě chleba a vína jako celku, anebo zda se objevuje celý Kristus byt' i jen v jakékoli části z tohoto celku. Na to protivníci odpověděli, že chléb zůstává chlebem a víno vínem tak dlouho, dokud nedojde k jejich přijímání věřícím člověkem. Nevěřící požívá pouze obyčejný chléb a víno. Tento lživý výmysl dle Brandla vyznává mnoho luteránů, ač se najdou i tací, kteří tvrdí, že k chlebu a vínu přistupuje Tělo a Krev Páně již po jejich posvěcení, i když podle nich zde nedochází k transsubstanciaci. Po této v tichosti vyslyšené odpovědi je Brandl požádal, ať mu tedy ukáží takové výklady v Písmu svatém. Dále se otec Caspar otázal, zda se v biblickém textu tvrdí „toto je mé Tělo“ anebo „v tomto je mé Tělo“, neboli zda slova „to“ a „v tom“ jsou téhož významu a opět, aby mu takové místo v Bibli ukázali. Neboli, řečeno polopatě, „jestliže 'toto je' a 'v tom je' značí totéž, pak věru pravím o anýzu přidaném do tohoto chleba (při obědě jim byl totiž nabídnut chléb s anýzem) a o chlebu ochuceném anýzem, že 'tento chléb' je anýz, ač ve skutečnosti 'v chlebu' je anýz,“ vysvětluje názorně otec Caspar a dodává dále, že už jen z gramatického hlediska je celá tato záležitost holým nesmyslem. Tehdy luteráni, nemohouce ze své učenosti vydolovat vhodnou odpověď, namítli, že Brandlovo přirovnání k anýzu není dobré, ba dokonce je zavrženíhodné, neboť světské předměty přece nemohou sloužit k argumentaci v záležitostech tajemných. Tato odpověď přišla otci Casparovi vhod. Jestliže totiž věci světské neposkytují argumentaci k věcem tajemným, přesto je třeba připustit možnost přirovnání, Brandlův výklad o chlebu a anýzu byl tedy pouze přirovnáním. Stejně tak se musí vnímat přirovnání v Bibli, kde Kristus o tajemném Otci říká: „Můj otec je rolníkem“, podobně mluví o sobě, o království nebeském atd. Otec Caspar pak svého odpůrce vyzývá: „Pane, nechme stranou všechna přirovnání, ale ať je ukázáno v Písmu jasně a bez vykládání, že 'to je' znamená totéž jako 'v tom je'.“

To se týká i popírání transsubstanciace a tvrzení, že Tělo a Krev Páně přistupují k svátosti teprve tehdy, když je přijímána věřícím. Kristus ovšem jasnými slovy pravil: „Toto je mé tělo“, ač tehdy mohl stejně tak říci „To se stane mým Tělem.“ Otec Caspar se opět dožaduje důkazů, že biblické „to je“ má stejný význam jako „to se stane.“ Poté se Brandl vrátil k učitelovu tvrzení o zbytečnosti interpretace Bible a k jejímu přirovnání ke slunci. S dovolením pana Puchwalta nechal přinést zapálenou svíci, aby tak názorně ukázal, že vztah zapálené svíce k zářícímu slunci není týž jako interpretace Písma k Písmu samému, neboť zatímco svíce září zcela zbytečně, interpretace Bible se ukazuje být přímo nezbytnou. Po

tomto Brandlově činu prý odpůrci roztáli jako sníh, zardělí hanbou plácali páte přes deváté a stáli zkoprnělí zcela jako výše zmíněné figury.

Poté Brandl pokojně zapředl rozhovor se samotným panem Puchwaltem a žádal jej, aby mu vysvětlil, odkud bere pozemský panovník právo a moc vybírat kněze a udílet pravomoce, jichž sám postrádá. Nikdo totiž nemůže darovat to, co nemá a zajisté to také nevychází z Bible. Dále Brandl nesouhlasí s tvrzením luteránů, že zachovávání příkázání nemá pro všechny lidi stejnou váhu, neboť každý se nemůže stát záletníkem, cizoložníkem, zlodějem nebo svatokrádcem, jelikož je přece zřejmé, že pro určité lidi jsou některé hříchy nemožné, jako pro ženu bestialita či pro dítě cizoložství. Caspar Brandl nenachází v luteránství nic, co by se mohlo zalíbit Bohu. Stačí připomenout slova sv. Jana: „Kdo zná mé příkazy a zachovává je, ten mě miluje.“ Luteráni, jak sami přiznávají, je ale nezachovávají, Boha tedy nemilují.

Takové a mnoho dalších argumentů pronesl otec Caspar, až si nakonec začali přítomní špitat, že Brandl pravděpodobně není lékařem kněžny Charlotty, ale zcela jiného povolání. Když se ho na to pan Puchwalt zeptal, otec Caspar odpověděl, že se pravdu dozvedí po jeho odchodu od pana Rulanda. Brandl ještě připomíná, že použil také pádný argument, platný proti všem sektářům, jenž ho naučil učený basilián, biskup Camintzky²⁵³, pro jeho přílišnou délku se o něm bohužel podrobněji nerozepisuje.

Hostitel pan Puchwalt Brandla zapřísahal, aby se k němu kvůli další rozpravě dostavil ještě jednou na oběd či večeři, neboť hodlá pozvat také superintendentova vikáře, který zajisté všechny Brandlovy argumenty vyvrátí. Protože ale Brandlova loď do Gdaňska již byla připravena k odplutí, musel nakonec s díky odmítnout. Před definitivním odchodem si otec Caspar přivolal na opuštěné místo v zahradě kapucína odpadlíka, promlouval mu do duše a zapřísahal, aby se pro lásku Boží a svou spásu vrátil k poutům svých slibů a nařízení, jimž se dobrovolně a bez nucení zavázal. Je vhodný čas, aby pamatoval nikoli na to, co se děje nyní, ale na to, co se bude dít, prchavá přítomnost přináší potěšení, věčnost pak utrpení. Dále mu Brandl vštěpoval, že každý člověk je jen bytost rovnající se prachu a ať tedy neplýtvá den, kdy může být spasen, v pomíjivé rozmařilosti a nejistotě. Je třeba se starat nikoli o život vábný a šťastný, ale o ten blažený a věčný. Pak apostatu otec Caspar vyzýval, aby se nepokoušel zneuctít kněžskou duši označováním ji za špinavou nevěstku, neboť taková nepředstoupí před vlídnou tvář Boha. To je umožněno pouze dobrým, špatní budou zatraceni,

²⁵³ Jedná se o již zmíněného Petra Kamienského, jenž studoval v Praze. Tato Brandlova zmínka je časově poněkud disharmonická, neboť s biskupem Kamienským se setkal na území Bílé Rusi r. 1709, kdežto příběh kapucína apostaty se odbývá r. 1707. Je to tedy zajímavý důkaz o tom, že Brandl psal některé pasáže svého deníku s výrazným časovým odstupem.

svatokrádci opovrzeni. Ať tedy začne následovat lepší příklady a sílu ustanovení platných v každé vrtkavé době, ať se obrátí v mysli a ku prospěchu začne využívat svou duši jednou již zaslíbenou Bohu, obzvláště když se díky učiteli falše zapletl do klamně zhýralosti. Ať se dále nesnaží skrze vyznavače luteránství, kteří žijí ve lži a přetvářce a jakýmkoli způsobem zamýšlejí vyvrátit slova katolické pravdy, odporovat Svaté katolické církvi, Kristem převelice milované, jejíž ženich Ježíš je pro ni lahodným jhem a břemenem. Odpadlík přece sám viděl, jak jeho učitel ve svých odpovědích Brandlovým argumentům podlehl. Jak totiž může slepý krtek (jenž se přesto vydává za učitele písma), jenž sám upadl do jámy, jiné vyvést na úzkou cestu spásy? Na závěr otec Caspar promluvil ke kapucínovi těmito slovy: „Můj milý, prozradím Ti svůj stav, který neznáš. Jsem premonstrát a také já jsem se dobrovolně svázal pouty tří hlavních slibů, stále jimi jsem svázán a také s milostí Boží budu tak dlouho, dokud nepřijde ten, jenž musí být poslán, Ježíš, který mě osvobodí z tohoto tělesného vězení, zbaví mne pout a přijme do věčného svatostánku. Dokud se tak nestane, jsem člověk a nic lidského mi není cizí, jsem náchylný ke všem omylům, již mnohokrát se mi postavily do cesty hlouposti rozšířené v luteranismu... Ten pod jehož dohledem se nacházím, Bůh života, alfa a omega mého štěstí a spásy, počátek a konec, nikdy milosrdně nedovolil, abych se poskrvil přemýšlením o podobném zproštění se pout, budiž mu vzdána čest, chvála a sláva na věky věků. Můj milý, zbloudil jsi nikoli z vůle Boží (ten totiž chce, abychom byli všichni spaseni), ale díky lidské slabosti, tak jako ztracená ovce. Vskutku mýlit se je lidské, svůj omyl naprav, vmaň se z toho, co je v omylu ďábelského, totiž vytrvání v něm, hledej opět svého Pána, jehož příkazy jsi zapomněl. Obnov jemu dané sliby, které vyslovily Tvé rty. Pak má ústa a Tví bratři Ti budou vzdávat chválu... Nejmilejší bratře, nebuď znepokojen půvaby své ženy, s níž ses, jak jsem slyšel, před rokem svatokrádežně oženil, jsou totiž nasáklé pekelnou šťávou a jedem. Nedej se zastrašit kleštěmi, jež představují Tví příbuzní obojího pohlaví, nejsou ničím než viníky pokračující svatokrádeže. Neboj se dále všech překážek, překonání jedné z nich je důležité pro všechno ostatní, totiž abys byl vrácen Pánu Bohu svému, a tak po zdolání všech a zapuzení jednotlivých z nich nesmlouvavě učiň svou vůli a slibem to, co je třeba učinit (chceš-li být spasen a ne na věky zatracen), totiž přisahej na nekonečnost božího milosrdenství, obnov sliby dané Bohu svým srdcem, ústy a pozdvižením prstů, nebuď již více malověrný, ale věrný křesťan víry katolické. Zhřešili jsme, Pane. Všichni Boha urážíme v jednom jediném, totiž v páchání hříchu. Nejlepším pokáním je napravit chyby, k jejichž napravení máme dobrého advokáta u Boha, jenž umí soucítit se slabými. Z něj vychází naše trpělivost a k němu se zcela obracejme, s ním jednou budeme obcovat na nebesích a aby se tak stalo, opět a opět vás, milovaní, zapřísahám, abyste pracovali na dobrou svou spásu, dokud

máme čas. Nyní vás však místo rozloučení zaklínám ve jménu oné přísahy, kterou vaše sliby posvátně složily Bohu, abyste od tohoto okamžiku při opuštění slibů čistoty, chudoby a poslušnosti kráčeli po cestě Božích přikázání a starali se o jistou vlastní spásu. Ať se jednou na věčnosti ještě setkáme (na tomto světě nám toho osud již nedopřeje, blíží se totiž chvíle mého odchodu) a Jeho krev a spása se v přísný den soudu z mých rukou nevysmekne.“ Nakonec Brandl kapucína vyzval, aby rozvážně učinil právě to, co chce, aby se stalo, když bude umírat. Otec Caspar odpadlíkovi zabránil v prolévání slz a ten slíbil, že žádané rozhodnutí učiní. Zda se ale jednalo o slib vlka či beránka a jaké následky přinese, to pozná v danou chvíli pouze apóstata. Na závěr Brandl poznamenal, že tento výklad učinil v daných rámci možností, ač bylo jeho povinností kromě připomenutých slov uvést jich ještě více a den před svým rozhovorem s kapucínem odpadlíkem připravil řadu argumentů podobných těm výše uvedeným.

Tím tedy končí příběh kapucína apóstaty, spolu se závěrečným výkladem Brandlova deníku nejpropracovanější část celého díla, jež bezpochyby vznikla s větším časovým odstupem, nejdříve roku 1709, kdy se otec Caspar setkal s basiliánem Kamienským, na jehož argumentaci proti heretikům se Brandl ve svém vyprávění odvolává. Tento příběh, stejně jako jiné deníkové pasáže adresované proti luteránům, jsou pozoruhodné i tím, že nám dávají představu o argumentačním vybavení katolických kněží pro případ, kdyby se ocitli ve společnosti s protestantskými heretiky. Dodejme, že pokud měl deník sloužit jako apologie a napomoci k očištění autorovy pověsti, zcela jistě toho uvedeným rozhovorem s kapucínem apóstatou a snahou vrátit zbloudilou ovečku zpět do lůna církve dosáhl.²⁵⁴

2.4.3. Věřoučný závěr Brandlova deníku

Závěrečný výklad deníku Caspara Brandla, týkající se náboženských vyznání a sekt poznanych během čtyřletého putování, začíná slovy: „*Per annorum protractum in transennacum Sereniss[ima] Principissa Charlotta nata de Hessen-Rheinfels...ubique locorum de moderni temporis pullulantibus haeresibus haeresiarchis et haeticorum factionibus, item de schismaticorum sectionibus requisivi informationem.*“²⁵⁵ Během čtyř let se Brandl seznámil s luterány, kalvinisty, ariány, novokřtělci, kvakery, menonity, synkretisty, pietisty, pravoslavy, uniáty a Armény. Ne všem těmto vyznáním ale věnuje větší pozornost.

- *Luteráni*

²⁵⁴ Příběh o kapucínu apóstatovi viz *Itinerarium*, p. 50 – 62.

²⁵⁵ *Itinerarium*, p. 101, překlad Z.K.: Během let strávených cestováním s nejjasnější kněžnou Charlottou rozenou Hessen-Reinfels jsem na leckterých místech získal poučení o herezích, jejich zakladatelích a heretických sdruženích, také o schizmatických sektách bujících v současné době.

Více prostoru Brandl opět zasvětil luteránství, o němž nacházíme spoustu zmínek i na jiných stránkách rukopisu, především ve vyprávění o kapucínu apostatovi, s nímž se v mnohém následující výklad prolíná a opakuje. Otec Caspar připomíná, že luteránství je nejznámější a nejrozšířenější herezí, s níž se setkáme především v Sasku, kde není dovoleno svobodně vyznávat jinou víru. Dále Brandl přichází s tímto vyznáním do styku v Braniborsku, ač sám zdejší panovník je stoupencem kalvínství. Spousta místních obyvatel prý ale patří k vyznavačům luteránství a v Berlíně mají mnoho svých kostelů stejně jako kalvinisté. Brandl zde ovšem nespatriil žádné kostely katolické, a proto katolíci konají své mše v kapli residence císařského vyslance, kde také otec Caspar světil 24. dubna 1707 Velikonoce. Zdejším kaplanem byl v době Brandlovy návštěvy jistý dominikán obdařený povolením sloužit o svátečních dnech dvě bohoslužby, jednu před a druhou po kázání. Našemu premonstrátovi také kaplan svěřil, že při vysoké účasti věřících mu nikdo nezabraňuje sloužit i tři mše. Otec Caspar poznamenává, že mu bylo dovoleno používat kaplanův breviář poté, co vlastní ztratil. Dále se s učením Martina Luthera Brandl setkává také v Dánsku a Švédsku, kde je toto vyznání rozšířeno do té míry, že nikomu zde není dovoleno praktikovat jinou víru. Pokud se prý ve Švédsku luterán zřekne své víry, je obviněn z urážky královského majestátu a o hlavu zkrácen. Tato hereze dle Brandlova výkladu pokročila i do Pomoří, Gdaňska, Kuronska, Livonska, najdeme ji v některých částech Litvy, Polska, Uher a Transylvánie. Sama „sekta“ chce být nazývána „evangelická“ podle evangelia, k čemuž Brandl podotýká, že podle jeho mínění spíše evangelium falšuje a to především v otázce eucharistie, v níž se její vyznavači neshodují ani mezi sebou. Na tomto místě se pak otec Caspar opět vrací k problematice svatého přijímání, jíž byla věnována značná pozornost v souvislosti s kapucínem apostatou. Sami luteráni se v otázce eucharistie dělí do tří skupin. Dle jedněch zázračně vstupuje v chléb Tělo Páně a do vína Kristova krev, je-li svátost přijímána věřícím člověkem. Jiní zase prohlašují, že Tělo a Krev Páně vstupuje do chleba a vína již při pronesení posvěcujících slov, ne až při přijímání. Nedochozí ale prý k transsubstanciaci, jak věří katolíci, neboť to je proti zdravému rozumu. Obě skupiny shodně tvrdí, že pokud tyto svátosti přijme nevěřící, nepřijímá nic jiného než prostý chléb a víno. Třetí skupina těchto sektářů dle Brandlova výkladu míní, že chléb a víno stále zůstávají chlebem a vínem a to i během přijímání, při němž ovšem víra způsobí, že přijatý chléb a víno se vyrovná přijímání Těla a Krve Páně. Otec Caspar pozoruje, že tito heretikové se jen málo liší od kalvinistů a své učení zakládají na biblickém výroku: „Věř a požíval jsi.“ Stejného smýšlení byl údajně také doktor, jenž pobýval na dvoře kněžny Charlotty, i když všeobecně je prý mezi luterány jen málo stoupenců tohoto učení. Premonstrát k tomu pohoršeně dodává: „Hle, kolik je odnoží v rámci jedné a téže

hereze, jež chce být přesto nazývána evangelická a považována za ochránkyni evangelické pravdy!“ Caspar Brandl se ptá, jaký asi věru bude tento ovčín, v němž se nachází tolik různobarevných lišek? Všechny tyto různorodé bajky je dle něj možné snadno vyvrátit těmito jasnými Kristovými slovy: “Toto je mé tělo” a slovy z Janova evangelia: “Mé tělo je věru pokrmem...”²⁵⁶

Následně se na obecnější rovině zaobírá vznikem herezí, které vlastně původně nechtěly zakládat novou církev, ale pouze reformovat tu stávající. Proti těmto snahám Brandl nachází spoustu argumentů, např. v Matoušově či Janově evangeliu, kde Kristus shromážděným apoštolům v Jeruzalémě jasně říká: “Dám vám jiného ochránce, který s vámi zůstane na věky nebo až do skonání světa.”²⁵⁷ Tento biblický citát Brandl dále rozvádí tvrdíc, že slova Kristova jsou slovy pravdy. Když tedy slíbil ochránce, to jest Ducha Svatého, tak ho také po svém nanebevstoupení poslal, aby s apoštoly zůstal na věky. Když pak apoštolové zemřeli a nesetřvali zde na věky věků, mínil Kristus svými slovy, že s lidmi na věky zůstane věrná církev apoštolská nasátá apoštolskou doktrínou. Tento ochránce tedy zůstane po boku církve jediný, ať už ji člověk nazývá jakkoli. Tento Duch byl ovšem Duchem Pravdy a tedy neomylný, takže církev tímto Duchem obdarovaná se nemohla mýlit či pochybit, jinak by totiž Duch Pravdy vězel v klamu. V závěru tohoto výkladu otec Caspar dodává: „Proto luteráne, tvůj Luther, kalvinisto, tvůj Kalvín, nikdy nemohli v apoštolské církvi nalézt něco, co by mohli reformovat k lepšímu. Kdo by také v něco podobného mohl uvěřit? Aby obyčejný člověk mohl reformovat církev, již byl zaslíben Duch Svatý! Pamatuj luteráne a kalvinisto, kdo není se mnou, je proti mě, a Ty nejsi s Bohem, když jsi vytvořen reformací činěnou proti Jeho Duchu! Jsi tedy proti Bohu! Stejně tak vám nepřísluší tvrdit, že církev zbloudila ve svých jednotlivých členech. Jak by také bylo možné, aby se církev obdarovaná Duchem Svatým mýlila ve svých nejhlavnějších představitelích, jako jsou svatý Řehoř, Augustin, Jeroným, Jan Zlatoústý, Ambrož a jiní, či ve svých řeholních řádech (jež vy pokládáte za ďáblův vynález) po tak dlouhou dobu až do časů Luthera a Kalvína?” Dále se otec Caspar dožaduje objasnění některých luteránských zásad, rozpracovaných v jeho zápiscích do sedmi bodů. Tyto zásady se prý nezakládají na biblických výroci, přestože sami luteráni tvrdí, že platí pouze to, co je psáno v Písmu.²⁵⁸

Formulovat otázky a obraty proti luteránům Brandla naučil Christoph Schulz, biskupský vikář ve Varmii, jenž premonstráta obdaroval jakousi knížičkou proti heretikům. Na závěr

²⁵⁶ Joan. 6,56.

²⁵⁷ Itinerarium, p. 104, Joann. 14, 16.

²⁵⁸ Itinerarium, p. 106.

otec Caspar dodává vyprávění o dominikánovi Johannesovi Tetzlovi a jeho prodávání odpustků, na něž Luther reagoval svým kázáním z roku 1517 a zaznamenává vydání Lutherových tezí 31. října 1517, na jejichž základě se Luther mylně domníval, že započal reformaci církve.²⁵⁹ Brandla s kázáním proti prodeji odpustků seznámil jistý doktor Longenthall a později v Gdaňsku si je také sám přečetl v knize Christiana Junkera.²⁶⁰ Otec Caspar se také dozvěděl, že dle luteránů byl počátek reformace (tedy rok 1517) předpovězen již v dávném hymnu *Te Deum*, konkrétně ve verši *tibi CherVbIn et SeraphIn InCessabILLI VoCe proCLaMant*.

Kromě neshod v jiných oblastech věrouky nejsou dle Brandla luteráni jednotní ani v otázce svaté zpovědi. V Sasku je prý zpověď vyžadována k tomu, aby byl člověk hoden přijetí Těla Páně, naopak ve Švédsku je zcela zavrhována. V Gdaňsku a Prusích svěští bohoslužby kazatelé oděni v ornátech a během nich čtou epištolu na straně epištolní a evangelium na straně evangelijní. Obzvláště se tak děje ve dnech svatého přijímání, jindy vzdávají modlitby zpěvem “Modleme se.” Jinou situaci otec Caspar shledává ve Švédsku, kde během přijímání kazatel stojí u oltáře a pronáší posvěcovací slova, poté na evangelijní straně podá posvěcený chléb přijímajícímu, jenž pak obejde oltář směrem ke straně epištolní, kde mu jiný kazatel podá posvěcené víno.²⁶¹

- *Kalvinisté*

Kromě luteránství se Brandl často setkával s kalvinismem. Nejprve čtenáře seznamuje s osobou Jana Kalvína a poznamenává, že při svém pobytu v Gdaňsku měl možnost spatřit jakési mince s portrétem Jana Kalvína a na větší z nich prý byl nápis seznamující se základními životopisnými údaji tohoto heretika.²⁶² Otec Caspar potkal jeho následovníky především v Berlíně (tam také utekli všichni hugenoti vyhnání z Francie), v pruském Královci, Uhrách v oblasti kolem Munkácze a také v Transylvánii. V Gdaňsku jsou prý kalvinisty ti nejbohatší obchodníci, kteří pocházejí z Holandska a Anglie. Otec Caspar tvrdí, že tato hereze nechce být nazývána kalvínská, ale reformovaná podle reformace. V době, kdy byl Brandl roku 1708 v Gdaňsku, vzdáleném od Královce 24 mil, vydal pruský král edikt (Brandl jej obdržel poštou a mohl si ho tedy přečíst) závazný především pro kazatele, v němž vyžadoval spojení kalvínského a luteránského vyznání. Tak se údajně stalo, že v Berlíně i Královci kalvínský kazatel sloužil bohoslužbu a podávat svátost oltářní i luteránům a naopak.

²⁵⁹ Itinerarium, p. 107-109.

²⁶⁰ JUNCKER, Christian: Das Guldene und Silberne Ehren-Gedächtniss des theuren Gottes-Lehrers. Martini Lutheri...Essen Leben, Tod, Familie und Reliquien (etc.), Frankfurt, 1706.

²⁶¹ Itinerarium, p. 109.

²⁶² Itinerarium, p. 110, Brandl si nápis do deníku poznamenal.

Dále Brandl uvádí dva základní rozdíly mezi luterány a kalvíny. Kalvinisté věří v predestinaci tvrdíce, že každý smrtelník je předurčen ke spasení či zatracení a to nezávisle na tom, zda si to zaslouží. Popírají tak výrok sv. Augustina: “Pokud jsi nebyl předurčen, starej se, abys jím byl.” Další odlišnost otec Caspar shledává v záležitosti eucharistie. V otázce svátosti oltářní totiž kalvinisté popírají katolickou transsubstanciaci a také luteránskou reálnou přítomnost Těla a Krve Kristovy v chlebu a vínu. Otec Caspar uvádí, že podle mínění kalvinistů Kristus při stanovení této svátosti nechtěl, aby bylo podáváno pravé Tělo a pravá Krev, ale pouze aby byl sněden chléb a vypito víno na památku poslední večeře Páně, tedy na připomenutí Kristova utrpení. Dále Brandl podotýká, že proti kalvínům více méně platí tytéž argumenty jako proti luteránům, především je vhodné proti nim použít biblický výrok: “Mé tělo jest pokrmem a má krev nápojem. Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má věčný život.”²⁶³ Kristus tedy neřekl “kdo jí chléb a pije víno na památku mého utrpení”, což by přece mohl svobodně říci, kdyby chtěl. Stejně tak není v rozporu ani tvrzení “věř a požíval jsi”, které pouze říká, že bez víry není možné se zalíbit Bohu, takže pokud přijímá Tělo a Krev Páně malověrný člověk, tak toto přijímání nijak nepřispívá k jeho spasení. Kromě tohoto jediného bodu věrouky se kalvinisté Brandlovi zdají být pochopitelnější a přijatelnější (můžeme-li to vůbec říci) než luteráni, u nichž shledává daleko více odchylek od pravé víry. S příslušníky tohoto vyznání Brandl nerozmlouval tak často jako s luterány, neboť prý mají zakázáno mluvit s katolíky. V Halle potkal jakéhosi františkána, odpadlíka od katolictví, s nímž ale otec Caspar vůbec nemohl hovořit, neboť dotyčný mu neodpovídal na dotazy a mlčel, ač vůbec netušil, že Brandl je katolíkem. Když se jej otec Caspar zeptal na zachování daných slibů, františkán prostě odpověděl, že ze slibů daných Bohu se vyvázat nehodlá a chce je dodržovat, avšak nadále nebude zachovávat poslušnost vůči svým pozemským představeným a nechce nadále ctít nucenou mnišskou chudobu, ale pouze tu svobodnou evangelickou. Brandl zjistil, že se jedná o velkého prostáčka a nevědomce a nedokázal sám sebe přesvědčit, aby se pro něj stal Merkurem vracejícím zbloudilé na cestu spásy, proto odpadlíka opustil a svěřil Bohu.

Nedaleko Halle Brandl navštívil chrám náležející kdysi premonstrátům, v době jeho návštěvy byl však změněn v kostel kalvínský. Při Brandlově návštěvě se v něm stále ještě nacházely oltáře zbavené ovšem obrazů, kamenné sochy prý ale zůstaly zachovány jako např. čtyři evangelisté a socha sv. Norberta, stejně tak otec Caspar zaznamenává zachovanou štukatérskou výzdobu. Nyní se z tohoto kostela, přeměněného na farní těšili ženatí kalvínské kanovníci, v jejichž čele stál v době Brandlovy přítomnosti doktor Schardius, vikář

²⁶³ Itinerarium, p.112, Joann. 6,56-57.

arcisuperintendenta magdeburského. V tomto kostele také Brandl navštívil kalvínskou bohoslužbu, vedenou zmíněným Schardiem²⁶⁴, a tuto mši pak ve svém deníku popsal následovně: Před přijímáním přečetl jakýsi kazatel u katedry kalvínské vyznání víry a vyzýval věřící k lítosti nad spáchanými hříchy. Poté přednesl jakousi modlitbičku obsahující lítostná slova z provedených poklesků, po jejímž dokončení všem jednou a touže formou, bez předchozí zpovědi, udělil rozhřešení. Otec Caspar v této souvislosti poznamenává, že to samé platí i pro švédské luterány, kteří také v žádné podobě neuznávají zpověď hříšníků. Pak prý výše zmíněný pan Schardius postoupil doprostřed chrámu držíc knížečku s modlitbami a v množném čísle, mluvíc tak za všechny přítomné, přednesl slova modlitby, jejíž německé znění si otec Caspar do deníku poznamenal.²⁶⁵ Po jejich pronesení se odvrátil od lidu směrem k oltáři, na němž byla položena miska s podlouhlými krajíci kvašeného chleba a dvě amfory s vínem, posvětil je slovy začínajícími „čiňte tak na mou památku“, pak přistoupil k přijímajícím, jež stáli u oltáře, a podával jim chléb nalámaný na malé kousíčky velikosti ořechu. Při tomto úkonu stál na evangelijní straně oltáře a když přijímajícím podával chléb, pokaždé pronesl „čiňte tak na mou památku.“ Na straně epištolní stál jiný kazatel, jenž v pozlaceném kalichu se stejnými slovy podával víno. Na dalších řádcích otec Caspar rozepisuje průběh přijímání svátosti oltářní ještě podrobněji. Ke kazateli na straně evangelijní přistoupil první věřící (např. Pavel), jenž kazateli vzdal úctu, kazatel pak ulomil kousek chleba a se stejným projevem úcty jej vložil do ruky přijímajícího. Ten pak, držíce stále chléb v ruce, opět se vzdáním úcty podaný chléb snědl, načež se opět poklonil, obešel oltář k jeho epištolní straně a zde se zcela stejným průběhem přijal od druhého kazatele víno, po jehož přijetí odstoupil od oltáře a zakryl tvář kloboukem. Takto ukryt se modlil, slibuje si od tohoto činu posvěcující milost Boží. Tyto kalvínské praktiky měl Brandl možnost spatřit v univerzitním městě Halle a v Magdeburku.

Jiné zvyklosti pak poznal v královské rezidenci v Berlíně, kde v panovnické kapli v Charlottenburgu viděl následující: Uprostřed kaple byl umístěn stůl pokrytý sametem a u něj se sešlo celkem dvanáct osob, z nichž jako první přijímal samotný král, poté superintendent podávající svátost oltářní králi, ji dostal od jiného kazatele, jenž opět nejprve přijímal a pak svátost podal dalšímu, takže nakonec všechny přítomné osoby byly svátostí obdařeny i ji udělily jiným. Otec Caspar opět uvádí německé formule, jež pastor při tomto obřadu pronášel.²⁶⁶ Proti těmto heretikům, stejně jako proti mnoha lutheránům nejvíce platí podle

²⁶⁴ O kalvinismu viz *Itinerarium*, p. 110-115.

²⁶⁵ *Itinerarium*, p. 113-114.

²⁶⁶ *Itinerarium*, p. 115.

Brandla tento argument z Písma: „Kdo jí a pije a nerozeznává Tělo Páně, ten pro sebe jí a pije potupný rozsudek.“ Tento argument otec Caspar uplatnil také v rozhovoru s baronkou von Eilenburg, s níž na téma přítomnosti těla a krve Páně při přijímání svátosti oltářní rozmlouval 7. dubna 1710 v Jaroslavi a u které, ač se hlásila k luteránství, otec Caspar shledal některé kalvínské myšlenky. Tato žena během rozhovoru namítla, zda také myš, jež snědla kousek posvěcené hostie, požívá Tělo Páně, na což Brandl odpověděl záporně s tím, že v tomto případě Kristova přítomnost z hostie vyprchala. Svátost oltářní totiž nebyla vytvořena pro myš, ale pro člověka obdařeného rozumem. Tedy při snědení hostie myši Kristus vymizí, ne však při požití svátosti člověkem.²⁶⁷

- *Anabaptisté*

Při cestě do Švédska se Brandl setkal v Holštýnsku-Meklenbursku s anabaptisty, o nichž, stejně jako o Tomáši Müntzerovi²⁶⁸, jehož otec Caspar považuje za zakladatele této „sektý“, Brandlovi více pověděl doktor Reinhardt z Jeny. Ten také prozradil, že nejvíce těchto sektářů žije v Holandsku, obzvláště v Amsterdamu, jenž je jakoby jejich hlavním sídlem. Otec Caspar je potkal také v okolí Hamburku, kde anabaptisté následují své učitele především v tom, že za jedinou svátost smývajících hříchy považují křest a zpověď ani nejsvětější přijímání neuznávají. Kolikrát kdo chce být zbaven svých zlobných hříchů či slabosti a zvrácenosti svého jednání, tolikrát prý může být pokřtěn, takže se dle Brandlova výkladu stává, že jeden jediný člověk je během svého života pokřtěn padesátkrát či dokonce i vícekrát. Otec Caspar ale přiznává, že nic přesnějšího o anabaptistech říci nemůže, neboť se v místech jejich výskytu zdržel velmi krátce.

- *Kvakeři*

Brandlův výklad o novokřtěncích pokračuje povídáním o dalších dvou sektách, jež se od anabaptismu odštěpily a v jejich čele pak stáli Knipperdoling a Menno Simons. První z nich dle Brandla pocházel z Utrechtu, po skončení studií se stal pastorem, odchýlil se ve věrouce od svého učitele Müntzera a stal se zakladatelem sekty heretiků, jež se nazývají kvakeři a sídlí především v Holandsku.²⁶⁹ „Kvakery“ Brandl zaznamenává také v Gdaňsku, kde se ale

²⁶⁷ Itinerarium, p. 116. Po této rozmluvě v textu následuje odstavec psaný jinou rukou (zřejmě F. M. Klimeše), kde autor nesouhlasí s Brandlovou argumentací a považuje ji za nejapnou.

²⁶⁸ Tomáš Müntzer (1490-1525) je nejvýznamnějším představitelem novokřtěnství, není ale jeho zakladatelem. Anabaptismus, radikální reformační proud vzniklý v 16. stol., povstal ve Švýcarsku mezi stoupenci Ulricha Zwingliho. Děлил se na několik skupin, jež spojovalo odmítání křtu dětí a nutnost vrátit se k ideálům prvotního křesťanství.

²⁶⁹ Zde je patrná Brandlova chybná orientace v heretických „sektách.“ Bernard Knipperdoling (1495-22.1. 1536) se narodil v Münsteru, byl vůdcem münsterských anabaptistů, kteří za kvakery nikdy označováni nebyli. Kvakerské hnutí jako takové vzniklo až v 17. stol. v Anglii a jeho zakladatelem byl George Fox (1621-1691), jeho Brandlem zdůrazňovaný osobní, vnitřní prožitek víry je skutečně hlavním znakem tohoto vyznání.

údajně zúčastnili nějaké vzpoury a ještě téhož dne byli pod hrozbou ztráty hrdla vyhnáni. Přesto jich tam podle otce Caspara ještě stále dost tajně pobývá a předstírají, že jsou menonité, kteří jsou v Gdaňsku dosud trpěni. U takového tajného “kvakera” Brandl sedm týdnů bydlel v gdaňské Langgasse. Jeho žena byla kalvinistka, proto také jejich dcerka byla stejného heretického vyznání jako matka, tři synové pak na základě souhlasu obou rodičů byli stoupenci víry luteránské. Zmíněný kvaker se svou vírou před Brandlem nijak netajil a vyprávěl mu o příčinách vyhnání jeho souvěrců z Gdaňska a horlivosti této sekty, současně Brandla zapřísahal, aby neprozradil jeho skutečné vyznání, neboť spolu s jinými se stal menonitou a v případě prozrazení by byl popraven. Příznivce této sekty otec Caspar potkal také v okolí Halle, kde je povoleno praktikovat své vyznání všem bez rozdílu.

Pak Brandl podává podrobnější výklad o “kvakerském” učení: Kvakeři nemají žádné kostely, ba dokonce mají zato, že je vůbec není třeba stavět, naopak ty postavené by se měly zbořit, protože pravým chrámem Ducha Svatého musí být srdce věřícího. Své bohoslužby odbývají v reprezentativnějších prostorách soukromých domů. V těchto místnostech se nacházejí po jedné straně sedadla pro ženy, na druhé straně pro muže a uprostřed jsou postaveny lavice namísto katedry. Kvakeři mají mnoho přívrženců, avšak žádné kněze ani kazatele. Na shromážděních nezpívají, nemodlí se, ale po příchodu do místnosti se odeberou na určená sedadla a medituji, muži s kloboukem posazeným hluboko do čela a ženy se zahalenou tváří. Pokud někomu z přítomných něco přijde na mysl či se domnívá, že byl navštíven Duchem Svatým, ihned vystoupí na lavice uprostřed místnosti, toto vnuknutí sdělí všem a je-li dostatečně výmluvný, učiní jakési duchovní cvičení, po jehož skončení opět z lavic sestoupí a pokud je mezitím osvícen někdo jiný, ten opět vystoupí a podělí se s ostatními. To se děje až do konce doby vyhrazené k shromáždění. Stane-li se, že nikdo není rozničen plamenem Ducha Svatého, po uplynutí shromáždění se rozejdou, aniž by bylo z lavic proneseno jediné slovo. Tito sektáři nikoho nezdraví a ani neodpovídají na pozdrav, dokonce ani před panovníkem nesmeknou klobouk. Tak se stává (Brandl to sice sám neviděl, ale ví o tom z věrohodných zdrojů), že jsou-li kvakeři předvoláni k soudu či jiné vyšší instanci, nacházejí se zde zvláštní pověřenci, kteří jim strhávají klobouky, jinak by je totiž tyto sektáři ani před soudcem či jiným vznešeným hodnostářem nesňali. Kvakeři nemají ve své komunitě soudce ani jiného představeného obdařeného jakýmsi titulem, nemají žádné úřady, nečiní žádné rozdíly mezi lidmi, a proto tvrdí, že pokud jsou např. pod vládou luteránů (stejně jako židé pod vládou křesťanů)²⁷⁰, žijí pod jhem těžko snesitelným a nezamlouvajícím se Bohu.

²⁷⁰ Zde Brandl mluví o kvakerech, které poznal v Německu, nikoli v Gdaňsku.

Chtějí, aby veškeré jejich vlastnictví bylo společné pro všechny podle vzoru apoštolů. Jejich modlitbou je Otčenáš a také čtení z Bible, jinak nic. Z nejsvětějších svátostí neuznávají žádnou kromě křtu, který neudílejí dříve než umírajícímu, jenž se již nachází v agónii, či na žádost samotného umírajícího. Příslušníci této sekty jsou velmi prostí a prostě se také oblékají. Nevlastní žádné zbraně, ani meče a nejčastěji chodí oděni v černém plášti. Přísahy pronášené z jakéhokoli důvodu vůbec nevyslovují. Nepřipíjejí na ničí zdraví, navzájem se nazývají bratry a při setkání osob téhož věku a pohlaví užívají místo pozdravu slov: „žij blaze bratře v Kristu“ (popřípadě „sestro, otče, matko“). Všechny tyto postřehy týkající se kvakerů otec Brandl nasbíral během krátké doby putování přes Holštýnsko a doplnil je o poznatky získané v Gdaňsku.²⁷¹

- *Menonité*

Co se týká menonitů, tedy následovníků Menna Simonse, nejvíce jich prý žije v Holandsku. Brandl potkal mnoho členů této sekty mezi gdaňskými obchodníky, ale také v Prusích, Uhrách a Transylvánii. Také se jim prý říká novokřtenci a to ne proto, že by týž člověk byl křtěn častěji, ale chce-li se stát členem jejich sekty jiný křesťan, musí být opět pokřtěn v dospělém věku. Otázku křtu pak Brandl rozvíjí podrobněji: Menonité totiž tvrdí, že křest přijatý dříve, než je člověk obdařen dokonalým rozumem a pochopí podstatu víry, pozbývá platnosti. Proto prý také své potomky, ať už se dožijí či zemřou před dosažením rozumové dokonalosti a před porozuměním věrouce, nekřtí. Kdo je slabý na duchu a rozum mu nedovoluje, aby byl vzdělán v otázce víry, není pokřtěn ani v dospělosti a do náruče smrti odchází bez světla, bez kříže, bez Boha. Tvrdí, že i když nepřipouštějí křest dětí, tyto přesto budou spaseny, což je jasně vyloženo ve slovech: „Nechte maličké přijít ke mně...“ Totéž údajně vyznávají i luteráni prohlašující, že milosrdenství Boží nemůže chtít smrt nevinných dětí, jež jsou dosud bez hříchu.

V Brandlově deníku se pak dočteme i o dalších informacích týkajících se této “sekty”: Menonité jsou rozděleni do dvou tříd: “*die Groben Manisten*”, kteří jsou zavázáni přísnějšímu způsobu života, a prostí “*Manisten*”. Všichni nosí stejným způsobem ostříhané vlasy. “*Grobe Manisten*” mají vlasy ještě o něco kratší, nenosí žádné zbraně, stříbro, zlato ani spony. Nelibují si ani v odívání, jejich oblek je z černého plátna a toho nejjednoduššího střihu, zcela bez ozdob. Nikdy se neveselí a nepronášejí žádné přísahy (ani u soudu) stejně jako kvakeři. Proto v Gdaňsku ani v jiném městě nemohou být přihlášení k řádným občanům, u nichž, dříve než jsou vpuštěni do městské komunity, je vyžadováno pronesení přísahy, což

²⁷¹ Itinerarium, p. 117-120.

ovšem menonité odmítají. Drží se přísně Kristových slov: “Vaše řeč necht’ zní ano, ano, ne, ne.” Proto také obchodníci z řad této sekty na dotaz kupce, jenž se ptá na cenu vyloženého zboží, odpoví jen jednou a částku, kterou již vyslovili, nesleví ani o groš. Stejně jako kvakeři nepřipouštějí žádný výklad Bible, ale kolik kdo při její četbě pochopí, tolik také ví. V otázce svátosti oltární smýšlejí stejně jako kalvinisté a vnímají ji jako připomenutí Kristova utrpení. Když tedy ve stanovený čas přicházejí naplnit příkaz Kristova připomenutí, jsou v jejich modlitebnách připraveny stoly, z nichž každý pojme dvanáct osob, a u těchto stolů společně přijímají (otec Caspar připomíná, že z větší části měl možnost jejich heretické obřady spatřit na vlastní oči). Od kalvinistů se liší v tom, že zatímco tito přijímají kvašený chléb a víno podané kazatelem z ruky do ruky, menonité mají na každém stole upečeného beránka a mnoho sklenic s vínem, jedí a pijí a neliší se tak příliš od obvyklých hodovníků. Věru krásné připomenutí Krista!, dodává s údivem premonstrát Brandl. Dále ještě poznamenává, že při přijímání užívají stejně jako kalvinisté kvašený chléb. V pokračujícím výkladu otec Caspar uvádí, že menonité nemají žádné kněze, ale ze svého středu vyberou někoho znalého a zkušeného v čtení Bible, aby ji přednesl ostatním, a je zcela lhostejné, zda dotyčný je krejčím, ševcem či člověkem toho nejnižšího původu. Neberou v potaz vznešený původ člověka a jeho tituly držíce se tak slov apoštola Pavla:” Vy jste vznešení, my nízkého rodu, vy moudří, my prostí, to vše kvůli Kristu.” Proto prý také ve své sektě nemají žádné představené, ani soudce, ale dojde-li k nějakému sporu, tehdy po poradě celé sektářské komunity je věc mírumilovně urovnána. K tomu Brandl poznamenává, že spory se mezi nimi vyskytují jen zřídka, neboť menonité jsou pravdomluvní a podle zásad své víry vedou řádný život. V tom se opět shodují s kvakery. Ještě jednou se premonstrát vrací k otázce křtu a dodává, že menonité křtí své potomky až v dospělém věku, kdy jsou schopni uvěřit skrze rozumové poznání a tehdy jsou pak společně křtěni před uzavřením sňatku. Tuto zásadu vyznávají na základě biblického tvrzení: “Kdo uvěřil a byl pokřtěn, bude spasen, kdo však neuvěřil, bude zavržen.” V této větě slovo “uvěřil” předchází slova “byl pokřtěn”, a proto člověk hodný křtu, musí nejprve uvěřit. Aby byli spaseni i ti, kteří zemrou před dosažením plného rozumu a tedy před křtem, rozvádějí text slovy “kdo neuvěřil, bude zavržen”, kde není psáno “kdo nebyl pokřtěn”, a proto člověk může dojít spásy i bez křtu. Děti tedy podle mínění těchto “sektářů” nemohou být zatraceny.

Ten, kdo je u menonitů vybrán za předčitatele Bible, bývá nazýván biskupem. V jedné gdaňské čtvrti (Brandl ji nazývá *Dantziger Schodtlandt*), kde mají menonité své sídlo a modlitebnu, byl během tamního Brandlova pobytu za biskupa vybrán jakýsi koželuh, s nímž se otec Caspar setkal a hovořil. Tento člověk, ač byl vybrán za biskupa, nadále provozoval

své řemeslo po vzoru apoštolů, kteří, I když byli vybráni za učedníky Kristovy, zůstávali stále rybáři.²⁷²

- *Synkretisté*

Brandlovo pojednání o “sektách” uzavírají synkretisté, kteří nemají žádné společenství či shromáždění.²⁷³ Otec Caspar uvádí, že pro ně platí: kolik hlav, tolik myšlenek. Jisté podobnosti jejich učení premonstrát shledává např. u kvakerů, kteří vyznávají Ducha vycházejícího z každého jednotlivce, takže jednají na základě vnuknutí vlastního myšlení, které nespoutávají žádnými zákony. Přívržence synkretismu je prý možné potkat mezi luterány, kalvinisty, ale i mezi katolíky, neboť z každého vyznání si vybírají, co je blízké jejich chápání a rozumu. Brandl podotýká, že synkretisté jsou převážně lidé velmi učené a vzdělaní a tam, kde prost'áčci jsou unášeni k nebesům, tam oni jsou svou učeností a moudrostí uvězněni v těle a své mysli, které je stahují do pekel. Sám Brandl poznal tři osoby sympatizující s tímto učením. První osobu prý nemůže jmenovat kvůli jejímu vysokému postavení. Druhou osobou je jistý švédský baron pobývajícím často na kněžnině dvoře a třetí je jakýsi doktor. Těmto třem synkretistům pak otec Caspar věnuje následující výklad.

První synkretista, s nímž se Brandl setkal, byl vychován v katolické víře, postupem času se ale změnil v katolíka pouze ústy a před lidmi a jeho nitro naplněné zvráceným duchem je na hony vzdáleno od toho, co vyjadřují jeho rty. V otázce svátosti oltářní nesouhlasí s katolickou transsubstanciací, stejně tak se neshoduje s kalvinisty zavrhuje přítomnost Krista a odporuje i luteránům, kteří připouštějí v chlebu a vínu v čase jejich přijímání pravé Tělo a pravou Krev Kristovu. Tato osoba naopak tvrdí, že Kristus je ve svátosti přítomen takovým způsobem, který lidé nejsou schopni pochopit, což mimo jiné podkládá slovy: “Jak nevyzpytatelné jsou Tvé cesty, Pane.” Zavrhuje také všechny zásady evangelické i lidské tvrdíc, že je nesprávné prohlašovat, že duše vytvořená Bohem musí při překračování zákazů stanovených člověkem padnout za kořist věčné smrti. Je tedy nesmyslné, aby člověk ze své podstaty mohl na základě vlastního úsudku spoutat a odsoudit provinilce. Kdykoli prý tento synkretista uviděl a uslyšel, že Brandl dodržuje posty a jiné zásady dle evangelijních přikázání, pronesl: “Nevěřte tomu, že otec Caspar je natolik prostý, aby věřil, že je svědomím vázán zdržovat se v pátek masa, jako by se jeho snědením dopouštěl nějakého hříchu. Této zdrženlivosti činí věru zadost jen proto, aby jako kněz nepobuřoval katolíky, k čemuž je vázán božím přikázáním ‘běda člověku, skrze kterého jsem byl uražen.’” S otcem Brandlem opětovně zapřádal na podobná témata rozhovory. Na ústní zpovědi svěřené jinému

²⁷² Itinerarium, p. 121-124.

²⁷³ Itinerarium, p. 125-128.

člověku nevidí rovněž nic dobrého, neboť nejlepší zpovědí je tlukot srdce, jež říká naslouchači lidských srdcí “vůči Tobě jedinému jsem se provinil.” Tento člověk nevěří v zázraky ani v zázračné obrazy a neuznává žádné svaté, protože jejich existence není založena na Písmu svatém. V Pavlových epištolách nachází také mnoho výroků, které nejsou slovy pravdy, ale naopak jsou směšné. Tento vznešený muž Brandlovi častokrát říkával, že by i chtěl v to všechno věřit jako katolíci, že mu však brání síla jeho rozumu. Podal otci Casparovi následující příklad: “Otče, tělesným okem hledím na tento závěs z rudého sametu. Kdybys mi tisíckrát řekl, že závěs je bílý, nemohu v to uvěřit a kdybych uvěřil, jednal bych hloupě. Když tedy nemohu uvěřit v něco, co se přičí poznání oka tělesného, tím méně věřím v to, co se protíví oku mé mysli.” A pak zabíhá do podrobností svých úvah ještě konkrétněji.

Další synkretista, švédský baron, tvrdil, že bible je ďábelskou knihou, neboť z ní vzešlo všechno zlo. Z bible totiž svou zhoubnou nauku čerpali ariáni, Menno, Kalvín, Viklef a jiní. Caspar Brandl si je jist, že tento baron byl satanistou, neboť ti, jež onen synkretista sváděl ke zločinu sodomie, Brandlovi vyprávěli, že baron to nepovažuje za zločinecký skutek a spáchanou pekelnou zvrácenost, ale že mu tak prý poroučí jeho vlastní duch. Tento baron švédské národnosti byl vychován v luteránství, později ale v Římě konvertoval ke katolictví a působil u dvora papeže Innocence XI., jehož způsob života velmi chválil. Když ovšem viděl, jak mezi kardinály bují pokrytecké zločiny a poznal především zneužívání kanonizací ze strany katolické církve, vzepřel se, stal se synkretistou a nadále se cítil být zavázán pouze tím, co mu přikazuje jeho vlastní duch. Vyprávěl také Brandlovi podivný případ o kanonizaci jezuity Františka Borgiaše, který ale otec Caspar z jistých důvodů nechce podrobněji rozvádět. Tento baron je prý tak vzdělaný, že se Brandl zamýšlí nad tím, je-li mu vůbec někdo na evropských dvorech roven.

Třetí synkretista, doktor, je dle Brandla zhruba podobného smýšlení jako baron, jen s tím rozdílem, že baron věří alespoň v některé svátosti, kdežto doktor v žádné a dokonce tvrdí, že by se ani nedal pokřtít, kdyby se tak nestalo už dříve. Jiní heretikové (jako doktor Oliva) popírají existenci ďábla, aby mohli nevázaněji žít a popouštět uzdu svým vášním. “Heretický” doktor Peker se zase domnívá, že ďáblové jsou, ale jsou natolik zotročeni, že žádnému z nich není dovoleno, aby vyšel z temnot a pokoušel člověka.²⁷⁴

Na závěr ještě Brandl připojuje krátký výklad týkající se hlavy církve. Argument, který luteráni a jiní heretici užívají proti katolickému tvrzení, že svatý Petr byl hlavou církve a z něj tato hodnost přešla i na jeho nástupce, zní: Církev se nemůže zpronevěřit a kdyby byl

²⁷⁴ Itinerarium, p. 125-128.

Petr ustanoven za její hlavu, zpronevěřila by se sama sobě. Petr totiž stojíc u dveří popřel Krista, selhala tedy sama hlava církve a církev pak také selhává. Dle otce Caspara je na to třeba heretikům namítnout, že Petr nezapřel Krista ve svém srdci, ale hnán strachem zapřel ho pouze ústy. Nezapřel ho tedy opravdu a zůstal tak hlavou církve, což je i potvrzeno Kristovými slovy k Petrovi: “Ty mě zapřeš.” Kristus ale zároveň řekl: “Modlil jsem se za Tebe Petře, aby Tvá víra neselhala.” Proto také Petr neselhal a zůstal hlavou církve, což konečně dokládá i výrok: “Na této skále vystavím svou církev.” Takovou heretickou argumentací byl otec Caspar napaden v Gdaňsku ze strany luteránského lékaře Steihorta v komnatě kněžny Charlotty za její osobní přítomnosti.

Touto krátkou rozpravou o hlavě církve pojednání o sektách končí a zároveň se tak uzavírá celý cestovní deník premonstrátského řeholníka Caspara Brandla.

S plamennými debatami s představiteli protestantských církví, jaké se vyskytují v Itinerariu Caspara Brandla s cílem vyvrátit či zpochybnit věroučné zásady těchto vyznání, se pochopitelně v deníku luteránského superintendenta Daniela Krmana nesetkáme. Nenajdeme zde ani žádné polemiky směřující proti katolickému vyznání, zřejmě proto, že Krman se na své cestě s katolíky nesetkával, ba naopak se jim snažil spíše vyhýbat. Stejně jako Brandl v Sasku a jiných protestantských zemích i Krman je svědkem konfesijní netolerance a během putování přes katolická území Rzeczpospolité se snaží z bezpečnostních důvodů na svou příslušnost k luteránské církvi neupozorňovat. Přesto ale určité ostrůvky pravého vyznání v moři nepravověrných bylo možno nalézt, pro Brandla v Lipsku v paláci císařského vyslance Zinzendorfa či u vyslance mohučského arcibiskupa Boineburga, pro Krmana ve Varšavě u vyslance pruského krále, kde 10. června 1708 vyslechl kázání evangelického faráře. Zároveň se Krman velmi diví, že uprostřed papeženců je dovoleno pobývat luteránským kupcům a dokonce veřejně konat jejich bohoslužby. Tamní evangelický farář si ale přesto stěžoval, že když nedávno cestoval, napadli ho polští vojáci, připravili ho o drobnosti, které měl sebou, a zbili ho. Dodal také, že mu není radno samotnému kráčet v kněžském rouchu po ulicích a že nedávno ho na návštěvu pozval jakýsi papeženec, jenž se vydával za luterána, naštěstí však kněz vytušil léčku spojenou s nebezpečím života a nepřišel. Daleko volněji než v Polsku se Krman zajisté cítil na území Východních Prus a jejich hlavním městě, Královci, kde se nacházelo sídlo luteránské akademie, mezi jejímiž profesory Krman našel nemálo stoupenců synkretismu, nám již známého z vyprávění Caspara Brandla. V chápání tohoto hnutí můžeme u obou autorů spatřovat drobné rozdíly. Pro jejich lepší porozumění je na místě blíže vysvětlit, o co se přesněji v tomto náboženském směru jednalo.

Zhruba okolo roku 1639 povstal v luteránské církvi theologický spor, způsobený novým směřováním Jiřího Kalixta a jeho stoupenců, usilujících zmírnit krajnosti přísného luteránství a dovést ho k jistému sblížení s katolíky i reformovanými. Jejich protivníci toto učení posměšně nazvali synkretismem, myslíce tím míšení navzájem se protivících církevních učení (od řeckého slova “συνκρητίζειν” ve významu spojit několik znesvářených protivníků proti společnému nepříteli). Díky Kalixtově vystoupení začala být mezi luterány pocíťována potřeba oboustranné tolerance a zanechání náboženské nenávisti, stále více se začala projevovat touha po jiném, více k srdci jdoucím způsobu chápání theologie a obzvláště Písma svatého. Tím se v protestantské teologii pozvolna připravoval nový směr, započatý vystoupením F. J. Spenera, jenž je znám pod názvem pietismus.

Vraťme se ale ke Krmanovu setkání se synkretismem. Jeden z královeckých profesorů při rozhovoru s Krmanem tvrdil, že reformovaní nemusí věřit v to, co je proti rozumu, ale věří v to, co je nad rozumové chápání. Rozmlouvali totiž s Krmanem o přítomnosti Krista ve svátosti oltářní a Krman z toho vyrozuměl, že dotyčný spolu s reformovanými sympatizuje se synkretismem. Krman mu odpověděl, že reformovaní pak nemusí věřit ani v Kristovo narození z Panny, ani ve stvoření světa z ničeho, protože to není pouze nad, ale i proti všemu lidskému rozumu. Krman dále poznamenává, že pruský král dal na předměstí v Královci postavit kostel, kde tito luteránští pietisti spolu s reformovanými navzájem slouží svatou večeří Páně. Dozvěděl se, že stoupenců synkretismu není příliš mnoho a více si prý tito lidé cení lásky k bližnímu než víry. Údajně se proti nim postavila theologická fakulta, jež zvala na veřejné disputace doktora theologie, představeného výše zmíněného kostela, jenž se ale nedostavoval, neboť byl obdarován zvláštním královským listem, na jehož základě doktor nepodléhal královecké akademii. O náboženské toleranci pruského krále svědčí také skutečnost, že na předměstí Královce měli i katolíci prostorné kostely a stejně tak reformovaní měli velkolepý kostel poblíž zámku. V tomto městě Krman navštívil reformovanou bohoslužbu, jejíž průběh zaznamenává ve svém deníku. V katedrálním kostele také vyslechl mši luteránskou, s níž čtenáře opět ve svých záznamech seznamuje a zapisuje si také podobu kostela a jeho vybavení. Při pohledu na nápis “*Diligite veritatem et pacem*” (Milujte pravdu a mír) si uherský luterán povzdechne, že kdyby všichni doktoři pamatovali na tento nápis, nebylo by na této akademii tolik synkretistů, což svědčí o velkých Krmanových antipatiích k tomuto hnutí.²⁷⁵

²⁷⁵ O Královci viz Krmanův Cestovný denník, s. 32-38.

Nelehký život luteránů Krman zaznamenává při návštěvě hlavního města Litvy, Vilniusu, kde se nachází akademie Tovaryšstva Ježíšova, k níž je připojena nádherná bazilika a velmi dobře vybavená lékárna. Evangelíci zde mají svého faráře a kostel, ale tento farář není mimo kostel a svůj příbytek příliš v bezpečí a po ulicích musí chodit převlečený, aby ho nepoznali studenti jezuitské akademie.²⁷⁶ Se členy jezuitského řádu se Daniel Krman setkal i v dalším litevském městě Mogilevě (dnes v Bělorusku), do něhož se vstupovalo pevnou bránou, na níž byli namalováni dva jezuité s nápisem : *“Vos estis lux mundi”* (Vy jste světlem světa), jenž pro svou chvástavost luterána velmi vyděsil. Ve městě se nacházelo krásné jezuitské kolegium, jež náleželo vilenské akademii.

Po celou dobu svého putování se švédským vojskem Daniel Krman nepřestává uctivě hovořit o švédském králi Karlu XII., vyzdvihuje jeho moudrost a pevnou oddanost luteránskému vyznání. Švédský král se prý velmi dobře vyzná ve svatých písmech a na základě jeho poučení přestoupil na luteránskou víru kníže Lubomirski²⁷⁷, kníže Kazimír Sapieha se zase po rozhovoru s ním stal úplně jiným člověkem, lépe smýšlejícím o evangelickém náboženství. Uherský luterán se účastnil vojenských bohoslužeb a průběh některých z nich či témata jednotlivých kázání si do deníku poznamenává.²⁷⁸ Krman se velmi pochvalně vyjadřuje o švédském vojsku, jeho vojenské disciplíně a křesťanském životě, jež v porovnání s jinými vojsky by zajisté zaujalo prvenství. Dábel prý ale přece jen zasel v tak nábožném vojsku velkou bezbožnost, takže někteří vojáci byli uznáni za vinné nejtěžšími hříchy, ale jejich důstojníci je přesto proti Božím slovům a ediktům švédského krále nechali žít mezi sebou a tak přivolali následný hněv Boží na celé vojsko v poltavské bitvě.

Při pročítání Brandlova a Krmanova deníku a jejich následném srovnávání není možné si nepovšimnout jedné pozoruhodné skutečnosti. Premonstrát Caspar Brandl necítí potřebu vymezovat se a obšírněji se rozepisovat o nekřesťanských vyznáních, ačkoli během svých cest po východní Evropě měl beze sporu řadu příležitostí narazit na židovské obyvatelstvo. Ve svém deníku mu věnuje pouze jedinou větu věcně oznamující, že krčmy na území Rzeczpospolité jsou především v židovských rukou. Stejnou věcnost a až přílišnou stručnost spatřujeme i v Brandlově krátké charakteristice islámu, jenž měl možnost blíže poznat během výpravy do Bender, necítí ale potřebu se vůči němu z pozice křesťana více vymezovat. V tomto směru se zdá být Daniel Krman daleko nesmlouvavější a vyhraněnější, neboť o svém

²⁷⁶ Krman, s. 48.

²⁷⁷ Jan Albert Lubomirski, předtím 12 let působil jako katolický misionář v Číně, evangelické vyznání přijal ve švédském táboře r. 1708, pak odešel do Švédska, zemřel r. 1732.

²⁷⁸ Krman, s. 65, působivé je kázání Michala Enemana, kazatele královských trabantů, v Benderech, v němž zdůvodňuje poltavskou porážku, s. 215-218.

pohrdání židy a pro sebe nepochopitelném tolerantním chování křesťanů vůči těmto nevěřícím se rozepisuje při každé příležitosti. Již na začátku své cesty, v polském městě Sącz spatřuje nezvyklé židovské hemžení a přirovnává je ke shnilému sýru prolezlému červy. U židovských obyvatel byli Daniel Krman a jeho společníci nuceni hledat nocleh především ve východních částech Rzeczpospolité, v litevském knížectví. Tak popisuje ubytování u žida v nejmenované vesnici, který prý nocležníkům kromě slámy a mizerného piva nenabídl nic, sám ale se ženou a dětmi bohatě večeřel několik hodin a směle pil až do půlnoci, neboť byla sobota a tyto nešťastné duše se domnívají, že tento den se sluší světit. Další židovské svěcení soboty Krman uviděl v litevském (dnes běloruském) městě Smarhoň, kde židé seděli po skupinkách na ulicích. V městečku Radaškovičky dokonce luterán vešel do židovské synagogy, kde upozoroval jednoho žida recitujícího tichým zpěvem, jiného pak u stěny klátícího se během tichého zpěvu celým tělem a mnoho jiných. Krman také připojuje popis židovských synagog a podotýká, že se jen málo liší od ruských kostelů. V dalším městě cestovatelé přenocovali v krčmě, jejímž majitelem byl opět žid. Jeho družka prý velmi hromovala na svou dceru, protože se provdala za křesťana, proklínala ji všemi kletbami a hrozila smrtí. Z toho Krman vyvozuje hrabivost a lakomství polských a litevských vrchností, které pro mrzký zisk podstoupily židům celnice téměř všude, dovolily jim stavět synagogy a beztrestně povolují manželství křesťanských dětí se židy, i když jinde, např. v říšském právu, se to pod trestem smrti zakazuje.²⁷⁹ Podobných příkladů Krmanova vyhraněného postoje vůči židovskému obyvatelstvu bychom našli v jeho cestovním deníku ještě mnohem více.

Z předložených ukázek z obou deníků je patrné, že Caspar Brandl i Daniel Krman byli pevnými a nezvratitelnými stoupenci svých církví a setkávání s vyznavači jiných křesťanských vyznání v žádném případě nemohlo ohrozit a zviklat jejich věroučné zásady. Ani jeden z nich v sobě nezapřou kněze s hlubokým teologickým vzděláním, se zájmem navštěvujícím i bohoslužby jiných církví a nebránícím se zapřádat zajímavé rozhovory a disputace s představiteli odlišných vyznání, z nichž pokaždé (alespoň na základě svého podání) vycházejí jako vítězové.

²⁷⁹ Krman, s. 20, 44-45, 53-54.

V. ZÁVĚR

Vzpomenu-li si na první nahlédnutí do cestovních záznamů tepelského premonstráta Caspara Brandla, vybaví se mi tehdejší smíšené pocity z velice různorodých pasáží, jimž mnohdy bylo velmi těžké porozumět a to nikoliv z důvodů jazykových, jako spíše z nedostatku potřebných souvislostí, jež by poodhalily tajemství dotyčného rukopisu. Zjištění, že kněžna Charlotta von Hessen-Rheinfels, u níž otec Caspar zastával funkci dvorního kaplana, byla manželkou uherského povstalece Františka II. Rákócziho, bylo oním potřebným klíčem, jenž zpřístupnil obsah Brandlova deníku a umožnil tak pochopit, o jak zajímavé a významné dílo se v jeho případě jedná. Cílem této diplomové práce proto bylo především upozornit na jeho existenci a připravit první edici tohoto rukopisu, aby tak byl přístupnější i jiným zájemcům. Cestovní deník by byl jen těžko pochopitelný bez znalosti bližších osudů jeho autora a okolností, za nichž dílo vznikalo. V tomto směru se ukázaly být nenahraditelnou pomůckou další tepelské písemnosti, především VII. svazek análů tepelského kláštera a kopiář opata Raymunda II. Wilferta, jež v Brandlově záležitosti přinášejí řadu cenných opisů listin, jejichž originály se bohužel do dnešních časů nedochovaly.

S velkou pravděpodobností rukopis vznikl během Brandlova čtyřletého putování po zemích střední a východní Evropy, přičemž většinu svých cest otec Caspar podnikl z určitého pověření kněžny Charlotty. Nesourodost a nelogičnost některých částí rukopisu je dána tím, že záznamy byly do deníku občas zapisovány s větším, někdy i dvouletým časovým odstupem, což se týká především částí vyprávějících o cestě do Švédska, jež vznikly až roku 1710, tedy dva roky po podniknutí této dobrodružné výpravy. Otázka, zda měl Brandl v úmyslu na základě svých deníkových záznamů vytvořit větší cestopisné dílo, jež mělo za cíl přiblížit svůj obsah širší čtenářské obci, je vzhledem k torzovitosti celého spisu těžko zodpověditelná. Jistou paralelu s Brandlovým deníkem lze v tomto směru hledat v *Itinerariu* hornouherského luteránského superintendenta Daniela Krmana, jenž přibližně ve stejné době jako Brandl cestoval stejnými končinami a během svých cest dělal pečlivé zápisky, jimž dal ucelenou formu až po svém návratu domů. K této konečné podobě bohužel dílo premonstráta Caspara Brandla nikdy dovedeno nebylo.

Oč méně otec Caspar umožňuje poodhalit pravý důvod svého, ze strany klášterních představených nepovoleného, odchodu z Čech, popřípadě podrobněji prozradit podstatu poslání, s jakým podnikal své cesty ve službách kněžny Charlotty, tím více se snaží obrátit pozornost případného čtenáře na své zápisy o náboženských vyznáních, jež během svých cest poznal. V tomto směru Brandl nezapře svou řádovou funkci profesora teologie a vyzbrojen

řadou věroučných argumentů se pouští do nekompromisních debat se stoupenci protestantských církví, především luterány. Je třeba poznamenat, že rozsáhlá pasáž týkající se setkání s kapucínem apostatou v Lübecku, jež mnohdy nabývá téměř apologetického charakteru, či závěrečné „učené pojednání o herezích a sektách“ patří v deníku k těm nejpracovanějším, a to nikoliv náhodou. Při jejich četbě se totiž vkrádá podezření, že Brandl chtěl těmito náboženskými výklady poněkud překrýt pravé důvody svých cest a možná tak i ospravedlnit sebe sama ve svých očích a především u svých řádových představených a smýt tak ze sebe provinění vůči řádovému slibu poslušnosti. Obzvláště je zde patrná snaha zdůraznit, že, ač strávil mnoho času mezi heretiky, zůstal poslušným synem katolické církve, jenž nikdy nesešel z pravé cesty a naopak se snažil přivést jiné zbloudilé ovečky zpět do pravověrného stáda.

Přestože Brandlovo *Itinerarium* budí dojem nedokončeného torzovitého spisu, jedná se nepochybně o pozoruhodné dílo, jež významnou měrou obohacuje naše poznání společenských a náboženských poměrů ve střední a východní Evropě a seznamuje nás s cestovatelskými podmínkami v těchto oblastech na začátku 18. století. Cenný je také pro bližší poznání osobnosti Charlotty von Hessen-Rheinfels, jíž zatím nebyla ze strany historiků věnována větší pozornost a v Brandlově díle (neméně i v dalších tepelských rukopisech) se o kněžně dovidáme zajímavé informace. V neposlední řadě je třeba rukopis chápat jako v českém prostředí ojedinělý doplňující pramen k dějinám Rákócziho povstání a severní války.

VI. PRAMENY A LITERATURA

Prameny nevydané:

Brandl, Casparus: Itinerarium, Knihovna premonstrátského kláštera v Teplé, sign. A 7

Annalium Teplensium Tomus VII., Knihovna premonstrátského kláštera v Teplé, sign. A 47/VII

Wanka, Petrus: Vitae fratrum Praemonstratensium Teplensium saeculi XVIII. et annotationes varie, Knihovna premonstrátského kláštera v Teplé, sign. A 54

Fond Archiv Kláštera premonstrátů Teplá, SOA Plzeň, sign. XI A, karton č. 91

Liber copiarum Rmi D. Abbatis Raymundi II., inceptus et scriptus at completus a P. Ioanne Rick Professo Tepleni anno 1707, fond Archiv Kláštera premonstrátů Teplá, SOA Plzeň, sign. D 28a XLIII 6, č. knihy 44

Kraiński, Jan: Odpis djarjusza księdza Jana Kraińskiego z lat 1682-1710, w latach ostatnich zaznaczono niektóre szczegóły z wojny szweckiej, kopie v knihovně Historického institutu Varšavské univerzity, sign. Dep. 435

Prameny vydané:

L'autobiographie d'un prince rebelle: Confession et Mémoires de Francois II Rákóczi, ed. Béla Köpéczi, Budapest' 1977

Archivum Rákóczianum, t. I-X, ed. Kálmán Thaly, Budapest 1873-1889

Correspondance diplomatique de François II Rákóczi 1711-1735, ed. Béla Köpéczi, Budapest 1999

Fiedler, Joseph: Actenstücke zur Geschichte Fr. Rákóczy, Archiv für österreich. Geschichte 49, Wien 1876

Fiedler, Joseph: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande I, II, Wien 1855, 1858

Holland, Wilhelm Ludwig: Briefe der Herzogin Elizabeth Charlotte von Orléans, Tübingen 1871, 1877, 1879

Krman, Daniel: Cestovný denník, Bratislava 1975

Kopiec, Jan: Między Altransztadem a Połtawą. Stolica apostolska wobec obsady tronu polskiego w latach 1706-1709, Opole 1997

Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo I-XIII (1688-1713), Moskva – Petersburg 1887-2003

Rakoczy, Franciszek II.: Pamiętniki. Wyznania, ed. J. R. Nowak, Warszawa 1988

Saint-Simon, Louis de Rouvroy: Mémoires, Paris 2002

Literatura:

Artamonov, Vladimir A.: Zwycięstwo połtawskie i unia polsko-saska, Śląski Kwartalnik historyczny „Sobótka“ 3-4, 1982, s. 10-22

Askenazy, Szymon: Gdańsk a Polska, Warszawa 1923

Atlas Russicus mappa una generali et undeviginti specialibus vastissimum Imperium Russicum cum adiacentibus regionibus, Petropolis 1745

Behringer, Wolfgang: Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit, Göttingen 2003

Benda, Kálmán: Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704, Studia Historica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapest 1960

Benda, Kálmán: Stosunki polityczne Stanisława Leszczyńskiego z księciem Franciszkiem II Rakoczym, in Stanisław Leszczyński król, polityk, pisarz, mecenas, Leszno 2001, s. 58-63

Bengtson, Frans Gunnar: The Life of Charles XII., London 1960

Bieńkowski, Ludomir: Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce, in Kościół w Polsce. Studia nad historią kościoła katolickiego w Polsce, pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, cz. 2, Kraków 1969

Bittner, Ludwig - Gross, Lothar: Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648) I. (1648-1715), Berlin 1936

Brikner, Alexander G.: Istorija Petra Velikogo, Moskva 1996

Cieślak, Edmund: Stanisław Leszczyński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994

Cieślak, Edmund: W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego, Gdańsk 1986

Coufalová, Iveta: Turecká partie švédského krále, neohrožený Karel XII. v osmanské říši (1709-1714), ĎaS 1, 2006, s. 21-23

Csáky, Moritz: Die ungarischen „Malcontenten“ und „Kuruzen“ – soziale und ökonomische Aspekte ihrer Erhebungen, in Revolutinäre Bewegungen in Österreich, ed. Zöllner, E., Wien 1981

Delau, Reinhard: August der Starke, Bilder einer Zeit, Halle 1989

Deruga, Aleksy: Piotr Wielki a unia kościelna 1700-1711, Wilno 1936

Dostál, František: Valašsko a povstání Františka II. Rákócziho v letech 1703-1709, Valašsko 5, 1959, 32-46

Dostál, František: Slovácko za povstání Františka II. Rákócziho 1703-1704, Slovácko 6, 1964, s. 107-118

Dygdała, Jerzy: Król Stanisław Leszczyński w Toruniu w styczniu 1708 r., Rocznik Toruński 20, 1991, s. 22-35

Englund, Peter: Poltava Berättelsen om en armés undergång, Stockholm 2000 (polský překlad Wojciech Łygaś, wyd. Gdańsk 2003)

Fejér, Roza: François Rákóczi II. dans les mémoires français de son temps, Pécs 1931

Felczak, Waclaw: Historia Węgier, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983

Feldman, Józef: Polska a sprawa wschodnia 1709-1714, Kraków 1926

Feldman, Józef: Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709, Kraków 1925

Fenczak, August: Kościół greckokatolicki w Polsce do roku 1772 jako dzieło swojej epoki, in Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedstwa, pod red. S. Stępnia, t. II., Przemyśl 1994

Findeisen, Jörg-Peter: Karl XII. von Schweden. Ein König, der zum Mythos wurde, Berlin 1992

Florovský, Antonín V.: Čeští jezuité na Rusi, Praha 1941

Gašpariková, Anna: Povstanie Rákócziho a Slovania, Sb. Filozofickej fakulty Un. Komenského v Bratislave VII, 55/2, Bratislava 1930

Gierowski, Józef Andrzej: Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej, Sobótka 35, z. 2, 1980, s. 373-381

Gierowski, Józef Andrzej: Projekt układu Piotra I. z A. Sieniawskim z 1707 roku, Sobótka 51, 1994, s. 210-212

Gierowski, Józef Andrzej: W cieniu Ligi Północnej, Wrocław 1971

Gierowski, Józef Andrzej: Wielka historia Polski 5 (1648-1763), Kraków 2001

Goll, Jaroslav: Der Vertrag von Alt-Ranstaedt: Oesterreich und Schweden 1706-1707. Ein Beitrag zur Geschichte der österr. Politik während des nordischen Krieges, Prag 1879

Góralski, Zbigniew: Urzędy i godności w dawnej Polsce, Warszawa 1998

Haake, Paul: August der Starke, Berlin 1926

Haintz, Otto: König Karl XII. von Schweden, Berlin 1958

Hengelmüller, Ladislas von: Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit 1703-1711, Stuttgart 1913

Hensel, Leszek: Kultura szlachecka w Europie środkowo-wschodniej w 1. połowie XVIII wieku, Wrocław 1986

- Hlinomaz, Milan: Klášter premonstrátů Teplá, Karlovy Vary 2003
- Hoffmann, František: Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá, Praha 1999
- Hopp, Lajos: Poselstwo węgierskie na dworze Leszczyńskiego w Rydzynie, in Stanisław Leszczyński król, polityk, pisarz, mecenas, Leszno 2001, s. 64-75
- Hopp, Lajos: Le neo-electus Leszczyński et François II Rakoczi, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Philologia Moderna XIX, Budapest 1989, s. 301-309
- Hopp, Lajos: Sprawy polskie w węgierskich zabytkach literackich z okresu powstania Rakoczego, in Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969
- Hopp, Lajos: Pobyt Ferencza Rakoczego II. w Gdańsku w latach 1711-1712, Rocznik Gdański XXV, 1966
- Hopp, Lajos: Pamiątki polskie w węgierskich zabytkach piśmiennictwa z okresu powstania Rakoczego, Studia z dziejów stosunków polsko-węgierskich, 1969, s. 223-250
- Hopp, Lajos: Zabytek piśmiennictwa emigracji węgierskich powstańców w ziemi polskiej 1711-1712, Śląski Kwartalnik historyczny „Sobótka“, 1982, s. 267
- Horn, Émile: François Rakoczi II Prince de Transylvanie 1676-1735, Paris 1906
- Isenburg, Wilhelm Karl von – Loringhoven, Frank Freytag von: Europäische Stammtafeln, Neue Folge, Band I., Marburg 1980
- Jarochowski, Kazimierz: Dzieje panowania Augusta od wstąpienia Karola XII. na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702-1704), Poznań 1874
- Jarochowski, Kazimierz: Z czasów saskich. Epizod Rakoczowy w dziejach panowania Augusta II. od r. 1703-1717, Poznań 1886
- Jonasson, Gustaw: Karol XII a Stanisław Leszczyński, in Stanisław Leszczyński król, polityk, pisarz, mecenas, Leszno 2001, s. 51-57
- Kalisch, Johannes – Gierowski, Józef Andrzej: Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700-1721, Berlin 1962
- Kamiński, Andrzej: Przeciwno Szwedom i Leszczyńskiemu. Działania wojsk rosyjskich na terenie Polski w l. 1705-1706, Studia i materiały do historii wojskowości II/2, Warszawa 1966
- Kamiński, Andrzej: Piotr I. a wojsko koronne w przededniu szwedzkiego uderzenia na Rosję w 1707 r., Studia i materiały do historii wojskowości XV/1, Warszawa 1969

Kamiński, Andrzej: Konfederacja Sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkiem 1706-1709, Prace Komisji Nauk Historycznych PAN, Oddział w Krakowie, nr. 23, Wrocław 1969

Kiss, Gyula Csaba: Franz Rakoczi II., Peter der Grosse und der polnische Thron (um 1708), Jahrbücher für Geschichte Osteuropas – Neue Folge 13, 1965, s. 350-354

Kočiš, Jozef: Príspevok k vzťahu Rákócziho Františka II. k Slovensku. Turčianska stolica a onódsky snem, HČ 23, 1978, s. 272-282

Komaszyński, Michał: Księcia Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego, Warszawa 1971

Komaszyński, Michał: Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641-1716, Kraków 1983

Konopczyński, Władysław: Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1772, Warszawa 1924

Konopczyński, Władysław: Polska a Turcja 1683-1792, Warszawa 1936

Köpécsi, Béla: Hongrois et Français de Louis XIV à la révolution française, Budapest 1983

Köpécsi, Béla: La France et la Hongrie au début du XVIII siècle, Budapest 1971

Köpécsi, Béla: La noblesse et le pouvoir politique dans la guerre d'indépendance hongroise contre les Habsbourg au début du XVIII. siècle, in Noblesse française, noblesse hongroise XVI-XIX siècles, Budapest 1981

Kościół w Polsce, t. 2, wieki XVI-XVIII, ed. Jerzy Kłoczowski, Kraków 1969

Kosman, Marcei: Tolerancja wyznaniowa na Litwie do XVIII. wieku, Odrodzenie i reformacja w Polsce XVIII, 1973, s. 95-123

Kriegseisen, Wojciech: Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe, Warszawa 1996

Link-Lenczowski, Andrzej: Sieniawscy i Sobiescy po śmierci Jana III., Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław 1984

Link-Lenczowski, Andrzej: Rzeczpospolita na rozdrożu 1696-1735, Kraków 1994

Mackiv, Theodor: Ivan Mazepa, Hetman der Ukraine und Reichsfürst des Heiligen Römischen Reiches (1639-1709), München 1984

Machatka, Oswald: České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách, ČMM 74, 1955, s. 245-277

Markiewicz, Mariusz: Historia Polski 1492-1795, Kraków 2004

Melmuková, Eva: Patent zvaný toleranční, Praha 1999

Między barokiem i oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie, ed. Krystyna Stasiewicz, Olsztyn 1996

Mironowicz, Anton: Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej, Białystok 2001

Olszewska, Janina: Z diariusza A. Szathmariego dworzanina ks. F. Rakoczego II, Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia 10, 1977-1983, s. 109-114

Olszewska, Janina: Książę węgierski. F. Rakoczy II. i jego związki z Jarosławiem, Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia 9, 1972-1976, s. 59-69

Pavlenko, Sergij O.: Ivan Mazepa, Kyjiv 2003

Pelczar, Marian: Polski Gdańsk, Gdańsk 1947

Perdenia, Jan: Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII. i XVIII. wieku, Wrocław 1963

Perényi, József: Fr. Rakoczy II. i tron polski (1707-1709), in Mediaevalia, w 50. rocznicę pracy naukowej Jana Dąmbrowskiego, Warszawa 1960, s. 437-468

Pidtypczak-Majerowicz, Maria: Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu, Wrocław 1986

Pidtypczak-Majerowicz, Maria: Kulturalna działalność zakonu bazylianów w XVII. i XVIII. wieku na ziemiach polsko-litewsko-ruskich, Chrześcijanin w świecie, Zeszyty OdiSS R. 20, nr 8/9, 1988, s. 190-207

Pillias, Émile: Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie, Paris 1939

Piawski, Kazimierz: Das Interregnum 1696/97 in Polen und die politische Lage in Europa, in Um die polnische Krone, Berlin 1962

Popiołek, Bożena: Gdańskie kontakty handlowe Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, Roczn. Nauk.-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Práce hist. XVI, z. 158, Kraków 1993, s. 203-220

Popiołek, Bożena: Królowa bez korony, studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669-1729, Kraków 1996

Poraziński, Jarosław: Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach na początku XVIII. w., Toruń 1988

Poraziński, Jarosław: August II., Piotr I. i Karol XII. Polityczne koncepcje trzech monarchów a Rzeczypospolita w dobie wielkiej wojny północnej (1702-1710), in Między Zachodem i Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej, Toruń 2002, s. 128-134

Poraziński, Jarosław: Epiphania Poloniae, Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702-1710), Toruń 1999

Pönicke, Herbert: August der Starke. Ein Fürst des Barock, Göttingen 1972

Ronikier, Jerzy: Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706-1725, Kraków 1992

Rostworowski, Emanuel: Legendy i fakty XVIII wieku, Warszawa 1963

Řezník, Milan: Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864), Praha 2006

Sahanovič, Hienadz – Šybieka, Zahar: Dějiny Běloruska, Praha 2006

Serczyk, Władysław: Piotr I Wielki, Wrocław 1973

Serczyk, Władysław: Połtawa 1709, Warszawa 1982

Schraembl, Franz Anton: Allgemeiner Grosser Atlas, Wien 1800

Slottman, William B.: Ferenc II Rákóczi and the Great Powers, Columbia University Press 1997

Sowa, Andrzej Leon: Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702-1728, Kraków 1995

Staszewski, Jacek: August II. Mocny, Wrocław 1998

Staszewski, Jacek: O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku, Warszawa 1973

Staszewski, Jacek: Królewicz Aleksander Sobieski kandydatem do korony węgierskiej, Sobótka 2, 1980, s. 391-399

Staszewski, Jacek: La guerre d'indépendance en Hongrie et la Pologne. Quelques remarques sur la question de l'aide polonaise accordée à l'insurrection de François II Rakoczi, APH 43, 1981

Staszewski, Jacek: Die Mission des Fürsten Boris Kurakin in Rom im Jahre 1707, in Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag, red. H. Mohr, C. Grau, Berlin 1966, s. 200-214

Swieteczky, Bedřich: Kurucké války na Slovensku. Náčrt válečných událostí na Slovensku a v Podkarpatské Rusi koncem XVII. a poč. XVIII. století, Praha 1928

Švankmajer, Milan a kol.: Dějiny Ruska, Praha 1996

Švankmajer, Milan: Petr I. zrození impéria, Praha 1999

Švec, Luboš – Macura, Vladimír – Štol, Pavel: Dějiny pobaltských zemí, Praha 1996

Tazbir, Janusz: Bracia polscy na wygnaniu, studia z dziejów emigracji ariańskiej, Warszawa 1977

Tazbir, Janusz: Socynianizm w Prusach Książęcych XVII. wieku, Odrodzenie i reformacja w Polsce XVII, 1972, s. 141-175

Tazbir, Janusz: Socynianizm prusko-brandenburski w XVII i XVIII wieku, Odrodzenie i reformacja w Polsce XVIII, 1973, s. 181-195

Tazbir, Janusz: Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty, Warszawa 1988

Tazbir, Janusz: Szlachta i teologowie, studia z dziejów polskiej kontreformacji, Warszawa 1987

Vlnas, Vít: Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka, Praha-Litomyšl 2001

Vlnas, Vít: Novokřtění v Münsteru, Praha 2002

Voltaire (překl. Václav Líva): Karel XII. král švédský, Praha 1962

Wittram, Reinhard: Petr I., Czar und Kaiser. Zur Geschichte Peters des Grossen in seiner Zeit, Göttingen 1964

Wójcik, Zbigniew: Jan III. Sobieski, 1629-1696, Warszawa 1977

Zahorski, Andrzej: Warszawa za Sasów i Stanisława Augusta, Warszawa 1970

Zielińska, Zofia: Magnateria polska epoki saskiej, Wrocław 1977

Zielińska, Zofia: Studia z dziejów stronników polsko-rosyjskich w XVIII w., Warszawa 2001

EDICE

Caspar Johannes Norbert Brandl
ITINERARIUM

EDIČNÍ POZNÁMKA

Podstatná část rukopisu *Itineraria tepelského premonstráta Caspara Brandla* je psána v jazyce latinském, přičemž autor užívá humanistické písmo. Nezřídka je ale text prokládán jednoslovnými německými výrazy (to se týká především osobních a místních jmen) či delšími pasážemi, jež jsou psány novogotickým písmem kurzivním. Také v edici je odlišen latinský text od jinojazyčných pasáží (v rukopisu se objevuje také několik slovanských výrazů) pomocí písma a to tak, že nelatinské výrazy a věty jsou uvedeny kurzívou.

Jako inspirace pro stanovení edičních pravidel posloužila diskuse o problémech ediční praxe při vydávání novolatinských textů, otištěná v *Listech filologických* 122, 1999, s. 222-248.

V edici byla zachována původní paginace rukopisu, jež je uváděna v lomených závorkách, a stejně tak bylo respektováno autorovo členění textu do odstavců. Dále byly ponechány všechny varianty osobních a místních jmen, jež se občas od sebe značně liší, ač se jedná o tutěž osobu či totěž místo (př. *Castrin* – *Cistrin*, různé varianty pro Gdaňsk: *Gedanum*, *Dantiscum*, *Dantzig* atd.).

V samotném textu byly provedeny následující změny a úpravy:

- V ediční úpravě rukopisu byla zavedena interpunkce, jež odpovídá současné interpunkci gramatické a logické. Citáty a přímé řeči byly vloženy do uvozovek (sám autor v těchto případech užívá podtržení příslušných slov, není ale v tomto směru vždy důsledný).
- Další změny se týkají užívání písmen:
 - střídání *u* a *v* byly sjednoceny dle hláskové kvality (př. *Euangelium* > *Evangelium*)
 - střídání *i* a *j* přepisovány dle jejich hláskové platnosti (př. *Maij* > *Maji*)
 - zrušen spojovník u složených jmen (př. *Archi-Episcopus* > *Archiepiscopus*)
 - velká počáteční písmena sjednocena dle současného pravopisu (na začátku věty po tečce, vykřičníku, otazníku), vždy ponechána u vlastních jmen osob, místních názvů, názvů státních útvarů, u pojmenování Boha, Krista či Božské Trojice (*Deus*, *Pater*, *Filius*, *Sancta Trinitas*, *Spiritus Sanctus*, *Virgo*), u teologických a církevních termínů (*Catholicus*, *Sanctus*, *Corpus Christi*, *Papa*, *Archiepiscopus*, *Praedicator*, *Superintendens*, *Sacerdos*), u řádových termínů a funkcí (*Ordo Sancti Basilii*, *Praepositus*, *Magister*, *Professor*, *Prior*), v případech, kdy autor vyjadřuje určitý vztah ke jmenované osobě či jejímu společenskému postavení (*Illustrissimus Comes*, *Rex*, *Serenissima Principissa*)
- Všechny zkratky byly rozvedeny do hranatých závorek (př. dom[us], m[il]l[iaria]).
- Škrty či vynechaná místa v textu byly označeny špičatými závorkami <>.
- V textu se bohužel objevilo i několik výrazů či zkratek, jež se nepodařilo rozluštit. Těchto míst naštěstí není mnoho a jedná se jen o jednotlivá slova, jež nemají velký vliv na celkové porozumění textu. V edici jsou tato místa označena křížem (†).

/I/ Itinerari[um]
Casparus Joann[es] Norbert Brandl Lantecensis²⁸⁰

Natus 1673 1. 3.

Vestitus 1696 5. 1.

Professus 1697 28. 2.

Solatium sacristae.

Theologium morale[m] audivit domi.

Missus Pragae rursus ad philosophiam, in qua jam ut saecularis Magister creatus est 1698.

Theologia quoque operam dedit, quam cum defensione absolvit.

Primitius celebravit 1702 11. 10.

Denominatus Professor moral[is] Theologiae domesticus 1703 27. 10.

Anno 1707 27. 10. factus est Sacellanus aulicus apud Serenissimam Principem de Hessen-Reinfels cum agravit Saxoniam, Brussiam, Livoniam, Hungariam.

Finita peregrinatione cum Principissa Ragoziana ad Provincias anno 1711 25. 1. redux, factus est Cancellarius. Anno 1717 3. 5. Supprior et simul secunda vice Proffesor Theologiae moralis.

A[nn]o 1719 factus est Prior ad Capitulum Provin[ciale]

<Anno> 1722 9. 2. in mercedem suor[um] factus curatus Czih[ana], ubi peritissimum hunc vi abstulit amara mors 1724.

/II/ Optima poenitentia est emendare delicta, pro quibus emendandis advocatum habemus bonum apud Deum, qui scit infirmitatibus compati.

/1/ Distributio milliarium in itinere cum Sereniss[ima] Principissa Ragotiana²⁸¹ confectorum in via recta et beneficio postae.

Anno 1707 die 24. Januarii abivim[us] ex *Theisin*²⁸² usque in Saxoniam per *Engelhauss*²⁸³, *Schackenwerdt*²⁸⁴, *Jochimthal*²⁸⁵ in *Wisenthal* 6 m[il]l[iria].

Die 25. transivimus *Weinberg* in *Annaberg* m[illiaria] 2.

Die 28. Jan[uarii] abivim[us] Annabergae et transivim[us] *Schemnitz*²⁸⁶, ubi prandivim[us] et vesperi pernoctavim[us] in civitate Benig²⁸⁷ in Saxonia, confectis m[illiaria] 6.

Die 29. vesperi appulim[us] Lipsiae²⁸⁸ confectis m[illiaria] 6.

Die 1. Feb[ruarii] cum D[omino] Gordholt abivi in *Altrandstadt*²⁸⁹ ad videndos equos Regis Suetiae²⁹⁰, ubi praeter alios ne vidi eum, qui in pugna sub Rege ces[sus] fuit.

Die 3. ad eundem me contuli locum, ubi Regem vidi equitantem et ne prandentem. Et die 4. Sereniss[ima] eum visitatum abivit ad locum praetactum. Item vidi eum prandentem cum Rege Augusto²⁹¹, item cum Rege Stanislao.²⁹²

²⁸⁰ Tzn. „Otročínský“ dle názvu Brandlova rodiště (Otročín, něm. Landek).

²⁸¹ Charlotta Amálie von Hessen-Rheinfels, kněžna Rákóczy.

²⁸² Toužim.

²⁸³ Andělská Hora.

²⁸⁴ Ostrov nad Ohří.

²⁸⁵ Jáchymov.

²⁸⁶ Chemnitz.

²⁸⁷ Penig.

²⁸⁸ Lipsko.

²⁸⁹ Altranstätt, dnes součást města Markranstätt.

²⁹⁰ Karel XII., švédský král v letech 1697-1718.

²⁹¹ August II. Silný, saský vévoda, polský král v letech 1697-1733.

²⁹² Stanisław Leszczyński, polský král v letech 1704-1709, 1733-1734.

Lipsiae diversim[us] apud Auream Seram et ex eo diversorio abivim[us] die 14. Febr[uarii] ad Ceruleum Equellum in der *S[ankt] Peterss Strass*. Die 13. Feb[ruarii] audivi Sacrum apud Legatum Caesareum Zinsendorff²⁹³ et die 20. apud Legatum Electoris Moguntini Comitem Penneberg, directorem Francofurtensem.²⁹⁴

Die <3> 5. Martii abivi et secut[us] sum Seren[issimam] Principiss[am] Hallam²⁹⁵ in Brandenburgico sitam, ubi mansi usque ad 20. Aprilis et numerant[ur] m[illiaria] 5.

Eo interiacente tempore visitavi loca Saxonica memorabilia, [prim]o Merschenburg²⁹⁶, quo postale abivi. [Secun]do Witenberg²⁹⁷, ubi sepulturam Lutheri et filiarum spectavi. Praeter epitaphium legitur etiam hoc carmen lapidi incisum: „Pestis eram vivus, moriens ero mors tua Papa“, germanice: *Dir war ich ein best, o Papst, in meinen leben, nach meinen sterben soll mein todt den rest dir geben*.

/2/ Witembergae etiam vidi cellam, in qua atramento post invadentem se Sathanam projecisse et sic eum abegisse, uti maculatura projecti testat[ur]. Item cathedram, in qua tantum solemniorib[us] festis fiunt conciones. etc etc.

Item eo currente tempore visitavi Magdeburgum²⁹⁸, Hallam 12 milliariib[us] distantem, ubi praeter alia sepulchrum, ex quo S[anc]tissimus P[ate]r Norbert[us] acceptus est videre licet, quem etiam hodie Lutherani habent *vor ein theieren Mann Gotes*. etc etc.

Item visitavi in den Monshalttishen civitatem *Eisleben* seu Eislebium, ubi Martin[us] fuit nat[us] die 10. Novembris. Et fabulabant[ur] mihi Lutherani, quod illa dom[us] nunquam conflagaverit combustis aliis domib[us], quod t[ame]n non tantum sub mendacio, sed medacio medacissimum reperi, quia illa dom[us] post conflagrationem in domum pauperum noviter aedificata conversa fuit et distat Eislebium Halla 4 mill[iaria].

N[ota]B[ene]. Hallae die 3. Aprilis Severin[us] Veit Teissingensis vesperi sub caena furatus est mihi ex cista vi infracta 150 k reinsh.

Die 20. April[is] abivi cum Barone Horn²⁹⁹ Perolinum³⁰⁰ et pernoctavim[us] in pago *Neisheist* confectis <m[illiaria].

Die 21. die S[anc]ti Jovis continuavim[us] iter et transivim[us] civitatem *Tessaw*³⁰¹ civitatem pulchram, ubi Princeps³⁰² duxit filiam apothecarii³⁰³, in qua apotheca cum Barone Horni in transenna bibi aq[ua]m vitae. Quam civitatem praeterfluit Moldava³⁰⁴, qui mox influit in Albim³⁰⁵ et dant[ur] ibi copiose salmones.

Item tunc transvecti per fluvium Albim ibi valde magnum. Eodem die transivim[us] silvam, ubi venat[us] est Dux Leopoldus eodemque una die 212 apros et pernoctavim[us] in opido Beltz.³⁰⁶

Die 22. appulimus in Potzdam, residentia regia Regis Brusiae, ubi transit fluvi[us] Sprei³⁰⁷, ubi ars pulchra uti et hort[us]. Qua die etiam perdidit in posta meum breviarium. Et sunt miliari a supra citato pago usque in Potzdam <m[illiaria].

²⁹³ Franz Ludwig von Zinzendorf.

²⁹⁴ Philipp Wilhelm Freiherr von Boineburg.

²⁹⁵ Halle.

²⁹⁶ Merseburg.

²⁹⁷ Wittenberg.

²⁹⁸ Magdeburg.

²⁹⁹ Arvid Bernard Horn (1664-1742), hrabě, švédský generál.

³⁰⁰ Berlin.

³⁰¹ Dessau.

³⁰² Leopold I. von Anhalt-Dessau (1676-1747).

³⁰³ Anna Luisa Föhse (1677-1754).

³⁰⁴ Mulde.

³⁰⁵ Labe. U názvů řek v 19. stol. učinil Klimeš otazník, zřejmě se domníval, že Brandl pod názvem Moldava měl na mysli Vltavu, což je ovšem geograficky nemožné.

³⁰⁶ Belzig.

³⁰⁷ Spree.

/3/ Perolini a[nno] 1707

Die 23. Aprilis in Sabbatho Sancto cum Barone Horn appuli in posta Perolini, commorat[us] in *der H[ei]ll[igen] Geiststrassen* et die 24. accessi Principissam. Perolini praeter multa mirabilia in residentia visa etiam vidi leones, leopardos *arabische kattzen*, *stogl shwein*³⁰⁸ etc. et numerant[ur] a Potzdam usque Perolini m[illiaria] 4.

Die 6. Maji abivi Perolini per postam solus Dantiscum³⁰⁹ missus a Seren[issima] Principissa ad Illust[rissimum] D[ominum] Krah³¹⁰ et in via transivi sequentia loca, mutantia postam primo a Perolino usque in *Dastdorff* m[illiaria] 3, a *Dastdorff* in *Minchenberg*³¹¹ opid[um] m[illiaria] 3, a *Minchendorff* usque in Castrin³¹² fortalitium, ubi circumfluit fluvius *Otter*³¹³ et paludes munientes locum vix expugnabilem, ubi nocte appuli in posta m[illiaria] 4. A Cistrin usque in Solin³¹⁴, ubi maxim[us] lacus m[illiaria] 5. A Soldin in Piritz³¹⁵ pulchram civitatem, ubi cessat Brandenburgicum et incipit Pomerania³¹⁶ m[illiaria] 3. A Piritz usque in Steikart³¹⁷, quae est civitas sicut Egra, ubi vidi duas faemineas personas ob com[m]issa furta via juris ibi practicabilis in patibulo seu furca suspensas et ubi in via ad postam se mihi associavit honestissima persona Vir[us] usque in Caslin³¹⁸ ad postarium mecum pergens m[illiaria] 3. A Steikart usque in Neigart oppidum m[illiaria] 4. A Neigart³¹⁹ usque in Penau pag[um] m[illiaria] 4. A Penau usque in Kerlin³²⁰ oppid[um] m[illiaria] 4. A Kerlin in Caslin civit[atem] pulch[ram], ubi V[irus] a me abivit m[illiaria] 3. A Caslin in Schlage³²¹, ubi sunt duae postae m[illiaria] 5. A Schlage in Stolp³²² civit[atem] m[illiaria] 3. A Stolp usque in Potzkau, ubi pariter sunt duae postae m[illiaria] 5. A Potzkau usque ad quandam Popinam una posta m[illiaria] 4. Ab illa Popina usque in *Dantzig* seu usque Gedanum civitatem pulcherimam *einer Seestadt* jacentem ad litus Maris Baltici m[illiaria] 4.

N[ota] B[ene]. Numerant[ur] [er]go Perolino Gedanum seu usque *Dantzig* postae 17, pro quovis postae milliari 5 *gutte grossen*, postario 3 et famulo 2.

/4/ Iter per postam polonicam confectum a[nno] 1708, ubi Gedano abivi 20. Maji cum famulo Christiano et adjuncto famulo Haidonico versus Scholam, in Russia sitam civitatem, et eo pergens transivi Poloniam, in regressu vero ob grassantem Wersaviae³²³ et in Polonicis locis pestem transivi confinia Luthuaniae³²⁴ et finaliter Brussiam³²⁵ revers[us] sum uno famulo Joanne in Schola³²⁶ civitate Russiae assumpta.

Primo Gedano abiens transivi Danse m[illiaria] 6.

[Secun]do a Danse in Marienburg³²⁷ civitatem pulchram, quam praeterfluit Nachot³²⁸ m[illiaria] 1.

³⁰⁸ Tzn. Stachelschweine – dikobrazi.

³⁰⁹ Gdańsk.

³¹⁰ Jakab Kray, Rákócziho zmocněnec v Gdańsku.

³¹¹ Müncheberg.

³¹² Kostrzyn.

³¹³ Odra.

³¹⁴ Myślibórz.

³¹⁵ Pyrzyce.

³¹⁶ Pomořany.

³¹⁷ Stargard Szczeciński.

³¹⁸ Koszalin.

³¹⁹ Nowogard (toto město označuje pravděpodobně i název „Egra“).

³²⁰ Karlino.

³²¹ Sławno.

³²² Słupsk.

³²³ Warszawa.

³²⁴ Litva.

³²⁵ Prusy.

³²⁶ Skole (dnes na Ukrajině).

³²⁷ Malbork.

³²⁸ Nogat.

[Tert]io transivi Marienwerter³²⁹ civitatem, Grandentz³³⁰ civitatem, Kundewiss, Colmsee³³¹ usque Thoronium³³², civitatem munitam a Sueco ruinatam in multo m[illiaria]18.

A Thorn in Schlusaba³³³ m[illiaria] 3.

A Schlus[aba] in Prisk³³⁴, ubi cum meis famulis a 10 equitib[us] Polonis vi raptus tot[us] tot[a]ll[ite]r expoliand[us] nisi literas habuissem an *die Grossfeltherrin* Sienavsky³³⁵, q[ui]b[us] visi solum aliq[ui]b[us] me privarunt, uti annotavi in meo diario m[illiaria] 4.

A Prisk in Coval³³⁶ m[illiaria] 3

A Coval in Kostenin³³⁷ [milliaria] 3.

A Cost[enin] in Combien³³⁸ m[illiaria] 3.

A Comb[ien] in Scharatschoft³³⁹ m[illiaria] 5.

A Scharat[schoft] in Plongne³⁴⁰ m[illiaria] 4.

A Plo[n]gne in Warsaviam³⁴¹ m[illiaria] 4.

A Warsavia in Kura³⁴² civit[atem] m[illiaria] 5.

A Kura usque in Kitschevall³⁴³ m[illiaria] 6.

A Kitsch[evall] usque in Cosenitza³⁴⁴ m[illiaria] 4.

A Kos[enitza] usque in Kniefeschoff³⁴⁵ m[illiaria] 3.

A Kniefe[schoff] usque in Casemir³⁴⁶ ad Fistulam³⁴⁷ m[illiaria] 3.

A Casemir usque in Pelschitz³⁴⁸ m[illiaria] 4.

A Pelsch[itzy] usque in Koray³⁴⁹ m[illiaria] 7.

A Koray in Pilgoray³⁵⁰ m[illiaria] 3.

A Pil[goray] in Tharnagradt³⁵¹ m[illiaria] 9.

A Tharnagradt in Sienava³⁵² civit[atem] m[illiaria] 3.

A Sienava in Jaroslaff³⁵³ civitat[em] valde famosa in Polonia, quam praeterfluit fluvi[us] Sunt³⁵⁴, quo mediante Vistula³⁵⁵ navigat[ur] Gedanum usque in Mare Balticum m[illiaria] 3.

A Jaroslaff in Radimna³⁵⁶ m[illiaria] 2.

³²⁹ Kwidzyn.

³³⁰ Grudziądz.

³³¹ Chełmża.

³³² Toruń.

³³³ Służewo.

³³⁴ Brześć Kujawski.

³³⁵ Elżbieta Helena Sieniawska (1669-1729), manželka velkého korunního hejtmána Adama Mikołaje Sieniawského.

³³⁶ Kowal.

³³⁷ Gostynin.

³³⁸ Gąbin.

³³⁹ Sochaczew.

³⁴⁰ Błonie.

³⁴¹ Warszawa.

³⁴² Góra Kalwaria.

³⁴³ Rydzywoł.

³⁴⁴ Koziernice.

³⁴⁵ Gniewoszków.

³⁴⁶ Kazimierz Dolny.

³⁴⁷ Wisła.

³⁴⁸ Bełżyce.

³⁴⁹ Goraj.

³⁵⁰ Biłgoraj.

³⁵¹ Tarnogród.

³⁵² Sieniawa.

³⁵³ Jarosław.

³⁵⁴ San.

³⁵⁵ Wisła.

³⁵⁶ Radymno.

A Radimna in Husakoff m[illiaria] 4.

A Husak[off] in Samburg³⁵⁷ civit[atem] pul[chram] m[illiaria] 3.

A Samburg supra montana via obliqua in Scholam civitatem inter m[a]x[im]os montes in 10 redux.

/5/ Regressum ex Schola sumpsit 6. Julii Gedanum ad Mare Balticum situm ad Principissam ibi tegentem et assumpsit proprios equos 2 et 1 famulum Suecum Joannem et uno meo equo destructo ob properationem Jaroslaviae emi alium parvum equellum durabilem, quo cum famulo a 6. Julii usque ad 20. Julii (qua die Gedanum seu in Dantzig revers[us] sum) peragravi 132 milliaria Germanica. Cum ob grassantem pestem circumire debuerim, adeoque in itinerib[us] abeunter et revertente peractis peragravi mill[aria] 249.

/6/ Iter ex Gedano cum pagagia Seren[issima] Princ[ipissa] in Jereslav directum et cum in linea viae rectae grassabatur pestis oblique per partem Poloniae, deinde per Prussiam, item per Varmiam³⁵⁸ item per Massuriam³⁵⁹, Patlachiam³⁶⁰, Albam Russiam³⁶¹ ad confinia Lithuaniae continuatum an[no] 1708. Et ubi in linea viae rectae fuissent a Gedano usque Jereslaviam Polonicam 100 milliaria conficienda, ad 162 conficienda in via obliqua sum[us] attacti.

Die 8. [Septem]bris abivi Gedano et transivi Peplin³⁶², Meve³⁶³, civitates Poloniae, item Marienwerter etc. civitates Brussiae et appulim[us] die 20. [Septem]bris in confiniis Lithuaniae civi[ta]tem Joannesburg³⁶⁴ confectis 70 miliarib[us] adeoque milliaria 70.

Diebus 21. [Septem]bris usque ad 29. transivim[us] Massuriam, Potlochiam et mox deviam[us] in Poloniam, sicque appulim[us] 29. [Septem]bris in Messeritz³⁶⁵ apud famosu[m] Nobilem in bonis Ducis Campi Sinavsky³⁶⁶ confectis cum deviationib[us] miliarib[us] 58, adeoque mill[aria] 58.

A die 29. [Septem]bris continuavim[us] iter et transivim[us] ex parte Lublinium³⁶⁷ ac usque ad diem 7. Octobris usque Jereslaviam conferim[us] milliaria 34.

A die 7. Octobris usque ad diem 19. Novemb[ris] mansim[us] in bonis Jereslavi †sib[us] 200000 Imp[eriales] a Principe³⁶⁸ emptis a Regina Sobieskiana³⁶⁹, expectantes Principissam in Brussia ob pestem detentam, quia vero nulla spes advent[us], continuavim[us] iter, die 19. Nov[embris] et transivim[us] civi[ta]tem Primisliam³⁷⁰, Samboriam, Trahowitzam³⁷¹, civitates Polonicas et appulim[us] die 23. Nov[embris] in Schola, civitate Russiae ad confinia Hungariae confectis miliarib[us] 18.

/7/ Die 24. Novemb[ris] abivim[us] ex Schola per montana maxima, ubi curr[us] n[on] per equos, sed per boves trahi debent et in quovis curru ac rheda 12 boves sunt positi et transivim[us] pagum Kossova, ubi Ruthenic[us] Sacerdos pascebat boves in montib[us], quem Rutheni appellant Popp. Item transivim[us] Sabbatkam confinientem pagum Ungariae. Item pagu[m] Togalkam, ubi rustici intermittere nos noluerunt et vim passi pulsarunt campanam, ut o[mn]is contra nos conveniret pagan[us] seu tota rusticitas, res t[ame]n pacifice e[st]

³⁵⁷ Sambir (dnes na Ukrajině).

³⁵⁸ Warmia.

³⁵⁹ Mazury.

³⁶⁰ Podlesí (pl. Podlasie).

³⁶¹ Bílá Rus.

³⁶² Pelplin.

³⁶³ Gniew.

³⁶⁴ Pisz (dříve Jańsbork, Jansbork).

³⁶⁵ Międzyrzecz Podlaski.

³⁶⁶ Adam Mikołaj Sieniawski (1666-1726), velký korunní hejtman.

³⁶⁷ Lublin.

³⁶⁸ Ferenc II. Rákóczi.

³⁶⁹ Marie Kazimíra d'Arquien, zv. Marysieńka (1641-1716), žena polského krále Jana III. Sobieského.

³⁷⁰ Przemyśl.

³⁷¹ Drohobyč (Ukrajina).

transacta. Et confectis milliarib[us] 12 appulim[us] die 28. Nov[embris] in castro Mugatzino.³⁷² Adeoque confecim[us] mil[liaria] 12.

Die 3. Decembris abivi eques cum meo famulo et Perill[ustri] D[omine] Otlík³⁷³ vers[us] Potok³⁷⁴ et pernoctavim[us] apud rusticum Calvinum. Dein transivim[us] civit[atem] Sempliensem³⁷⁵ et altissimum montem, q[ui] vocat[ur] Ocul[us] Maris, in quo fons altissim[us], q[ui] reddit aq[ua]m marinam. Item transivim[us] montem, in quo crescit *Singiber* et vesperi appulim[us] in Leles³⁷⁶, ubi sunt Canonici Praemonstratenses, ubi in templo salutavi imaginem miraculosa[m] a Calvinis ibi copiosos pro scopo iaculationis positam, sed licet imago sit in tela effigiata, t[ame]n nullo globo fuit transverberata, signa tamen globosum jaculatorum pabent manifeste. Et die 6. Decembris appuli mane in Potok in solemnizatione S[ancti] Nicolai confecti milliaribus Ungaricis maximus 8.

A die 6. Decembris anni 1708 usque ad diem 11. Martii anni 1709 fixi incolatum meum in Ungaria, et licet Principissa absente Princeps³⁷⁷ mihi abtulerit canonicatum in Leles, item beneficium in castro Mungatzino, tamen cum sanguine, patria et animo sim German[us], renui servire in Ungaria Ungaris utpote contra Caesariam Maiestatem D[omi]num meum et Monarcham legitimum Ungariae militantib[us].

Ne vero a die 6. Decemb[ris] a[nno] 1708 usque ad 11. Martii a[nno] 1709 in Ungaria gratis terendo consumarem, sic offerente occasione

/8/ sumptibus propriis et n[on] minimis cum meo famulo et D[omino] Commissario Gertzer³⁷⁸ transivi in Transilvaniam eques, et cum fortalitium Hermerstadt³⁷⁹ in medio Transilvaniae quasi situatam immorabant[ur] Caesariani, ea praeterita venim[us] in Claussenburg³⁸⁰ metropolim Trans[ilvaniae] sed non minita, quam inhabitant Jesuvitae, Lutherani, Calvini et Ariani. Duodecim milliarib[us] a Hermerstadt Ariani maximo gaudent templo.

Item transivi in Pihtritz³⁸¹ milliarib[us] circiter 15 a Hermerstadt, ubi nulla habent[ur] templa Cathol[ica], verum ibi inhabitant gentes, quas vocant *die Altsaxen*³⁸², lutheranismo imbuti et est Pihtritz jam vers[us] Moldaviam, circa Clausenburg et Pihtritz dant[ur] pulchrae vineae.

Decem milliarib[us] circiter a Hermestadt est fortalitium Kronstadt³⁸³, quod p[rae]terivi ob incolantes Caesarianos. De reliquo fui in civita[tib]us utpote in Pettelsem³⁸⁴, Kyrieleisen³⁸⁵, Thersen.³⁸⁶

Fluvios reperi paucos in hac provincia, max[imus] q[ui] est ad instar Multavae Prageni mihi videbatur Schameshub.³⁸⁷ Montes vero maximi, qui se ex Polonia per Ungariam et Transilvaniam ac Moldavam usque ad Mare Nigrum Turcicum pretendere dicunt[ur]. Hac ergo in peragrationse atefatae provinciae praeter propter usque ad regressum Mungatzinum Ungaricum confeci equestris milliaria 230.

³⁷² Munkács (dnešní Mukačevo na Ukrajině).

³⁷³ György Otlík (1656-1723), od roku 1703 ve službách Rákócziho, od roku 1704 správce jeho dvora.

³⁷⁴ Sárospatak (Maďarsko).

³⁷⁵ Zemplín.

³⁷⁶ Leles, obec ve východním Slovensku, okr. Trebišov, premonstrátský klášter zde založen kolem roku 1190.

³⁷⁷ Ferenc II. Rákóczi.

³⁷⁸ Alexander Ketzler, Rákócziho hlavní komisař Horních Uher.

³⁷⁹ Sibiu (Rumunsko).

³⁸⁰ Cluj (Rumunsko).

³⁸¹ Bistrița, německý název Bistritz (Rumunsko).

³⁸² Tzv. Sedmihradští Sasové: obyvatelé německého původu, kteří přicházeli do Transylvánie během kolonizačních vln již od 12. stol. a měli zde určité privilegované postavení. V období protestantské reformace většina z nich přestoupila na luteránství.

³⁸³ Braşov (Rumunsko).

³⁸⁴ Je možné že se jedná o Petiș, něm. Petersdorf (Rumunsko, nedaleko města Bistrița).

³⁸⁵ Chiraleș, také Kirieleis (Rumunsko, nedaleko města Bistrița).

³⁸⁶ Zřejmě Dârjiu, něm. Dersch (Rumunsko).

³⁸⁷ Someșul mare.

Die 11. Martii a[nno] 1709 cum Principissa in Polonia ad castellum Jacobitzense³⁸⁸ circa Lublinium fixisset suum incolatum, nec spes fulgaret, quod sit ventura in Ungariam, repetii meum iter ex Ungaria cum meis duob[us] famulis et equis vers[us] Poloniam et ubi transivissem Scholam³⁸⁹ civit[at]em, item Samborg³⁹⁰ civit[at]em, item Jaroslaviam (ubi apud Illustr[em] D[ominum] Missonnam³⁹¹ trium septimanarium spatio substiti) civitatem, tandem appuli die 10. Maji a[nno] 1709 in Jacobowitz apud Principissam confectis mill[iaribus] circiter 54.

Adeoque ab abitu Gedanensi a Principissa usque ad reditum, id e[st] ab 8. [Septem]bris a[nno] 1708 usque ad 16. Maji a[nno] 1709, confeci itinerando in uno eodemque equo milliarum quatringsenta octoginta quatuor 254 + 230.

/9/ Regnum Ungariae, quod plurimum ex parte praesertim inferiorem Poloniam et magna ex parte Transilvaniam confiniantem peragravi, esse patriam et solum selectissimum jam satis fama vulgavit, adeoque de consuetis naturae operib[us] nihil hic venit commemorandum. Quaedam tamen licet non supra naturam, naturae tamen miranda in ea patria spectavi, p[rae]ter alia primo, quod certis in locis ad Tibicum³⁹² fluvium et in comitatu Marmoroschiensi terra et hum[us] tantae sit fertilitatis, ut speciem siliginis sibi seminatam non tantum specificè abundante generatam reddat, sed sementem a sua specie degenerare faciat et eminentiorem progeneret. Sic siliginem geminatum et ex ea triticum progerminatu[m] ac progeneratum duob[us] testib[us] meis oculis testificari possum. Et hoc fit in desum omnis industriae aratoris, cum inibi certis in locis de stercoreatione agrorum nihil sciat[ur]. Quo conspecto vix non transivi in contentiam a me olim in Theologia ambigue agitatam, s[ci]l[ic]et an panis siligine[us] aptus sit transubstantiationi Euch[aristiae] affirmando, quod sic cum siligo vi similis pro germinationis videat[ur] e[ss]e, ei[us]dem specivi cum tritico et bonitatis specificae licet minoratae individualiter.

Secundo conspexi aquam mineralem ex ruentib[us] prosilientem et inter montana copiosiore[m] defluentem, cui si imponat[ur] ferrum antiquatum et rubigine corrosum, id ipsum spatio 24 horarum deciscit in aeris speciem, ita ut nihil ferri remoneat, sed optimae substantiae resultet aes in omnem usum fabricae aerariae usitatissimum.

Tertio observavi id, quod relative mihi saepi[us] com[m]emoratum, ego tamen anteq[ua]m oculari experientia edoct[us] semper a veritate autumavi dissonum. Scilicet quod fluvi[us] de nomine Tibisc[us] vulgo *Teiss* natura profundissim[us] tantum abundet de piscib[us] variarum specierum, ut si numeret[ur] replet[us] 4 partib[us], tres partes reputent[ur] aquarum et quarta pars piscium, haec non mea, sed aliorum prudenter iudicantium e[st] opinio. Sit ut sit, hoc t[ame]n veritatis est, quod lucios aliosque maioritatis pisces acolae copiant trifurcis, vulgo *mit spitzigen mich es sey gablen*.

/10/ Im[m]o in quorundam meorum sodalium conspectu quidam stabulari[us], qui equos adaquavit lucium securi (securib[us] enim utunt[ur] domesticorum armorum loco simpliciores de plebe, sine q[ui]b[us] vix unq[ua]m reperiunt[ur]) in medium secavit, quod ipsum saepi[us] evenit. Im[m]o ubi in resolutione nivium fluvi[us] exundat tantos piscium species et specierum multitudines a se reicit in adjacentes cloacos, ut ex postfacto in exundationis remissione acolae annualem abundissime habeant piscium fumigatorum et salsonum sustenta[ti]o[n]em, supernumerarii, qui ob pluralitatem et superfluitatem ab acolis non capiunt[ur], exsiccatis cloacis cedunt porcis in pastum et volatilib[us] in pabulum. Et ab hoc fluvio Tibisco paulo non vero multum minorat[us] est fluvi[us] Patrok³⁹³ vix non similis

³⁸⁸ Jakubowice u Lublina.

³⁸⁹ Nad latinský název Klimešovou rukou nadepsáno „Skole“.

³⁹⁰ Sambir (dnešní Ukrajina).

³⁹¹ Michal Missuna, Rákócziho správce jaroslavského majetku.

³⁹² Tisa.

³⁹³ Bodrog.

piscib[us] refertur. Maxim[us] et copios[us] capit[ur] in utroque piscis de nomine *Ster* 4, 5 n[e] 6 ulnorum cong[e] ns. Haec pauca de aquaticis.

De silvestribus pauca commemoro, [sci]ll[icet] plurima com[mem]oranda venient. Dum die 22. [Decem]bris anno 1708 ex Potok fortalitio eximio de intentione t[ame]n defuncti piae memoriae Imp[eratoris] Leopoldi³⁹⁴ manu violenta ruinato ad fluvium Patrok situato concederem eques cum meo famulo et Perill[ustri] D[omino] Otlík, Summi Praefecti filio, Mungatinum vers[us], duob[us] milliariib[us] post canonicatu[m] Leles, R[eve]r[endisimorum] D[ominorum] Praemonstratensium incidi in silvam, in quo equitavi circiter duarum horarum spatio, et praeter pauca fruteta prunorum conspicienda n[on] fuit alia arbor, quam selectissima pyrus et fructuosa malii, adeoque silvescens pomorium rusticorum, siquid ibidem silvescentium pomoriorum sic faciunt rustici Ungarici dicisionem inter se per lapides aut arborum stipites, sicut in Germania silvarum rustici Germani. Et cum nobis fact[us] fuisset obvi[us] quidam neglecto habitu rusticell[us], me urgente a meo comite Ungarice interpellat[us] est, utrum non gaudeat quadam divisione huius silvae? R[espon]dit affirmative cum additamento

/11/ veteri[us] interrogat[us], quantum fructificaverit sibi sua pars pomorii in pomis? Simplex simpliciter reposuit: „Ob excessivum frigus, in quo multae arbores hyeme praeterita abriguerunt, fruct[us] hoc anno fuerunt pauci.” Et de categorica responsione requisit[us] respondit, se hoc anno tantum 14 plaustra collegisse pomorum, ubi aliis fertilitatis annis collegit 30, 35 plaustra. Quo edicto admiratione capt[us] de pyris mentionem n[on] feci uti et de prunis. Ut tamen narrati et asserti ocularem tenerem veritatem, ego pomorum videndorum <capax> avarus una cum Perillustri D[omino] Comite et famulis reequitavi cum rustico ad suum pagi tugurium, et cum repositorium non habuisset in sua casa (sicut enim in Germania sunt porcorum stabula, ita illorum rusticorum sunt tuguria in Marmarosh³⁹⁵ et ad Tibiscum habitantiu[m]), fodebat foveam statim post casam altissimam in terram, et ibi tam poma quam pyra mixtim habuit reposita. Qui etiam nostris famulis fact[us] est domatari[us] largus. Haec de oculari sunt experientia. De reliquo narratum teneo, quod multi p[rae]dicto rusticello potentiores rustici pomoru[m] annuatim colligant plaustra 50 aut etiam 60. Poma a me visa et gustata hui[us] mentionati rusticelli ut et aliorum n[on] sunt adeo magna, ex ratione quia arbores nunquam purgant[ur], naturam t[ame]n surculi servant et sunt valde dulcia. O optima terra! Quae sine omni cultura talib[us] fructib[us] colit colonos in bonis operib[us] infructuosos. Siquidem circa Tibiscum et in Marmorentiensi comitatu inhabitatores sunt homines vix homines dicendi, cum p[rae]ter ra[tion]alem animantem animam sint ferme bruta a bob[us] Ungaricis vix distincta fera, pigra, Calvinismo et Lutheranismum plurimum ex parte labefactata, quae vivunt ut edant, et edunt ut vivant. Misera im[m]ortali anima non recognoscentes immortalitatem. De caetero paucis vivunt contenti pars.

/12/ Pars enim lardi et frustellum panis cibant[ur] tota die contenti, qui cib[us] inlaboriose ipsis advenit, cum tell[us] aratro vix culta ferat de projecto semente fructu[m] ferme centuplum de omni frumenti specie. Im[m]o authentice a fide dignissimis mihi recensitum, quod in annis fertiliorib[us] un[us] idemque culm[us] portet spicas tres, quatuorve granis optimis suae speciei refertas seu repletas. Nec segetem maturatam in stramine domum revehunt, sed ubi sufficienter in manipulis grana a sole sunt siccata, segetem manipulatim in cumulum ad solum pro hoc in agro industrie, praeparatum copiosi[us] reponunt, duo vel tria paria boum desuper inducant, quos boves longiori tempore rotatim impellunt, ut sic bovinis pedib[us] attritae segetes crana reddant ad boum calcationes quemad[modu]m in Germania ad flagellorum percussiones seu triturationes. Quib[us] completib[us] certe illud opposite dici potest: “Bovi trituranti os ne claudas.” His ergo persolutis stramine (cui[us] ob fini abundantiam vix ull[us] mihi protectis us[us]) in agro derelicto purgata a spicis grana non

³⁹⁴ Leopold I. (1640-1705).

³⁹⁵ Marmaros, uherský komitát nacházející se mezi Sedmihradskem a Haličí.

domum, cum repositoria nulla in suis casis reperiunt[ur], sed per fodinas ad hoc in locis obstruis et silvestrib[us] fossas terrae com[m]itunt, suo tempore pro exigentia necessitatis per modulos reportanda et domi molenda. Molae non reperiunt[ur] aliae quam manuales, in cui[us]vis rustici domo modo vix scribendo fabrifactae, quae rotatim manib[us] volvunt[ur]. Quorum molarum exercitium etiam in omni Russia tam Rubra, Alba quam Nigra vidi usitatissimum.

Fundos pro faeno secando (quod utique tam ad iuga montium, tam in declivitatib[us] vallium quam in planicieb[us] est copiosissimum) et pro agris praeparandis non habent discriminatos, sed ubi quis vult secare secat, ubi arare cupit arat, qui prior venit tempore, ille potior e[st] iure. Solum tamen semel aratum manet tam diu aranti, donec arati fiat aliquorum annorum desertio, ubi iterum cedit fund[us] pri[us] occupanti.

/13/ Alteri[us] partis pro quotidiana sustenta[ti]o[n]e requisitae scilicet alte com[m]emorati lardi etiam non est tanta caritas, nam sicut boves et oves pascunt[ur] in aestate in recenti, in hyeme in exiccato et n[on] defalcato cramine, ita porci pabulant[ur] in silvis claudib[us] locupletatissimis tam hyemali quam aestivali tempore. Inde evenit, quod pigritescens simpliciota rustic[us] numeret porcorum paria centum etiam 200, plura vel pauciora, in quae tamen totissimo anni circulo nec cruciferum exposuit praeter solarium pastori suo proprio debitum. Accedit, quod integro anno n[on] saepi[us] videant[ur] illi porci a proprietario rustico quam bis, scilicet circa festum S[ancti] Thomi Ap[ostoli], ubi ex montib[us] repellunt[ur] et ex iis eligunt[ur] pro annua exigentia mactandi, et alio tempore pro possibilitate vendendi.

Mactandos non alio instrumento mactant, quam fustib[us] p[ro] caput percutiendo ut propriis oculis vidi, et ubi mactati <fuissent> sunt circiter 100 eos in stramine reponunt, st[r]amenque sup[er]ponunt, superpositum accendunt et sic pellem a pilis n[on] aqua calida, sed accenso st[r]amine mundant, et hoc ex hac ratione mihi requirenti allegato, quod videlicet lardum pro reservatione annuali sit durabili[us], quam si aqua calida purget[ur] et urat[ur].

Ferarum quanta sit copia et venandi com[m]oditas non ali[us] quam qui vidit, sibi p[otes]t imaginari, praesertim in apris, qui per condensa silvarum ita congregatae et copiose procedunt, quasi pascerent[ur] a pastorib[us] ut saepi[us] non distinguantur a porcis cicuratis. Jure venandi jaculandi etc. quivis et rustica ples gaudet. Morem venandi retib[us] non servant, cui pro majori capescenda distractione substituit[ur] mos jaculandi, ubi immissis in silvam canibus feras in certam partem silvae pellentib[us] venatori[us] D[omi]n[us] seu D[omi]ni expectant armis jaculatoriis jaculandas, ut apud Serenissimum Principem saepi[us] fieri spectavi ad silvestria Mungatzina.

/25/ Huc pertinencia vide supra de Moscovitis fol[ium] 31 usque ad 46.

Dum templum intrant, non genu flectant, sed profundissime capite inclinant iteratis vicib[us] consequenter ad duodecies cum formatione crucis, totus quoties fiet inclinatio, crux format[ur] ad instar Latinae crucis. Hae [er]go inclinationes fiunt ad Majestatem, dein ad dextram, tandem ad sinistram et sic per totam Moscoviam Moscovitae.

Sacerdos extra dies festivos et dominicos non celebrat Sacrum, dieb[us] vero dominicis celebra[ti]o[n]e peracta legit aliquid suis parochianis ex Sancto Chrisostomo aut Hieronimo, aut si prudentior est, facit ex proprio capitolio exhorta[ti]o[n]em. Ad breviarium non obligant[ur] nisi ante diem celebra[ti]o[n]is.

Si quis (uti ego in Montanis Ungaricis anno 1709) velit sibi legi Sacrum, solvit 15 g[rossos] Polonicos, id est 7 x³⁹⁶ etc. et debet petitio Sacri fieri pridie, ut adhuc pridie breviarium legat et a debito conjugali absteineat. Nec requisit[us] audet, debitum redderet, cum uxor non habeat ius exigendi debitu[m] illa nocte ante celebrationem, siquidem illud ius abdicare debet, antequam marit[us] ordinet[ur].

³⁹⁶ Značka zřejmě vyjadřuje „krejčary.“

Sacerdotes dum celebrant, plures accipiunt hostias in honorem Sanctorum, in quorum honorem vult celebrare. Sic unam hostiam accipiunt ordinariam, [secun]dam accipiunt v[erbi] g[ratia] in honorem Sanctae Mariae Virginis, [tert]iam in honorem v[erbi] g[ratia] S[ancti] Nicolai³⁹⁷, [quar]tam v[erbi] g[ratia] pro Sua Zarea Majestate, pro amicis etc. Et sic quandoque accipit novem hostias, quas o[mn]es consecrat in honorem horum vel illorum <Sacerdotum> Sanctorum, vel in emolumentum hui[us] vel illi[us] hominis, quas o[mn]es hostias ultro absumit in sumptione, quae non fit in majori altari, sed in parvo altariolo ex latere Evangelii extracto. Hostia vero est un[us] parvullim[us] pist[us], parv[us] clobularis panis ad instar nucis italicae. Dein finitis divinis si q[ui]s honoratior sit in t[em]plo, etiam dat illi D[ominus] Popp seu Sacerdos se[cti]lem panem sed non consecratum.

/26/ Incolis simpliciorib[us] et rusticis si quid violente a milite rapiat[ur], tunc multi flent, sed flendo cantant, non flentes patienter tamen violentiam cantant, sub quo cantu flectunt seu prostati sunt, in genib[us] caput inclinant, hincque et inde movent. Quid vero in illo cantu quaerulent[ur] lacrymose, notitiam habere n[on] potui, licet investigaverim.

/27/ Addo, quod in Moscovia multae dent[ur] tygrides cursu velocissimae et dotant[ur] dentium accutissimorum multitudine et unguium robore, quae o[mn]es ferocioris n[ost]rae belluas crudelitate et truculentia superat. Felis, quoad membrorum constitutionem in o[mn]ib[us] similitudinem exprimit, in magnitudinis mole ferme asinu[m] adaequat. Circa labia longos emittit pilos, qui adeo venenosi sunt, ut si quispiam sive h[om]o sive ipsamet bellua illorum vel unicum incaute suscipit, irremediabili sui ipsi[us] toxico intereat. Hinc si ad bibendum ad fluvium se confert, n[un]quam ex adverso fluxu aq[uae], sed admoto ore ad secundum fluminis bibat. Et Zareo edicto cautum e[st], ne quisquam occiso tygridis pilos retineat, sed sub poena collis o[mn]es ad deputatum mitti debent.

Similis pil[us] t[ame]n septerni puero dat[us] non nocuit. Hic puer, qui vidend[us] Principissae e[st] proposit[us], tanta aviditate in cibum sectabat[ur] venenosa a[n]imallia scorpiones, serpentes etc., ut is vix satiori rederet[ur]. Inde factum, ut Praeses asp[er]s caeptos serpentes in canistro absconderet et puerum in cubile educi curaret, et ubi puer ad cubile deveneret, ubi canistrum cum serpente in secreto fuisset repositum, mox aviditate perocupatus moram n[on] sustinens in cubili circumspexit et ap[re]hensa ex odoratu aut sympathico affectu notitia canistri, mox in illu[m] irruit et mirum dictu, ruptis canistri claustris unum post alterum manu erreptos sine ulla virulenti fellis intestinorum exemptione a capite ad caudam usque fumelici canis ad instar decom[me]dit tanto cum voluptatis sensu, ut n[on] pestiferum, sed suavissimi cibi edulium devorare videret[ur], rei insolitae eventum expectantes nihil, nisi sanitatis signa in puero conspexim[us]. Ca[us]a d[ic]itu[r] provenire a matre, q[uae] praegnans intuita serpentem vehementis imagina[ti]o[n]is vitio carnem anguillarum rata, anxie appetit[ur] avidè commedit, et una similib[us] rerum appetitum faetui impressit. Hic puer ae[ta]te pr[im]a domo eject[us] ob abominabilem comestionem, qui animalium virulentorum venatu nulla alia ciborum solitorum alimonia se sustentavit.

/28/ Ad famosum fluvium Dnipper³⁹⁸, id est Borystenes, pernoctavim[us] in civitate de nomine Ovidow³⁹⁹, quae dicit[ur] nominis derivationem habere ab Ovidio, siquidem ibi dicitur fuisse in exilio, ubi etiam in elato monticulo dicit[ur] tumulat[us]. Ubi in silice sculpta adhuc servat[ur] ei[us] elegia ad Russinum scripta valde quaerulosa, ex qua haec annotavi:

„Non ages hic pomum, n[on] dulces educat uvae

Non salices ripa, robora monte virent

Neve fretum laudes terra magis aequora semp[er]

³⁹⁷ Svatý Mikuláš, kol. r. 300 se stal biskupem lykijského města Myra, zemřel 6. 12. mezi lety 345-351, patron Ruska, Lotrinska a města Amsterdamu.

³⁹⁸ Dněpr.

³⁹⁹ Ovidiopol (dnešní Ukrajina).

Ventorum rabie, solib[us] orba tumet.⁴⁰⁰

Mosci suum annum n[on] inchoant a Januario, sed a Septembri et servant antiquum stylum calendarii, nec numerata Nativitate Christi, sed a mundo condito annum.⁴⁰¹

Primarii in regno vocantur *die Boiaren*⁴⁰², qui etiam anno 1698 tulerunt sentent[i]am *über die 4 Regimenten Strelitzen*⁴⁰³, qui rebellant, dum Sua Majestas⁴⁰⁴ moraret[ur] in Germania. Illi *Strelitzen*, uti in torturis profitebant[ur], intentionati fuerunt o[mn]es Germanos in regno auxilio plebis mactare, civitatem Germanorum⁴⁰⁵ comburere, civitatem Moscoviam expugnare, ibi com[m]orantes *Bojaren* occidere. Dein volebant Sophiae Principissae seu Ducessae⁴⁰⁶, sororis Suae Majestatis (q[uae] antehac a iuventute machinabat[ur] mortem Suae Majestati) regimen com[m]ittere donec majorennis fact[us] fuerit Zarabitz⁴⁰⁷, id e[st] fili[us] Suae Zareae Majestatis. Hac facta professione generalis suprem[us] mox eodem die 77, altera die [er]go supplicio affici curavit, reliquos victos et vinctos iudicandos usque ad p[rae]se[nti]am Suae Majestatis asservavit. Ubi ergo Sua Majestas Vienna⁴⁰⁸ in Moscoviam devenisset, mox deventum est ad inquisitionem, ubi torti fatebant[ur] rebellionem.

Inter rebelles etiam duo inventi sunt Poppe, id est Sacerdotes, qui *die Strelitzen* sollicitabant et alliciebant ad rebellionem circumferentes in eorum agmine Iconem B[eatae] V[irginis] Mariae et S[ancti] Nicolai et pollicitantes sic fortunam. Un[us] ex iis facta professione fuit capite plexus, alter vero per stultum Suae Majest[atis] ante templum S[anctissimae] Trinitatis patibulat[us] in p[rae]se[nti]a Suae Maj[estatis].

Die Strelitzen omnes morti sunt adjudicati, p[rae]sertim ex ea ra[ti]o[n]e, qui ante abitum Suae Majest[atis] o[mn]es juramento firmarunt se n[on] rebellaturos in abse[nti]a.

Ideoque die 10. Octob[ris] (uti ibi in legenda legere poteram) in area ordinaria suppliciorum Bebrassensko⁴⁰⁹ nomine 290 sunt suspensi. Die 11. Octobris 500 illorum in naso et auriculis mutilati sunt relegati.

/29/ Die 17. Oct[obris] 600 wurten mit dem beill weck gericht.

Eodem die, quia quidam voluerunt civitatem expugnare per consensum murorum, ad muros acclavati et suspensi sunt 200.

Die 23. aliquot autem denuo in iisdem muris suspendio periere.

Die 27. educti sunt ad supra citatum ordinariu[m] locum supplicii 330, quorum supplicia exequi debuerunt *die H[erren] Boiaren*, qui mortis tulerunt sentent[i]am et alii magnates regni. Dux Romodanowsky⁴¹⁰, qui antehac illa quatuor regimina ante rebellionem gubernabat, ex quovis regimine in caput computare e[st] attactus et mihi authentice narratum est, quod

⁴⁰⁰ P. Ovidius Naso: Epistulae ex Ponto I, III. Rufino, 51-54.

⁴⁰¹ Petr I. svými ukazy z 19. a 20. prosince 1699 zrušil dosavadní počítání let. Dosud byl v Rusku podle byzantské tradice slaven začátek roku 1. září, neboť prý tehdy se r. 5508 od „stvoření světa“ narodil Ježíš Kristus. Car toto dávné počítání let zrušil a nařídil, že od 1. ledna r. 7208 se mají napříště léta počítat tak, jak se počítají v západních křesťanských zemích.

⁴⁰² Bojaři, nejvyšší vrstva feudální ruské aristokracie 10. – 18. stol.

⁴⁰³ Střelci: v 16. a 17. stol. tvořili téměř výlučně jádro vojenských sil Moskevské Rusi. Nebylo to ale profesionální vojsko, ale spíše ozbrojení drobní řemeslníci a krámkari než vojáci. Žili v oddělených částech města (střeleckých svobodách), tvořili tzv. střelecké prikazy (pluky).

⁴⁰⁴ Petr I. (1672-1725), ruský car.

⁴⁰⁵ Německá Svoboda, cizinecká osada existující na okraji Moskvy od r. 1652.

⁴⁰⁶ Regentka Sofie (1657-1704, regentka v letech 1682-1689), nevládní sestra Petra I.

⁴⁰⁷ Alexej Petrovič (1690-1718), ruský následník trůnu, syn Petra I.

⁴⁰⁸ Vídeň.

⁴⁰⁹ Voskresensk: u Voskresenského kláštera byli střelci 17. 6. 1698 poraženi, přímo na místě jich bylo mnoho popraveno.

⁴¹⁰ Fjodor Jurjevič Romodanovskij (+1717), ruský bojar, spolupracovník Petra I. a náčelník Preobraženského prikazu. Před odjezdem cara Petra I. do Evropy byla vláda Moskvě svěřena státní radě, v níž měl kníže Romodanovskij rozhodující slovo.

ipsa Sua Maj[estas] non tantum p[rae]sens fuerit, sed uti mihi Principissa mea Ragotziana narravit, Sua <⁴¹¹

Die 27. etiam duo f[rat]res rota sunt fracti et vivi rotae impositae et 20 securi percussi ante illos, ubi denuo Sua Majest[as] p[rae]sens fuit. Eodem die abiverunt ad monasterium Novarum Virginum⁴¹², ubi 30 patibula quatrada fuerant erecta et in iis suspendebant[ur] 230 *Strelitzen*. Et tres suspensi sunt in tramite erecta ad cam[m]eram in monasterio pro cubili Ducissae Sophiae deputatam, quae Sophia servabit[ur] ibi captiva, cum contra Suam Majestatem partes tuebat[ur] *der Strelitzen*, quib[us] ope et consilio succurrebat.

Die 31. denuo duo in brachiis et pedalib[us] rota fracti rotae impositi sunt, quorum alter postera die adhuc vivebat, qui de gratia Suae Majestati per explosum in caput globum est necat[us]. *Die andern Strelitzen seindt* in carcerib[us] clam supplicio affecti, eorum mulieres cum prolib[us] relegatae. O strictum iudicium! At pro pacando regno ussarium.

Hoc supplicii gen[us] evasit sola Ducissa Sophia, Suae Majestatis soror, licet tamen a Sua Majestate sit examinata et fasa, quod necem Suae Majest[atis] intendebat et rebelles adjuvabat. Attamen confessione facta perpetuo claustrum est mancipata illi, ubi alte fati sunt suspensi ante cam[m]eram cum supplicationib[us], quas illi porrigere intendebant, quae continebant hoc, ut regimen suscipere dignaret[ur].

Haec Sophia hanc mancipationem aegre ferens se spontane resolvit in alio monasterio ad professionem faciendam et ordinem Basilitorum⁴¹³ suscipiendum. Quod monasterium cum mea Principissa in transenna videre poteram, ubi etiam cum ea mediante interprete mea Principissa diu fuit collocuta, quam in habitu committata usque ad fores claustrum, et sic ego stans sub porta ei[us] fuebar intuitu.

/30/ Haec Zarea Majestas omnib[us] religionib[us] liberum permittit exercitium. Ut facilius eo deveniant opifices ex Germania aliisque partib[us] mundi inde constituta sunt deversoria in civitatib[us], ut peregrinantes allimentent[ur] per expensos Zareae Majestatis, donec inveniant op[us] manuum suorum. Item ne criminatores dicant[ur] iure ruthenico strictos puniri et ne crimina moneant impunita, certis in locis constituta sunt audicia tam militaria quam civilia ex prudentib[us] ad hoc deputatis Germanis et ex quavis religione. In Moscovitica Russia multos conveni opifices natione Silesitos et Boemos etc., qui multorum bonorum sunt possessionati.

Uti Sua Zarea Majest[as] ipsa narravit, sic rediens ex Germania misit 300 iuvenes Amsterlodanum⁴¹⁴, uti ibi in variis instruerent[ur] exercitiis et opificiis. Item nobiliores, ut in militarib[us] informarent[ur]. Item fundavit Universitates et Collegia exercitior[um], liberalium artium etc., ut sic inculti regnicoli excolerent[ur]. Item fundavit ordines Sancti Andreae⁴¹⁵, qui iis impertit[ur], qui fort[it]er pugnant [con]tra Turcam. Qui donati sunt huic ordini, portant Crucem Burgundiensem⁴¹⁶, ex una parte e[st] inscriptio: „Sanct[us] Andreas Apostol[us].” Ex altera “Petrus Alexiewitz Possessor et Autocrator Russiae.”

Hic finaliter addo, quod mihi authentice est relatam, s[ci]l[icet] factum p[er] Sua[m] Zarea[m] Majestatem patratum. Dum transirem arcem Kian⁴¹⁷ et civitatem Plotzkn⁴¹⁸, ubi

⁴¹¹ Věta nedokončena.

⁴¹² Novoděvičí klášter: zde byla po porážce povstání střelců uvězněna regentka Sofie, strávila zde zbytek života jako prostá řeholnice Zuzana (+1706).

⁴¹³ Mnišský řád sv. Basileia: sv. Basileios Veliký z Kaisareie (330-1.1.379) patří mezi nejvýznamnější řecké, raně křesťanské teology 4. stol., kteří jsou označováni jako kapadočtí otcové, řazení mezi mladší církevní otce. Sepsal tzv. basiliánskou řeholi, která se stala základem východního řeckého mnišství.

⁴¹⁴ Amsterdam.

⁴¹⁵ Řád sv. Ondřeje.

⁴¹⁶ Brandl zde zřejmě spojil pravoslavný kříž s „lotrinským křížem“, jenž má také dvě břevna a jehož původ souvisí s křížovými výpravami, kdy byl přinesen z Byzance do Francie jistým Jeanem d'Alluye.

⁴¹⁷ Kyjev.

⁴¹⁸ Polock (Bělorusko).

religiosi S[ancti] Basilii Magni famosum habent monasterium, narravit mihi quidem valde erudit[us] Ordinis Profess[us], Sacerdos et Ruthen[us] unit[us], quod dum Zarea Majestas [prim]a vice exivisset ex Regno in Poloniam, quod in confiniis Moscoviae monasterium praemeditate offendisset dictae civitatis, requirendo corp[us] Beati Josaphat⁴¹⁹, olim Archiep[iscop]i Plocensis Archiepi[scop]at[us] Graeci, sed num cum Latina Eccl[esi]a uniti, quod corp[us] iam extra confinia salvatum et in tuto repositum fuit per Suo recensitum sacerdotem facti mihi relatores, sic mandantib[us] Superiorib[us]. Inde factum est, quod petitioni satisfieri n[on] potuerit. Quare Zar act[us] in rabiem imaginando, quod corp[us] in monasterio tantu[m] abscondissent et monstrationi nege[n]t, Patrem Priorem propria violenta manu mucrone transfodit, alios duos Sacerdotes trucidari mediante suo famulatio fecit⁴²⁰, facti t[ame]n fact[us] paenitens ad Romanam Sedam, licet sit Schismaticus, imploravit indulge[n]tiam, eo tamen ex fine, ne alioquin offenderet Papam, a quo antehac petierat in Imperatorem coronari. Hanc civitatem et monasterium redux ex Moscovia appulit, quam p[rae]terfluit fluvi[us] Dwina, qui se ad Rigam in Mare Balticum exonerat.

/31/ Anno 1709 postquam ex Transilvania per Hungariam et Russiam ad mandatum Serenissimae Principissae de Hessen Reinfels progenitae, tunc in Polonia Lublini⁴²¹ degentis, meum regressum sumpsissem, appuli Deo Optimo concedente die 10. Maji Lublinii in castello Jacobowicensi⁴²², sic intitulato ita ob Patronum S[anctum] Jacobum, cui cult[us] inibi funditur. Ubi etiam plurima ex parte quiete meam trivi aetatem usque ad Septembrem paucis recreat[us] novitatib[us]. Die 5. Septembris, cum Sua Zarea Maiestas ex Moscovia Poloniam petens una cum Zarowitz Lublinium approximasset, equitavi cum meo famulo extra civitatem ad exercitum Moscoviticum sub tentoriis castramentatum gra[tiam] Suam Majest[atem] videndi, quae visio t[ame]n tunc non fuit effectuada, sed tamen die 10. Sept[embris] integerrime completa, dum in altissima Persona Zar totum extra Lublinium exercitio militari probaret in praesentia om[n]ium generalium exercitum Suum. Posteris dieb[us] a Palatinis et Ducib[us] Polonicis Zaar fuerat tractat[us], donec etiam die 15. Sept[embris] a mea Principali fuisset invitatus et tam prandii quam caenae epulis fuisset die 16. Sept[embris] except[us] una cum Zarowitz, unigenito Suo, et Principe Mensacon⁴²³ et aliis numerosis Moscoviticis regulis et generalibus, ubi amplam habui gratiam n[on] tantum eum videndi, verum cum aliis nostrae aulae aulicis manum deosculandi, im[m]o cum Zarowitz, filio Suo, adjut[us] sui instructoris in Gallicismo opera natione Viennensis colloquendi. Illud ipsum convivium ad 2000 Imperialium ascendisse docuit computus. Praeterea fact[a] est Principalis mea, id e[st] Principissa, oblatrix Suae Zar[ae] Maj[estatis] in copia 100 vasorum vini Hungarici, Principi Mensecon vero in 50, quod factum remunerata est altefata Majestas donativo pretioso scilicet Sua effigie diamantib[us] exposita

/32/ et in pretio 15000 imperialium taxata.

Die 17. Sept[embris] Sua Zarea Majestas una cum suo stipendiario milite abiens Lublinum se Turonium⁴²⁴ contulit ad civitatem Poloniae, ubi Rex August[us]⁴²⁵ eum expectabat et ibidem expositis exponendis et componendis compositis se expetivit suum iter in Livoniam,

⁴¹⁹ Sv. Jozafat Kuncewicz (1580-1623), polocký arcibiskup, stoupenec unie mezi západní a východní církví (břežská unie), 12. listopadu 1623 zabit ve Vitebsku, jeho tělo vhozeno do řeky Dviny, odkud bylo vyloveno a uloženo v chrámu sv. Sofie v Polocku. Dnes se jeho ostatky nacházejí pod menzou oltáře s. Bazila v bazilice sv. Petra v Římě.

⁴²⁰ Popisovaná událost, masakr baziliánů v Polocku, se stala 12. července 1705. Opilý Petr I. vtrhl i s vojskem do chrámu sv. Sofie chtěje zneuctit ostatky sv. Jozafata. Představeného baziliánského kláštera, jenž chtěl carovi zabránit v zneuctění chrámu, Petr I. zabil, další čtyři byli utopeni v řece Dvině.

⁴²¹ Lublin.

⁴²² Jakubowice.

⁴²³ Alexandr Danilovič Menšikov (1673-1729), kníže a generalissimus, rádce a přítel Petra I.

⁴²⁴ Toruň.

⁴²⁵ August II. Silný (1670-1733), polský král a saský kurfiřt.

Rigam expugnatur[us] direxit. Interim cum mea Principissa Ragotziana pro suo Principali et comporte Ragotio multa sed non o[mn]ia tempore convivii effecit apud praefatam Majestatem, hinc audita fama, quod Sua Majestas Rigam abivisset, mea Principalis praecavens omnia devia recta tramite beneficio postae me tanq[ua]m suo Capellano et paucis aliis assumptis se *durch Lithaw, Curlandt undt Preisen*⁴²⁶ incunctanter Rigam contulit ad sua caepta apud com[m]emoratam Majestatem penicius faelicitanda, et ibidem nostra praesentia praevientes Suam Majest[at]em, eius adventum peroptatum praestolabamur, qui utique evenit, licet sine diurna subsistentia siquidem cum irruptionem Turcarum in Moscoviam fama huc vulgasset, ne insequendo lepores duos utroque privaret[ur], se mox in Moscoviam retroxit, ubi mea Principissa pro mercanda petitoru[m] incessabili indulgentia, eum commitata est usque in locum Moscoviae nuper exercitui Suecico fatalem, ubi in ore gladii perierunt (uti Moscorum tenet narratio authentica) 15000 Suecorum, reliqui captivati arcta stingunt[ur] custodia.⁴²⁷ E q[ui]b[us] duob[us] Suecis Principissa obtinuit liberum nobiscum regressum, qui ante triennium Principissae in Saxonia⁴²⁸ innotuerant.

De reliquo ad fluvium rapacissimum Nipper⁴²⁹ conspicienda fuit statua mirabil[ite]r effigiata, tranationem Seren[is]s[imi] Regis Sueciae et eorum, quos gladi[us] non devoraverat, in perpetuam gestorum memoriam innovans. Quib[us] o[mn]ib[us] maximis molestiis peragratis et plurib[us] spectatis die 6. Jan[uarii] a[n]no 1710, in festo Trium Regum, sine stella duce alia via reversi sum[us] per Nigram Russiam⁴³⁰, Potoliam⁴³¹ in /33/ Voliniam⁴³², certam provinciam Poloniae adpertinentem et Turciae confinientem. Ubi modo, dum haec scribo, subsistentes solicite meditatur regressum in Poloniam. Hic autem in Volinia advenimus 11. Feb[ruarii], ubi etiam dedit hoc ipsum me[us] calam[us] sciendum R[everen]do D[omino] Michaeli Pohl⁴³³, Canonico Teplensi.

Postquam itineraria fatigatione lassa quatuor dierum spatio requievissent membra, die 16. continuavim[us] nostrum intentionatum progressum per Kihoviam⁴³⁴, olim Regno Poloniae civitatem, nunc vero a Zaar subjugatam. Item per Caminsk⁴³⁵, fortalitium Polonicum et tandem appullim[us] Leopoli⁴³⁶, metropoli Russiae, vulgo *Lemberg*, tantum 14 milliarum Jerslavium distante. Donec dies 20. Feb[ruarii] nos laete recepisset in bonis nostris Jerslaviensib[us] in Polonia Minori⁴³⁷, 20 milliarib[us] a Regno Ungarico situatis. Itaque a die 14. Octobris usque ad diem 20. Feb[ruarii] peragravim[us] partem Poloniae, Lithuniam, Curlandiam, Brussiam, Exteriorem Moscoviam (N[ota] B[ene]: Regnum Maiestatis Zareae proprio nomine non dicit[ur] Moscovia, sed sola Principalis Civitas et Ducat[us] dicit[ur] *Moscau*, Regnum enim intitulat[ur] Russia, hinc quoque non Imperator Moscoviae sed Russiae characterizari cupit, et Mosci, non nomine Moscovitae, sed Rutheni insigniri cupiunt. Russia vero est [tri]plex, s[ci]l[icet] Rubra, Alba et Nigra⁴³⁸, et Nigra multas continens provincias usque in Chinam protendit[ur]), id est Moscoviticam Russiam, provinciam Potoliae et Voliniam, milliarum vero confecta p[rae]ter devia sic computari possunt,

⁴²⁶ Litva, Kuronsko, Prusy.

⁴²⁷ Brandl připomíná bitvu u Poltavy (27. 6. 1709), po níž bylo v Perevoločné u řeky Dněpru zajato 16 264 švédských vojáků.

⁴²⁸ Sasko.

⁴²⁹ Dněpr.

⁴³⁰ Černá Rus, dle Brandlova popisu nejrozsáhlejší část ruské říše, sahá až k Číně.

⁴³¹ Podolí.

⁴³² Volyň.

⁴³³ Michael Pohl, kanovník premonstrátského kláštera v Teplé, jeden z autorů tepelských análů.

⁴³⁴ Kyjev.

⁴³⁵ Kamenec Podolský.

⁴³⁶ Lvov.

⁴³⁷ Malopolsko.

⁴³⁸ Červená, Bílá a Černá Rus.

[pri]mo a Lublino usque in Regiomontum⁴³⁹ vulgo Kenigssberg 59
[secun]do a Regiomonte Brussiae usque Rigam in Livoniam m[iliaria] 62
[tert]io a Riga usque ad confinia Moscoviae 72
[quar]to a confiniis usque ad fluvium Dnipper 26.
N[ota] B[ene]. Ubique usque ad civitatem *Mosckau*⁴⁴⁰ adhuc habuissem[us] 100 circiter
milliaria conficienda, quo t[ame]n n[on] devenim[us].
/34/ [Quin]to in regressu Poloniam vers[us] a Dnipper usque in Voliniam p[rae]ter p[ro]p[ter]
102.

[Sexto] ex Volinia usque in Leopolim 44.

[Septimo] Ex Leopoli usque in Jareslaw 14.

Adeoque praeter propter confecimus sum[m]a in circulo itineris nostri milliaria 382.

Regnum [er]go hoc circumferentia dicit[ur], maximum estque Europae pars exterior. In partib[us] a nobis transmissis fides recolitur Graeca, quae est Schismatica, cui[us] cultores sunt Rutheni seu Russi uti et Sua Zarea Majestas, qui lingua materna Ruthenica peragunt sua Sacrificia in missarum ad ritum Graecum solemnizationi[bus], quib[us] multiplicatius interfui observando observanda, quorum consecrationes in pane fermentato et mirabilib[us] ceremoniis rite observavi, qua via retexere mora temporis et texendorum inutilitas n[on] suadet. Com[m]unicantes utraque reficiunt[ur] spe[ci]e hoc modo. Frustella panis consecrati reponunt[ur] in calicem vini consecrati, post quae habitis multis ceremoniis R[everendus] D[ominus] Popp, sic enim Sacerdotem vocitant, indut[us] pluviali (cassulis non utuntur) stola et alba (manipula enim etiam n[on] gaudent), subsistens ad altariolum ex parte Majestatis structum cum cochleari sumit ex calice mixturam consecrati panis et vini et porigit sumendum. Id quod remanet sibi sumendum manet eodem tempore.

Confessionem auricolorem tenent q[ui]dem, sed non ita rigore ut Latini, siquidem in majori populi frequentia quatuor, quinque etiam plures eadem a peccati labe solvunt[ur] formula oblonga.

R[everen]di D[omini] Poppi seu Sacerdotes exiguo venerant[ur] honore. Privilegiis Sacerdotem a laico distinguunt[ur] muniti sunt perpauca. De Canone “Siquidem suadente diabolo”⁴⁴¹ etc. ibi nec somnia[n]t. Adeoque taliter a laico D[ominus] Popp salutatur, qualiter salutatur, s[ci]l[ic]et t[un]sionib[us] et prosonis etc.

Signum distinctivum Sacerdotes portant in capite, scilicet coronam, sed praeterea nihil. Cum a simplicissimo rustico non distinguant[ur] in habitu et incessu, fungunt[ur] persolutis divinis laborib[us] rusticis com[m]unissimis adeo, ut etiam ab arationib[us] et agrorum stercorationib[us] n[on]

/35/ abstinent, quod fieri non relatione sed oculari visione, saepi[us] edoct[us] sum, im[m]o sancte haec scribo, dum quaedam transirem montana, conveni quendam D[ominum] Popp pascentem boves et vaccas in montanorum silvestrib[us]. Im[m]o in ca[us]a meorum rerum hoc ipsum mihi evenit, quod fors multis a veritate alienum videbit[ur], nisi confirmatione facta ista. Scilicet in hoc puncto veritatis testis est mihi Deus, quod dum transirem inter Montana Hungarica⁴⁴² seu ex Russia in Hungariam protendentia, a iudice ante pagum de nomine Sabbatka⁴⁴³ duas iuncturas bovum petierim, ut ad Montana equis in trahendo non subsistentib[us] boves currum transveherent, qui iudex rustic[us] pecuniis et solutionib[us] inhians, statim suos boves cum D[omino] Popp bob[us] composuit, filio suo demandans, ut boves impelleret et cum D[ominus] Popp famulum n[on] haberet, ut in declivitatib[us] currum teneret, quod ubique factum. Im[m]o ubi curr[us] ad declivitates esset tenend[us], a boves

⁴³⁹ Dnešní Kaliningrad (Královec, Königsberg).

⁴⁴⁰ Moskva.

⁴⁴¹ Decretum Gratiani II/29, c. XVII, q. 4.

⁴⁴² Karpaty.

⁴⁴³ Neidentifikováno.

impellente rustico his formalib[us] D[ominus] Popp in clamatus est, s[ci]l[icet] Popp trimay, quod ruthenica lingua significat idem als: *Pfast halt ahn*. Quod uti a rustico clamatum, ita a D[omino] Popp factum est.

Hic p[rae]tact[us] Popp ubi venisset ad aliefatum locum Sabbatka, visitavit suum collegam, s[ci]l[icet] D[ominus] Popp loci, cum quo in mulso se ita inebriavit, ut ex postfacto porci penes illum pabuli et saginari potuissent, sicque ego ego pernoctare in domo popiana illius loci attent[us] sum.

De reliquo habuit saepi[us] fat[us] Popp duos filiolos geminos et ubi a sua uxore in mea praesentia antequam mecum se itineri commisisset, fuisset prans[us], quae contigerint in actuali prandio indecentiae, scribere decentia calami n[on] admittit.

Ruthenici ergo regni Sacerdotes seu Poppi Latinitate non sunt imbuti, nec ullo studio sunt exculti. Sed sufficit ipsis, si gnari sint literaturae hui[us], ut sciant suis rusticis scripturam legere. Excipiunt[ur] tamen ii, qui sunt Ordinis S[ancti] Basilii Max[imi], qui etiam p[rae]ter culinariam latinitatem plura scientiarum genera non exigunt. Hi sunt votis abstricti adeoque nuptiarum incapaces. Ex illis v[er]o plebanis cuilibet licitum est, ut sit uni[us] uxoris vir conformiter, ut aiunt, ad mandatum Palinum seu S[ancti] Pauli. Et observavi, quod com[m]uniter habeant uxores pulchras, licet de rustica progenie electas.

/36/ Fidem, cui tanquam salutis anchorae fidunt, colunt o[mn]es Graecam, uti supra com[m]emoravi. Vi cui[us] in Sacra Rom[ana] Eccl[esi]a dicunt[ur] Schismatici intolerati seu non tolerati, ex eo quia fides eorum est erronea in substantialib[us]. Negat enim processum Spirit[us] Sancti a P[at]re et Filio. Alii autem Rutheni seu Russi dicunt[ur] Schismatici tolerati, qui nuncupant[ur] Uniti.⁴⁴⁴ Ex eo quia sunt in substantialib[us] uniti cum Catholicis, adeoque admittunt processum Spirit[us] Sancti a P[at]re et Filio, ritum tamen de indulto Papae servant Graecum, adeoque consecrant in fermentato pane, peragunt sua divina in sua lingua Ruthenica, a quovis intelligibi etc. Et tales sunt in confiniis Poloniae et in provinciis, quae olim pertinebant ad Poloniam, uti est Ucraina confinante Moscoviam et Turciam etc. Item tales dant[ur] in ipsa Polonia uti Jareslavia, Leopoli etc., licet tamen Leopoli sit metropolis Russiae.

Item similes sunt Montanistae Ungarici inter montana com[m]orantes et quib[us] panis usualis non e[st] ali[us] nisi avenace[us], cui sic assueti, ut in usu alteri[us] v[er]bi g[ratia] siliginei infirment[ur], quos Montanistas et quae montana etiam bis transivi a[n]no 1709.

Hi Schismatici tolerati habent suos Episcopos ordinatos quemad[modu]m Catholici. Ex q[ui]b[us] un[us], vir integerrimae vitae mihi valde familiaris fuit Ordinis S[ancti] Basilii, a quo etiam multa controversistica advers[us] hetrodoxos teneo argumenta edoct[us]. Hic p[rae]tact[us] Episcop[us] dono 9 linguarum locuples, siquidem novem calet linguas, olim studuit Pragae sub eximio P[at]re Donner Theologiae, quam repetiit Romae mihi exordium Schismatis contexit⁴⁴⁵, s[ci]l[icet].

Tempore Constantini Paleologi Magni⁴⁴⁶, Rom[ani] Imperatoris Constantinopoli residentis, fuit Patriarcha Phoci[us] Constantinopolitan[us]⁴⁴⁷, qui apud p[rae]fatum Imperatorem praetendebat, ut ubi suprem[us] residet Judex Saecularis, ibi etiam resideat Spiritualis. Quare ne Roman[us] Episcopus recognoscat[ur] Caput Supremum⁴⁴⁸, sed Patriarcha (N[ota] B[ene]. Constantin[us] Paleolog[us] fuit ult[imus] Imp[er]ator Orientalis plagae et in expugnatione Constant[inopolis]⁴⁴⁹, s[ci]l[icet] porta a Turcis coarctat[us])

⁴⁴⁴ Uniaté.

⁴⁴⁵ Zřejmě basilián Petrus Kamiensky, r. 1669 ve svých 19 letech byl přijat do papežského semináře v Praze.

⁴⁴⁶ Za časů Fotia ve skutečnosti vládl Michael III. (840-867), Konstantin XI. Dragases Palaiologos byl posledním byzantským císařem v letech 1405-1453, což Brandl správně o několik řádků níže uvádí.

⁴⁴⁷ Fotios (820-891), patriarcha konstantinopolský v letech 858-867, 877-886, jeden z protagonistů velkého církevního schizmatu.

⁴⁴⁸ Tehdy byl papežem Mikuláš I. (858-867).

⁴⁴⁹ Konstantinopol dobyta r. 1453 tureckými vojsky sultána Mehmeda II.

/37/ Constantinopolitan[us]. Ideoque p[rae]dict[us] Phoci[us], tanquam Patriarcha Constant[inopolis] convocavit Patriarchas Florentinum et Alexandrinu[m] iisque hoc ipsum proposuit, cum additamento, quod sit inconveniens, ut Patriarchae Graecorum subjaceant iurisdictioni Episcopi Romani, id e[st] Papae, qui insuper e[st] Haetic[us]. Cum addiderit in simbolo in missis recitando, s[anctis] in missis usitato “Qui a Patre filioque procedit”, q[uo]d ipsum n[on] e[st] traditum ab Apostolis. Quo pensitato excom[m]unicavit ille Phoci[us] Patriarcha Papam. Papa mox excom[m]unicavit tanq[ua]m membrum rebellans Phocium. Controversiis his nec Constantin[us] Imperator obsistere voluit tamquam rei spirituali inter spirituales agitatae, donec celebratum fuit Concilium Florentinum⁴⁵⁰, ubi denuo decisum, ut penes primitivam Cathedram Petri Romanam maneret Caput Supremu[m] Eccl[esi]ae et iurisdictio suprema, ubi etiam sapientes contrarium et sentientes cum Patriarcha Graecorum Phocio declarati sunt Schismatici intolerati, manent[ur] tales in hodiernum diem.

Eidem Schismati adscripti sunt Cossaci, quorum Dux est Massepa⁴⁵¹, suae Zareae Maj[estatis] non t[am] tributori[us], sed etiam vasall[us], cuius residentia est Baturim⁴⁵², quam etiam (olim pulcherrimam ut ex apparentia diudicari potes) totam exustam spectavi. Ca[us]a exustionis, quia Massepa suscepit partes Sueci. Ibidem videre fuit effigies Massepae pendens in patibulo noviss[im]o pro hoc erecto. Item Com[m]itantis Konigsberk caput amputatu[m], pedes man[us]que praecisae et patibulo acclavatae, nec non quatuor colonellorum, utpote qui in absentia Massepae in Baturim existentes civitatem tradere noluerunt, donec com[m]endatore Principe Mensekon violente fuisset expugnata, depredata et exusta. Ubi Germanic[us] Com[m]endator Konigssberk [viginti duo]b[us] vulnerib[us] vulnerat[us], tandem viv[us] capt[us] et ad Zaar deduct[us] cum com[m]emoratis colonellis in oppidum *Clutßhoff*⁴⁵³, ubi Zarea Majestas morabat[ur], ibidem supplicio mulctand[us]. Quia /38/ vero in via defecit ob cicatrices vulnerum hinc mandante Principe Mensecon mox adhuc viv[us] pri[us] pedib[us] dein manib[us] praecisis, tandem capite mulctatus est, cui[us] partes in noviter structo patibulo circa effigiem pictam ipsi[us] Massepae (hic enim derelictis o[mn]ib[us] cum sua conjuge effugerat) suspensae et acclavatae sunt, uti non min[us] quatuor colonelli n[on] tamen mutilati ibidem suspensi sunt. His itineratim visis continuavim[us] iter silvestre circiter 50 miliarib[us] Moscoviticis id est 35 mill[iaribus] germanicis per unum continuum pontem mandante Zarea Majestate trib[us] ante circiter annos fabricatum per meras silvas et fruteta ac loca palustria seu paludosa, ubi nulla dom[us] attingit[ur], nisi 12 dom[us] postariae in protractu pontis dispositae, quarum q[uae]vis ab altera e[st] remota 4 mill[iaribus] moscoviticis. Hunc pontem transire potest Moscovitic[us] exercitus im[mo] antehac transivit 8 dierum spatio, ubi alius circumire debuisset 5 septimonis ab silvestria antequam venisset ad lineam rectam intentam. Avenae pabulum per equis illis 50 miliarib[us] reperit[ur] nullum ob defectum agrorum et incolarum. Finu[m] gramina arescentia habent[ur] sufficientia, quae ex pratis silvestrib[us], silvis copiose inter jacentib[us] ad dom[us] postarias componunt[ur] a subditis dissitis licet, ad hoc tamen deputatis et eo omni anno mittendis.

Hoc itaque transito ponte, qui utique adhuc in Cossacia struct[us], attingim[us] Moscoviae Principatum, regnum enim Zaricum est Russia, hinc etiam Imperator Russiae dicit[ur], cui[us] Regni Ducat[us] numerant[ur], ut relative teneo, 15 ex q[ui]b[us] Principalis est *Moscau*.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Florentský koncil (16. 1. 1439-1443): svolán papežem Evženem IV., jeho cílem bylo dosáhnout sjednocení západní a východní církve. 6. 7. 1439 zde byla přečtena bula „*Laetentur coeli*“, ohlašující unii církve katolické a byzantské. Roku 1439 byla uzavřena unie i s arménskou církví.

⁴⁵¹ Ivan Stěpanovič Mazepa (1644-1709), ukrajinský hejtman (1687-1708).

⁴⁵² Baturyn (Ukrajina), r. 1575 založil polský král Stefan Batory jako sídlo hejtmanů záporožských kozáků.

⁴⁵³ Gluchov (Hluchiw, na Ukrajině): 7. 11. 1708 zde byl za účasti cara zvolen nový hejtman, dosavadní starodubský plukovník Skoropadskyj.

⁴⁵⁴ Číslem 15 Brandl zřejmě míní rozdělení Ruska do určitých správních celků, ve skutečnost bylo Rusko rozděleno Petrem I. r. 1708 na 8 gubernií.

Ibi octo dieb[us] quietati tandem abivim[us] in Smolenko⁴⁵⁵, civitatem Poloniae, sed in confiniis Moscoviae positam. Et hoc iter egim[us] ex ratione, qui Principissae consanguine[us] Viennensis cohabitator olim Principissae fu[n]erat[us] est ibi Princeps s[ci]l[icet] Fridericus Dux de Hessedormstadt⁴⁵⁶, qui ante annum in conflictu advers[us] generalem Suecicu[m] Lebenhaupt⁴⁵⁷ habito in servitio suae Zareae Maiestatis in brachio graviter vulnerat[us] et ex vulnere et imprudentia imperitiaque

/39/ chirurgi accedente Sacro igne mortu[us] est, post spatium 10 dierum a vulnere accepto.

Ante obitum o[mn]ib[us] praemonitus petiit humari in Catin⁴⁵⁸, ubi adhuc est q[uae]dam eccl[esi]a latina Cath[olica]. Mandante tamen Zarea Maiestate (utpote qui emortuum plurimum adamaverat et licet cadaver defuncti jam 10 dieb[us] ante funerationem fuerit exanime, tamen id ipsum in funeratione ter sua Maj[estate] est deosculata) in Smolenko ut honorificent[us] tumulari po[t]e[st] transvect[us], et ibidem in monasterio S[anctorum] Monialium Ruthenicorum est depositum.

Accedit notandum, quod Sua Majestas habuerit quendam Sacerdotem Catholicum antehac Zaream Majestatem graviter offendentem, adeoque crimen Majestatis com[m]itentem in Smolenko captivatum et perpetuis carcerib[us] mancipatum, qui tamen pro funeratione defuncti Ducis est a squalore carceris liberat[us], libertate donat[us], solum cum onere ut septimonialiter certa persolvat sacrificia p[ro] defuncti Ducis anima, quod ut eo promptius et devotius peragat, insup[er] stipendiis amplis a Sua Majestate est donatus s[atis] munit[us] ad dies vitae. Quod ut exactius fiat in templo Ruthenico altare Catholicum ante cadaver mortui est erectu[m] celebrationi aptissimum.

In praefato Smolenko morati sum[us] quibusdam dieb[us]. Tandem reversi sum[us] ad Suam Zaream Majestatem, quae cum negotia sua tractaverit militaria Pagrae⁴⁵⁹, ibique apud eandem Maj[estatem] Principissa intentum perfecit, factum est contra o[mn]em spem nostrum, ne ad residentiam Zari, id est civitatem Moscau, pervenirem[us], adeoque constitutionem residentiae experimental[i]t[er] referri non possum.

Itaque die 22. Januarii praecinxim[us] nos ad regressum faciendum. Et eodem die Principissa gavisa valedictoria audientia ad noctem Pagrae discessim[us], posteris dieb[us] Moscoviam excessim[us], Nipper tranavim[us], plurimos pontes uni[us], duorum, trium pluriumve miliarium in locis paludosis transivim[us], per Cossatiam in Ucrainam tendim[us] et tandem die 11. Feb[ruarii] in Volinia⁴⁶⁰, provincia Ucrainae, ad metropolim Kihow⁴⁶¹, /40/ olim ad Poloniam incorporatam, nunc vero a Zare possessam appulim[us]. Est vero memorata civitas Kihovia ad fluvium Nipper seu Dnipper fundata et dici[tu]r fuisse una ex maximis urbib[us] Europae, nunc tamen ab exorbitantia Turcorum multum ruinata est.

Provinciae Ucranaensis incolae et riparum accolae sunt Cossaci, quod idem sclavonice s[i]g[n]ificare d[ic]it[ur] ac raptores. Fides illorum est Graeca. Nobiles tamen illi[us] provinciae colunt Catholicam. Sacerdotes illorum appellant[ur] eodem vocabulo quo Ruthenorum, scilicet Popp, quod ad meam postulationem idem significare ac *Anführer* mihi responsum est. Jejunia habent strictissima siq[ui]dem statis temporib[us] etiam per continuum spatium novem septimarum ab omni esu o[mn]is carnis abstinent, nec utunt[ur] lacticiniis, huic in nullo butyro, caseo ovo et omni eo, quod originat[ur] ex animali sanguinolento admittunt esum. Inde pro necessaria sustenta[tio]ne sicut Rutheni et multis in locis Poloni tantum vescunt[ur]

⁴⁵⁵ Smolensk, k ruské říši definitivně připojen r. 1667 Andrušovským mírem.

⁴⁵⁶ Friedrich von Hessen-Darmstadt (1677-1708), zemřel na následky zranění po bitvě u Lesné 13. 10. 1708, kde byl zcela rozbit švédský korpus vedený generálem Löwenhauptem a do ruských rukou se dostal tábor s potravinami, zbraněmi, municí a prachem.

⁴⁵⁷ Löwenhaupt, Adam Ludwig (1659-1719), švédský generál.

⁴⁵⁸ Katyň (Rusko).

⁴⁵⁹ Zřejmě se jedná o běloruské město Gorki.

⁴⁶⁰ Volyň.

⁴⁶¹ Kyjev.

olerib[us] herbis, radicib[us] et similib[us], quae butyri loco inficiunt oleo de lino canabe, papavere etc expresso. Im[m]o sic obstricti se fabulant[ur] jejuniis, ut suo erroneo iudicio iudent, citi[us] licere occidere q[ua]m ieiunium infringere.

Uno mirabilitatis illi[us] provinciae Ucraniae practicabili a fide dignis provinciae incolis informat[us] sum, scilicet quod procatio uti viris ita faeminis sit com[m]unis, adeoque sicut sex[us] virilis procat[ur] sibi sponsam sine indecentia illa, ibi sex[us] faemine[us] procat[ur] sibi sponsum sine omnis indecentiae nota, adeoque si v[erbi] g[ratia] Eva inclinet in Adamum sibi maritandu[m], sic accedit ei[us] parentes aut in defectu horum consanguineos et eum sibi postulat desponsari etc.

Plebs rustica Ucraniae n[on] t[um] est subdita, sed sic nobilib[us] subjecta, ut quivis nobilis sui subditi sit domin[us] vitae necisque, adeoque occisio subditi si fiat a proprio domino nulla punitate mulctat[ur]. Si vero nobilis trucitet seu occidat ex industria subditum alteri[us] nobilis ex eo facto occisor non incurrit

/41/ mulctam in vita luendam, sed conveniri potest a domino occisi subditi, ut praestet sibi pro d[omi]no in occiso s[u]bdito passo et pro lucro ex vita subditi emergente mulctam pecunioriam. Uxori et liberis occisi parentis tanq[ua]m Sclavis nulla dat[ur] praetensio, sed mortem patris licet impacientes pacienter ferre debent. Quod ipsum non multo minorate praticari vidi in Polonia, cum hac tamen exceptione, quod Polon[us] Nobilis occidens proprium subditum adhuc certum numum debeat pendere et super cadaver defuncti numerare, quo persoluto manet sine punitate impunis in foro fori, licet ad caelum clamat sanguis occisi, qui effus[us] et vox pupillorum exigentiu[m] vindictam de scelerato facto. Num[us] ad cadaver numerand[us], s[cilicet] 50 fl[oreni] Polonici, qui faciunt Caesarianos circiter 12 adeoque 12 fl[orenos] Caesareanos.

In praedictae praxis et perversae consuetudinis confirmationem teneo casum Gedani⁴⁶² ante domu[m] incolat[us] mei facti paritate punitum, qui hic est. Devexerat Nobilis Polonus auxilio suorum subditorum frumenta per fluvium Fistulam⁴⁶³, vulgo *Weixel*, Gedani vendenda. In devehendo frumento accidit cas[us], quod Nobilis ille Polon[us] in ditionib[us] Gedanensib[us] jam existens, strictiora tu[m] iura Gedanensia q[ua]m Polonica nesciens, suum sibi tergiversantem trucitaverit subditum, quo perfecto occisum ex novi ad lit[us] fluvii deposuit et incunctanter statutam mulctae sum[m]am ad cadaver occisi numeravit, sicque rem totam putans in salvo protractum continuavit. Interim de malefacto nihil ampli[us] somnians, de homicidio com[m]isso a quodam defuncti amico rusticello nescio, quo instigante quaerulatum e[st]. Iudex utpote ibi in Republica Gedanensi magna autoritate fulcit[us] percepto casu domum, quam Nobilis ad temp[us] divendendi frumenti inhabitabat, vigiliis obsidere curavit, ubi Nobilis de facto requisit[us], id ipsum sine refracta[ti]one e[st] fas[us], cogitans o[mn]is poenae effugium in allegatione sua futurum. Hinc examinadorib[us] intrepide haec exposuit: “Ego refractarium occidi, in quem tanquam in meum subditum dominium habui, in occiso jus nostrum explevi, siquidem constitutum numum in occisi cadavere numerari, adeoque nolite me tangere vestris vigiliis.” Qua protestatione de se non tangendo non curata in curia mancipatus

/42/ est custodiae et post lapsos octo dies educt[us] in foro supra rubrum pannum decolatus e[st]. In vita viventi et alleganti, quod occis[us] fuerit subdit[us] ipse vero D[omi]n[us], item quod ius in numerato numo super cadaver Polonicum expleverit, responderunt D[omi]ni iudices, quod quidem in Polonia perverso jure fuerit s[u]bditi D[omi]n[us], quo ad vitam et etiam necem, non vero in ditionib[us] Gedanensib[us], ubi D[omi]n[us] vitae et necis e[st] sol[us] D[omi]n[us] Dominorum Deus. Nec iuvat, quod numum statutum super cadaver deposuerit, siquidem vita Gedani non solvit[ur] numis, sed sanguine conformiter, ad scripturam dentem pro dente etc. Hinc si voluisset gaudere jure Polonico, e Polonia pedem

⁴⁶² Gdańsk.

⁴⁶³ Vistula.

efferre non debuisset, adeoque sciat sibi esse moriendum. Ita iudices quod uti dictum, ita factum.

De reliquo ita exacte Gedani servat[ur] omnis executio juris, ut vix mortis cuiuscunque sit ordinis aut conditionis, nullo modo vita donet[ur]. Inde pariter tempore incolat[us] mei factum est, quod junior Princeps Joseph[us] Lobomirsky⁴⁶⁴ cum juniore Pilintzky, Supremi Poloniae regni Morescalli filio⁴⁶⁵, rixat[us] non vero duellat[us] sit, ubi p[rae]fat[us] Princeps graviter vulnerat[us] sine spe protractionis temporis de vita periclitabat[ur] ob vuln[us] inflixum, quo casu Gedani pervulgato mox a deputatis iudicib[us] Gedanensib[us] vulnerator Comes Selintzky ad luendam poenam est conquisit[us] in casu, quo mors Principi eveniret supremo supplicio mulctand[us]. Princeps tamen vita, quam adhuc vivit, mortem excessit et vulnerat[us] sanitati restitut[us] est peritia chirurgi. Alios enim, si Princeps ex vulnere fuisset mort[uus], Comes vero accept[us] inexorabil[ite]r fuisset stricto mortis iudicio iudicat[us]. Et hoc ipsum n[on] fuisset expletum ex consideratione Principis, sed ob exigentiam juris, quod aequae rigore fuisset servatum, licet vulnerat[us] fuisset infimae conditionis aut stat[us] ho[m]o et vulnerator Comes. Ex ra[ti]o[n]e quam allegant, quia q[ui] sanguinem fundit, ei[us] sanguis sine discrim[in]e status aut conditionis fundet[ur]. Haec incidenter.

/43/ Ex supra attacta civitate Kihoff⁴⁶⁶ abiens et se Mari comittens Nigro seu Ponti Euxino intra spatium 48 horarum auspicante vento potest esse Constantinopoli. Nos inde abivim[us] et nostrum iter in Podoliam direxim[us] secundam provinciam Ucraniae et Caminecum⁴⁶⁷ appulim[us], civitatem Podoliae primariam inter montana fundatam et multum fortificatam, a Kihoff 30 mill[iarium] distantem. Haec civitas licet a Turcis saepi[us] fuerit expugnata, tamen nunc in manib[us] est D[ominorum] Polonorum. Ex ea abeuntes Leopolim transivim[us], metropolim Rubrae Russiae, quae vocat[ur] a Germanis *dass Rusische Leimberg*, a Caminec seu Caminecio 30 miliarib[us] disituatam.

In recogitata civitate Leopoli residet Archiep[iscopus] Catholic[us]. Item Archiep[iscopus] Armeniae vulgo *ein Armenish-Catholischer Ertzbischoff* et Episcop[us] Ruthenic[us] religionis Graecae. Hic Episcop[us] Ruthenic[us], uti et Archiep[iscopus] Armeniae dependent a Patriarcha Constantinopolitano. Archiep[iscopus] tamen Armeniae cum suis servat o[mn]ia et in nullo s[ub]stantiali puncto discrepat a Catholico, solum in accidentalib[us] fit aliqua discrepantia, quae non variant religionem. Hinc illi Armeniani sunt tolerati et non habent[ur] ut Schismatici. Discrepantia accidentalis eorum est, quod consecrent in fermentato, item quod sex[us] muliebris in templo sit disgregat[us] a sexu virili etc. etc.

Notandum hic venit, quod etiam fol[i]o < > intimavi, quod hi sint Rutheni seu Russi Schismatici quidem sed tamen ab Eccl[esi]a Romana tolerate, adeoque distincti ab iis, qui sunt in Moscovia et quorum fautor e[st] Zaar. Siq[ui]dem hi non, illi vero admittunt processum Spirit[us] Sancti a P[at]re et Filio, negant tamen Papam esse Supremum Caput Eccl[esi]ae, verum asserunt Papam esse Principalem Patriarcham secundarium vero Constantinopolitanum, ob quem errorem tamen a Papa n[on] reiciunt[ur] tamq[ua]m Schismatici intolerati, sed adhuc tolerant[ur] esse membra Eccl[esi]ae.

De his licet supra iam multa exposuerim, cum ad meam requisitionem majorem acquisiverim notitiam, hinc subjungo primo, quod Ep[iscop]i illorum non audeant ducere uxores ex ratione,

/44/ quia ad hanc dignitatem non promovent[ur] nisi ii, qui sunt Ordinis Sancti Basilii adeoque voto castitatis obstricti. Reliqui simplicis characteris sacerdotes ducere debent ante ordinationem Sacerdotii susceptam, nec postea cogi possunt ad eas deserendas. In actuali vero

⁴⁶⁴ Józef Lubomirski (1676-1732), nejmladší syn Stanislawa Herakliusze Lubomirského.

⁴⁶⁵ Franciszek Bieliński (1683-1776), pozdější nejvyšší korunní maršálek, syn nejvyššího korunního maršálka Kazimierze Ludvika Bielińského.

⁴⁶⁶ Kyjev.

⁴⁶⁷ Kamenec Podolský, Polákům vrácen na základě karlovického míru r. 1699.

Sacerdocio constituti ducere n[on] audent, nec si uxor fuit mortua matrimonium cum alia contrahere permittunt[ur]. Habent suos sibi distributas parochias. Parochiam com[m]unionem sumunt sub utraque specie, ut supra fol[io] 34 clarius exposui. Hic solum addenda est mea nova hic Leopoli visa observatio, scilicet quod post sumptionem com[m]unionis perfectam complicatis brachiis ter abeunt altare, quos Sacerdos praecedat. Deinde Sacerdos illos monet, ut septem dieb[us] laetent[ur] in D[omi]no, post hos vero septem, ut aliis subsequentib[us] [septem] dieb[us] ut jejument. Ceremonias sacrificii eorum hic exponere e[ss]et nimio longum.

Jura in Moscovia seu Russia humana n[on] sunt alia, quam q[uae] ferunt[ur] pro libitu a Majestate Zarea, q[uae] lata Sacrosancte observantur et suo tempore abroganda abrogant[ur].

Contra duellantes hoc sancitum e[st], sc[i]l[ic]et dans ca[us]am duelli, item trahens aut coaginsans gladium etiam tantum ad medietatem multo magis actualis duellans si deprehendatur, amputate[ur] in manu dextra, vel mittit[ur] in Siberiam *Zobel zu s[c]hissen*.⁴⁶⁸ Est vero Siberia⁴⁶⁹ certa provincia ad Mare Glaciale⁴⁷⁰ situata montanis inculta, inter quae montana dant[ur] certae bestiolae similes martib[us], tantum quod condensiores et nigriores habeant pilos quam martes et nominant[ur] vulgo in Germanico *Zobel*. Certe dicitur bestiolorum pelles alti sunt precii, cum unica suffultura ascendat ad 300 etiam 400 *rubel*.⁴⁷¹ Est vero *rubel* num[us] argente[us], effigie Zarea figurat[us], constans semi tres florenos *Rheinisch*.

In casu quo damnat[ur] ad similes bestias capiendas et jaculandas, non aquirat sibi /45/ praefixum numerum septimanaliter, tunc accipit certos ict[us] scutica, quos ict[us] vocant *Soboken*.⁴⁷² Si fortunate supernumerarie agrat illas bestias, tunc seorsim illi solvit[ur] pro quavis dando *ein Kobicken*⁴⁷³, est vero *Kobicken* num[us] parvulim[us] in tota Moscovia usitatissim[us] et valet medium grossum Caesareum. Idem sentiendum de *Hermellin*.

Quod si contingat, ut un[us] duellantium ex suscepto vulnere moriat[ur], tunc mortu[us] ob transgressionem lati praecepti, et vulnerans si capt[us] est ob homicidium com[m]issu[m] in vulnerato una suspendunt[ur].

Poena duellantis in Siberia solvenda in captura dictarum bestiarum est septem annorum, ubi ad similem poenam luendam etiam multi alii criminib[us] aliis obnoxii damnant[ur], qui o[mn]es non nisi pane et aqua reficiunt[ur]. Et cum in Siberiam in nostro itinere n[on] pervenerim[us], hinc specificata oculari experientia non percepi, p[ro]pter famam tamen mentionatorum com[m]unem com[m]emorata authentice teneo narrata ab Excell[entissimo] D[omino] Mihaeli Doctore Generalis Jonos, in officio Moscovitico constituti.

Religio Ruthenorum seu Moscovitorum adeoque Schismaticorum non tolerantium praeter exposita fol[io] <⁴⁷⁴ haec est. Quod teneant ritum Graecorum tam in substantialib[us] quam accidentalib[us] et inquirunt suos praedecessores a S[an]cto Apostolo Andrea e[ss]e ad Christum conversos. Hi negant processum Spiritus Sancti a Patre et Filio.

2. affirmant trinam intinctionem in baptismo conferendo esse essentialem.

3. Sumunt Sacramentum Com[m]unionis sub utraque spe[ci]e in pane fermentato, et miscent vinum cum aqua tepida quem tradunt sumendum choleari.

4. Infantes 7. anno admittunt[ur] ad Com[m]unionem.

⁴⁶⁸ Tzn. střílet (lovit) soboly.

⁴⁶⁹ Sibíř.

⁴⁷⁰ Severní ledový oceán.

⁴⁷¹ Rubl, ruská stříbrná mince. Petr I. zavedl v rámci měnové reformy tzv. decimální systém, tj. 1 rubl = 100 kopějek.

⁴⁷² Zde pravděpodobně Brandl zcela nepochopil výklad, jenž mu byl zřejmě zčásti podán v ruštině. Vypráví totiž, že odsouzenec, jemuž se nepodaří ulovit během týdne stanovený počet sobolů, je potrestán ranami bičem. Těmto ranám se dle Brandla říká *soboken* (tedy sobaka – pes, psi zřejmě byli užívání při lovu). Narážíme tak na Brandlovu neznalost slovanských jazyků.

⁴⁷³ Kopějka, původně drobná stříbrná, později měděná mince.

⁴⁷⁴ Folium neuvedeno.

5. Tenent, quod Sacerdos conformiter ut Episcop[us] possit conferre Confirmationem. 6. Matrimonium apud ipsos facile solvit[ur] et matrimonium quartum ipsis inhihet[ur]. 7. Non permittunt alios quam conjugatos ad Sacerdocium, si autem mortua uxore [prim]a secundam ducere velit, debet cessare Sacerdotis functiones. Hinc hae sunt q[ue]stiones, sunt in ordinatione necessariae: “Habesne uxorem? Scisne legere? Habesne 100 k⁴⁷⁵ polonicos Episco[po] dandos?” Quae si habet, tunc approbatur pro ordinatione.

/46/ 8. Annue quatuor habent majora jejunia, ubi de nullo lacticinio gustant, sed tantum radicib[us] et oleis victitant. Item jejunant diebus Mercurii et Veneris, n[on] vero dieb[us] Sabbathinis.

9. Reiciunt purgatorium sed t[ame]n pro defunctis orant.

10. Asserunt, quod null[us] mortuorum ante diem resurrectionis universalis fruatur[ur] visione beatifica.

11. Infans, ut primum est nat[us] et lat[us], portat[ur] in templum baptizand[um], si vero est debilis statim, ut enix[us] baptizat[ur], sed t[ame]n in cubili frigido, siquidem calidum habent pro innundo, in baptizando plurimos formant cruces et exercent unitiones et tandem suspendit[ur] baptizato cincula aurea argentea vel plumbea, quam pendentem supra umbilicum portare debet ad dies vitae in signum Christianismi.

12. Dieb[us] Dominicis et festivis ter frequentant templum, quod tamen null[us] ingredit[ur], nisi pri[us] balneavit, inde fit ut plures stent ad portam, quam sint in t[em]plo. In templo pauca sunt scamna, hinc o[mn]es stant detectis capitib[us].

13. In orando quotiescunque dicant *Gospodii Pomiluji*, id est *Herr erbarm dich unser*, sic profundissime inclinant et ter formant crucem latino modo.

14. Colunt imagines Sanctorum, sed non nisi pictas, statuas enim agitant e[ss]e a Deo prohibitas. Praeter imagines Christi D[omi]ni et B[eatae] Virginis Mariae et S[anctorum] Apostolor[um] paucas habent in templis imagines. Sancti eorum principaliores sunt S[anctus] Joannes Evang[elista], S[anctus] Georgius et S[anctus] Nicolaus, qui e[st] Patron[us] toti[us] Moscoviae et coram horum imaginib[us] profunde flectant genua. Cruces ad vias regules habent multiplicatissimas et q[uan]doque in uno eodem stipite sunt quinque, im[m]o decem cruces formatae et lignis elaboratae p[rae]teriens similes cruces profundissime capite in terram inclinat in formatione crucium.

15. Imago cui[us]cunque pulchritudinis e[ss]et, ab ipsis non venerat[ur], nisi sit a quodam suae religionis elaborata et facta artifice. Et si imagines veneratae, vel domi, v[el] in templo antiquant[ur] et vetustate atterant[ur], sic hae n[on] abiciunt[ur], sed vel sepeliunt[ur], vel agris maioru[m] fluviorum imponunt[ur], ut sic devehant[ur] pro dispositione fluviorum.

16. Communio Sacramenti pro majori reverentia non die corniu[m], sed die piscium sumi debet, et ne illa die peccent, statim plurimi ex illis ponunt se domitant. Transsubstantiationem etiam credunt. Sacerdos celebrans eo die et pridie uti n[on] p[otes]t conjugio seu debito conjugali. Plura vide fol[io] 25.

/47/ Postquam cum Sereniss[ima] Principissa ex Bohemia die 24. Januarii a[n]no 1707 abivissem et Saxoniam in variis partib[us] peragrassem, tandem degebam in Universitate Hallensi seu Hallae⁴⁷⁶, inter Brandenburgicum et Saxoniam situatae, pertinentis olim ad Archiepiscopatum Magdeburgicum (q[uod] nunc vero una cum Archiepiscopatu Electori Brandenburgico subjacet) usque ad diem 20. Aprilis. Praefata die 23. Aprilis a Principissa, quae in mense Martio Berolinum⁴⁷⁷ abiverat, Berolinum citat[us] fui, quo me etiam cum Barone Horn⁴⁷⁸ et D[omino] Doctore Lang et D[omino] Kortholt postaliter contuli eo in itinere infelicitat[us] per amisionem [secun]dae partis Breviarii, uti supra mentionatu[m] est.

⁴⁷⁵ Zkratka vyjadřuje „zlaté.“

⁴⁷⁶ Halle, spolu s územím magdeburského arcibiskupství bylo r. 1680 připojeno k Braniborsku.

⁴⁷⁷ Berlín.

⁴⁷⁸ Arvid Bernard Horn (1664-1742), hrabě, švédský generál.

Berolini usque ad 6. Maji in *der H[eiligen] Geiststrassen* com[m]orat[us], et pri[us] spectatis spectandis die 6. Maji discessi per loca supra n[omine] specificata Gedanum vulgo *Dantzick*⁴⁷⁹, et quia posta ibidem n[on] est ita expedita uti in provinciis Caesareanis, sic die 10. Maji primo hora 10 mat[ura] appuli ibidem. Dicta in civitate cum D[omino] Perill[ustri] Ruland, Secretario nostro Sueco patria Stokholmensis praestolabar adventum Principissae. Quia vero advent[us] protractor fact[us], hinc ego cum praefato D[omino] Perill[ustri] pri[us] obtenta pro spatio quatuor septimanarum licentia Stokholmum⁴⁸⁰ meditabamur, et ne multis irretiri videremur difficultatib[us] et pauciorib[us] intentum perficerem[us], expensis nos pro repulsi itinere maritimo resolvim[us], et quia facile sortiti sum[us] navigabilem occasionem et non veriti maris feritatem die 20. Maji navigio postario vulgo *der Phost iacht* nos condissim[us]. Vocant[ur] vero illae naves *die Phost iacht*, quae literas et alias minutias maritime deferunt, quae naves etiam non excessive magnae sed mediocres sunt. Ideoque elargito nauarcho Raulo (qui tantum usque Stokholmam per 104 circiter milliarib[us] a nobis duob[us] aureorum fuit) die

/48/ 20. Maji discessim[us] Dantisco in Sueciam⁴⁸¹ petentes. Ubi sequentia itineraria contigim[us] loca in mari Baltico⁴⁸² situata.

Primo transivim[us] 7 milliarib[us] post Gedanum insulam, quam vocant *die Dantziger helle*⁴⁸³, ubi pauca domicilia et piscatorum tuguria cum lapideo templo conspicienda fuere.

[Secun]do transivim[us] certam insulam per brachium terraneum in mari situatam de nomine *Fishausen*⁴⁸⁴, ubi quidam pagi et parva civitate *Fishausen* situata, qui loc[us] est in Casuvia⁴⁸⁵ parva provincia, quem locum etiam jam alio tempore non maritime, sed terranee eo proficiscens curiositatis gra[ti]a spectavi, quia ibidem olim incolabant[ur] pagani, a quib[us] S[anctus] Adalbertus⁴⁸⁶, Pragensis Archiep[iscopus], in praementionato loco *Fishausen* fuit confess[us] et lanceat[us], dum Pomeranis et Casuvitis praedicasset Euangelium.

[Tert]io contigim[us] in progressu montes, quos vocitant Cretarum vulgo *Kreitenberg*⁴⁸⁷ inter aquam situatos, sic intitulatos, quia lapidea et terranea eorum congeries non est alia quam Cretarum.

[Quar]to appulim[us] locum, quem intitulant Sont⁴⁸⁸, est autem Sont loc[us], ubi inter rupes mare angustiat[ur] in longitudine uni[us] circiter milliaris, in latitudine medii milliaris. Quem locum Sont nos non necessitabamur transpire, si via recta navigassem[us] Stokholmam in *der Ostsee*⁴⁸⁹, qui vero mercator seu conductor integrae navis Lubecam⁴⁹⁰ habuit sua mercimonia devehenda et certa negotia Hamburgi transigenda, hinc nolentes volentes attacti sum[us] eundem comitari tractum, licet tamen Hamburgum integraliter non pervenerim[us]. Hunc locum Sont naves ex Hispania, India, Holandia, Anglia etc. venientes et Gedanum cogitantes transmeare cogunt[ur]. Loc[us] Sont ex una parte habet Sueciam Pomeranicam, ex altera parte Daniam.

⁴⁷⁹ Gdańsk.

⁴⁸⁰ Stockholm.

⁴⁸¹ Švédsko.

⁴⁸² Baltské moře.

⁴⁸³ Zřejmě Helská kosa.

⁴⁸⁴ Dnešní Primorsk.

⁴⁸⁵ Kašuby.

⁴⁸⁶ Svatý Vojtěch (kol. 957-997), druhý pražský biskup, během misijní cesty k pohanským Prusům 23.4. 997 zavražděn.

⁴⁸⁷ Křídové útesy na východním pobřeží ostrova Rujana.

⁴⁸⁸ Öresund, jedna z úžin oddělující Dánsko od Švédska.

⁴⁸⁹ Baltské moře.

⁴⁹⁰ Lübeck.

/49/ Hinc ergo navigans in Sont in medio horae spatio potest esse et in Suecia et in Dania. Ex parte Daniae ad Sont est erectum fortalitium armorum provisione locupletissimum⁴⁹¹, ex quo o[mn]ia navigia inimica Daniae ruinari possunt.

Non min[us] locuples fortalitium est in ripa Suecorum ad dictum Sont pro resistendo inimicis fortissimum.⁴⁹² Ad quae Daniae et Sueciae fortalitia navigatores mercimoniales certum pro transvendis mercib[us] pendere obligant[ur] naulum, sec[us] facturi ruinam sibi iminere per utri[us] partis tormenta meminerint.

Et in hoc loco Sont contingit se *die Ostsee* mit *der Nortsee*⁴⁹³, sicque etiam in aquarum contactu manifeste distinguit[ur] aqua ab aqua salsior a min[us] salsa, ubi etiam fit discriminatio *der Ostsee* von *der Nortsee*.

Post transitum loci Sont continuavim[us] navigium in *der Nortsee*, ubi nihil p[rae]ter aquam et caelum visum, donec 6 miliarib[us] a Stokholma turre conspicerem[us] in perspectivis. Usque adeo semper navigabam[us] felicitate peroptata hic vero in hoc infelices, quia ob exurgentem adversum impetuosum ventum marinum coacti sum[us] jacere anchoras et in iis 9 dierum spatio sine spe progress[us] subsistentes fluctib[us] fuim[us] agitati, et injuria aeris vexati, in hoc felicissimi, quod cameli, vulgo *taue*, non sint rupti, alias enim Deus scit quo essem[us] repulsi.

Cum ergo spes nulla affulserit appuls[us] Stokholmensis et diuti[us] licentiati n[on] fuerim[us], post diurnam quid factu op[us] deliberationem variata intentione reditum conclusim[us]. Et cum eodem die vento nobis contrario sibi vero favorabili navis alia Stokholma abiens Lubekam tendens obviasset, navem nostram in anchoris fixam deseruim[us], aliam obviam factam conscendim[us] et vento in [prim]a navi contrario, in [secun]da vero peroptato insalutata Stokholma regressi sum[us],

/50/ unde veniebam[us] sc[i]l[icet] Libekam. Pri[us] t[ame]n reversi ad altefatum Sont, ubi director navis ad fortalitium Daniae, dum conspectum solvisset naulum et trib[us] dieb[us] in distractione rectorum mercium fuisset remorat[us], nos interim navim excessim[us] et pro indulgentia temporis morulanter aliqua Daniae loca lustravim[us]. Plane eo tempore Nobilis Dan[us] supplicio mulctat[us] est ultimo ex ra[ti]o[n]e, quia peccato peccavit in Regiam Maiestatem⁴⁹⁴, quam crapulat[us] oprobrii faedaverat et crapula non excusante, quae ebr[us] peccabat, sobri[us] luebat.

Tandem recreati paucis novitatib[us] ex Dania abeuntes, sine longiori t[em]poris intercapedine navim repetentes non irritato conata Libekam⁴⁹⁵ dilabamur faustissime. Ibi Perill[ustris] D[ominus] Ruland inhabitantes visitabat agnatos, ego interim quaedam spectanda spectavi. Contigit, quod p[rae]fat[us] D[ominus] Ruland invitatus fuerit in festo S[ancti] Joan[nis] Bap[tistae] a quodam Colonello cognomento Puchwalt, inquilino civitatis, ad prandium tam largitatis quam iucunditatis, ad quod de licentia invitantis D[omini] Colonelli ego una assumpt[us] fui, qui me etiam suo largo prandio et largiori animo sibi multum devicit, ut contra fixum abit[us] mei egerim et adhuc duob[us] dieb[us] in tacta civitate manere indulgentis sinu[m] consensum praebuerim.

Postera die, id e[st] 25. Junii⁴⁹⁶, denuo ad prandium venire interpellati sum[us]. Ubi a quodam n[ost]ro servo hetrodoxa manifestat[us] fui me esse orthodoxam, subticente tamen Sacerdotis gradum. Siquidem ubi de statu conditionis ex me nemo, sed ex servis nostris inquisiverunt, me Seren[is]simae Principissae medicum subornanti a D[omino] Ruland sunt ementiti servi.

⁴⁹¹ Hrad Kronborg.

⁴⁹² Hrad Helsingborg.

⁴⁹³ Severní moře.

⁴⁹⁴ Dánským králem byl Frederik IV. (král v l. 1699-1730).

⁴⁹⁵ Lübeck.

⁴⁹⁶ Správně má být 15. Junii.

/51/ Praehabita ergo notitia me e[ss]e Catholicum varii exorti fuerunt discours[us] non tamen offensivi, licet omnes fuerint quemad[modu]m et D[ominus] Ruland Lutherani. Inter alia praeoccupatione tamen pri[us] facta, ne aegre feram[us], aduct[us] est quidam larvat[us] monach[us] Capucin[us], cui[us] caput e truncto opera statuarii elaboratum, pictum et caputio obductum, habit[us] ei[us], q[ui] ad normam et formam Capucinum erat confect[us], fuerat stramine artificiose infarcit[us], fune praecinct[us]. Pedalia e ligno fabrefacta, pedes lignei corio fuerunt subducti. Hunc larvatum Capucinum duo Collonelli servorum ante portam statuerunt seu locarunt, ut aperta porta a nobis cubile im[m]orantib[us] a longe videri et conspici potuerit, qui ante portam difficilis fuit distinctionis, an viv[us], an fict[us] sit Capucin[us]. Interpellati tamen, ut redderem[us] manifesta opinionum nostrarum, quis adstans videat[ur] esse, et ubi alii alia prodidere sentimenta, ego respondi: “D[omi]ne Colonelle in partib[us] Catholicis dicerem e[ss]e Capucinum, hic autem cum v[est]ra licentia dico, quod sentio, esse nugatorem.” Supra quod D[ominus] Colonellus reposuit germanice: “Non Mi D[omi]ne. Hic enim situat[us] est t[antu]m figurans, figuratum autem jam cessit necessitati humanae, in mea domo mortuum et loco decenti ad meam sepulturam sepultum.”

Hoc persoluto mox penes hunc in sua statione manentem attulere alium pariformiter subornatum, et eum penes primu[m] collocarunt. Quo pariformiter situato perhumaniter requisit[us] fui, quem hunc e[ss]e autumarem. Ego vero divinationis nesci[us] respondere subticui. Ubi me tacente D[ominus] Colonellus sic sermocinabat[ur] germanice: “Hic [secun]do etiam est figurans figuratum, vero ex habitu excessit, sed morti nondum cessit ut anterior, sed vivit vitam bonam in pastoralis officio beneficiat[us].” Ulteri[us] pro mea contentatione mihi promissit, si spondero cum D[omino] Ruland pro postera die in suum hortum venire ad prandium, comparebit.

/52/ Ex professo invitand[us] in eodem D[ominus] Pastor per figuram figurat[us]. Quod uti conclusum, ita die 16. Junii effectuat[us] fuit. Interim me flagitante notitiam cas[us], hunc longa periodo germanice texuit.

Casus Capucini Apostatae.

Sic fact[us] est relator cas[us] alte dict[us] Colonell[us] Puchwalt natione Dan[us], secta Lutheran[us]: “Fuerunt duo Capucini Imperiales ex provincia Rhenensi votati, un[us] stemate Comes seu Maquis, alter solum honestis parentib[us] progenit[us], uterque in Galliam certis de causis expedit[us]. In Gallia peractis negotiis peragendis ob viarum diverticula et montium juga non per solum, sed per mare ex legatione sua in patriam consiliati sunt in unum. Quare se mari com[m]iserunt et huc Lübekam appulsi navim excesserunt, et quia peregrinari maritime non fuerunt assenti, in suo diversorio infirmati, et quia apud Evangelicos exosi sunt Catholici, praesertim monachi, hinc factum, quod miserrime sint habiti, donec mea ope fuissent sustentati. Quia tamen Comes corpore inbecilior, virib[us] nimium exhaustus, ne adhibita opera medici ad sanitatem reduci non potuit, diem obiit, et non tantum in sua fide obfirmat[us], sed etiam in sua professione monachiali integerrim[us] vitam excessit, mortu[us] et non curato, quod fuerit Catholicus (quod t[ame]n Catholici spectant erga Lutheranos inquiebat Colonell[us]) decenter in mea sepultura tumulat[us] est. Et haec prima subornata figura indigitans illam figurat mortuum.

Alter vero sanioris mentis homo altiori inspirat[us] spiramine, licet corpore infirm[us] sanissime sapiebat et me stimulat[us], Magistro vero nostro instructore et convictore in nostram fidem Evangelicam ascit[us] est. Et hoc [secun]dum figurans figurat ipsum.” Quod ipsum figuratum id est exut[us] cappa Apostata

/53/ altera die ad promissum promittentis comparuit in prandio, in quo prandio ubi advertisset me esse Catholicum, ob suum fide fragium tot[us] fuit attonit[us], praesertim ubi augurat[us] est, nescio quib[us] praehabitis motivis, me e[ss]e Sacerdotem.

Hui[us] indolem et doctrinae fundamenta dum fuissem ampliori inquisitione scrutat[us] eum in mediocri subsistere comperi, licet se in suo monachatu lectorem fuisse jactavit.

Quare cum advertissem eum falsis argutiis per quondam tunc asidentem falsitatis sophisten seductum, liberius concepi movere discursum, s[ci]l[icet] an monachi ad Rhenum⁴⁹⁷ pariter edant tria vota solemnna, quemad[modu]m in aliis orbis terrarum provinciis, et cum negare non poterat, concedere est coact[us], et praesumentem negare convicissem per Il[lustrissimum] P[atrem] Coheim⁴⁹⁸ ad Rhenum olim com[m]oratum, cui[us] scripta opera Apostatae bene innotuerunt, uti a me scrutat[us] est confessus.

Concessione ergo habita ad Rhenum edere vota uti aliis in regnis, exactius requisivi, cui[us] praecepti sit illud Proph[etae]: “Psaltis (Cum nugatorium n[on] praesumi posit) vovete et reddite etc.”⁴⁹⁹ Item cui[us] juris sit votum Deo praestitum. Ac tandem quis dispensare po[ss]it in lege divina et in iis, quae sunt juris divini. Et cum respondere aliter non potuissent, quam illud Davidis esse praecepti divini etc. Volentes omnem modum subterfugere responsionis blande eloquebant[ur]: “D[omi]ne, haec omnia et alia universa in q[ui]b[us] ariolat[ur] difficultas responsionum clare solvunt[ur], dilucitant[ur] per nostra Biblia bene perspecta.” Quo oblatrato opinabant[ur] mihi os e[ss]e oclclusum et vocem in faucib[us] manere haerentem. At ut ad p[rae]dicta et alia puncta principalissima non tantum urgerent[ur], sed quoadmodo impellerent[ur].

/54/ „So habe ich Ihnen ein horten trumpff darauf gesetz“, et ut omnis asidens intelligeret proponendorum energiam, sic in germanismo haec effat[us] et sic cum iis pact[us] sum: „Ihr Hern (intelligendo Apostatam et ei[us] instructorem Magistrum loci) won mir alles waß zweifelhaftig fallen thut wirt, auf gelesen werden durch Euere Bibel, wofern Sie recht verstandten wirt, wie Ihr vor geben thut, so sey eß bes[c]hlosen ich wil auch Lutherisch werden, wofern aber das wiperspil s[c]heinen solte, so wirt er vor pflicht sein, sich witer Catholisch zu erkleren.“ Quae ne fierent, volebant Apostata et Magister interruptum discursu[m] per oppositionem nunc in convivio et in praesentia D[omini] Colonelli tractantis haec non esse de tempore. Quia vero D[ominus] Colonell[us], vir sensat[us] et novarum prepositionum avar[us], rem caeptam non t[ame]n non praepedivit, verum instantissime, ut fiat, iussit. Hinc hac cognita D[omini] Colonelli ussione ego praeoccupando me expectoravi, s[ci]l[icet] nos Catholicos scripturae admittere expositionem et in eam apud nos dari com[m]entaristas et expositores. Post hanc manifesta[ti]onem requisivi, an simil[ite]r illi admittant. R[espon]dit Apostata per ei[us] non. D[ominus] Magister vero autoritativius et circumscriptius sermotinabat[ur] haec verba: “Quare nunc ad splentescentem Solem deberem[us] accendere lumen, quod plus obnubilat, quam Soli aliq[ui]d luminis addat. Adeoque, quare deberem[us] admittere Scripturae expositionem, cum verbum Dei fit clari[us] omni Sole, im[m]o claritas et intelligibilitas ipsa etc etc.” Haec sentimentis sui dilucitatio erat mihi pectorale seu *ein stigblad* pro meo intento proseguendo. Hoc enim praehabito

/55/ assumpsi argumenta ad[modu]m R[everen]di ac Eximii Patris Wolf Jesu vitae mihi anno 1707 Lipsiae⁵⁰⁰ favorabiliter contra Lutheranos usitanda tradita, dum ille apud Legatum Caesaris Comitum Zinsendorff⁵⁰¹, ego vero penes meam Principissam morarer, et postquam nobis innotuim[us] apud Superintendentem et Rectorem Magnificum Lipsiensem D[ominum] Seligmann.

Primo requisivi, an post prolationem verborum in consecrationib[us] fiat transubstantiatio, sit maneat[us] sub specieb[us] panis et vini tot[us] Christ[us], tot[us] in toto et tot[us] in qualibet parte? Huic requisito responderunt inquietes panem manere, panem et vinum manere vinum in s[u]bsta[n]tia tam diu, quam diu n[on] fit sumptio a fideli, N[ota] B[ene] addiderunt a fideli, quia si infidelis sumat, solum panem et vinum sumit. Im[m]o etiam in

⁴⁹⁷ Rýn.

⁴⁹⁸ Martin von Cochem (1634-1712), kapucín, jehož knihy s náboženskou tematikou byly velmi rozšířeny.

⁴⁹⁹ Ps. 75, 12-13: ...vovete et reddite Domino Deo vestro omnes, qui in circuitu eius sunt oferent...

⁵⁰⁰ Lipsko.

⁵⁰¹ Viz pozn. 293.

actuali sumptione fidelis panem manere s[u]bstantialiter panem (idem e[st] de vino), tempore t[ame]n sumptionis a fidei peragenda sub pane accipit verum Corp[us] et sub vino suscipit verum realem Sanguinem in fide. Quod erroneum figmentum et sensuale assertum plurimi Lutherani sectantur, licet t[ame]n etiam nonnulli ei[us]dem sectae fraticelli opinent[ur] statim post prolationem verborum pani accedere corp[us] et vino sanguinem sine t[ame]n transubstantionis eventum.

His ergo responsis silentiose auditis, de enuntiatis assertionib[us] petii mihi monstrari loca scripturae id ipsum dilucidantia.

Ampli[us] expotulavi (cum dicant tantum sub pane accedere corp[us], idem de vino) an context[us] Scripturae idem velit per “Hoc est corpus meum”, ac p[er] “Sub hoc est corpus meum.” Adeoque an haec verba sint ei[us]dem significationis, “Hoc est” ac “Sub hoc est” et ut mihi ex Scriptura clare non interpretatio[n]e ostendant. Im[m]o ursi dicendo: Si “hoc est”, idem significat ac “sub hoc est”, tunc veridice dico de anisio vel (qua panis n[on] est) in eo prandio fuit anisio infect[us]) huic pani

/56/ admixto et de pane anisium continente “hic panis” est anisium, licet tantum “sub pane” sit anisium. Si enim “hoc est” idem significat ac “sub hoc est”, tunc etiam “hic panis est” idem significare potest ac “sub hoc pane est.” Quod t[ame]n apud o[mn]em Gram[m]aticum falsum e[st]. Adeoque et quia statim ab initio praeoccupati liberrime fasi sunt Scripturam per se e[ss]e claram, inde nullum verbum explicationem, declarationem aut experitionem redolens admisi. Hinc torsi, cum nullum responsum aptum ex suae scientiae lyripipio extorquere possent, responderunt, quod mea posita paritas de anisio n[on] sit bona adeoque reicienda, cum a physicis ad mysteriosa non det[ur] argumentatio. His perceptis respon[s]is n[on] speratis, mihi apposite mox occurrit, replicat licet antehac non praemeditata, scil[ic]et transmittendo, quod a physicis ad mysteriosa n[on] detur argumentatio, admitti tamen debet paritas, productio vero mea panis et anisii est tantum paritas. [Er]go. Quod vero admittenda sit paritas, ex illis locis Scripturae patet, ubi Christ[us] de P[at]re mysteriosissimo dicit: “Pater me[us] agricola est.”⁵⁰² Item de se: “Ego sum lapis angularis.” Simile e[st] Regnu[m] Caelorum etc. [Er]go. Im[m]o ursi sic: “D[omi]ne neglecta omni paritate, tantum demonstr[et] ex Scriptura clare sine ei[us] explicatione quod ‘Hoc e[st]’ idem sit ac ‘Sub hoc est’.

Ampli[us] Chri[sti] liberum fuit dicere ‘Sub hoc est’ (intelligendo panem), quam fuit liberum ‘Hoc est’, si [er]go tantum ‘Sub pane’ est et esse voluit, quare ergo dixit ‘Hoc est’ et n[on] ‘Sub hoc est.’ Loca Scripturae pro hoc clare remonstrando ubi sunt.

Amplius lavo te D[omi]ne. Cum dicant, quod nulla fiat transubstantiatio, sed dum fidelis sumit Corp[us] et Sanguis primo accedit. Ecce Christ[us] verbum o[mn]is veritatis /57/ dixit claris verbis ‘Hoc est Corpus meum’, potuitne tunc aequae dicere ‘hoc fiet Corpus meum’ sub intelligendo, si sumpserit fidelis? Credo, quod sic. Cur ergo non dixit ‘Sub hoc fiet Corpus meum’, si mysterium se sic habere, debet sicut affirmatis? Monst[r]ent[ur] haec ex Scriptura v[er]a clara clare. Item demonstr[et]ur, quod ‘Hoc est’ idem sit ac ‘Hoc fiet.’ His propositis cum varia meditent[ur] responsionum effugia, ego de licentia D[omini] Colonelli, viri Germani cordis et sensati, licet eodem veneno infecti et labefactati, curavi adferri candelam cum mina interposita, quam primum mihi venerint cum Scripturae explica[ti]o[n]e et quod sic vel sic sit intelligenda, quod accendam candelam ad splendentem Solem ut videant, im[m]o ut n[on] lippientib[us] oculis videant, quod interpretatio Scripturae ad Scripturam n[on] se sic habeat, sicut candela ad Solem, quod tamen supra D[ominus] Magister affirmavit, cum hac accensa frustra, illa necessario sit admittenda. Ad hoc factu[m] et ad specificatas ursiones facti sunt sicut nix ad Solem urentem confusa, confusi et rubore submersi nihil nisi *lirum larum, lari fari* et per inexhaustu[m] plictri respondentes, inde

⁵⁰² Joan. 15, 1.

factum cum explicationem non admiserim, quod steterint trunxi, non ut supra recensiti figurantes et figurati.

Accedit, quod ipsos in disputando deseruerim et cum D[omino] Colonello pacificatus locut[us] petierim, ut mihi monst[r]et[ur], unde Rex aut Princeps terrae habeat jus et potestatem creandi Sacerdotes et dandi potestatem, qua ipse privat[us] cum nemo dari po[ss]it, quod non habet. Q[uo]d uti[us] ex Bibliis fieri non potuit.

[Secun]do cum dicant, quod ho[m]o etiam cum gratia Dei seu divina non possit servare ullum praeceptum adaequate, quod quivis po[ss]it appellari adulter, mech[us], fur, sacrilega, cum t[ame]n dent[ur] peccata certis hominib[us] impossibilia, ut bestialitas in faemina, adulterium in libero. Et si assertum e[ss]et verum omnis d[eb]et suspendi, cum o[mn]is homo e[ss]et fur, nec quisque iniuriaret[ur], si fur, adulter etc. appellaretur. Im[m]o in Lutheranism nihil

/58/ esset Deo placitum, im[m]o null[us] Lutheran[us] placeret Deo, ratio est, quia Paul[us] dicit, si Corp[us] mortificet[ur], ut debeat, montium de loco in locum fiat translatio, si a[ute]m similia agens charitatem n[on] habet, nihil est. Atque Lutherani charitatem n[on] habent. [Er]go.

Min[us] p[ro]p[ter] quia S[anctus] Joannis dicit “qui habet mandata mea et servat ea, hic est, qui diligit me”⁵⁰³, atque Lutherani nec unu[m] min[us] o[mn]ia servare possunt, uti ipsi fatent[ur]. [Er]go n[on] diligunt Deum. Si vero haec negent, tunc volo mihi contrarium ex Bibliis demonstrari.

Haec et plura protuli argumenta, ex quib[us] clanculariter muscitabant me pro[ba]biliter n[on] esse medicum Principissae, qualem me nostri servi professi sunt, sed alteri[us] conditionis hominem et a D[omino] Colonello humaniter de conditione stat[us] requisit[us], respondi, “quae fors jam non scitis per meum D[ominum] Concomitem Ruland, scietis postea in meo abitu.”

Item adduxi argumentum, quod contra omnes sectarios urget a R[everen]dissimo D[omino] Epis[copo] Camintzky⁵⁰⁴ mihi communicatum, q[ui] benefat[us] D[ominus] Ep[iscopos], vir annos[us] Ordinis S[ancti] Basilii olim sub eximio P[atre] Donner Pragmae studens, me valde adamaverat. Quia v[erum] illud argumentum longioris est text[us], hinc brevitatis ca[us]a id oblitterandu[m] puto.

De reliquo vir laude dignus et hospitatis D[ominus] Colonell[us] multum obtestat[us] me fuit, ut adhuc semel praestarem sibi gratiam, quid se aut prandendi aut caenandi, quod discurs[us] gratia velit invitare Vicarium Superintendentis, virum, ut jactitavit insignem, qui mihi solvet o[mn]ia mea argumenta, quia vero jam aliis Lipsiae proposita manserunt insoluta, et nisi admittant interpreta[ti]o[n]em aut expositionem Scripturae, ipsis sunt insolubilia. Et quia navis ad abitum jam fuerat resoluta, hinc magnas pro prae[sta]tis finaliter reposui gratiorum actiones.

/59/ Ante finalem meum abitum Apostatam in locum solitarium horti revocatum allocut[us] sum cohortando ipsum, [prim]o, ut amore Dei et salutis suae votorum suor[um] et mandatorum (vovete et redite etc.) ligamina, quib[us] se libere incoacte devovit et vincularit, recogitet. Ut memoria tempestitiva memoret[ur] novissima sua, non quae agit, sed quae aeternaliter actur[us], momentaneum enim est, quod delectat, aeternum quod excruciat. Ne exhorescat vitam professionis suae temporaliter miseram, quae generabit sine fine beatam, adeoque ad austeritatis objecta consideret illud Gregorianum, “momentaneum quod cruciat, aeternum quod delectat.”

[Secun]do, inculcavi, cum omnis ho[m]o uti et ipse sit pulvinaris accola, ne terat temp[us] acceptabile dies salutis in luxu et fluxu breviter effluente, non enim vita blanda vel etiam proluxa, sed beata et aeterna est curanda.

⁵⁰³ Joan. 14, 21.

⁵⁰⁴ Petrus Kamiensky, basilián jenž studoval v Praze v papežském semináři.

[Tert]io, ne animam Sacerdotalem characterizatam ultra coinquinatissimo scorto incaestare attentet, cum apud indulgentissimum Deum non ampliati. In saeculo hoc sed solum boni amplient[ur], mali vero votifragi, sacrilegi f[i]lii vilitent[ur], vi cui[us] ut meliora incipiat aemulari charismata vigorem statutorum se stringentium omni evenibili tempore mente revolvat, profunda et animam semel Deo dicatam lucrifaciat. Et cum manifeste videat se falsis argutiis per falsitatis Sophistas irretitum et inescatum esse. Ne per Lutheranismum, cui[us] sectarii sectatores solum sub ficta et fucata, quavis p[ro]babilitatis specie verba Catholicae veritatis evellere meditant[ur], ultra refragari cogitet Sanctae Catholicae Eccl[esi]ae Matri a Christo pientissimae, cui[us] spons[us] Jesus est et cui[us] on[us] leve et iugum suave est. Adeoque ne protractius inter bella feritatis spectra e[st] melle toxicum sugentia, iugum trahat cum infidelib[us],

/60/ praesertim cum clare conspexerit post duru[m] meum promissum, quod su[us] D[ominus] Inspector Magister his paucis a me sibi propositis in respondendo succubuerit. Adeoque argumentet[ur], cum caecutiens talpa (qui tamen in Scriptura se Magistrum fictitat) ipse incidat in foveam, quomodo alios ducet in via salutis angusta. Et finaliter sic eum affatus sum.

“Dilecte mi, manifesto tibi conditionem meam, quam ignoras, ego professione Praemonstratensis, et quemad[modu]m ipse se ita ego me votorum trium principaliorum ligaminib[us] libere ligavi, usque adeo ligat[us] sum ligatusque manebo cum Dei gratia, donec veniat, qui mittendus est, Jesus, qui me liberabit de angustia Corporis hui[us] mea solvendo vincula et me recipiendo in aeterna tabernacula. Quod donec fiat, homo sum, nihil humanum a me esse judicans⁵⁰⁵, alienum omnis erroris capax, qui utique jam pluries pingues oblatas habui spartas (N[ota] B[ene] quod ipsum revera, in rei veritate fuit) in Lutheranismum modo Lutherorum voluissem obire Magisterium gratis oblatum per hunc semi alterum annum, quo plurimum ex parte in illorum regionib[us] et conversationib[us] vivo vitam. Verum in cui[us] conspectu sto (et num haec scribo) Deus vitae, fortunae salutisque meae Alpha et Omega, principium et finis misericorditer nunquam pass[us] est me similis resolutionis cogitatione inquinari, pro quo et honor, laus, gloria in saeculorum saecula.

Dilecte mi, non Dei voluntate (qui omnes vult salvos esse) sed humana fragilitate erasti sicut ovis, quae periit. Verum errare est humanum, erratum tuu[m] corrige, id quod in errore diabolicum est, scilicet perseverantiam subtrahe, Dominum tuum require, cui[us] mandata (vovete et reddite) es oblitus. Ei redde vota, quae distinxeru[n]t labia tua. Et sic labia mea et f[rat]res tui laudabunt te etc etc.

/61/ Frater im[m]o dilectissime, conf[rate]r, non turberis per uxoris tuae, quam, ut audio, ante annu[m] sacrilege duxisti blandimenta, haec enim propinant infernale toxicum et venena.

Non turberis per putatitios tibi factos affines et affinissas, quia utri[us]que sex[us] affines non sunt nisi pro continuando sacrilegio criminatrices.

Denique non turberis erga plurima, ubi unum est pro o[mn]ib[us] necessarium scilicet reverti ad Dominum Deum tuum, itaque post positis omnib[us], repudiatis singulis, incunctanter fac nunc intentione et promissione, quod faciendum est (si salvus et non aeternaliter insalvat[us] esse cogitas) in executione, scilicet infer digitum tuum huc ad abyssum Dei misericordiae, vota Deo dicata corde, ore et digitorum elevatione renova, et noli deinceps e[ss]e incredulus, sed fidelis ritu Cath[olico] Christian[us]. Peccavim[us] D[omi]ne. In uno offendim[us] omnes Deum scilicet in peccando. At optima est paenitentia emendare delicta, pro quib[us] emendandis bonum advocatum habem[us] apud Deum, qui scit infirmitatibus compati, ab ipso patientia nostra et ad ipsum sit tota conversio n[ost]ra, et cum ipso aliquando conversatio n[ost]ra in caelis, quae ut fiat, iterum iterumve vos obtestor dilectissimi, operamini bonum salutis, dum temp[us] habem[us]. Vos nunc pro valedictorio (cum amplius in hoc mundo nos fors n[on] sim[us] visuri temp[us], enim abit[us] mei instat),

⁵⁰⁵ Publius Terentius Afer: Eautontimouromenos V, 77: *Homo sum, humani nihil alienum a me esse puto.*

ut nos aliquando aeternum videam[us], et ne sanguis su[us] et salus sua in stricto die iudicii de manib[us] meis requirat[ur], adjuro illo iuramento, quo sanissime Deo vestra vota jurastis, ut ab hui[us] diei hac momento in via mandatorum Dei iuxta votorum cast[itatis], pauper[itatis] et obed[ientiae] omissionem ambuletis et faciatis certam salutem vestram.” Denique ut circumspicere faciat modo, quae moriens facta fuisse volet. Quod ipsum repressi, lacrymarum proruptione se facturum stipulate promisit, an tamen

/62/ promissio cum fabuloso lupo lupina an agnina suum effectum sortita sit, me absente noverit ille.

Feci ego pro modulo possibilitatis mei, quod mei fuit muneris praeter com[m]emorata plura pro ponendo, siquidem ad similia expofesso me pridie praeparavi, ubi D[ominus] Colonell[us] mihi promisit se Apostatam ad prandium invitaturu[m].

Haec tractata sunt in ⁵⁰⁶, dum repeterem iter navigale Stokholmense. De reliquo in Regno Sueciae memorabilia vix ulla reperire potui, cum nonnisi maritime illud contingere poteram, si quidem ob adversum ventum Stokholma tanquam praefixum terminum n[on] appuli. Navigando solam unicam in Suecia contigim[us] insulam in mari situatam, ubi navem in anchoris defixam ad aliquas horas excessim[us] spectantes in adjacente templo insulae sepulchrum, in quo tumulat[us] est quidam Rex Sueciae de nomine Eric[us], uti lapis sepulchris edocet.⁵⁰⁷

Rex ille p[rae]dict[us] coronam et regnum abdicare e[st] coactus, qua abdicatione perfecta stipat[us] custodiante milite ad hoc deputato ad p[rae]fatam insulam e[st] relegat[us], ne aqua circumsessus ullum h[ae]ret ad regnum regressum, neve ad alias Maiestates contra regnum facto effugio q[ui]d[am] moliri po[t]e[st].

Est autem ille Rex honorib[us] regiis exut[us], ut historice teneo, eo quod regnum thronum incestaverit, ducendo lictoris seu carnificis filiam in uxorem, qua antehac ut concubina fertur fuisse us[us].⁵⁰⁸

Stokholma⁵⁰⁹, Principalis regni civitas per perspectivam *deß H[errn] Stewerman* est conspecta, licet 8 milliariib[us] dissidi eram[us]. Dicta civitas stat in aqua, in tuncis aedificata. In hoc regno et maritima negoti[ati]o[n]e cui[us]vis regni pecunia suum retinet valorem. Minima in regno pecunia vocat[ur] *Witerundtstick*, et 64 *Witerundtstick* faciunt imperialem in specie.

Major pecunia vocat[ur] *ein Carolin*. Numisma ex 9 Carolinis facit duos florenos Caesareanos. *Ein Duplicat Carolin* facit 60x. *Ein halber Carolin* facit 1/5x.⁵¹⁰ Numisma *eines Virtl Carolin* facit 1/8x. Aliam praeter hos Carolinos non vidi.⁵¹¹

/63/ Sueciae confiniat Lappia⁵¹², id est *das Lapplandt*, quo devenire n[on] poteram, interim t[ame]n anno 1710, dum in Moscovia degerem, vidi multos Lappones, siquidem dum sua Zarea Majestas expeditisset suum Legatum, Baronem Urbi[um]⁵¹³ ad suam Caesaream Majestatem⁵¹⁴ Viennam⁵¹⁵, cum eodem misit Caesariae Majestati 7 *rennthier* et alia rara

⁵⁰⁶ Místo není uvedeno. Zřejmě má být doplněn Lübeck.

⁵⁰⁷ Jedná se s největší pravděpodobností o Erika XIV. (1533-1577), jenž byl r. 1568 svržen z trůnu a držen v žaláři. Není ovšem pochován na ostrově nedaleko Stockholmu, ale ve Västeråsu. Kde Brandlova loď kotvila, není jasné.

⁵⁰⁸ Karin Månsdotter.

⁵⁰⁹ Stockholm.

⁵¹⁰ Značka „x“ zřejmě vyjadřuje říšské krejčary.

⁵¹¹ Švédský měnový systém poč. 18. stol. byl dosti složitý, neboť zde platily trojí tolary, navzájem se lišící platební silou. Základní měnovou jednotkou byl „tolar stříbrné měny“ (daler silvermynt). Tříkrát nižší platební sílu měl „tolar měděné měny“ (daler kopparmynt). Zároveň ve švédském peněžním oběhu zůstávaly také staré švédské i zahraniční stříbrné tolary (Riksdaler species).

⁵¹² Laponsko, leží v severní Evropě a zahrnuje severní část Skandinávie a poloostrova Kola v Rusku.

⁵¹³ Johann Christoph Urbich, ruský vyslanec ve Vídni.

⁵¹⁴ Císař Josef I. (1678-1711, císař od r. 1705).

⁵¹⁵ Vídeň.

animantia, ad quorum custodiam deputati fuerunt multi Lappones⁵¹⁶ et etiam *Calmucken*⁵¹⁷, ho[mi]nes mirabilis visignomiae, qui o[mn]es una cum a[nim]alib[us] in donu[m] dati sunt. Hi vestiti fuerunt pellib[us] ursinis *undt mit mehrkerbelheiten*. *Die rennthier* sunt in cornibus similia a[nim]alia uti cervi cum si[mi]lib[us] cornib[us], sed in cursu velocissima ante currum, ita ut mihi narratum sit, quod cum si[mi]lib[us] a[nim]alib[us] in spatio 24 confici possint 30 milliaria Germanica. Est pars Lappiae est sub Zarea, pars sub potestate Suecica.

De Dania supra factum mentio fol[io] 50, uti et de perstricto transitu maris, quem vocant Sont, quib[us] haec adeo, quod angustat[us] maris transit[us] inter Daniam et Sueciam sit praeterpropter uni[us] milliariis et uti supra fol[io] 49 dictum, in ripis sunt erecta fortalitia. Fortalitium ex parte Daniae, ad quod nos navim deferendo exussim[us], vocitat[ur] *Cronburg*⁵¹⁸, hoc aedificatu[m] fuit a Rege Friderico II.⁵¹⁹ Aedificium constat lapidib[us] affabre elaboratis, tectum cupro est totum total[ite]r abductum. In muro ad lapides majusuelis vers[us] mare haec e[st] inscriptio: “Anno MDLXXX Frideric[us] II Daniae Rex curruit hoc saxum [prim]o suo loco, ubi vicissim ali[us] alius subrogat[us] est lapis ad hunc devolvendum.” Civitas hui[us] fortalitii est Helsingora, id est *Helsingier*⁵²⁰, ubi hospitio sum[us] trib[us] dieb[us] recreati, et licet brevi temporis spatio potuissem[us] devenire in *Kopenhagen*⁵²¹, tamen ob incertitudinem abit[us] a nauta faciend[um] visitam neglexim[us].

/87/ Postquam cum Sereniss[ima] Principissa suam Zaream Majestatem per Poloniam Lithuaniam, Curlandiam, Livoniam insequente et ex Livonia usq[ue] in Moscoviam eandem Majestatem comittante ac tandem Poloniam repetente, anno 1709 a die 14. Octob[ris] usque ad diem 20. Feb[ruaris] anni 1710 durum confecissem iter plerumque postale, fessa aliquantulum in bonis Principissae quietavi membra, donec Perillustris D[omi]n[u]s Bildstein rediens ex Ungaria insperata tulisset nuntia, quod rex Sueciae, existens in Pender⁵²², suo Colonello⁵²³ absolute inhibuisset, ne sumant arma contra suam Majestatem Caesaream, appositis minis his: “Si Princeps Rakozzi nostro usque adeo milite cum Palatino Kihoviensi in Ungariam transeunte et ob Moscos salvante us[us] fuit et uti praesumpserit, manet nobis de facto vindicta suo tempore sumenda etc. etc. etc.” Inde factum est, ut Princeps ablegaverit quendam Abbatem de nomine D[omi]num Fray⁵²⁴ ad Regem Sueciae in Pender cum literis excusatoriis. Qui praefatus Abbas suam viam per Poloniam suscipiens appulit nostram aulam, exponens motivum suae legationis. Quo percepto legationis motivo, ut legatio felicem sortiret[ur] effectum, cum Principissa multos haberet apud aulam Regis Sueciae, apud quos in Saxonia ante [tres] annos se fecit bene meritam, voluit intermittere apud eos pro marito Principe literaliter interloqui, ut ii in conspectu Regis propitiam Principi impetrarent indulgentiam pro facto, quo fecit insalutato Rege regium militem pugnare contra Caesaream Majestatem. Quare in sibi notos D[ominos] Suecos apud Regem in Pender com[m]orantes literas composuit, scripsit et nolens confidere in fidelitatem D[omi]ni Fray me in deferendas literas rogavit et sic comissis comittendis una cum legato Fray

/88/ duob[us] mihi adscriptis famulis ac 4 equis die 2. Martii ex Polonia me dimisit equitem sine lectisterniis et aliis pro quiete nocturna requisitis, sola assumpta thecca et linteis ac quibusdam indusiis.

⁵¹⁶ Laponci, neboli Sámové, tradičně se zabývají lovem, rybolovem, chovem polodivokých sobů a zemědělstvím.

⁵¹⁷ Kalmykové, původně kočovní pastevcí koní a skotu, sídlící v Kalmycké oblasti Ruska (u Kaspického moře).

⁵¹⁸ Pevnost Kronborg.

⁵¹⁹ Dánský král Frederik II. (1559-1588).

⁵²⁰ Helsingør (Dánsko).

⁵²¹ Kodaň.

⁵²² Bendery (dnes v Moldávii).

⁵²³ Józef Potocki, kyjevský vojevoda.

⁵²⁴ Abbé Frèçy, diplomat ve službách Františka II. Rákócziho.

Itaque anno 1710 mense Mar[tii] et die 24. mensis direxim[us] iter Lithuaniam vers[us] et appulim[us] in fine mensis in civitate Vilna⁵²⁵, id est in *der Wilde*, ibi pro breviata temporis indulgentia in templo cathedrali sepulchrum affabre elaboratum ac exornatum videre licitu[m] fuit S[ancti] Casimiri, in quo lapis sepulchralis e[st] argente[us], uti et tumba.

Ad hoc templum campana e[st] excessive magna et non trahit[ur] in clangorem nisi 24 ad hoc deputatis viris, cui[us] tamen pulsum eo brevi com[m]ansionis t[em]p[or]e non percepi experientia auriculari, quem[ad]odum campanarum infra fol[io] 89 specificatarum.

Intra arcem residet sua in deputata residentia Archiep[iscopu]s Ruthenic[us]. Hic etiam est Universitas Lithuaniae⁵²⁶, in qua sunt 6 Professores Theologiae, 5 Philosophiae, 4 Professores Juris et 7 Literarum Humanarum, N[ota] B[ene] Professores Medicinae sicut nec in Polonia reperi, ita nec in Lithuania reperiunt[ur], im[m]o in tota Polonia non reperi, nec dat[ur] Doctor Medicinae promot[us], excepto duob[us] fratrib[us] Judeis de nomine Fortis, qui morant[ur] in Restaw seu Reshow⁵²⁷ et Paduae⁵²⁸ sunt promoti, ex quib[us] senior, uti discurs[us] experientia me docuit in loco p[rae]fato, optim[us] est latinista.

Duo ambiunt civitatem fluvii s[ci]l[icet] Bilia et Biln⁵²⁹, in primo incolae sua devehunt Gedanum et Regiomontum, a q[ui]b[us] fluvii civitas nomen traxit.

Vilnam deseruim[us] die 2. April[is] et cogitavim[us] Kihoviam, fortalitium regno Poloniae proprium, sed a Mosco subjugatum, inde contulim[us] nos habito passu Moscovitico in Smolenko⁵³⁰ Ducatum Polonicum, sed pariter jure armorum Moscicis subjectum, in hoc Ducatu principalior civitas e[st] Smolenko, distat Vilna orientem vers[us] 100 milliarib[us]. Ab inde muniti salvo conductu transivim[us] civitatem Pekensem.⁵³¹

/89/ Iter Tartarico Turcium et Turcico Tartaricum. In civitate Pekensi videre mihi licebat campanam mole maximam, in altitudine incurvata 12 cubitorum, diameter orificii seu basis fuit 10 cubitorum, peripharia exterior 39 cubitorum, pond[us] 120000 liberarum. Hinc liquide conspicies, quanta moles sit, cum Erfordiensis in Misnia⁵³², quam a[nno] 1707 videre poteram, sit tantum librarum 25400.⁵³³

Anno eodem 1710, dum Serenissimus Rex Sueciae Carol[us] XII. in Pender moraret[ur], civitate Turciae, transiens montana Tartariae vident[us] offerebatur mons altissim[us] ad instar idoli in cacumine effigiat[us], quod idolum decussatis sedet pedib[us] et man[us] sibi invicem superimpositas in sinu complicat, ei[us] magnitudinem vel inde collige, quod aures oculi et nares ac os ad duo nostratia conspiciant[ur] milliaria.

Eo continuante itinere convenim[us] inter montana puerum silvestrem, a quodam Nobili venatore captum et sustentatum. Hic puer de iudicio decennalis tot[us] fer[us], aliam praeter carnem crudum comedere inassuet[us], nulla utebat[ur] voce articulata adhuc, cum primo e vastis solitudinib[us] inter venandum fuisset educt[us]. Ad esum panis t[ame]n jam compuls[us]. Nemine albicante, sed solum torve aspiciebat et o[mn]em attractionem manuu[m] et alior[um] memorum aspernabat[ur].

Uti in Scotia, ita ad fluvium sunt vermes, quae tractu temporis pennigero indutae habitu in anates et a[n]seres transformat[i] mirabili metamorphosi. Haec inter supra montana.

Multis praetermissis redeo in continuationem itineris ex Smolensko recessim[us] beneficio fluvii Boristhenis vulgo *Nipper*⁵³⁴, q[ui] vergit per Smolensko Kihoviam, qui vergit deinde

⁵²⁵ Vilnius.

⁵²⁶ Univerzita ve Vilniusu založen r. 1579 polským králem a litevským knížetem Štěpánem Báthorym.

⁵²⁷ Rzeszów (Polsko).

⁵²⁸ Padova (Itálie).

⁵²⁹ Vilnius leží na soutoku řek Vilnia (polsky Wilenska) a Neris (polsky Wilia).

⁵³⁰ Smolensk (Rusko).

⁵³¹ Zřejmě Perejaslav (Ukrajina).

⁵³² Erfurt byl věleňen do mohučského arcibiskupství, nebyl součástí míšeňského biskupství, jak tvrdí Brandl.

⁵³³ Největší zvon v erfurtské katedrále *Maria Gloriosa* z r. 1497 váží 11 450 kg.

⁵³⁴ Řeka Dněpr.

per provinciam Ucraniam, Poloniae propriam, nunc vero a Turcis possessam, qui se exonerat in Pontem Euxinum, vulgo in *das Schwartzze Meer*⁵³⁵, ad civitatem Ottczakow.⁵³⁶

/90/ De comemorata Smolensko, item de provincia Ucraniae, divisae in Podoliam et Voliniam, sat multa supra fol[iis] 40 et 39 recensui. Hic solum addo, quod pro itinerantib[us] magna sit incomoditas, siquidem quemodum in Polonia ita multo magis in Ucraina diversoria habent[ur] quidem copiosa, quae in sua lingua vocant[ur] *kartzmos*, sed a stabulis n[on] multi distincta, quia convenientib[us] longa stabula quam diversoria appellari possunt.

Extructio eorum est ex asserib[us], fenestras in iis habent nullas, sed lux infundit[ur] vel per copiosas rimulas, vel per majores portas, parvum in uno cornu aedificati diversorii habent cubicellum, in quo foc[us] parvus et fornacula fumatoria. Hoc est, si calefaciant, calefactio debet fieri in cubicello et ex calefactione resultans fum[us] non alio in loco habet exitum, nisi per portam, et ubi ligna combusta sunt et in carbones resolute, sique ubi null[us] ampli[us] edit[ur] fum[us], clauditur porta, ut a carbonib[us] coat[us] calor maneat intra cubicellum. Eo tempore vero quo fum[us] durat, inquilini sedent humi, ubi fum[us] per portam evaporans eos non attingit. Nec D[omi]n[us] *Gospodarz* lectisterniis gaudet pro se aut sua familia, min[us] per hospitib[us]. Mensib[us] utunt[ur] nullis, nec reperiunt[ur]. Inde fit, ut itinerans penes suos equos tam com[m]edere, quam dormire cogatur. Et com[m]uniter tam in Polonia quam in Lithuania, Podolia, Volinia adeoque in tota Ucraina Judaei habent sibi a Nobilib[us] diversoria elocata.

Plebs rustica inibi est Sclava, ita ut D[omi]n[us] sit non t[antu]m bonorum, sed etiam vitae necisque sit her[us]. Haec incidenter.

Pro continuatione itineris noto, quod ex Smolensko pro abitu conduxerim[us] navem seu ratem, ubi equi nobiscum una nobiscumque sunt devecti usque ad supra specificatam civitatem *Bialogrodt*⁵³⁷, adeoque ad usque ad mare Nigrum. Ductores et nauarchi nostri fuerunt Tartari. In hac transenna mihi experientia probatum est, quod relationib[us] alios vix credidi, sc[i]l[icet] Tataros delectavi in esu carnis equinae, siquidem ii ductores in esu per totae carnis frustatim scissae et in aere exicatae oppipere victitabant, quam com[m]uniter cum *kapusta*

/91/ (sic vocitant olera scissa acuta) fructant[ur]. Pot[us] illorum est aqua vino cremato permixta, item cervisia levis aut crematum sine mixtura.

Fruct[us] hortenses in tractu fluvii Nipper vix ullos reperim[us], omigdala tamen amara silvescentia in desertis copiosissime vidim[us] et decerpim[us].

Duob[us] milliarib[us] a mari fluvio Boristhenes jam sic salsedine est mixt[us], ut aqua in coquinam alias usitata, uti ampli[us] n[on] potuerim[us], concipit vero illam salsedine[m] ex mari fluctuante et redundante.

Ad lit[us] maris appulim[us] auspicate die 5. Maji, quod totum tranquillum repertum est, et licet non saepi[us] soleat tumultuose nec fluct[us] adeoque magnos jecerit, tamen maximum semper edidit mugitum per *bu bu bu*, qui mugit[us] quidem etiam in mare Baltico⁵³⁸, id est in *der Ostsee*, ad Gedanum, *zu Dantzig*, edit[ur], dum mare insolescit, non tamen adeo vehemens, quam mare Nigrum etiam, dum quiescit.

Ampli[us] compertum e[st] in mari Nigro, quod non habet mare Balticum, sc[i]l[icet] quod mare Nigrum eiciat lapides salores, quib[us] contusis Turci et etiam adjacentes Tartari fruunt[ur] sale pro saliendis cibis.

Navis nostra per fluvium Boristhenem decurrens nobiscum, quia n[on] erat aptum pro navigio maris et quia in loco advent[us] nostri navis maritima n[on] erat praemonit[us], sic derelicto mari conduxim[us] Tartaros, ut nos in litore maris deducerent usque in locum, ubi

⁵³⁵ Černé moře.

⁵³⁶ Očakov (Očakiv, Ukrajina).

⁵³⁷ Bilhorod Dnistrovs'kyj (Ukrajina).

⁵³⁸ Baltské moře.

rex Sueciae in fuga constitut[us] tranavit bra[c]hium maris Nigri in latitudine 4 milliarium, ubi mercatores Turcici suas naves habens mercimoniales, q[ui]b[us] merces in Moscoviam et Polonia[m] transvehunt, cum q[ui]b[us] illud brachium maris transivim[us] et in Turcia ad civitatem Hotzenkoff⁵³⁹, in Asia situatam, appulim[us] 20. Maji anni 1710. Ex inde restabant adhuc 40 circiter milliaria usque ad Regem Sueciae in Pender⁵⁴⁰, siquidem Pender non est sita in Asia, sed in exteriori Europa, pertinebat enim ad Moldaviam et est nunc clavis pro Turcia, siquidem est fortificata post subjugationem a Turcis factam. Hinc, si Caesarian[us] miles /92/ non fuisset in Transylvania, transeundo Transylvaniam et Moldaviam, non ita protractam habuissem[us] viam, ut nos experientia edocuit, siquidem iter n[ost]rum reversale fuit per Moldaviam et per partem Tartariae, ac tandem appulim[us] in Marmarosh comitatu Ungariae tra[n]s Tibiscum situatae.

Prima Junii recreati sum[us] nostro termino s[ci]l[icet] Bender, ubi adventabamus et ibi substitim[us] usque ad 7. Maji.⁵⁴¹ N[ota] B[ene]. Bender alias vocabatur Tekin seu Tegina.⁵⁴²

Hoc ergo sex dieru[m] spatio multa observare non poteram[us], p[rae]sertim cum nimium fuerim[us] lassus fatigiis perpressis.

Rex Sueciae, qui cum 4000 militib[us] evasit, non plures amplius habuit de universa militia, quam 44 ex *Trabanten*, 34 officiales, 55 equites, quia scopetarii, qui in excubias fuerant positi ad confinia confinantis Moscoviae usque ad unum sunt capti, sunt vero ab initio positi in excubias, quia Rex antequam assecurationem habuisset tutae subsistentiae irruptionem Moscorum in Pender, siquidem confinia Moscoviae seu Ucrainae (quam partial[iter] Mosc[us] tenet) n[on] sunt a Pender nisi 8 milliariib[us].

In salvam quartiam Regi ab Imp[eratore] Turcico sumissi sunt ex Arabia veri proceri *Janizaren*⁵⁴³, ita vocant scopetarios, et etiam *Speier*⁵⁴⁴, qui t[ame]n suam stationem solitarie servarunt.

Rex suo destitut[us] milite ablegavit Generalem Ponatovsky⁵⁴⁵ ad Imp[eratorem] Turcarum⁵⁴⁶, qui ab eo obtinuit 4000 Suecorum, qui hinc inde in exercitu Turcico fuerunt mixti, et per temp[us] belli a Moscis capti et Tartaris ac Turcis divenditi.

Habet p[rae]fat[us] Rex pro sua quotidiana tabula a Turcorum Imp[eratore] 100 Imperiales, quib[us] allimentant[ur] Rex et apud eum existentes officiales ac *Trabanten*, pro necessariis vero ad tabulam procurandis cons[ti]tut[us] e[st] Judae[us] pro fartore.

Intra moenia ipsi[us] Pender Rex adhuc nunquam fuerat, verum morat[ur] aestivo t[em]p[or]e sub tentorio, licet pro hyemali mansione dom[us] lignea sit fabricata. Et haec pro persona Regis et aliis paucis, nam

/93/ reliqui officiales, *die Trabanten*, et inferioris conditionis homines omnes habitant sub terra et quasi triangularem fabricaverunt civitatem subterraneam. Siquidem habent in quatuor fossas foveas, in quovis fossae angulo est trabs errecta, super trabem ligna posita et straminib[us] tecta ligna, caro ibi sunt pretio adeoque plerumque stramine calefaciunt. Coquenda solent coquere extra cubicella sub diu. Necessaria pro victu et vestitu ac potu advehunt *die Marckatener*⁵⁴⁷, qui plerumque Iudaei sunt. Cerevisia cum in Turcia n[on] habent[ur], ipsis adfert[ur] ex Tartaria uti et vina.

⁵³⁹ Očakov (Ukrajina).

⁵⁴⁰ Bendery (Moldávie).

⁵⁴¹ Správně „Junii“.

⁵⁴² Jiný název Bender je Tighina.

⁵⁴³ Janičáři, elitní pěší sbor turecké armády, složený zejména z poturečtělých balkánských Slovanů.

⁵⁴⁴ Pravděpodobně se jedná o „Spahier“, tj. sipáhiové – turecká jízda.

⁵⁴⁵ Stanisław Poniatowski (1676-1762), kastelán krakovský, otec polského krále Stanisława A. Poniatowského.

⁵⁴⁶ Turecký sultán Ahmed III. (1673-1736).

⁵⁴⁷ Tzn. Marketender – markytáni.

Et sicut ex latere morant[ur] subterraneae Sueci, si ex altero latere morant[ur] Turci in custodiam Regi positi, qui etiam observare debent, ne Rex sine p[rae]sentia Imperatoris Turcici abeat.

Ante nostrum adventum mortu[us] est Regis Episcopus⁵⁴⁸, ad cui[us] fun[us] pompose celebratum in spectatores multa millia Turcorum confluerunt. Hoc defuncto adhuc 4 retinet Praedicatores, quia omni septimana p[rae]ter horas orationu[m] tres fiunt conciones.

Ex Pender 10 dierum iter est usque in Constantinopol seu Constantinopolim. Ex inde 10 dierum iter usque in Hyerusalem, quo deputavit Rex unum *Laitenantium* et duos alios⁵⁴⁹, ut ibi ad sepulchrum Sanctu[m] o[mn]iu[m] accurate deliniando observent. N[ota] B[ene] Tres in Hierusalem missi rescripserunt, quod transierint *Sudersen*, quod semper bullit excepto die Sabbathino, inde fit, quod null[us] Iudae[us] transeat.

Fortalitium Pender, quae fuit civitas Moltaviae, jure armorum a Turcis subjugate, plurimu[m] est fortificata *durch die frantzhosishen Ienshenirer*, qui a Turcis sustentant[ur] et solvent[ur].

Tormenta ibi sunt in moeniis exposita trecenta, ad armame[n]tarium vero adhuc sunt plurima. In moenis posita in adventu Regis Sueciae ter fuisse soluta maximo clangore edito mihi authentice perhibet[ur].

/94/ Moenia in Pender omnia sunt subfossa, ut subterraneae det[ur] circuit[us] quemad[modu]m supra moenia. Interim etiam variis in partib[us] fossae sunt minae et in quavis linea ponunt[ur] tres, ita ubi in adventu hostis una n[on] operat[ur], ut operet[ur] altera v[el] tertia. Extra vero ut sciat[ur] loc[us] minorum posita est ubique rubra columna.

Addo hic, quod ubi, quantum potui, omnia require ac inquirere volui, quod in requisitione salvae quartiae turcicae quam videre cupid[us] eram, quidem coc[us] ex Argentina⁵⁵⁰, nat[us] e Colina⁵⁵¹, Regis Sueciae tum convenerit quendam Turcam, qui Moguntini⁵⁵² in Bavaria oriund[us] de nomine Weismich, qui ad obsessam Viennam⁵⁵³ capt[us], in Turciam deduct[us] et qui antea apud Ducem Bavariae⁵⁵⁴ *Trabant* fuerat, fact[us] est *Trabant* seu *Janizer* in Turcia, siquidem circumcis[us] et Turca effect[us] est et licet ab externo profiteri cogatur usque adeo Machmetismu[m], tamen in corde suo se dicit e[ss]e Christianum, quae professio utique n[on] sufficit pro [con]sequenda salute. Hic ubi me manifestare n[on] volui, ille coc[us] Lutheran[us], Argentariae nat[us], illi serio proposuit, ut in sua decrepita aetate confideret et perpendat animae aeternam perdicionem, et cum nunc saepe habent ca[us]am effugii, ut Machometismum fugere, profligare et ad Christianismum confugere possit. Hic can[is] duct[us] quidem est tunc paenitentia, sed tamen usque ad salutarem meo tempore non est perduct[us].

Ca[us]a transitionis a coco illo req[ui]sita, quare de relicto Christianismo transierit, in Machometismum asseruit, hoc e[ss]e factum ob squalorem carcerum et perpessarum verberationum in planta pedum perpeccorum. Et ubi requisivim[us], quomodo se modo habeat? R[espon]dit se bene habere, siquidem 7 sibi stipendiarios habere rusticos, qui sibi et suo famulo in omnib[us] providere debent necessariis. Item libere fass[us] est,

/95/ quod ante perpessam circumcisionem non tantum parentes et Christianos consanguineos, non t[antu]m fidem, sed explicite Christum, et totum Christianismum, im[m]o illam guttam

⁵⁴⁸ Petr Malmberg (1653-1710), hlavní dvorní kazatel Karla XII.

⁵⁴⁹ Na expedici po Středním východě (leden 1710-červen 1711) byli vysláni vojenští fortifikační inženýři – kapitán Cornelius Loos, kapitán Conrad Sparr a plukovník Hans Gyllenskepp (to jest onen „Laitenant“ v Brandlově textu). Na svých cestách, jež vedly mj. přes Istanbul, Alexandrii, Akru, Jeruzalém, Betlém, Jericho, Gazu, Damašek, pořizovali črty, plány a skicy navštívených míst.

⁵⁵⁰ Štrasburk.

⁵⁵¹ Kolín nad Rýnem.

⁵⁵² Mohuč.

⁵⁵³ Obléhání Vídně tureckými vojsky r. 1683.

⁵⁵⁴ Bavorský vévoda Maxmilián II. Emanuel z rodu Wittelsbachů (1662-1726).

sanguinis in suo corpore, quid adhuc fors propendet in Christianismum objurare et profligare sit mediante interprete (cum linguam turcicam tunc non uti modo calebat) attact[us]. O insensati sens[us]!

Civitatem Pender praeterfluit fluvius Neister⁵⁵⁵, qui originat[ur] in Polonia ad Leopolim civit[atem] e adjacente lacu et transit Camink⁵⁵⁶, ac tandem exonerat se in pontu[m] Eurinum ad civitatem Bialogradt.⁵⁵⁷

Mirabilem modum servant in educandis equis praesertim praestantiorib[us], qui hic est. Dum equ[us] in pabulo explevit tertium annu[m], tum inducit[ur] ad tenebricosum stabulu[m], ubi nec Solem, nec lunam, nec lucem diurnam videre potest. Dein in quodvis pedale ponit[ur] lorum et extrahunt[ur], ut dilatata teneat pedalia et sic manet affix[us] tota die. Scalae, in quib[us] ponit[ur] faenu[m] sunt altissimae, affixae uti et cribta, ut in pabulatione capite elato sumere pabulu[m] cogat[ur]. Sumpto pabulo in duob[us] loris caput equi attrahit[ur] et sic continuo attract[us] stat, exceptis 5 horis nocturnis, ubi in cupioso stramine requiescere potest. Quotidie equo elevat[ur] bis pedes et maleo percutiunt[ur] aliquoties, ut asuefiat ad subsoliationem, et in quavis septimana ter ephipiat[ur], ut ab asuetis tandem n[on] fiat passio, sed o[mn]ia sufferat. Et [sep]timo aut [octa]vo anno primo equitat[ur].

Feminae semper incedunt obnubilatae seu in velo tectae ita, ut vix aliquid videat[ur] praeter faciem et extremitates manuum, id est digiti, qui tamen sunt rubro colore obducti. Inde fit, quod plurimi ducant uxores, quas n[un]q[ua]m viderunt in facie, si tamen dicito n[on] placet, potest eam cum accepta dote remittere ad parentes. Si vero genuit eam, remittere nequit.

Liber, in quo continent[ur] leges vivendi et articuli fidei, vocat[ur] Alcoran⁵⁵⁸, hunc composuit Machomet⁵⁵⁹,

/96/ in quo fatent[ur] unum Deum, Moysem⁵⁶⁰ e[ss]e magnum Prophetam, non min[us] Christum et etiam Machometem, in quo Alcoran se Machomet ipsum Prophetam fecit, ita recensuit nobis supra fol[io] 94 citat[us] Apostata. Machomet necat[us] est veneno a suis domesticis et in Mecha⁵⁶¹ sepult[us], ubi frequens dicit[ur] esse peregrinatio ex Bender.

Uxores illis permittit tot quot alere possunt, non ludunt aleis. Lat[us] sinistrum dicunt e[ss]e lat[us] excellentiae, n[on] dextrum. Comedunt sedentes in terra, quod utique vidi practicari et ab Judaeis turcicis. Cib[us] com[m]unior *ist reiss*, suili n[on] vescunt[ur]. Vina bibere vi legis latae n[on] audent. Bibunt aquas infectas melle et saccaro, *the* et *caffé*.

/101/ Per annorum protractum in transenna cum Sereniss[ima] Principissa Charlota, nata de Hessen Reinsfels per Electoratum Saxoniae (in quo duorum mensium spatio com[m]oratus), per Electoratum Branderburgicum (in quo ad universitatem Hallensem 7 septimanis, Perolini vero 10 dieb[us] com[m]orat[us]), per Pomeraniam Suecicam (in qua Stetini⁵⁶² aliquam diu com[m]orat[us]), per Pomerellam, per Massuriam, per mare Balticum, vulgo *Ostsee*, in ditionib[us] Suaeciae et Daniae ac ducat[us] Mehelburgici⁵⁶³, item in transenna per Brussiam (in qua ad Gedanensem Rempubliam diu com[m]orat[us]), per Barmiam vulgo *Ermlandt*⁵⁶⁴, per Lithuaniam, per Curlandiam, Livoniam, Moscoviam, Russiam, Ucraniam seu Cossaciam, Ungariam et Transilvaniam et per multas alias minores ditiones industrialiter ubique locorum de moderni temporis pullulantib[us] haeresib[us], Haeresiarchis et Haereticorum factionib[us], item de schismaticorum sectionib[us] requisivi informationem.

⁵⁵⁵ Dněstr.

⁵⁵⁶ Kamenec Podolský.

⁵⁵⁷ Bilhorod Dnistrovs'kyj.

⁵⁵⁸ Korán, svatá kniha islámu.

⁵⁵⁹ Mohamed (570-632), zakladatel islámu.

⁵⁶⁰ Mojžíš, starozákonní prorok.

⁵⁶¹ Mekka, město v Súdské Arábii, posvátné a poutní místo islámu.

⁵⁶² Štětín.

⁵⁶³ Meklenbursko.

⁵⁶⁴ Varmie, německy Ermland.

Haec in requisitione adhuc usitatas et practicabiles in praefatis regionib[us] reperi haereses ac earum cultores.

1. Martini Lutheri⁵⁶⁵ reperi Lutheranicam inter o[mn]es diffusissimam, quam volunt colorare per ei[us] Evangelicam.

2. Joan[nis] Calvinii⁵⁶⁶ Calvinisticam quam volunt stibiare per ei[us] reformatam.

3. A Ario Arianam.⁵⁶⁷

4. Principalis Authoris Thomae Mintzer annabaptisticam vulgo *der wiertauffer*.⁵⁶⁸

5. Eius discipuli a Professore degenerantis Knipertoling⁵⁶⁹, sartoris Heresiarchae in *Utrich*, id est ad Ultrajectum⁵⁷⁰ ad Rehnum, experti authoris *der Quacker*.

6. Simonis Menno adeoque Mennonisticam vulgo *der Manisten*.⁵⁷¹

7. Sincretistarum.⁵⁷²

8. Pietistarum, cui[us] author recens fuit Doctor Speiner⁵⁷³, Perolini mortu[us] et Professor Frank Hallae in Magdeburgico situatae, cui[us] in concionib[us] fui et non agnit[us] integra hora ipsi colcut[us] et effigie donat[us] suae dom[us] fundatae pro pauperib[us].

/102/ 9. Photii Patriarchae Constantinop[olis] schisma Graecorum seu schismaticam fidem, adeoque schismaticorum non toleratorum.

10. Schisma Graecorum schismaticorum toleratorum, quos in Russia, Lithuania et Polonia vocant Unitos.

11. In Russia Armenianorum.⁵⁷⁴

De singulis mentionatis pro indulgentia temporis notavi haec sequentia. Scilicet haeresim Lutheri sicut est notissima, ita est divulgatissima in p[rae]tactis provinciis utpote in Saxonia, ubi nulli permittit[ur] liberum exercitium. Item in Branderburgico, cui[us] electorat[us] licet Elector simul et Rex Brussiae sit Calvinismi fautor, t[ame]n inhabitantes plurima ex parte sunt imbuti Lutheranismu, qui etiam in residentia Electoris Perolini plurib[us] gloriant[ur] templis q[ua]m ipsi Calvinii. Hoc in electoratu forma o[mn]ib[us] liberum concedit[ur] religionis exercitium. Et licet Catholici nulla gaudeant Perolini eccl[es]ia, tamen peragunt sua divina in sacello residentis Caesarei in domo, quam residens inhabitat extracto, ubi in a[nno] 1707 die 24. April[is] Paschalem meam persolvi devotionem. Capellan[us] ibidem fuit quidam Dominicanus in hoc licentiat[us], ut omni die festivo potuerit legere et etiam legit duo Sacra, unum ante et altera[m] post concionem. Im[m]o exigente frequentia populi tria legere n[on] p[er]hibet[ur], ut mihi oreten[us] ipse retulit. Cui[us] breviario us[us] sum meo tunc temporis

⁵⁶⁵ Martin Luther (10. 11. 1483 Eisleben - 18. 2. 1546 Eisleben), německý teolog, kazatel a reformátor, zakladatel protestantismu.

⁵⁶⁶ Jan Kalvín (10. 7. 1509 Noyon v Pikardii - 27. 5. 1564 Ženeva), švýcarský teolog francouzského původu, zakladatel kalvinismu.

⁵⁶⁷ Arius (260-336), alexandrijský kněz, začal popírat božství Ježíše Krista. Brandl má zřejmě na mysli tzv. polské bratry, kteří byli nazýváni také ariány nebo sociniány.

⁵⁶⁸ Tomáš Müntzer (1490 Stolberg - 27. 5. 1525 popraven v Görmaru), Lutherův žák, kazatel, nejvýznamnější představitel novokřtěnství, není ale jeho zakladatelem. Anabaptismus, radikální reformační proud vzniklý v 16. stol., povstal ve Švýcarsku mezi stoupenci Ulricha Zwingliho. Děлил se na několik skupin, jež spojovalo odmítání křtu dětí a nutnost vrátit se k ideálům prvotního křesťanství.

⁵⁶⁹ Bernard Knipperdolling (1495 - 22. 1. 1536), narodil se v Münsteru, byl vůdcem münsterských anabaptistů. Kvakerské hnutí vzniklo až v 17. stol. v Anglii a zakladatelem byl George Fox (1621-1691).

⁵⁷⁰ Utrecht.

⁵⁷¹ Menno Simons (1492-1559), církevní reformátor, z počátku stoupenec M. Luthera, pak jeden z představitelů anabaptismu, z jehož kořenů mennonité vycházejí.

⁵⁷² Synkretismus povstal v 1. pol 17. stol. v rámci luteránské církve, usiloval zmírnit krajnosti přísného luteránství a dovést ho k jistému sblížení s katolíky a reformovanými, protivníci toto hnutí nazvali synkretismem, tzn. smíchání navzájem se protívících církevních učení (z řeckého συνκρητισμός).

⁵⁷³ Pietismus, nejvýznamnější reformační hnutí v rámci protestantských církví, které vzniklo v 2. pol. 17. stol. Klade důraz na praktickou zbožnost. Zakladatelem byl Philips Jakob Spener (1635-1705).

⁵⁷⁴ Arménská církev, jedna z východních katolických církví uznávajících papežskou autoritu. Brandl se s ní mohl setkat ve Lvově, kde sídlil arménský biskup.

in via postae deperdito. Dicta haeresis Lutherana etiam plantata e[st] in Daniae ditionib[us], quas transfretavi maritime, et in Suecia sic redicata, ut nulli admittat[ur] religionis exercitiu[m] cuiuscumque sit religionis. Im[m]o huic haeresi in Suecia semel adscript[us] resiliens habet[ur] pro reo laesae Majestatis regiae, adeoque deprehens[us] mulctat[ur] in capite. Item grassat[ur] in Pomerania, Pomerela, in Gedanensi republ[ica], in Curlandia, Livonia et in certis partib[us] tam Lithuaniae quam Poloniae, Hungariae et Transilvaniae.

Hui[us] haeresis Lutheri mysteria dum accurat[us] fuissem ab ei[us] fautorib[us] piscat[us], [secun]dum meu[m] videri nihil capere potui, quam grande nihil pro meae conscientiae foro. Haec secta, licet dici velit n[on] Lutherana, sed ab Evangelio Evangelica, mihi potissimum Evangelium falsificare videt[ur] in hoc puncto, quod per sua membra seu fautores in varias transeat opiniones tangentes Sacramentum Eucharistiae. Aliqui enim

/103/ sic fabulantur. In hoc Sacramento sumitur panis et vinum in suis essentiis, n[on] im[m]utantur substantiae in sumptione, sed si fiat sumptio a fidei, tum tempore sumptionis miraculose ad panem accedit Christi Corp[us] et ad vinum realis Sanguis Christi et sic tempore sumptionis in et sub pane sumit[ur] Christ[us] et in et sub vino sumit[ur] sanguis.

Alii sic fictitant, ei[us]dem sectae sectarii sic fictitant, quod non tantum tempore sumptionis, verum statim post prolationem verborum consecrationis in et sub pane et vino accedant Corpus et Sanguis Christi. Sine tamen transubstantiatione, quam transubstanti[at]ionem aiunt a Catholicis fingi, cum illa non tantum supra rationem, sed etiam contra rationem videat[ur] esse. Et tam hui[us] sententiae, quam superioris fautores inquirunt, quod si illae species post consecrationem sumant[ur] ab infideli, quod infidelis nihil sumat nisi purum panem et vinum.

Tertii generis ei[us]dem sectae cultores opinatio[n]e mentiunt[ur] panem semper manere panem et vinum vinum, etiam tempore sumptionis fides tamen in sumentis fidei hoc operat[ur], quod sumptio panis et vini aequivaleat sumptioni Corporis et Sanguinis. Hi non multum discrepant a Calvinis et fundant se in illo scripturae „Crede et manducasti“. Hanc ipsam sente[n]ti[am] tuebat[ur] nostrae aulae Doctor, licet tamen hui[us] opinionis reperiant[ur] pauci. Plurimos reperi, qui fuerunt supra specificatorum opinionum. Ecce schismata et scissurae uni[us] eiusdem haeresis, quae tamen vult vocari Evangelica et faultrix veritatis Ev[an]g[e]lica. Requiro, quomodo erit hic verum ovile, ubi tam multae versipelles discoloratae sunt vulpes? Et quomodo stabit regnum in suis membris desolatum?

Horum omnium confabulationes opinionu[m] suarum facile vincunt[ur] per verba clara Christi „Hoc est Corp[us] meum.“⁵⁷⁵ “ Et Joan. 6. „Caro mea vere est cib[us] et reliqua.“⁵⁷⁶ Vim hui[us] argumenti a me cuidam a Catholica Eccl[esi]a Apostatae
/104/ propositi et alia argumenta contra Lutheranos lege supra fol[io] <⁵⁷⁷

Hic unum addo, cum omnis fere haereticus de suo Haeresiarcha et praesertim Lutheran[us] dicat de Luthero, quod Luther[us] non defecerit a vera Eccl[esi]a, adeoque quod nullam novam religionem instituerit, sed tantum quod post quingentos annos Eccl[esi]a Apostolica per Papat[us] Schismata multum a norma Apostolicae veritatis defecerit, donec *der theiere Mann Gottes* Luther[us] a Deo fuisset missus ad reducendum devia in viam rectam, qui sua Apostolica doctrina per tractum temporis ab Apostolis usque ad seculum decimum quintum depressa erigeret, deflexa rectificaret et collapsa restauraret. Quod ipsum etiam Calvinian[us] de suo Calvino, Men[n]onista de Simone Menno, Anabaptista de suo Thoma Mintzer et alii haeretici de suis Haeresiarchis mentiunt[ur]. Contra quos pro vera Cath[olica] Eccl[esi]a sic argumentor.

Christ[us], Math. 19, in concilio Apostolico Hierosolimis claris terminis dixit: “Alium Paracletum dabo vobis, qui vobiscum maneat in aeternum seu usque in finem mundi.”
Joan. 14 iam sic argumentor.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Mat., 26, 26.

⁵⁷⁶ Joan. 6, 56: *Caro enim mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus.*

⁵⁷⁷ Číslo folia neuvedeno.

Christi verba sunt verba veritatis. [Er]go cum promisit Paracletum, id est Spiritum Sanctum, sic eum etiam misit post suam ascensionem, ut maneat cum eis in aeternum. Et cum Apostoli sint mortui et n[on] duraverint in aeternum, id e[st] usque ad finem mundi, sic per ei[us] vobiscum intelexit Christus fidelem Apostolorum Eccl[esi]am seu Congregationem, doctrina Apostolica imbutam aeternum duraturam. [Er]go ille Paraclet[us] mansit penes unam Eccl[esi]am, quomocumque ipsam appellare velis. Atque ille Spirit[us] fuit Spiritus Veritatis nulli errari obnoxius. [Er]go ille Spirit[us] errare n[on] potuit, atque illa Eccl[esi]a fuit inspirata per eundem Spiritum (iuxta illud, ut maneat vobiscum usque in finem mundi), [er]go sic inspirata spiramine Sanctissimo nec errare nec deficere potuit, alias enim Spiritus Veritatis mansisset in falso. [Er]go Lutherane tu[us] Luther[us], Calviniane tu[us] Calvin[us] etc. numquam in Ecc[lesi]a Apostolica invenire potuit, in quo reformaret in meli[us]. Et tamen tam Lutherani Lutherum, quam

/105/ Calvini Calvinum etc. dicunt illos non instituisse novam religionem, sed tantum reformasse, id est ad formam Apostolicam per tractum 15 saeculorum deperditam reduxisse. At quis credit auditui huic? Ut homo reformare po[tu]it Ecclesiam eam, cui Spiritus Veritatis est promiss[us] et quam idem Spiritus iuxta promissionem Christi informat, ut maneat vobiscum in aeternum. Nota Lutherane! Calviniane! “Qui non est mecum est contra me”⁵⁷⁹, atque tu non es cum Deo, cum reformatione contra ei[us] Spiritum facta sis informatus. [Er]go es contra Deum.

Nec tibi Lutherane aut Calvine licet dicere, quod Eccl[esi]a Catholica erraverit in suis membris, membrum enim errans in substantialib[us] non manet membrum Eccl[esi]ae, sed ipso facto habetur pro recisso. Alias enim etiam tu[us] Praedicator aut Superintendens errans, v[erbi] g[ratia] cum Ario dicendo filium Dei incaepisse in tempore faceret, ut dici po[tu]it Lutheranismu[m] abivisse in Arianismum.

Et quomodo possibile e[st], ut Eccl[esi]a Spiritu Sancto dotata in suis principalib[us] membris utpote in S[ancto] Gregorio, Augustino, Hieronymo, Chrys[ostomo], Ambrosio et aliis millenis⁵⁸⁰, item in religionib[us] religiosorum (quas religiones inventum diaboli dicitis et mihi ipsi dixistis) tam protracto tempore usque ad Lutheri aut Calvini tempora errasset. Siquidem p[rae]fati S[ancti] P[atres] o[mn]es missarum solemnities approbarunt et solemnizarunt, tanquam Sacerdotes legitime characterizati. Item pro defunctis orare salubre esse asseruerunt, bona opera conducentia ad salutem consequendam affirmarunt etc., quae tamen Luther[us] perfunctarie negat et negata sub schemate veritatis, licet in se sint falsissima, probat.

Finaliter Lutherane, quia tu tua Ev[an]g[e]lica doctrina ita gloriaris, ut et clames *shriftt her shriftt her!* Nihil credendum, nisi quod scriptum. Scriptura est clara, non indiget interprete, scriptura nihil habet de missarum solemnitatib[us], de S[anctorum] festib[us], de Sanctorum invocationib[us], utpote q[ui] de nobis in terris nihil sciunt in caelis. [Er]go, [er]go. At Lutherane

/106/ † in faucib[us] tuis. Clamitas *shriftt her* tuam ego reasumo Eccl[esi]a et Tibi reclamo *shriftt her*. Ideoque, tu Lutherane credis Biblia e[ss]e verbum Dei, *shriftt her wo steht dass geshriben?* Nec juvat dicere, quod Biblia sint verbum Dei, id ipsum de se testant[ur], quae etiam Judaeorum Alcoran testat[ur] id ipsum de se et tamen ipsi non credit[ur]. [Er]go, deinde nemo in propria ca[us]a p[otes]t e[ss]e testis. [Er]go.

2. Ubi e[st] script[um] in Bibliis process[us] S[ancti] Spirit[us] a Patre et Filio, quod tu credis.

3. Unde probabis aequalitatem personarum divinarum.

⁵⁷⁸ Joan. 14, 16: *Ego rogabo Patrem et alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum.*

⁵⁷⁹ Mat. 12, 30, Mk. 9, 39.

⁵⁸⁰ Brandl zde vyjmenovává církevní otce: sv. Řehoř Veliký, sv. Augustinus, sv. Jeroným, sv. Jan Zlatoústý, sv. Ambrož.

4. Quod Fili[us] n[on] sit fact[us] nec creat[us], sed genit[us] et Spirit[us] S[anctus] nec fact[us], nec creat[us], nec genit[us], sed praecedens.

5. Quod infantes rationis et actualis fidei incapaces baptizari posint, quod tu docet manifeste in contrario, q[uo]d se putant eundem Spiritum † Lutherani.

6. Demonstret[ur] cert[us] numer[us] Sacramentorum ex Scriptura. Quod B[eata] V[irgo] manserit virgo? Quod festinari debeat dies Nativitatis Christi, quod in baptismo conferendo exprimi debeant seq[ue]ntia in nomine Patris et reliqua.

7. Quod Luther[us] habuerit Spiritum verum in exponendis Bibliis et aliis punctis fidei et n[on] Calvin[us] aut Menno aut Knipertoling? *Shriffht her shriffht her!*

Has quaestiones et retorsiones contra Lutheranos formare me docuit R[everen]dissim[us] D[ominus] Christophor[us] Schultz, Vicari[us] Eccl[esi]ae Episcopalis Barmiensis inter Poloniam et Brussiam fundatae, cui[us] etiam donat[us] sum libello contra haereticos edito.

Haec de Lutherismo, cui[us] author fuit Martin[us] Luther[us], humili loco Islebii⁵⁸¹ in Mansfeldensi nat[us], Wittenbergae sepult[us]. Hui[us] nativitatis domum et sepulturae locum cum plurimis observationib[us] videre poteram an[no] 1707. Dum certo temporis spatio com[m]orat[us] essem in Saxonia Lipsiae et Hallae et de eo plura vide fol[i]o⁵⁸² Quib[us] temporib[us] Wittenbergam, Islebium, Magdeburgicum peragravi aliasque adjacentes civitates.

Additamentum

In finalem notitiam Lutheranismi addo figmentum seu fictitiam rationem, quae ex ca[us]a dicat[ur] Luther[us] incoepisse suam refor-

/107/ mationem seu haeresim in Eccl[esi]a vera innumera gignens et invehens mala, quae mihi discurs[us] gratia relata est per quendam D[ominum] Doctorem de Longenthall, quam ipsam historiam chimaericam tractu temporis enim legi in scriptis impressis Christiani Funcker in *seiner Goltigen undt Silberigen Ehrngedechtnuss* Martini Luther fol[i]o 16 n[umero] 9, qui pro se aducit D[omi]ni Sekendorff, lib[rum] 1. fol[ium] 25.⁵⁸³ Est vero historia emen[dationis] hui[us] in ideomate germanico context[us], s[ci]l[icet] fuit quidam Moguntin[us] Archiepiscop[us] nomine Albert[us] ex domo seu familia Brandeburgica oriund[us]⁵⁸⁴, qui ubi fact[us] est Archiep[iscopus], n[on] fuit solvendo palliolum Archiepiscopale ipsi D[omi]no Papae. Ne tamen hoc in casu Papa fraudaret[ur] suo sibi debito pro pallio consueto stipendio, inde factum e[st], quod p[rae]fato Archiep[iscop]o induserit, ut certas queat elargiri indulgentias iis piis hominib[us], qui certum voluerint solvere numum, ex quib[us] numis ex postfacto solvere po[ss]it Papae concessum palliolum. Hoc ergo modo a Papa licenciat[us] Archiep[iscopus] altefat[us], sic anno 1517 misit quendam Dominicanum de nomine Joannem Tetzel⁵⁸⁵ in partes Germaniae cum autoritate plenarias indulgentias tam pro peccatis p[rae]teritis, quam pro futuris, adeoque tam pro perpetratis, quam perpetrandis impertiendi et elargiendi omnib[us] iis, qui statim in instrumento indulgentiarum specificatam tribuerint Archiep[iscop]o pro solvendo pallio pensionem. Qui Joannes Tetzel alibi iam copiosa collecta pecunia tandem etiam appulit Lipsiae in Saxonia animo majorem colligendi sum[m]am. At ibi (uti mihi referentari[us] narrat) factum est, ut a quodam Nobili idem Joannes Tetzel stipendium erogaret cum liberali promissione indulgentiarum pro pec[ca]tis patris et patrandis gaudendarum. Huic rogationi Joa[nn]is Tetzel fact[us] est promissari[us], Lipsiensis nobilis adeoque promisit statutam solvere taxam ad habendas indulgentias, sed, ne

⁵⁸¹ Eisleben.

⁵⁸² Číslo folia neuvedeno.

⁵⁸³ JUNCKER, Christian: Das Guldene und Silberne Ehren-Gedächtniss des theuren Gottes-Lehrers. Martini Lutheri...Essen Leben, Tod, Familie und Reliquien (etc.), Frankfurt 1706.

⁵⁸⁴ Nikoliv mohučský, ale magdeburský arcibiskup Albrecht II., markrabě braniborský (1490-1545).

⁵⁸⁵ Johann Tetzel (1465-1519), dominikán, německý kazatel a prodejce odpustků.

fraudaret[ur] in elargito stipendio, petiit sibi dari schedam asecurationis a Joanne Tetzel indulgentias valituras n[on] tantum pro remissione peccatorum /108/ com[m]issorum et etiam com[m]ittendorum, cui[us]cunque illa fuerint speciei et gravitatis. Ubi nulla habita difficultate a D[omino] J[oanne] Tetzel est datum, quod a Nobili petitum scilicet schedula continens elargitionem indulgentiorum plenariorum pro peccatis tam patratris quam patrandis. Nec his content[us] Nobilis, ad intentum suum meli[us] prosequendum post elargitam pro indulgentiis constitutam quottam petiit sibi concessam schedam indulgentiorum subsyggillari proprio sygillo a D[omino] Tetzel, quae subsyggillatio sine omni suspitione sublatentis fraudis uti a Nobili petita, ita a D[omino] Tetzel factitata. Quib[us] o[mn]ib[us] peractis percontabat[ur] Nobilis a D[omi]no Tetzel diem sui abitus Lipsia et viam regressus sui. His a D[omino] Tetzel expiscatis die abitus specificato contulit se Nobilis ad viam a Tetzel manifestatam cum suis quib[us]dam ad hoc conductis sodalib[us], ubi non procul in silvulo adjacente insidiabant[ur] D[omi]no Tetzel. Et ubi saepe memorat[us] D[ominus] Tetzel nihil malorum somnians ad conductos venisset insidiatores, illi prosillientes et authore et mandante ac adjuvante Nobili totum totaliter spoliarunt in congregata pro pallio solvendo pecunia, multumque verberib[us] mulctatum D[ominum] Tetzel Lipsias remiserunt. Ad quod factum, cum D[ominus] Tetzel non fuerit resistendo, injuriam patienter ferens in haec prorupisse fert[ur]: “Deus hoc peccatum in me meaque com[m]issum non permittet impunitum.” Cui Nobilis: “Dimittet, im[m]o [secun]dum te Tetzel debet mihi dimittere pec[ca]tum, nam habeo indulgentias o[mn]ium peccatorum com[m]issorum et com[m]ittendorum tua manu subscriptas et sygillatas.” Et D[omi]num Tetzel schedula indulgentiarum monstrata eum dimisit redire Lipsias. Ad hae Nobilis a Tetzel Lipsiae accusat[us] fuit reprehens[us], non tamen punit[us], praesertim cum ad reprehensionem schedulam monstraverit, et factum n[on] animo spoliandi, sed tantum a com[m]ittendis /109/ fallaciis Dominum Tetzel deterrendi se factum fecisse affirmaverit. Ita haec fabulosa mihi retulit D[ominus] de Longenthall, et Gedani legi in libello supra specificato.

Haec ergo (ait praefat[us] Doctor et etiam supra specificat[us] libell[us]) dum fieri vidit Mart[in] Luther, inde factum est, quod ediderit theses die 31. Octob[ris] anno 1517 *witer dass Johans Tetzels Ablassekramerey* et tam in hoc puncto, quam aliis punctis errantem (uti inquit) Eccl[esi]am reformavit. Item inquit Lutheri soboles, de hac reformatione a Luthero sub cursu hui[us] 1517 anni jam dudum fuit prophetizatum in cantico Augustini et Ambrosii in illo versu

tIbI CherVbIn et SeraphIn InCessabILI VoCe proCLaMant.⁵⁸⁶

In quo versu expletur annus reformationis 1517.

D[omi]ni Lutherani sicut in aliis non sunt concordantes uti supra exposui fol[io]103, ita etiam in puncto confessionis, quia aliqui, ut in Saxonia, requirunt confessionem ad digne sumendum corp[us] Domini, non item in Suecia, ubi o[mn]is confessio est abrogata. Gedani et in Brussia peragunt p[rae]dicatores tanquam celebrantes divina in casula, in qua constituti legunt Ep[istu]lam ex cornu Ep[isto]lae et Ev[an]g[e]lium ex cornu Ev[an]g[e]lii praesertim dum e[st] dies com[m]unionis et alias persolvunt preces per intonationem “Orem[us].” Non sic in Suecia.

Praedicator dum actualiter tradit Corp[us] ad manducandum hanc formam dicit: *Neme hin, dass ist der wohre Leib deines Heillants Jesu Christi, der sich vor alle deine sindte in todt gegeben, der stercke undt erhalte dich in wohren glauben biss zum ebigen leben. Amen.*

Dum sectarii com[m]unicant, sic p[rae]dicator stans ad altare, in medio altaris p[rae]fert verba consecra[ti]o[n]is incipiendo ab illo “qui pridie” etc. usque ad id “hoc facite in meam comemorationem.” Dein consecrans panem consecratum ex cornu Ev[an]g[e]lii tradit

⁵⁸⁶ Raněkřest'anský hymnus Te Deum, tradičně připisovaný sv. Augustinovi a sv. Ambrožovi.

comunicanti, qui com[m]unicans circuens altare ex cornu Epistolae ab alio Praedicatore eodem tractu t[em]p[or]is accipit vinu[m] consecratum.

/110/ Post Lutheranismum etiam multis in regionib[us] dense sparsam Calvinismum, cui[us] author fuit Joannes Calvin[us].

Incolat[us] mei Gedanensis tempore vidi Gedani, seu *zu Dantzig*, quaedam nummismata effigie Joannis Calvini effigiata a Calvinis seu Calvinianis servata, et in quodam Majori hanc inscriptionem lectam pugillari meo inscripsi: “Joannes Calvin[us] nat[us] Novioduni (*zu Nagen*)⁵⁸⁷ anno 1509 10. Julii. In Paricina⁵⁸⁸, Aurelianensi (*zu Orleans*)⁵⁸⁹ et Bituriensi (*zu Bourges*) Accademiis iuris prudentiae ac Theologiae studiis excult[us]. Patriam ob persecutionem deserens in Helvetiam abiit. Genuae (*zu Gempff*)⁵⁹⁰ Professor et Pastor an[no] 1536 delect[us]. Eccl[esi]ae reformatione variisque scriptis et certaminib[us] celebris obiit an[no] 1563 die 27. Maji.

Hui[us] Calvini assectos plurimos conveni in Brandenburgico Perolini, ubi quasi est sedes Calvinistarum et quo suum refugium o[mn]es sumpserunt Hognotae in Gallia expulsi⁵⁹¹, ei[us]dem Calvini sectarii. Item similes conveni in Brussia, Regiomonti Regis Brussiae Metropoli.⁵⁹² Item in Ungaria praesertim ad territorium Mungatzinum, ubi tam numero quam autoritate Catholicos et ibi im[m]orantes Lutheranos excedant. Item in Transylvania ubi t[ame]n perpauci. Item Gedani, ubi potentissimi mercatores sunt Calviniani, qui ex Holandia et Anglia oriundi.

Hi p[rae]fati n[on] a Calvino Calvini, sed ab ei[us] facta reformatione Reformati passim dicunt[ur] dici affectant. Anno 1708, dum eram Gedani, 24 milliarib[us] a Regiomonte Metropoli Brussiae, edidit Rex Brussiae⁵⁹³, respective Elector Brandenburgiae, edictum praesertim obligativum Praedicatores, quod ipsum in copia per postam obtentum legi. Quo edicto altememorat[us] Rex effectuare voluit imperando, ut hae duae religiones, s[ci]l[icet] Calviniana et Lutherana coalescerent in unam, inde factum est,

/111/ quod tam Perolini quam Regiomonti in Brussia subsistentes Regii subditi com[m]unicarent[ur] mixtim et Praedicator Calvinian[us] com[m]unionem dare debuit Lutheranis, Praedicator Lutheran[us] com[m]unionem porigere Calvinianis, com[m]unicans autem o[mn]is se in illo fundare debuit Ap[osto]li: “Crede et manducasti.” N[on] scrutando ex quo c[aus]ativo causat[ur] gra[ti]a, quam sibi quis pollicet[ur] in communione. Hoc fieri meo com[m]orationis t[em]p[or]e inceptum e[st], an tamen duratione stabilitum sit, relative teneo contrarium, siquidem licet non in multis hae duae sectae Lutheranorum et Calvinorum discrepent, tamen in his duob[us] punctis principalib[us] n[on] conveniunt.

[Pri]mo. Calvini tuent[ur] praedestinationem efficaciter (N[ota]B[ene] licet t[ame]n subtiliores jam doceant contrarium, uti in thesib[us] in Brussia editis sat clare coligere poteram) inquietes quemvis mortalium vel ad gloriam vel ad flamam independenter a previsis meritis, et sic ab aeterno latam sente[n]ti[am] e[ss]e invariabilem, adeoque per merita hominis inexorabilem. Ideoque negant illud Au[gustini]: “Si praedestinatus n[on] es, fac ut praedestineris.”

[Secun]do. Quia in Eucharistiae Sacramento contra Catholicos transubstantionem, contra Lutheranos vero sub pane et vino realem praesentiam Corporis et pretiosissimi Sanguinis Christi negant. Et hi inquietant in institu[ti]o[n]e huius Sacramenti Christum non voluisse, ut

⁵⁸⁷ Noyon v Pikardii.

⁵⁸⁸ Paříž.

⁵⁸⁹ Orléans.

⁵⁹⁰ Ženeva.

⁵⁹¹ Hugeneri, francouzští protestanti v 16. a 17. stol., kteří svůj název zřejmě získali podle jména Huguese Besana, vůdce povstání v Ženevě. Byli přívrženci kalvinismu. R. 1685 Ludvík XIV. zrušil edikt nantský, zaručující hugenotům plnou toleranci, což ve Francii způsobilo masovou vlnu emigrace.

⁵⁹² Královec (dnes Kaliningrad).

⁵⁹³ Friedrich I. Hohenzollern (1657-1713), 18. 1. 1701 korunován na pruského krále.

daret[ur] verum Corp[us] et ver[us] Sanguis, sed t[antu]m ut fiat manducatio panis et pot[us] vini in com[m]emorationem illi[us] ultimae cenae Christi adeoque in com[m]emorationem passionis Christi.

Probant hi suum assertum ex Epistola Joan[is] 6, ubi d[icitu]r, quod caro nihil po[ss]it, dum vero Christ[us] dixit, “hoc e[st] Corp[us] meum, hic e[st] Sanguis me[us]”, non intellexit illum panem et illud vinum, sed intellexit Corp[us] langiens similia nimirum panem et vinum, adeoque intellexit suum personale Corp[us], quo tradidit panem et vinum, in cui[us] Corporis patientis pro humano genere mandavit posteris facere com[m]emorationem in suo t[em]p[or]e manducatione panis et vini, in qua manducatione et com[m]emoratione persolvenda promisit devote facientib[us] gratiam largiturum iuxta illud “crede et manducasti.”

Contra quos haereticos poni possunt arg[umen]ta, q[uae] contra Lutheranos fuerunt posita accomodatis accomodatis et im[m]utatis im[m]utandis, q[uae] supra fol[io] <⁵⁹⁴ sunt adducta item fol[io] <⁵⁹⁵.

/112/ Item contra eos urget illud Scripturae: “Caro mea vere est cib[us] et sanguis me[us] vere est pot[us]. Item q[ui]s manducat meam Carnem et bibit meum Sanguinem, habet vitam aeternam.”⁵⁹⁶ Ubi Christ[us] n[on] dixit, quis manducat panem et bibit vinum in com[m]emorationem passionis meae, quod tamen aequae libere dicere potuisset, si modo voluisset.

Nec obstat illud Scripturae “Crede et manducasti.” Quae Scriptura t[antu]m dicit per id, quod sine fide impossibile sit placere Deo, adeoque si q[ui]s sumat verum Corp[us] in mala fide, idem e[st] de Sanguine, quod ipsi sumptio n[on] proderit ad salutem iuxta “qui manducat et bibit, indigne iudicium sibi manducat n[on] dijudicans Corp[us] D[omi]ni.”⁵⁹⁷ N[ota]B[ene] dicit Scriptura n[on] dijudicans Corp[us] D[omi]ni, quod mox e[st] contra Calvinianum, quia non dixit non dijudicans panem D[omi]ni sed Corp[us] D[omi]ni.

Nec salvat se Calvinian[us] allegans illud Joan[is] 6. “Carne nihil potest,” quod utique et mox dicim[us], sed cum veridica explicatione: “Caro mortua nihil potest”, q[uod] per Spiritum n[on] e[st] vivificate, concedim[us]. Caro Christi per Spiritum Domini vivificata nihil potest, negam[us]. [Er]go.

Hi haeretici excepto hoc unico puncto in reliquas subtiliores mihi vident[ur] Lutheranis, nec apud hos tot reperiunt[ur] schismata sicut apud Lutheranos. Nec his ita frequenter fui conversat[us] ut Lutheranis, cum simpliciores habeant sibi interdictam conversationem cum Catholicis, inde etiam factum est, quod conveniens Hallae quendam Apostatam ex Ordine S[ancti] Francisci fugitivum ei tamen conversari non poteram multa, quia ad interrogata n[on] respondit, im[m]o quasi obmutuit. Cum tamen nesciverit me e[ss]e Catholicum. Et ubi a me ratione suorum votorum fuisset req[ui]sit[us], simpl[icite]r respondit, se Deo promissa servaturum, ex inde non ducturum, obedientiam non hominib[us] Superiorib[us] servaturum, paupertatem n[on] coactam monachialem sed Evangelicam culturum liberam. Et quia eum simplicem apparentem et simplicitate n[on] carentem simplicissimum ideotam magis quam Theologum e[ss]e reperi, q[ui]a nec persuadere mihi potui ex muto trunco me facturum Mercurium in viam salutis remittendum, hinc eum deserui et Deo com[m]isi.

/113/ In eadem ditone Hallensi, situata intra confinia Saxoniae et Brandenburgiae, ad Magdeburgicum olim Archiepiscopatum, nunc vero ad Electorem Brandenburgiae pertinente, reperi templum olim Canonicorum Praemonstratensium tempore S[ancti] P[atris] Norberti structum, nunc vero renovatum et in parochiale Calvinianorum conversum. Hoc templum adhuc omnia sua retinet altaria eliminatis et corrosis solum imaginib[us], relictis tamen statutis et figuris lapidib[us] incisis aut e calce ad normam *Stoketer* elaboratis.

⁵⁹⁴ Strana není uvedena.

⁵⁹⁵ Strana není uvedena.

⁵⁹⁶ Joan. 6, 56-57.

⁵⁹⁷ Korint. I., 11, 29.

In cathedra, quae adhuc novitates gloria celebris e calce figurati sunt 4 Evangelistae et infra horum statuas effigiat[us] simili labore e calce statua S[ancti] P[atris] Norberti. Inde clare colligere potuit Eccl[es]iam ad Canonicos Praemonstr[atenses] pertinuisse, qui ea statua suum Patriarcham et fundatorem post ei[us] mortem venerati sunt.

Eo templo nunc in parochiale converso gaudent Canonici uxorati Calviniani percipientes p[ro]vent[us] seu intratas amplissimas, inter quos Principalis hoc tempore meae praesentiae fuit R[everen]diss[imus] D[ominus] Doctor Schardi[us], Vicarius Archisuperintendis Magdeburgensis.

Administratore hoc Doctore Schardio vidi totam conventionem Calvinianorum in eo templo sumere comunione sequenti modo. Ante comunione praelegit quidam Praedicator in cathedra confessionem ipsis usitatam, item hortabat[ur] eos ad dolorem de peccatis eliciendum. Dein praeoravit quandam oratiunculam verba doloris de peccatis continentem, quo persoluto eos o[mn]es una eademque forma absolutionis sine ulteriore confessione absolvit. Quia eo in loco nihil tenent de confessione ulla, sed sufficere solum dolorem cum proposito emendationis, quod utique Lutherani tenent pro tota Sueciam, ubi pariter peccatorum nec in individuo, nec in specie aut genere fit confessio.

His consumatis prodivit alte memorat[us] D[omi]n[us] Schardi[us] in medium templi tenens libellum orationib[us] scriptis refertam, et utens plurali numero in persona omnium praeorabat orationes ferme horum verborum. S[ci]l[icet]: *Wir dancken dir, daß du uns so gnadig[lich] biß hirher in diß hauß zu buß und poenitentz, wie auch zur andenckung deineß Heiligen leidenß gefiret hast etc. etc.*

/114/ *Item dancken wir die, daß du uns vor deß list undt fallstricken erredet hast etc etc. Entl[ichen] dancken wir dir, daß du uns auß dem ihrgarten der finsternuß deß Papstenthums entfihret, und in wahren shaffstall durch deinen selligmachendten hirten stab gefihret hast etc. etc.*

His persolutis avers[us] a populo et facie ad altare convers[us], in quo magna scutella cum oblongis buccellis panis fermentati et duae amphorae cum vino impletae stabant, protulit verba consecrationis ab illo incipiendo: “qui pridie etc.” usque “hoc facite in meam com[m]emora[tio]nem”⁵⁹⁸, q[ui]b[us] prolatis stantib[us] com[m]unicantib[us] ante altare e scutella accepit ad quendam stantem orbem quasdam buccellas, eas fregit in minutias, ut quaevis pars esset magna uni[us] nucis et stans ad cornu Evangelii in altari communicantib[us] succesive accedentib[us] et altare obeuntib[us] tradidit aliquam partem cuius com[m]unicanti dicens: “hoc facite in meam com[m]emorationem.” Ex cornu Epistolae stetit ali[us] Praedicator, qui tradidit vinum e calice inaurato sc[ilicet] dicens: “hoc facite in meam com[m]emorationem.”

Actio vero communionis sic est persoluta. Stantem Praedicatorem ad cornu Ev[an]g[e]lii accessit prim[us] v[erbi]g[ratia] Paul[us], qui approximatus Praedicatori faciebat complimentosam reverentiam, qua facta accepit Praedicator partem panis ex orbe et facta aliquali complemento erga com[m]unicantem tradit panem de sua manu in manum com[m]unicantis, communicans tenens panem in propria manu repetit reverentiam Praedicatori et panem a Praedicatoris manu in propriam manum acceptam manducat, eo manducato et denuo complimento Praedicatori facto, et ambulat altare et ex altera parte altaris, pari conformitate complementorum servata suscipit ab altero Praedicatore vinum, quo suscepto recedit ab altari faciem velans pileo, et pileo in facie tect[us] orat spondens sibi ex hoc facto gratiam Sanctificantem. Ita practari meis oculis vidi Hallensi in Universitatis urbe et in Magdeburgico.

⁵⁹⁸ Korint. I., 11, 24.

Alius t[ame]n mos usitator e[st] mos Regis Perolini, uti vidi in Scharlottenburg in sacello regio⁵⁹⁹, ubi in medio templi est structa mensa,

/115/ quae commode capere potest 12 personas, panno holoserico obducta, ubi primo com[m]unicat asidens Rex sol[us], deinde Superintendens com[m]unicans Regem ab alio com[m]unicat[ur] Praedicatore, q[ue]m com[m]unicat[us] mox recom[m]unicat, tandem semper per 12 asident mensae et com[m]unicant[ur], his recedentib[us] alii succedunt.

Forma com[m]unionis corrigendae est haec usitatissima, ad traditionem panis dicit pastor: *daß brodt, daß wir brechen, daß ist die gemeinshaft Unserß Herrn Iesu Christi*. Ad calicem tradendum dicit: *der Kelch, der dancksagung, mit welchen wir danck sagen, daß die gemeinshafft deß Blutß Unsers Herrn Iesu Christ[i]*.

Contra hos et etiam contra multos Lutheranos cum his sentientib[us] max[im]e valet in argumentum Scripturae text[us] ille: “Qui autem manducat et bibit, indigne iudicium sibi manducat et bibit, non dijudicans Corp[us] D[omi]ni.” N[ota] B[ene] n[on] dijudicans Corp[us] D[omi]ni, [er]go in manducatione est ibi Corp[us] D[omi]ni, q[ua] panis aut solum vinu[m] non potest manducari in iudicium. Hoc argumento convici quondam versutam personam Baronessam de Eilnburg⁶⁰⁰, Jaroslaffia die 7. Aprilis a[n]no 1710, q[uae] q[ui]dem Lutheranismu[m] professa, sed in hoc puncto Calvinismo imbuta.

Opposuit illa, si v[er]bi g[ratia] mus edat de hostia consecrata, an edat Corp[us] Christi. R[espo]ndi n[e]gative, sed Christ[us] subtrahit[ur]. Intulit illa [er]go dato non concessio, quod Christ[us] e[ss]et in hostia, manducante peccatore n[on] subtrahet[ur], [er]go n[on] p[otes]t fieri manducatio Corporis indigna. [Er]go solum intellegit[ur] supra citat[us] text[us]: “Qui autem manducat etc. etc.” de manducatione com[m]orativa. Haec illa. Ego r[espo]ndi, quod Sacramentum n[on] sit institutum pro mure, sed pro homine rationis capace. [Er]go in ma[n]duca[ti]o[n]e muris subtrahitur, n[on] v[er]e ho[mi]nis, quod probat[ur] ex eodem, qui manducat indigne et reliqua mus enim indigne manducare n[on] potest.

Haec responsio est satis inepta, quia Corpus Ch[ris]ti etc. manet sub speciebus, quamdiu hic non corrumpunt[ur], sive dein in ventriculo muris, sive alibi sint. Et hinc mus manducaret indigne ma[teri]aliter, homo autem indignus formaliter. Et si S[a]cr[ame]ntu[m] manet, dum pedibus conteritur, cur non maneret, dum a mure comedit[ur]. Comprobant primum miracula facta, dum indigne tractatae fuerunt hostiae consecratae. Ergo etiam [secun]dum recte ex primo infertur.⁶⁰¹

/117/ Post praefatos Haereticos etiam dum mar[i]time abirem in linea valde obliqua Stokholmam transiens Ducat[us] *dess Firstens von Hollstein und Mechelburg*⁶⁰², etiam pauco conveni sectarios Thomae Mintzer, qui author fuit Annabaptistarum ad *derer wirtauster*, qui de reddenda ratione suae doctrinae timid[us] in *einer Reichsthadt mit nomen Milhausen in Thiringen*⁶⁰³ se ab inq[ui]sitione Archiepiscopi Moguntini sub stramine abscons[us], deprehens[us] et Rege adjudicat[us] est in saeculo decimo quinto, ita mihi vir fide dignus D[ominus] Doctor Reinhardt, Medic[us] Excell[entissimus] Generalis Jenae⁶⁰⁴, retulit addens, quod huius Haeresiarcae sectari plurimi reperiant[ur] in Holandia, p[rae]sertim Amsterlodami, ubi quasi sedes eorum. Ego vero in alte dictis Ducatib[us] circa Hamburgum⁶⁰⁵ quosdam conveni, qui in hoc authorem suu[m] sectarium sequunt[ur], scilicet unicum esse Sacramentum remisivum peccata nimirum baptismum, adeoque nihil opinant[ur] de confessione aut comunione, sed quoties quis vult mandari a lepra peccatorum, fragilitate

⁵⁹⁹ Charlottenburg, dnes část Berlína, dříve samostatné město. R. 1699 zde byl postaven letní palác braniborských markrabat.

⁶⁰⁰ Eilenburg.

⁶⁰¹ Tento odstavec je připsán později, zřejmě Klimešovou rukou.

⁶⁰² Holštýnsko-Meklenbursko.

⁶⁰³ Mühlhausen v Durynsku.

⁶⁰⁴ Jena.

⁶⁰⁵ Hamburk.

seu perversitate contractorum, toties rebaptizat[ur], inde contingit, ut un[us] idemque propectae aetatis ho[m]o baptizat[us] sit 50 aut in plurib[us] vicib[us]. In horum haeticorum notitiam majorem venire non poteram, cum in dictis teritoriis tamquam in transenna constitute[us], morat[us] n[on] fuerim protractiori tempore.

Ex hac dicta notiva haeresi pullularunt alia duae schismata, scilicet authoris et Haeresiarchae Knipertoling et Simonis Menno, pariter haeretica de q[ui]bus haec sequentia.

Knipertoling

Supra dicti Haeresiarchae Thomae Mintzer discipul[us] fuit quidam de nomine Knipertoling in Utrich seu Ultrajecti ad Rhenu[m], qui absolutis studiis fact[us] pastor, ne tamen maneret ei[us] n[ome]n ingloriosum, degeneravit ab opinione Professoris et progeneravit /118/ haeticos, quos vulgo intitulant Quakeros seu *die Quacker* etiam in Holandia copiosiores quam alibi.

Hi haetici etiam fuerunt Gedani famosi, nimium tamen exorbitantes rebellione et seditione in urbe facta una eademque die sub mulcta capitis urbe exulare sunt coacti et propulsi. Nihilomin[us] tamen clanculares ibi adhuc multi morant[ur], fingentes se Men[n]onistas, utpote qui adhuc patiunt[ur] inibi cum libro suae haeresis exercitio. Et apud talem clancularem Quakerum D[omi]num propinatorem *dess Casse 7* septimanarum spatio habui meum quartirium, dum Gedani morarer in *der Langgasen*. Hui[us] consors e[st] Calviniana, inde factum, quod filiola ei[us] eadem Calviniana haeresi qua mater, tres filii vero ex consensu matris et patris Lutheranismu imbuant[ur].

Praefat[us] Quaker[us] se erga me libere manifestavit et casum expu[ul]sionis ex urbe Quakerorum recensuit, contentumque ei[us] sectae texuit opposita obstestatione, ne ipsum proderem de cultura hui[us] religionis, cum se Mennonistam simul et alios enim fieret ipsi process[us] capitis.

Hui[us] haeresis fautores tractu t[em]p[or]is ex post facto conveni et reperi in Hallsteinnensi, ubi cuivis ferme liberum indiscriminatim permittit[ur] exercitium religionis.

Hi templa habent nulla, im[m]o tenent, quod templa non debeant aedificari, aedificata destrui, verum templum Spirit[us] S[ancti] debet esse cor fidelis.

Conventiones suas (iuxta illud ubi duo vel tres congregati fuerint in “Domine meo etc.”) habent in domib[us] et honestiorib[us] domorum cubilib[us]. In similib[us] cubilib[us] ex una parte sunt sedilia pro faeminis, ex altera parte pro viris, in medio cubiculo sunt scamna erecta loco cathedrae.

Hi multos habent Concionatores, nullos Sacerdotes, nullos Praedicatores, quocunque titulo intitulos.

Hi in conventib[us] seu conventionib[us] non cantant, n[on] orant, sed venientes ad cubile /119/ conventionis se reponunt in sua sibi deputata subsellia, et virilis sex[us] pileo profunde ob oculo ducto, mulieres facie oblecta meditant[ur]. Inde si fiat, quod alicui aliq[uo]d occurrat, quod putat e[ss]e ex spiramine Spirit[us] Sancti, protin[us] scamna in medio cubilis erecta ascendit et inspirata pandit o[mn]ib[us] et si facund[us] e[st], facit supra occurrens aliquam exhortationem, qua finita descendit, ubi si ali[us] interim simili spiramine se putat afflatum per alium aliq[ue]m textum aut alio pio suspirio, tunc alter ascendit et sic successive, donec temp[us] labat[ur] conventionis. Si contingat, quod null[us] opinet[ur] se e[ss]e afflatum flamine Spiritus, sic elapso conventionis tempore exeunt, sicut intrabant nullo ex scamnis prolocuto verbo.

Praefati sectarii neminem salutant, im[m]o salutati n[on] resalutant. Omnem tuizant coram nemine, etiam coram Ducat[us] Duce pileum non deponunt. Inde fit (in hoc puncto ocularem experientiam n[on] habeo, sed authentice relata tamq[ua]m veridica teneo), si vocent[ur] ad iudicium aut altiores instantias, quod sint certi deputati, qui ipsis pileos rapiant, alias enim nec coram iudice cui[us]cunque e[ss]et ordinis aut eminentiae pileu[m] moverent, nec ad hoc compelli possunt cum citi[us] mori, quam hominem per depositionem pilei venerari velint.

Isti Quakeri nec habent in sua com[m]unite iudicem nec quocunque titulo intitulum Superiorem, nulla officia, nullas preminentias, nullam denique personarum distinctionem, inde cum in eo Ducatu vivant sub potentia Lutherana, v[erbi] g[ratia] sicut Judaei sub potentia Christianorum, dicunt, quod vivant sub iugo vix portabili et Deo non placabili.

Sua suis o[mn]ib[us] volunt esse com[m]unia, nulla propria ad formam Apostolorum tamq[ua]m nihil habentes et o[mn]ia possidentes.

Oratio eorum est “Pater noster” et lectio Biblionum, de cetero nihil. De Sanctis Sacramentis nihil sentiunt excepto baptismo, quem non citi[us] quam in agone morienti, aut ante morte petenti conferunt.

Hi homines com[m]uniter sunt simplices et hominum simplicium simplex habit[us]. Usum armorum aut gladiatorum nullum habent, palliati plerumque incedunt et in colore nigro.

/120/ Iuramenta ex quacunque ratione oblata non praestant. Nulli[us] sanitatem bibunt, se ad invicem f[rat]res nominant et cum non saluent, sic in obviacionib[us] utunt[ur] hoc termino: *wohl Brudter in Christo* ad sibi pares in aetate et in sexu. Ad personas faem[ineas] sex[u] et aetate pares dicunt: *wohl Sester in Christo*. Ad viros aetate seniores *wohl Papako in Christo*. Ad seniores faeminas *wohl Mammaka in Christo*. Quod idem significat *wohl Brudter, wohl Schwester, wohl Vatter, wohl Mutter in Christo*, siquidem loqunt[ur] lingua aut Hollandica oder die *Batteitsche sprag*.⁶⁰⁶

Haec omnia pro brevi indulgentia temporis observavi in transenna Holsteinnensi.

/121/ Simon Menno

Hic annotat[us] inter Annabaptistos incepit schisma pariter haereticum, cui[us] schismatis fautores plurimi, uti mihi narrat[ur], sunt in Hollandia. Ego non paucos conveni in Republ[ica] Gedanensi mercatores optime habentes, item in Brussia, item similes reperi in Hungaria et Transilvania, qui vocant[ur] a sui auctori nomine Mennonistae, vulgo *die Mannisten*, et a quibusdam *die wiertauffer*, non ideo quod saepi[us] idem subjectum baptizent, quemad[modu]m superius recensiti fol[io] 117. Sed quia, si velit ali[us] Christian[us] eorum haeresim amplecti, denuo ut adult[us] baptizari debet, quia iniquum baptismum ante perfectissimum usum ra[ti]o[n]is et ante fidem actualem in s[ub]scrip[ti]o colatum esse nullitatis. Inde fit, quod suas proles sive supervivant, sive moriant[ur] ante perfectum usum ra[ti]o[n]is et ante instructionem fidei n[on] baptisent, et is, qui mentis non est compos, adeoque in quo ratio exulat, ut in elicienda fide instrui non po[ss]it, etiam in adulta aetate non baptizat[ur], sed cedit morti sine lux, sine crux, sine omni Deus.

In defectu baptismi parvulis et rosis n[on] colati adhuc dicunt salvandos p[er]tactos et fundant se in iis v[er]bis: “Sinite parvulos venire ad me etc.”⁶⁰⁷ Quod ipsum etiam multi Lutherani tenent ex ra[ti]o[n]e, q[ua] misericordia Dei n[on] p[otes]t velle mortem innocentis parvuli actuali peccato n[on] peccantis.

Hi duplicis sunt classis. Quidam enim vocant[ur] *die Groben Manisten*, qui strictioris sunt observantiae, alii vocant[ur] Manistae simpliciter. Omnes isti curtatos portant capillos ad nullam modam scissos, sed ad formam uni[us] ollae. *Die Groben Manisten* tamen magis sunt curtati in capillitio, qui etiam nihil portant de ferro, aut argento, aut auricalco, im[m]o nec fibulas, alteri tamen portant saltem fibulas.

De reliquo hae duae classes Manistarum seu Mennonistorum non luxuriant[ur] in vestib[us], cui[us] habit[us] est panne[us] nigri coloris ad simplicissimam modam laborat[us]. Baroccas portant

/122/ nullas nec aliud in vestitu sup[er]fluctatis genus. Pilei eorum sunt parvae circumferentiae in q[ui]b[us] etiam fulcra fieri inhihent[ur].

⁶⁰⁶ Tzn. batavische Sprache – holandština (Batavia = humanisticko-antické označení Nizozemí podle kmene Batávů, přeneseně pak také ostrov Jáva, který Holanďané kolonizovali).

⁶⁰⁷ Mt. 19, 14, Mk. 10, 14, Lk. 18, 16.

Nunquam iuvant, nec iuramentum in iudiciis (quemadmodum Quakeri supra recensiti) iuramentum deponunt sive iuste, sive iniuste delatum. Inde fit, quod nec Gedani, nec alibi numero civium adscribi possint, in quib[us] antequam ad civicam communitatem admittant[ur], praestatio iuramenti postulat[ur], quod utique facere renitunt[ur]. Im[m]o sic vi suae haeresis cautum est, ut licet aliquis iuste praestando iuramentum mortem et sententiam mortis iniuste latam aut etiam iniuste sententiatam effugere po[t]e[st], id tamen praestare iuramentum nequeat, quod etiam cautum est apud Quakeros, qui vi multis his sunt conformes. Ratio horum est, quia illa verba Christi: “Sermo vester sit ita ita non non”⁶⁰⁸, tenent esse obligativa semper et pro semper indispensabiliter. Inde cum plerumque sint mercatores res venditioni expositas uno eodemque primo verbo emptari requirenti rei pretium, id exponunt et verbo taxationis semel e ore emisso nec obulum remittunt re taxata.

Expositionem Bibliorum quemad[modu]m Quakeri admittunt nullam, sed quantumvis ex lectione eorum capit, t[antu]m sapit.

In Sacramento com[m]unionis sentiunt cum Calvinianis solum com[m]emorationem iuxta illa v[er]ba Christi “hoc facite in meam com[m]emorationem.” Dum ergo statis temporib[us] com[m]emorativis p[rae]ceptu[m] adimplere conveniunt, sic in suis t[em]plis sunt mensae structae (majori ex parte ego eos vidi suas functiones haereticas in domib[us] ab iis persolvi), quorum q[uae]vis capit p[er]sonas 12, his in mensis resident manducantes com[m]emorativi Passionis Domini. In hac manducatione et persolvenda com[m]emora[ti]o[n]e distinguunt[ur] in hoc a Calvinis, quod Calvinis seu Calviniani manducant panis baccella[m] fermentati a Praedicatione de manu in manum dati, idem est de vino. Mennonistae vero residentes habent in quavis structa tabula assum Agnellu[m] cum selectiore vino multor[um] vitror[um], ubi edunt et bibunt non multum discriminantes a convivantib[us] tractationum. O pulchra com[m]emoratio! Ego tamen videre poteram, quod com[m]unionem administrent sicut Calviniani in pane fermentato.

/123/ Sacerdotem nullum habent, sed aliq[ui]s perit[us] et expedit[us] in lectione Bibliorum assumit[ur] pro p[er]legendis Bibliis, sive ille sit sartor, sive sutor aut inferioris faecis homuncio.

Nobilem quocunque titulo intitulandum aut altioris praerogativae recognoscunt nullum, manutinentes id Pauli “vos nobiles, nos autem ignobiles, vos prudentes, nos stulti p[ro]p[ter] Christum.”⁶⁰⁹ Item in sua secta non recognoscunt superiores gubernatores et iudices, sed si iurgia oriant[ur] tunc suadente com[m]unitate sectaria, pacifica transactione in com[m]unitate facta, etiam pars injuriata gaudiose acquiescit. Licet tamen raro iurgia et seditiones inter eos reperiant[ur], cum ho[mi]nes sunt veraces, [secun]dum suum haeresim probae vitae. Quod ipsum etiam hoc in puncto servant Quakeri.

Hi Mennonistae baptizant suos infantes seu suos proles non tamen citi[us] quam antequam adolescant et postquam sufficienter credunt[ur] in†, com[m]unitate tamen primo baptizant[ur] ante contractum nuptiarum seu antequam nubant. Hi suum factum dilati baptismi fundant in eo scriptura: “Qui crediderit et baptizat[us] fuerit, salvus erit, qui autem non crediderit, contemnabit[ur].”⁶¹⁰ In quo textu ei[us] “crediderit” praeponit[ur] verbis “baptizat[us] fuerit”, [er]go subjectum valide baptizandum prius debet credere, dein vi hui[us] text[us] baptizari. Ut vero et eos salvent, qui ante usum ra[ti]o[n]is [con]sequenter ante baptismum susceptum moriunt[ur], sic pro suis partib[us] adducunt continuationem text[us]: “Qui non crediderit, contemnabit[ur]”, ubi non dicit[ur] “qui non baptizat[us] fuit.” [Er]go sine baptismo potest dari sal[us]. [Er]go infantes ante usum rationis vitam excedentes n[on] possunt haberi pro damnatis.

⁶⁰⁸ Mt. 5, 37.

⁶⁰⁹ Korint. I. 5, 10.

⁶¹⁰ Mk. 16, 16.

Biblia horum sunt Biblia Calvinistorum. Siq[ui]dem suae sectae n[on] habent alia conformiora, uti videre poteram Gedani apud quendam in horto D[omi]ni Gelentini com[m]orantem et alibi.

Ille qui assumit[ur] pro lectore Bibliorum p[ro] com[m]unitate, gaudet nomen Episcopi, et sectarii n[on] dicunt noster Pastor aut Praedicator, sed noster Episcop[us]. In *dem Dantziger Schodtlandt* (sic vocat[ur] ibi quoddam suburbium), ubi Mennonistae habent suum conventum et templum pro Episcopo com[m]unitatis, assumpt[us] fuit quidam coriari[us], vulgo *ein Rothgerber*, idque mei temporis com[m]oratione, quem spectare et colloqui poteram, qui licet assumpt[us] sit in Episcopum, tamen manualia adhuc exercuit ad exemplum, uti ipse inquebat.

/124/ Apostolorum, qui licet fuerint assumpti in Apostolos, tamen manserunt ut ante piscatores, qui etiam tempore Apostolat[us] piscabant[ur] in mari Tybriadio et alibi etc.

/125/ Sincretistae

Hi non habent ullibi com[m]unitatem aut universalem congregationem, nec un[us] horum tenet quod alter, sed quot capita tot sunt sententiae. Horum secta fundatur in eo precipue, quod sectarii sicuti Quakeri teneant Spiritum privatum, id est quod com[m]unitate agant [secun]dum spiramen propriae conscientiae, quam tamen conscientiam nullam stringunt legib[us]. Horum sectariorum haeresis vocat[ur] Sincretistarum, id est Sincretism[us], et Sincretismi fautores tam in Lutheranism, quam in Calvinismo ac etiam in Catholicismo reperi, qui ex qualibet religione assumunt sibi aliq[ui]d, quod ipsis videtur probabili[us] et conformius rationi, sunt homines Sincretistae plerumque docti, eruditi et magnae prudentiae, verum ubi simplices caelum rapiunt, hic cum sua doctrina et prudentia in sanguine volutantes et dictamini seu Spiritui Sincreto adhaerentes ad ima descendunt.

Huic Sincretismo faventes praeter alios multos novi tres principaliores. [Prim]o, novi personam quandam ob eminentiam status et nativitat[is] suae non nominandam.

[Secun]do, in exercitu Suetico Baronem in nostra aula frequentem. [Tert]io quendam Doctorem vel magis Statistam.

Prima illa eminentioris conditionis persona in religione Catholica fuit educata et roborata, successu vero temporis et etiam modo, dum haec noto, profitet[ur] se Catholicam solum ore et coram hominib[us], cor enim Spiritu perversae intelligentiae aliter repletum longe est a professione labiorum. Haec in puncto Sacramenti Eucharistiae non tenet cum Catholicis, qui negant transubstantiationem. Non cum Calvinianis, utpote qui negant praesentiam Christi, illa persona admittit p[rae]sentiam Christi. Non cum Lutheranis, qui admittunt sub pane et vino tempore sumptionis verum Corpus et verum Sanguinem, quod utique et illa persona negat, sed tenet, quod Christ[us] sit ibi illo modo, quem modum nos non scim[us], fundat se in eo: “Quam inscrutabilia iudicia tua D[omi]ne”⁶¹¹ et “O, altitudo scientiarum”, etc.

/126/ Haec persona statuta Ev[ange]lica repudiat o[mn]ia tanq[ua]m humana, inquit iniquum est asserere, quod anima a Deo authore vitae creata transgrediens sancita hominis aeternali morti deberet cedere in praedam, adeoque quod homo suo statuto hominem in foro propriae consci[enti]ae ligare, ligamina transgredientem damnare po[ss]it fabulosum est.

Inde factum e[st], quod ibi ille persona me vidit, vel per relationes audivit observare stata jejunia Ev[ange]lica et reliqua, quod illa ipsa persona nihil alioquin bene edicta ad alios sibi colloquentes haec verba prompserit: “Nolite credere, quod P[ater] Casparus ita simplex sit, ut credat se esse in consci[enti]a obligatum ad abstinentiam carnum dieb[us] Veneris, quasi per carnum esum com[m]itteret abesum peccaminosum. Verum abstinentiam hoc ex motivo servet, ne tanq[ua]m Sacerdos scandalizet homines Catholicos, ad quod utique obligat p[rae]cepto divino, quia vae homini, per quem scan[dalizet].”

Im[m]o similibus discursibus illa persona iterato me ipsum affata e[st].

⁶¹¹ Augustinus, p[er]. De Trinitate, liber X., 12.

Ampli[us] de confessione oris homini facienda nihil ominat[ur], sed optimum e[ss]e confessionem percusionem dicendo ad scultatorem cordium “Tibi soli peccavi.”

Ampli[us] nulla credit miracula nec imagines dari miraculosas, non quod Deo sint impossibilia, sed Deum similia facere, quod ipsi sunt inpersuasibilia.

Nihil tenet de cultu Sanctorum, utpote quem n[on] habere fundamentu[m] in Scriptura asserta.

Multa in epist[olis] Pauli esse, quae non s[un]t verba veritatis, sed redicula.

Tandem mihi saepi[us] dixit, quod licet vellet o[mn]ia credere, quae Catholici credunt, quod vi sui dictaminis ra[ti]o[n]is n[on] po[ss]it. Exemplum ponens inquiring: “D[omine] P[ate]r, ecce num aspicio istam cortinam rubram holosericam oculo corporeo, si mihi nunc millies diceres, ista cortina est alba, ego credere n[on] possum et si crederem, stulte agerem. [Er]go cum vi oculi corporei experientiae hoc non possim credere, multo min[us] illa, q[uae] sunt [con]tra oculum mentis.” Im[m]o inquebat s[ci]l[icet] cas[us] clarior: “Ponam[us], quod sim[us] in religione falsa, quam nos putam[us] esse veram, ut ex persuasione cui[us]dam /127/ amplectaremur ob pollicitationes v[erbi] g[ratia] honorum divitiarum etc. religionem Catholicam in re religionem veram, quam tamen putarem[us] a parte rei esse falsam, vivendo in religione vera arbitantes eam esse veram certe non salvificaremur, [er]go a pari.”

Baro supra citat[us] de nomine <⁶¹² inquebat Biblia esse diabolicum librum, utpote omne malum originat[ur], inde enim suam pestiferam doctrinam desumpsit Ari[us], Simon Menno, Calvin[us], Bicleff[us]⁶¹³ etc. [Er]go. Hunc Baronem Satanistam e[ss]e certo scio, siq[ui]dem ii cum quib[us] scel[us] sodomiae attentavit, quae se mihi narrarunt, nec doc[ui]t ille sibi hoc sceleratum facin[us] conscientiae, siquidem isti hoc poti[us] quam actum fornicatorium esse com[m]itendum spirit[us] privat[us] dictat. Hic Baro natione Suec[us] educat[us] fuit in Lutheranism, crescente aetate, dum viseret regna, appulit Romam, ibi convers[us] ad Eccl[esi]am Cath[olicam] fact[us] est (uti mihi spontanie narravit) camerling[us] apud Innocentium XI.⁶¹⁴, Sum[m]um Pontificem, cui[us] etiam vitae normam et formam multu[m] laudavit. Quia vero inter Cardinales multa vidit vigere scelera hipocritica et quia multos observavit (ut inquebat) abusus in Ecc[lesi]a Latina praesertim ratione canoniza[ti]onis et S[anc]torum invocationis, inde recalcitravit et abivit in Sincretismum, nec cum Catholicis Catholice, nec cum schismaticis schismaticice, nec etc., sed quod dictat Spirit[us] privat[us], ad id fictitat se e[ss]e obligatum. Hic mirabilem casum narravit mihi. De canoniza[ti]one Franisci Borgiae Jesu vitae⁶¹⁵ narravit, quam certis ex motivis nolo specificare. Hic Baro tantae est prudentiae et experientiae, ut n[on] noverim ipsi parem, in Europae o[mn]ib[us] aulis est et not[us] et in iisdem fuit versat[us] excepta Ungarica et Boemica. Etc.

De Doctore supra citato notavi, quod ferme idem sentiat, quod dict[us] Baro, solum excipiendo, quod Baro Sacramenta q[uae]dam, Doctor nullum crediderit, sed asseruit, quod sint pura signa nulla necessitate n[ecessaria], inde inquebat, si n[on] esset baptizat[us], non susciperet baptisma.

/128/ Alii ut liberius vivere et affectos facilius habere, q[ui] aut docent nullos esse Diabulos uti Doctor Oliva. Doctor Peker affirmat esse Diabulos, sed adeo devictos, ut null[us] iis det[ur] ex inferno ad tenta[n]dum hominem exit[us].

Argumentum, quod com[m]uniter usurpant tam Lutherani ac alii contra Catholicos, est, quod Catholici dicant S[anc]tum Petrum fuisse caput Eccl[esi]ae et ab eo auctoritatem capitis in Pontifices posteros defluxisse, contra quod dicunt: “Eccl[esi]a non potest deficere atque si

⁶¹² Jméno barona není uveden. Můžeme předpokládat, že se jedná o hraběte Horna, jenž je v Brandlově rukopise označován jako baron.

⁶¹³ John Wyclif (Jan Viklef, 1320-1384), anglický teolog, propagátor reformy římsko-katolické církve.

⁶¹⁴ Inocenc XI. (Benedetto Odescalchi, 1676-1689).

⁶¹⁵ František Borgia (1510-1572), člen jezuitského řádu, kanonizován papežem Klementem X. r. 1671.

Petr[us] fuisset constitut[us] in caput, defecisset. [Er]go. Mir† pr† Petr[us] negavit Christ[um] interrogat[us] ab ostiaria, [er]go caput Eccl[esi]ae defecit, [er]go Eccl[esi]a defecit.”

R[ed]dendum autem e[st] Hetrodoxis, quod Petr[us] Christ[um] n[on] negaverit corde, sed t[antu]m formidine puls[us] negavit ore. [Er]go non vere negavit [er]go mansit caput Eccl[esi]ae, quod confirmat[ur]. Quia Christ[us] dixit ad Petrum: “Tu me negabis”⁶¹⁶, et verum dixit. Sed Christ[us] etiam dixit: “Ego pro te rogavi Petre, ut n[on] deficiat fides tua”⁶¹⁷, [er]go etiam verum dixit, [er]go fides Petri n[on] defecit, [er]go mansit caput Eccl[esi]ae. “Supra hanc Petram aedificabo Eccl[esi]am meam.”⁶¹⁸ Hoc argumento impugnat[us] fui a Doctore medico Steinhort, Lutherano et Physico Gedanensi, Gedani in cubili Principissae ei[us]que p[rae]se[nti]a.

⁶¹⁶ Mt. 26, 34.

⁶¹⁷ Lk. 22, 32.

⁶¹⁸ Mt. 16, 18.

REJSTRÍK OSOBNÍCH A MÍSTNÍCH JMEN

V rejstříku jsou tučným písmem označena jména osob, tučné písmo kurzivní vyjadřuje jména geografických názvů, originální názvy z rukopisu jsou uvedeny jako hesla odkazová. Odkaz na stránky se týká původní paginace Brandlova *Itineraria*, nikoliv stránkování diplomové práce.

Albertus Archiepiscopus (viz Albrecht II.)		Bieliński, Franciszek	42
Albis (viz Labe)		Bílá Rus	6, 12, 33
Albrecht II.	107	Bildstein	87
Alexej Petrovič	28, 31	Bilgoraj	4
Altranstadt (viz Altranstädt)		Bilhorod Dnistrovs'kyj	90, 95
Altranstädt	1	Bilia (viz Vilnia)	
Amsterdam	30, 117	Biln (viz Neris)	
Amsterlodanum (viz Amsterdam)		Bistrița	8
Andělská Hora	1	Błonie	4
Anglia (viz Anglie)		Bodrog	10
Anglie	48, 110	Bohemia	47
Anhalt-Dessau, Leopold I. von	2	Boineburg, Philipp Wilhelm Freiherr von	1
Annaberg	1	Borystenes (viz Dněpr)	
Arabia	92	Bourges	110
Argentina (viz Štrasburg)		Branderburgicum (viz Braniborsko)	
Arius	101, 127	Brandl, Casparus Johannes Norbert	I
Armenia (viz Arménie)		Braniborsko	1, 3, 47, 101, 102, 107, 110, 113
Arménie	43	Brașov	8
Asia (viz Asie)		Brussia (viz Prusy)	
Asie	91	Brześć Kujawski	4
August II. Silný	1, 32	Calvinus, Joannes (viz Kalvín, Jan)	
Baltské moře	3, 4, 5, 30, 48, 49, 91, 101	Caminecum (viz Kamenec Podolský)	
Barmia (viz Varmie)		Caminsk (viz Kamenec Podolský)	
Baronus Horn (viz Horn, Arvid Bernard)		Camintzky (viz Kamiensky, Petr)	
Baturim (viz Baturyn)		Capucinus Apostata	52, 53, 54, 59, 62, 103
Baturyn	37	Casemir (viz Kazimierz Dolny)	
Bavaria (viz Bavorsko)		Caslin (viz Koszalin)	
Bavorsko	94	Castrin (viz Kostrzyn)	
Beatus Josaphat (viz sv. Jozafat Kuncewicz)		Casuvia (viz Kašuby)	
Bebrassensko (viz Voskresensk)		Catin (viz Katyň)	
Beltz (viz Belzig)		Cistrin (viz Kostrzyn)	
Belzig	2	Civitas Germanorum (viz Německá Svoboda)	
Belzyce	4	Claussenburg (viz Cluj)	
Bender (viz Bendery)		Cluj	8
Bendery	87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96	Clutbhoff (viz Hluchiw)	
Benig (viz Penig)		Coheim (viz Cochem, Martin von)	
Berlín	2, 3, 47, 101, 110, 111, 114	Cochem, Martin von	53
Bialogrodt (viz Bilhorod Dnistrovs'kyj)			
Bicleffus (viz Wyclif, John)			

Colina (viz Kolín nad Rýnem)	
Colmsee (viz Chełmża)	
Colonellus (viz Puchwalt)	
Combien (viz Gąbin)	
Constantinopolis (viz Konstantinopol)	
Constantinus Paleologus Magnus (viz Konstantin XI. Dragases Palaiologos)	
Cosenitza (viz Kozienice)	
Cossacia	38, 39
Costenin (viz Gostynin)	
Coval (viz Kowal)	
Cronburg (viz Kronborg)	
Curland (viz Kuronsko)	
Curlandia (viz Kuronsko)	
Czihana (viz Číhaná)	
Černá Rus	12, 32, 33
Černé moře	8, 43, 89, 90, 91, 95
Červená Rus	12, 33, 43
Číhaná	I
Čína	33
d'Arquien, Marie Kazimíra	6
Dania (viz Dánsko)	
Danse	4
Dánsko	48, 49, 50, 63, 101, 102
Dantiscum (viz Gdaňsk)	
Dantzig (viz Gdaňsk)	
Dantziger helle (viz Helská kosa)	
Dârjiu	8
Dastdorff	3
Dessau	2
Dněpr	28, 32, 33, 34, 39, 40, 89, 91
Dněstr	95
Dnipper (viz Dněpr)	
Donner	36, 58
Drohobyč	6
Ducatus Mehelburgicus (viz Meklenbursko)	
Durynsko	117
Dux Bavariae (viz Maxmilián II. Emanuel)	
Dux Leopoldus (viz Anhalt-Dessau, Leopold I. von)	
Dvina	30
Dwina (viz Dvina)	
Egra (viz Nowogard)	
Eilenburg	115
Eisleben	2, 106
Engelhauss (viz Andělská Hora)	
Erfordiensis (viz Erfurt)	
Erfurt	89
Ericus (viz Erik XIV.)	
Erik XIV.	62
Ermlandt (viz Varmie)	
Europa (viz Evropa)	
Evropa	34, 40, 91, 127
Fishausen (viz Primorsk)	
Fistula (viz Visla)	
Fortis	88
Francie	110
Franciscus Borgia (viz František Borgia)	
Frank	101
František Borgia	127
Fray (viz Frècy)	
Frècy	87
Frederik II.	63
Fridericus Dux de Hessedormstadt (viz Hessen-Darmstadt, Friedrich von)	
Fridericus II. (viz Frederik II.)	
Funcker, Christianus (viz Juncker, Christian)	
Gąbin	4
Gallia (viz Francie)	
Gdaňsk	3, 4, 5, 6, 8, 41, 42, 47, 48, 88, 91, 101, 102, 109, 110, 118, 121, 123, 128
Gedanum (viz Gdaňsk)	
Genua (viz Ženeva)	
Germania (viz Německo)	
Gertzer (viz Ketzler, Alexander)	
Gniew	6
Gniewoszów	4
Góra Kalwaria	4
Goraj	4
Gordholt	1, 47
Gorki	39
Gostynin	4
Grandentz (viz Grudziądz)	
Großfeltherrin Sienawsky (viz Sieniawska, Elżbieta Helena)	
Grudziądz	4
Halle	1, 2, 47, 101, 106, 112, 114
Hamburg	48, 117
Helsingør	63
Helsingora (viz Helsingør)	
Helská kosa	48
Helvetia (viz Švýcarsko)	
Hermerstadt (viz Sibiu)	

Hessen-Darmstadt, Friedrich von	38	Ketzer, Alexander	8
Hessen-Rheinfels, Charlotta von	I, 1, 3, 5, 6, 7, 8, 27, 29, 31, 32, 38, 47, 50, 55, 58, 87, 101, 128	Kian (viz Kyjev)	
Hierusalem (viz Jeruzalém)		Kihoff (viz Kyjev)	
Hispania (viz Španělsko)		Kihovia (viz Kyjev)	
Hluchiw	37	Kihow (viz Kyjev)	
Holandia (viz Holandsko)		Kitschevall (viz Rydzywoł)	
Holandsko	48, 110, 117, 118, 121	Kniefeschoff (viz Gniewoszów)	
Hollstein (viz Holštýnsko)		Knipertoling (viz Knipperdolling, Bernard)	
Holštýnsko	117, 120	Knipperdolling, Bernard	101, 106, 117
Horn, Arvid Bernard	2, 3, 47	Kodaň	63
Hotzenkoff (viz Očakov)		Kolín nad Rýnem	94
Husakoff	4	Konigssberk	37
Charlottenburg	114	Konstantin XI. Dragases Palaiologos	36
Chelmża	4	Konstantinopol	36, 43, 93, 102
Chemnitz	1	Koppenhagen (viz Kodaň)	
China (viz Čína)		Koray (viz Goraj)	
Chiraleş	8	Kortholt (viz Gordholt)	
Christianus	4	Kosenitza (viz Kozienice)	
India (viz Indie)		Kossova	7
Indie	48	Kostenin (viz Gostynin)	
Inocenc XI.	127	Kostrzyn	3
Jacobowitz (viz Jakubowice)		Koszalin	3
Jáchymov	1	Kowal	4
Jakubowice	8, 31	Kozienice	4
Jaroslaff (viz Jarosław)		Krah (viz Kray, Jakab)	
Jarosław	4, 5, 6, 33, 34, 36, 115	Královec	33, 88, 110, 111
Jena	117	Kray, Jakab	3
Jeruzalém	93	Kreitenberg	48
Joannes	4, 5	Kronborg	63
Joannesburg (viz Pisz)		Kronstadt (viz Braşov)	
Jochimthal (viz Jáchymov)		Kundewiss	4
Josephus Lubomirsky (viz Lubomirski, Józef)		Kura (viz Góra Kalwaria)	
Juncker, Christian	107	Kuronsko	32, 33, 87, 101, 102
Kalvín, Jan	101, 104, 110, 127	Kwidzyn	4, 6
Kamenec Podolský	33, 43, 95	Kyjev	30, 33, 39, 40, 43, 88, 89
Kamiensky, Petr	58	Kyrieleisen (viz Chiraleş)	
Karel XII.	1, 32, 87, 89, 91, 92, 93, 94	Labe	2
Karlino	3	Lang	47
Kašuby	48	Laponsko	63
Katyň	39	Lappia (viz Laponsko)	
Kazimierz Dolny	4	Laplant (viz Laponsko)	
Kenigssberg (viz Královec)		Lebenhaupt (viz Löwenhaupt, Adam Ludwig)	
Kerlin (viz Karlino)		Leles	7, 10
		Lemberg (viz Lvov)	
		Leopold I.	10
		Leopolis (viz Lvov)	

Libeka (viz Lübeck)	
Lipsia (viz Lipsko)	
Lipsko	1, 55, 58, 106, 107, 108
Lithaw (viz Litva)	
Lithuania (viz Litva)	
Litva	4, 6, 32, 33, 87, 88, 90, 101, 102
Livonia (viz Livonsko)	
Livonsko	I, 32, 33, 87, 101, 102
Longenthall	107, 109
Löwenhaupt, Adam Ludwig	38
Lübeck	48, 49, 50, 52
Lubeka (viz Lübeck)	
Lublin	6, 8, 31, 32, 33
Lublinium (viz Lublin)	
Lubomirski, Józef	42
Luther, Martin	1, 101, 104, 106, 107, 109
Lutherus (viz Martin Luther)	
Lvov	33, 34, 36, 43, 44, 95
Magdeburg	2, 47, 101, 106, 113, 114
Machumet (viz Mohamed)	
Malbork	4
Malopolsko	33
Mare Balticum (viz Baltské moře)	
Mare Glaciale (viz Severní ledový oceán)	
Mare Nigrum (viz Černé moře)	
Marienburg (viz Malbork)	
Marienwerter (viz Kwidzyn)	
Marmaros	9, 11, 92
Marmarosh (viz Marmaros)	
Massepa (viz Mazepa, Ivan Stěpanovič)	
Massuria (viz Mazury)	
Maxmilián II. Emanuel	94
Mazepa, Ivan Stěpanovič	37, 38
Mazury	6, 101
Mecha (viz Mekka)	
Mechelburg (viz Meklenbursko)	
Mekka	96
Meklenbursko	101, 117
Menno Simons	101, 104, 106, 117, 121, 127
Mensacon (viz Menšikov, Alexandr Danilovič)	
Menšikov, Alexandr Danilovič	31, 37, 38
Merseburg	1
Merschenburg (viz Merseburg)	
Messeritz (viz Międzyrzecz Podlaski)	
Meve (viz Gniew)	
Międzyrzecz Podlaski	6
Milhausen (viz Mühlhausen)	
Minchenberg (viz Müncheberg)	
Minchendorff (viz Müncheberg)	
Mintzer, Thomas (viz Müntzer, Tomáš)	
Misnia (viz Mišeň)	
Missona (viz Missuna, Michal)	
Missuna, Michal	8
Mišeň	89
Moguntinum (viz Mohuč)	
Mohamed	95, 96
Mohuč	1, 94, 107, 117
Mojžiš	96
Moldava (viz Mulde)	
Moldavia	8, 91, 92, 93
Monasterium Novarum Virginum (viz Novoděvičí klášter)	
Mosckau (viz Rusko, Moskva)	
Moscovia (viz Rusko, Moskva)	
Moskva	28, 33
Moyses (viz Mojžiš)	
Mugatzinum (viz Mukačevo)	
Mühlhausen	117
Mukačevo	7, 8, 10, 13, 110
Mulde	2
Multava (viz Vltava)	
Müncheberg	3
Müntzer, Tomáš	101, 104, 117
Myślībórz	3
Nagen (viz Noyon)	
Nachot (viz Nogat)	
Neigart (viz Nowogard)	
Neisheit	2
Neister (viz Dněstr)	
Německá Svoboda	28
Německo	10, 12, 28, 30, 107
Neris (pol. Wilia)	88
Nipper (viz Dnipper)	
Nogat	4
Nortsee (viz Severní moře)	
Novoděvičí klášter	29
Nowogard	3
Noyon	110
Očakov	89, 91
Odra	3

Oliva	128	Polonia Minor (viz Malopolsko)
Öresund	48, 49, 50	Polsko 4, 6, 8, 9, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 42, 87, 88, 89, 90, 91, 95, 102, 106
Orléans	110	Pomerania (viz Pomořany)
Orlians (viz Orléans)		Pomerella 101, 102
Ostrov nad Ohří	1	Pomořany 3, 101, 102
Ostsee (viz Baltské moře)		Ponатовsky (viz Poniatowski, Stanisław)
Otlík (viz Ottlik, György)		Poniatowski, Stanisław 92
Ottczakow (viz Očakov)		Pontus Eurinus (viz Černé moře)
Otter (viz Odra)		Popina 3
Ottlik, György	7, 10, 11	Postupim 2
Ovidiopol	28	Potok (viz Sárospatak)
Ovidius Naso, Publius	28	Potolia (viz Podolí)
Ovidow (viz Ovidiopol)		Potzdam (viz Postupim)
Padova	88	Potzkau 3
Padua (viz Padova)		Praga (viz Praha)
Pagrae (viz Gorki)		Praha I, 36, 58
Paricina (viz Paříž)		Preisen (viz Prusy)
Paříž	110	Primislia (viz Przemysl)
Pater Norbertus (viz Sv. Norbert)		Primorsk 48
Patlachia (viz Podlesí)		Princeps (viz Rákóczi, Ferenc II.)
Patrok (viz Bodrog)		Principissa (viz Hessen-Rheinfels, Charlotta von)
Pekensis	88, 89	Principissa Ragotiana (viz Hessen-Rheinfels, Charlotta von)
Peker	128	Principissa Sophia (viz Regentka Sofie)
Pelplin	6	Prisk (viz Brześć Kujawski)
Pelschitz (viz Bełżyce)		Prusy I, 4, 6, 32, 33, 101, 102, 106, 109, 110, 111, 121
Penau	3	Przemysl 6
Pender (viz Bendery)		Puchwałt 50, 51, 54, 57, 58, 62
Penig	1	Pyrzyce 3
Penneberg (viz Boineburg, Philipp Wilhelm Freiherr von)		Radimna (viz Radymno)
Peplin (viz Pelplin)		Radymno 4
Perolinum (viz Berlín)		Rákóczi, Ferenc II. 6, 7, 13, 32, 87
Petiş	8	Regentka Sofie 28, 29
Petr I.	25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 44, 63, 87	Regina Sobieskiana (viz d'Arquien, Marie Kazimíra)
Pettelsem (Petiş)		Regiomontum (viz Královec)
Photius (viz Fotios)		Reinhardt 117
Pihritz (viz Bistriţa)		Reshow (viz Rzeszów)
Pilgoray (viz Biłgoraj)		Rex Augustus (viz August II. Silný)
Pilintzky (viz Bieliński, Franciszek)		Rex Stanislaus (viz Stanislav Leszczyński)
Piritz (viz Pyrzyce)		Rex Sueciae (viz Karel XII.)
Pisz	6	Rhenum (viz Rýn)
Plongne (viz Błonie)		Riga 30, 32, 33
Plotzkn (viz Polock)		Roma (viz Řím)
Podlesí	6	
Podolí	32, 33, 43, 90	
Pohl, Michael	33	
Polock	30	
Polonia (viz Polsko)		

Romodanovskij, Fjodor Jurjevič	29	Scharlottenburg (viz Charlottenburg)	
Romodanowsky (viz Romodanovskij, Fjodor Jurjevič)		Schemnitz (viz Chemnitz)	
Ruland	47, 50, 51, 58	Schlage (viz Sławno)	
Rusko	4, 6, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 43, 44, 45, 46, 63, 87, 88, 91, 92, 101, 102	Schluasaba (viz Służewo)	
Russia (viz Rusko)		Schola (viz Skole)	
Russia Alba (viz Bílá Rus)		Schulz, Christophorus	106
Russia Nigra (viz Černá Rus)		Siberia (viz Sibiř)	
Russia Rubra (viz Červená Rus)		Sibiř	44, 45
Rydzynowol	4	Sibiu	8
Rýn	53, 101, 117	Sienawa (viz Sieniawa)	
Rzeszów	88	Sieniawa	4
Řím	36, 127	Sieniawska, Elżbieta Helena	4
Sabbatka	7, 35	Sieniawski, Adam Mikołaj	6
Sambir	4, 6	Sinavsky (viz Sieniawski, Adam Mikołaj)	
Samborg (viz Sambir)		Skole	4, 5, 7
Samboria (viz Sambir)		Sławno	3
Sanctus Adalbertus (viz Sv. Vojtěch)		Słupsk	3
Sanctus Ambrosius (viz Sv. Ambrož)		Służewo	4
Sanctus Andreas (viz Sv. Ondřej)		Smolensko (viz Smolensk)	
Sanctus Augustinus (viz Sv. Augustin)		Smolensk	38, 39, 88, 89, 90
Sanctus Basilius (viz Sv. Basileios)		Sochaczew	4
Sanctus Casimirus (viz Sv. Kazimír)		Soldin (viz Myślibórz)	
Sanctus Georgius (viz Sv. Jiří)		Solin (viz Myślibórz)	
Sanctus Gregorius (viz Sv. Řehoř)		Someșul mare	8
Sanctus Hieronimus (viz Sv. Jeroným)		Sont (viz Öresund)	
Sanctus Chrysostomus (viz Sv. Jan Zlatoústý)		Speiner (viz Spener, Philips Jakob)	
Sanctus Joannes Evangelista (viz Sv. Jan Evangelista)		Spener, Philips Jakob	101
Sanctus Nicolaus (viz Sv. Mikuláš)		Spre	2
Sanctus Paulus (viz Sv. Pavel)		Sprei (viz Spree)	
Sanctus Petrus (viz Sv. Petr)		Stanislav Leszczyński	1
Sanctus Thomas (viz Sv. Tomáš)		Stargard Szczeciński	3
Sárospatak	7, 10	Steikart (viz Stargard Szczeciński)	
Sasko	I, 1, 32, 47, 87, 101, 102, 106, 107, 109, 113	Steinhort	128
Saxonia (viz Sasko)		Stetin (viz Štětín)	
Sekendorff	107	Stockholm	47, 48, 49, 62, 117
Seligmann	55	Stokholmum (viz Stockholm)	
Selintzky (viz Bieliński, Franciszek)		Stolp (viz Słupsk)	
Sempliensis (viz Zemplín)		Suecia (viz Švédsko)	
Severní ledový oceán	44	Sv. Ambrož	105, 109
Severní moře	49	Sv. Augustin	105, 109, 111
Schackenwerdt (viz Ostrov nad Ohří)		Sv. Basileios	30, 35, 36, 44, 58
Schameshub (viz Someșul mare)		Sv. Jan Evangelista	46, 50, 58
Scharatschoft (viz Sochaczew)		Sv. Jan Zlatoústý	25, 105
Schardius	113	Sv. Jeroným	25, 105
		Sv. Jiří	46
		Sv. Jozafat Kuncewicz	30
		Sv. Kazimír	88

Sv. Mikuláš	7, 25, 28, 46	Utrich (viz Utrecht)	
Sv. Norbert	2, 113	Varmia (viz Varmie)	
Sv. Ondřej	30, 45	Varmie	6, 101
Sv. Pavel	35	Varšava	4
Sv. Petr	128	Veit, Severinus	2
Sv. Řehoř	105	Vídeň	28, 63, 94
Sv. Tomáš	13	Vienna (viz Vídeň)	
Sv. Vojtěch	48	Vilna (viz Vilnius)	
Španělsko	48	Vilnia (pol. Wilenska)	88
Štětín	101	Vilnius	88
Štrasburg	94	Virus	3
Švédsko	1, 48, 49, 62, 63, 101, 102, 109, 113	Visla	4, 41
Švýcarsko	110	Vistula (viz Visla)	
Tarnogród	4	Vltava	8
Tartaria	89, 92, 93	Volinia (viz Volyň)	
Tegina (viz Bendery)		Volyň	33, 34, 39, 90
Teiss (viz Tisa)		Voskresensk	28
Tekin (viz Bendery)		Warsavia (viz Varšava)	
Tessaw (viz Dessau)		Weismich	94, 96
Tetzel, Johann	107, 108, 109	Weixel (viz Visla)	
Tharnagradt (viz Tarnogród)		Winberg	1
Theisin (viz Toužim)		Wisenthal	1
Thersen (viz Dârjiu)		Witenberg (viz Wittenberg)	
Thiringen (viz Durynsko)		Wittenberg	1, 2, 106
Thorn (viz Toruň)		Wolf	55
Thoronium (viz Toruň)		Wyclif, John	127
Tibicum (viz Tisa)		Zarabitz (carevič viz Alexej Petrovič)	
Tibiscus (viz Tisa)		Zarea Majestas (viz Petr I.)	
Tisa	9, 10, 11, 92	Zemplín	7
Togalka	7	Zinsendorff (viz Zinzendorf, Franz Ludwig von)	
Toruň	4, 32	Zinzendorf, Franz Ludwig von	1, 55
Toužim	1	Ženeva	110
Trahowitza (viz Drohobyč)			
Transylvania	8, 9, 31, 92, 101, 102, 110, 121		
Turcia (viz Turecko)			
Turecko	33, 36, 89, 91, 93, 94		
Ucraina (viz Ukrajina)			
Ucrania (viz Ukrajina)			
Uhry	I, 6, 7, 8, 9, 31, 33, 35, 87, 92, 102, 110, 121		
Ukrajina	36, 39, 40, 43, 89, 90, 92, 101		
Ultrajectum (viz Utrecht)			
Ungaria (viz Uhry)			
Urbich, Johann Christoph	63		
Urbius (viz Urbich, Johann Christoph)			
Utrecht	101, 117		

